

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kemal Barış KILIÇ

TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ
UYGULAMALARININ ULUSLARÜSTÜ DÜZEYDE İNCELENMESİ:
AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kemal Barış KILIÇ

TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ
UYGULAMALARININ ULUSLARÜSTÜ DÜZEYDE İNCELENMESİ:
AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kemal Barış KILIÇ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Rezzan AYHAN TÜRK BAY (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (İmza)

Tez Başlığı: TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ UYGULAMALARININ ULUSLARÜSTÜ DÜZEYDE İNCELENMESİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 06/07/2021

Mezuniyet Tarihi: 05/08/2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ UYGULAMALARININ ULUSLARÜSTÜ DÜZEYDE İNCELENMESİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım tüm eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Kemal Barış KILIÇ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Kemal Barış KILIÇ
Öğrenci Numarası	20195218025
Enstitü Ana Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim Alkan
Tez Başlığı	TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ UYGULAMALARININ ULUSLARÜSTÜ DÜZEYDE İNCELENMESİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ
Turnitin Ödev Numarası	1627258216

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 262 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 03/08/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 3

alıntılar dahil % 9

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

03/08/2021

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xii
TEŞEKKÜR	xiv
ÖNSÖZ	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMSİL, TEMSİLİ DEMOKRASİ VE KRİZİ

1.1. Giriş	1
1.2. Demokrasinin Ortaya Çıkışı	1
1.3. Modern (Temsili) Demokrasiye Geçiş	2
1.3.1. İngiltere (Büyük Britanya)	3
1.3.1.1. İngiliz İç Savaşı (1642-1651)	4
1.3.1.2. Levellers Hareketi	5
1.3.1.3. John Locke (1632-1704)	6
1.3.1.3.1. Doğa Durumu	7
1.3.1.3.2. Doğal Haklar	8
1.3.1.3.3. Toplum Sözleşmesi	9
1.3.1.4. John Stuart Mill (1806-1873)	10
1.3.2. Amerika Birleşik Devletleri	13
1.3.2.1. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi	13
1.3.3. Fransa	14
1.3.3.1. Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689-1755)	15
1.3.3.2. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)	15
1.3.3.2.1. Genel İstenç	16
1.3.3.2.2. Demokrasi Anlayışı	17
1.3.3.3. Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836)	17
1.3.3.4. Fransız Devrimi (1789-1799)	18
1.3.4. Ulus-Devlet Anlayışı	19
1.3.5. Liberalizm	21

1.3.5.1. Liberalizmin İlkeleri	22
1.3.5.1.1. Bireycilik	22
1.3.5.1.2. Özgürlük	22
1.3.5.1.3. Akıl	23
1.3.5.1.4. Eşitlik ve Adalet	23
1.3.5.1.5. Hoşgörü ve Rıza	23
1.3.5.1.6. Anayasacılık ve Demokrasi	23
1.4. Temsil Kavramı	24
1.4.1. Biçimsel Temsil: Yetkilendirme Kuramı	25
1.4.2. Betimleyici Temsil: Benzerlik Kuramı	26
1.5. Siyasal Temsil	27
1.5.1. Siyasal Temsilci.....	30
1.6. Temsil ve Demokrasi.....	30
1.7. Liberal İdeolojide Temsil Anlayışı.....	32
1.8. Temsili Demokrasi	34
1.8.1. Temsili Demokrasinin İlkeleri ve Kurumları	36
1.8.1.1. Birey ve Birey Kişiliğine Saygı.....	36
1.8.1.2. Özgürlük	37
1.8.1.3. Eşitlik ve Adalet	37
1.8.1.4. Rasyonellik	38
1.8.1.5. Rıza ve Meşruiyet.....	39
1.8.1.6. Anayasacılık	40
1.8.1.7. Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü	41
1.8.1.8. Kuvvetler Ayrılığı	41
1.8.1.9. Çoğunluğun Yönetimi	42
1.8.1.10. Genel ve Eşit Oy.....	43
1.8.1.11. Seçimler.....	44
1.8.1.11.1. Çoğunlukçu Seçim Yöntemi.....	46
1.8.1.11.2. Çoğulcu/Nispi Seçim Yöntemi.....	46
1.8.1.12. Çoğulculuk, Yarışma ve Rekabet	47
1.8.1.13. Siyasi Partiler.....	48
1.8.1.14. Siyasal Katılım	50
1.8.1.15. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik.....	51

1.8.1.16. İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü	52
1.9. Temsili Demokrasi Krizi	54
1.9.1. Demokrasiden Uzaklaşma ve Elit Yönetim Sorunu	59
1.9.2. Çıkarların Temsil Edilememesi	60
1.9.3. Çoğulculuğun İşleyememesi	62
1.9.4. Siyasi Partilerle İlgili Sorunlar	64
1.9.5. Eşitsizlik	66
1.9.6. Çoğunluk Yönetimi	67
1.9.7. Rasyonellik ve Demokratik Bilinç Eksikliği	69
1.9.8. Demokrasinin İthal Edilmesi	71
1.9.9. Parlamentoyla İlgili Sorunlar	72
1.9.10. Manipülasyon ve Çözumsuzlük.....	73
1.9.11. Bilişsel Hareketlilik, Yeni Siyaset ve Politik Memnuniyetsizlik Teorileri	74
1.9.11.1. Yeni Siyaset ve Bilişsel Hareketlilik Teorisi.....	75
1.9.11.1.1. Partizanlık Tipolojisi ve Partizanlığın Dönüşümü	77
1.9.11.2. Politik Memnuniyetsizlik ve Memnuniyetsiz Demokratlar.....	79
1.9.11.2.1. Politik Kültürler ve Politik Kültür Dönüşümleri	80
1.10. Sonuç	81

İKİNCİ BÖLÜM

TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ VE MODELLERİ

2.1. Giriş	83
2.2. Katılımcı Demokrasi	84
2.2.1. Katılımcı Demokrasinin Gereklilikleri	87
2.2.1.1. Katılım Pratiği	87
2.2.1.2. Aktif Yurttaşlık.....	89
2.2.2. Katılım Araçları	94
2.2.2.1. Aktif Katılım Araçları ve Yöntemleri	94
2.2.2.1.1. Seçimler ve Oy Verme	95
2.2.2.1.2. Seçme, Seçilme ve Siyasal Faaliyetlerde Bulunma.....	95
2.2.2.1.3. Referandum	95
2.2.2.1.4. Halk Denetimi.....	96
2.2.2.1.5. Halk Vetosu	96

2.2.2.1.6. Halk Girişimi	96
2.2.2.1.7. Halk Toplantıları / Kent Konseyleri	97
2.2.2.1.8. Halk Çalıştayları	97
2.2.2.1.9. Geri Çağırma	97
2.2.2.1.10. E-Katılım	97
2.2.2.1.11. Sivil Toplum Kuruluşları	98
2.3. Doğrudan Demokrasi	98
2.3.1. Atina Sitesinde Doğrudan Demokrasi Kurumları	100
2.3.1.1. Halk Meclisi (Ekklesia)	100
2.3.1.2. Beşyüzler Konseyi (Boule)	101
2.3.1.3. Halk Mahkemesi (Dikasterion)	101
2.3.2. Atina Sitesinde Doğrudan Demokrasinin Gerçekleştiği Koşullar	102
2.4. Müzakereci Demokrasi	105
2.4.1. Müzakere Süreci ve Gereklilikleri	111
2.4.2. Örtüşen Konsensüs Teorisi	115
2.5. Agonistik Demokrasi	117
2.6. E-Demokrasi	120
2.7. Sonuç	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARÜSTÜ BİR ÖRGÜT OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ VE DEMOKRASİ

3.1. Giriş	128
3.2. Avrupa Birliği'nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi	128
3.3. Avrupa Birliği'nin Temel Kurumları	133
3.3.1. Avrupa Parlamentosu	133
3.3.1.1. Parlamento'nun İşleyişi ve Organizasyonu	134
3.3.1.1.1. Komisyonlar ve Siyasi Gruplar	135
3.3.1.2. Parlamento'nun Temsil ve Seçim Sistemi	135
3.3.1.3. Parlamento'nun Tasarrufları ve Yetkileri	137
3.3.2. Avrupa Birliği Zirvesi	139
3.3.3. Avrupa Birliği Konseyi / Bakanlar Konseyi	140
3.3.4. Avrupa Birliği Komisyonu	141
3.3.5. Avrupa Birliği Adalet Divanı	143
3.3.6. Avrupa Merkez Bankası	144

3.3.7. Sayıştay.....	145
3.4. Avrupa Birliği'nde Temsil	145
3.5. Avrupa Birliği'nde Demokrasi	148
3.6. Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı	151
3.6.1. Kurumsal Boyut.....	153
3.6.1.1. Avrupa Parlamentosu ve Demokrasi Açığı	154
3.6.1.2. AB Komisyonu ve Demokrasi Açığı.....	156
3.6.1.3. AB Konseyi ve Demokrasi Açığı	159
3.6.1.4. Yetersiz Yönetişim, Şeffaflık ve Açıklık Sorunu.....	159
3.6.1.5. Dış Politika ve Demokrasi Açığı.....	161
3.6.2. Toplumsal Boyut	162
3.6.2.1. Avrupa Demosu ve Kamusal Alan Eksikliği.....	162
3.6.2.2. AB Vatandaşlığının Benimsenememesi	163
3.6.2.3. Demokratik Süreçlere İlgisizlik ve Katılım Düşüklüğü	166
3.6.2.4. Sivil Toplum Kuruluşları ve Azınlık Hakları	169
3.7. Sonuç	171

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KATILIMCI DEMOKRASİ UYGULAMALARI

4.1. Giriş	172
4.2. Katılıma İlişkin AB Hükümleri	172
4.3. Temel Siyasal Katılım Hakları	174
4.4. Avrupa Vatandaş Girişimi	174
4.4.1. İşleyiş ve Gereklilikler	175
4.4.2. Girişim Aşamaları.....	176
4.4.3. Örnek Girişimler.....	178
4.4.3.1. One of Us/Bizden Biri	179
4.4.3.2. Right2Water/Su Hakkı	179
4.4.3.3. Stop Vivisection!/ Hayvan Deneylerini Durdur!.....	180
4.4.3.4. Ban Glyphosate!/Glifosatı Yasakla!	180
4.4.3.5. Minority SafePack/Azınlık Güvenlik Paketi	181
4.4.3.6. Let Me Vote!/Oy Vermeme İzin Ver!	181
4.4.3.7. 30 km/h-30km/s.....	182

4.4.3.8. Stop Brexit!/Brexit’ı Durdur!	182
4.4.3.9. My Voice Against Nuclear Power/Nükleer Enerjiye Karşı Ses Ver	182
4.4.4. AVG’ye Yönelik Eleştiriler.....	182
4.5. Demokrasi Festivalleri.....	184
4.5.1. Almedalen Haftası (İsveç)	184
4.5.2. SuomiAreena (Finlandiya)	185
4.5.3. Folkemødet (Danimarka).....	185
4.5.4. Būtent! Tartışma Festivali (Litvanya)	186
4.5.5. LAMPA Müzakere Festivali (Letonya).....	186
4.5.6. Arvamusfestival (Estonya)	186
4.5.7. Jubel Avrupa Demokrasi Festivali (Belçika)	187
4.6. Avrupa’nın Geleceği Konferansı.....	187
4.7. Citizens’ Dialogues / Vatandaş Diyalogları	188
4.8. Have Your Say! / Söz Sizde!	188
4.9. Your Europe! / Senin Avrupalı!.....	189
4.10. Civil Society Prize / Sivil Toplum Ödülü.....	189
4.11. Civil Society Days / Sivil Toplum Günleri	189
4.12. Your Europe, Your Say! / Senin Avrupalı, Senin Sözü!	190
4.13. SOLVIT	190
4.14. Fit For Future Platform/Geleceğe Uygun Platformu.....	190
4.15. CERV (2021-2027)	191
4.16. AB Tarafından Finanse Edilen Katılımcı Demokrasi Projeleri.....	192
4.16.1. You Vote EU! / Oy Ver AB!	192
4.16.2. Smart eDemocracy Against Fake News/ Sahte Haberlere Karşı Akıllı E-Demokrasi	192
4.16.3. EUCrowd/Avrupa Vatandaşı Kitle Kaynak Kullanımı	193
4.16.4. DEEP-Linking Youth/Bağlayıcı Gençlik	193
4.16.5. U-Impact/Senin Etkin	194
4.16.6. EPIC/Avrupa Vatandaşları için Katılım Girişimleri	194
4.16.7. joiEU/Daha Güçlü ve Vatandaş Dostu Birlik İçin Ortak Vatandaş Eylemi	194
4.16.8. ECI Forum/AVG Forum.....	195
4.16.9. One-Stop-Shops for Political Participation of Mobile EU Citizens/ Mobil AB Vatandaşlarının Siyasal Katılımı için Tek Durak.....	195
4.16.10. Civici	195

4.16.11. Citizens' App/Dijital Vatandaş Uygulaması	196
4.17. Sonuç	196
SONUÇ	197
KAYNAKÇA.....	212
İNTERNET KAYNAKLARI	230
Ö Z G E Ç M İ Ş	238

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Partizanlık/Taraftarlık Tipolojisi.....	79
Tablo 2. 1 Barber'in Yurttaşlık Tipolojisi.....	92
Tablo 2. 2 Timney'in Yurttaş Katılım Profilleri	93
Tablo 2. 3 Habermas'ın Eylem Tipleri Tipolojisi.....	106
Tablo 2. 4 E-Demokrasi Aşamaları ve E-Katılım Düzeyleri İlişkisi.....	124
Tablo 2. 5 E-Demokrasinin Dört Modeli.....	124
Tablo 3. 1 AB Vatandaşlığı Kavramı Bilinirlik İstatistiği (2007-2020)	165
Tablo 3. 2 Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları (1979-2019).....	167
Tablo 3. 3 AB Üye Ülkelerinin Son İki AP Seçimlerine Katılım Oranları İle Üye Ülkelerin Son İki Ulusal Seçimlerine Katılım Oranlarının Karşılaştırılması (%).....	167

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu	ECAS	European Citizen Action Service
AAETA	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Antlaşması	EFC	Europe For Citizens
AB	Avrupa Birliği	EPB	Ekonomik ve Parasal Birlik
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması	ESK	Ekonomik ve Sosyal Komite
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı	EU	European Union
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	MDAÜ	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
ABİHA	Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma	ODGP	Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası
ABTHB	AB Temel Haklar Bildirgesi	OECC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu	SOLVIT	Solutions to Problems with Your EU Rights
AETA	Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması	STK	Sivil Toplum Kuruluşları
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	vb.	Ve benzerleri/ve bunun gibi
AMB	Avrupa Merkez Bankası	vd.	Ve diğerleri
AP	Avrupa Parlamentosu	vs.	Ve saire
APF	Avrupa Parti Federasyonları	yy.	Yüzyıl
ATS	Avrupa Tek Senedi		
AVG	Avrupa Vatandaş Girişimi		
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri		
CERV	Citizens, Equality, Rights and Values Programme		
COPERER/COREPER	The Committee of Permanent Representatives/Daimî Temsilciler Komitesi		
COSAC	Avrupa Birliği Parlamentoları Topluluk ve Avrupa İşleri Konferansı		

ÖZET

Demokrasi, tarihsel süreç içinde teorik ve normatif boyutta farklı şekillerde ortaya çıkmış ve pratikte de farklı toplumlar tarafından farklı şekillerde uygulanmıştır. Demokrasinin “halkın kendi kendini yönetmesi” anlamındaki saf, ideal hali ve ilk ortaya çıkış formu olarak, Antik Yunan Atina doğrudan demokrasisi kabul edilegelmiştir. Ancak, ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte modern dönemde yapısal değişikliklere uğrayan doğrudan demokrasi, standart/varsayılan/verili (default) demokrasi modeli rolünü, temsili demokrasiye bırakmıştır. Artan nüfus ve genişleyen coğrafyalara sahip ulus devletler temelinde tanımlanan modern temsili demokrasi modeli; farklı iyi hayat anlayışları, dünya görüşleri ve çıkarları nedeniyle çatışan bireylerin, bir arada yaşamının kurallarını saptama ve toplumsal sorunlara siyasal çözümler bulma amacıyla alacakları kararları belirlemedeki esas yol olmuştur. Bu demokrasi modeli, kararların halk tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla alınmasını ve temsilcilerin de seçildikten sonra halkın çıkarlarına yönelik faaliyetlerde bulunmasını ifade etmektedir. Modern Batı toplumlarının yeni ve kaçınılmaz demokratik karar alma formu olarak ortaya çıkan ve bu işlevini uzun yıllar muhafaza eden temsili demokrasinin değeri ve işlevi noktasında; modern çağda yaşanan gelişmeler, teknolojik ilerlemeler, küreselleşme ve çokkültürlülük hareketleri neticesinde daha farklı, yeni ve karmaşık tartışma ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda; temsili demokrasinin sahip olduğu ilke ve kurumların, bu yeni tartışmalara ve çatışmalara yanıt verememeye başladığı, temsili demokrasinin kurumlarına ve karar alma mekanizmalarına olan güvenin sarsıldığı ve temsili demokrasiye karşı yoğun bir memnuniyetsizliğin olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Bu durum, “temsili demokrasi krizi” olarak adlandırılmakta ve son zamanlarda hem akademik literatürde hem de pratik ve kurumsal boyutta sıkça tartışılmaktadır. Bahsedilen krizi çözmeye yönelik en önemli ve değerli teorik, normatif ve pratik alternatif olarak da vatandaşların karar alma süreçlerine daha fazla (doğrudan) katılımını sağlayan katılımcı demokrasi araçları ve uygulamaları gösterilmektedir. Bunun yanı sıra temsili demokrasi krizi sadece ulus-devletler düzeyinde değil, başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere temsili demokrasi modelinin uygulandığı uluslararası yapılar düzeyinde de tartışılmakta ve kendini göstermektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, temsili demokrasi modeli ve krizinin ulus-devlet düzeyinde ve uluslararası bir oluşum olan AB düzeyinde incelenmesini ve tartışılmasını kapsamaktadır. Çalışma, teorik ve analitik siyaset bilimi/felsefesi odaklı; nitel ve betimleyici bir çalışmadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, AB’nin “demokrasi açığı” olarak ifade edilen temsili demokrasi krizini hafifletmek ve demokratik meşruiyetini güçlendirmek amacıyla

gerçekleştirdiği katılımcı demokrasi uygulamalarının incelenerek bir değerlendirmesini sunmaktır. Çalışmanın ana argümanı ise; temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunun teorik ve pratik boyutta kabul edilmesi durumunda bu krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi modelinin ve uygulamalarının, AB düzeyindeki demokrasi açığı gidermeye yönelik çok önemli çözümler üretmekle birlikte halen geliştirilmeye açık yönleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temsili Demokrasi, Temsili Demokrasi Krizi, Avrupa Birliği, Demokrasi Açığı, Katılımcı Demokrasi.

SUMMARY

**AN EXAMINATION OF THE PRACTICES OF PARTICIPATORY DEMOCRACY
AT THE SUPRANATIONAL LEVEL AS A SOLUTION TO THE CRISIS OF
REPRESENTATIVE DEMOCRACY: THE CASE OF THE EUROPEAN UNION**

Democracy has emerged in different forms in the historical process and has been applied in different ways by different societies. Democracy, which has a dynamic structure, has undergone various transformations and changes in this process. The model of direct democracy in Ancient Greece, which is accepted as the pure and ideal type of democracy, has transformed into a representative form by undergoing structural changes with the emergence of nation-states in the modern era. The modern model of representative democracy has been the default decision-making mechanism of nation-states characterized by increasing populations and expanding geographies. It has been the main way of determining the decisions that individuals, who have different perceptions of good life, world views, and interests, make to determine the rules of coexistence and to find political solutions to social problems. The model of representative democracy denotes that decisions are taken through representatives elected by the people and that the representatives act in the interests of the people after they are elected. However, some developments in the modern age, technological advances, globalization, and multiculturalism have brought new and complex areas of discussion and conflicts challenging the dominant position of representative democracy in the modern era. In this sense, it is claimed that the principles and institutions of representative democracy have failed to respond to these new challenges; confidence in the institutions and decision-making mechanisms of representative democracy has decreased and intense dissatisfaction with representative democracy has begun to occur. These problematic aspects of representative democracy have been called “the crisis of representative democracy” and have recently been highly debated both in the scholarly literature and in practice. Besides, participatory democracy, which enables citizens to participate more (directly) in decision-making processes, has been indicated by many critics as the most significant and valuable theoretical, normative and practical alternative model to solve the aforementioned crisis. The crisis of representative democracy has also been discussed not only referring to the nation-states but also the supranational states especially focusing on the model of representative democracy implemented in the European Union (EU). In this context, this study aims to examine and discuss the model of representative democracy and its crisis at both the nation-state and the EU levels. Methodologically, this thesis is a

qualitative and descriptive study in theoretical and analytical political science/philosophy. Thus, this study examines and evaluates the effectiveness of the practices of participatory democracy implemented by the EU to alleviate the “democracy deficit” and to strengthen its democratic legitimacy from a theoretical perspective. If accepted that representative democracy is in a crisis, the main argument raised in this study is that the practices of participatory democracy implemented at the EU level have the potential to eliminate the democratic deficit, but there is still room for improvement.

Keywords: Representative Democracy, Crisis of Representative Democracy, European Union, Democratic Deficit, Participatory Democracy.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimimin başından beri engin bilgileriyle, deneyimleriyle, yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, yol gösteren ve bu tez çalışmasının tamamlanmasını sağlayan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN'a ve yine engin bilgileriyle beni aydınlatan ve fikirleriyle destek olan Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY'a samimiyetlerinden ve ilgilerinden dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez yazım sürecinde ihtiyacım olan tüm kaynakları bana sağladığı için ablam Merve Palancı'ya; bu süreçte sürekli yanımda olan, akademik bilgileri ve yönlendirmeleriyle bana destek olan ve beni sürekli motive eden canım arkadaşım İrem Doğan'a; süreç boyunca manevi destek sunan canım arkadaşım Selin Vural'a ve en önemlisi; tüm yaşamım boyunca her koşulda yanımda olan, destekleyen ve bugünlere gelmemi sağlayan başta canım annem Ayten'e, babama ve kardeşlerime teşekkür ederim.

Kemal Barış KILIÇ

Haziran 2021

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihine bakıldığında ve sosyolojik ve psikolojik pek çok neden ve saik çerçevesinde düşünüldüğünde, bireylerin; farklı, birbiriyle çatışan, rekabet halinde olan çıkarlara, iyi hayat anlayışlarına ve dünya görüşlerine sahip oldukları görülmektedir. Bireyler, tüm bu farklılıklarına rağmen, avantajlarının maliyetlerinden daha fazla olması nedeniyle bir arada yaşamayı tercih etmişlerdir. Çatışma temelinde tanımlanan herhangi bir toplumda veya örgütlenme biçimi içerisinde bir arada barış ve uyum içerisinde yaşayabilmek ise eşitlik ve özgürlük temelinde tanımlanan ve herkesi bağlayan adil kurallara, yasalara, politikalara ve ilkelere göre yaşamayı ve tüm bu bağlayıcı unsurları belirlemede işlev görecektir bir karar alma sürecine işaret etmektedir. Bu durum genel anlamda ve en kabaca ifadeyle toplumun yönetimini ifade etmektedir.

Demokrasi ise yukarıda bahsedilen eşitlik, adalet ve özgürlük temelli olan toplumu yönetme şekillerinden biridir. Demokrasi en basit tanımıyla “halk egemenliği, halkın yönetimi ve halkın iktidar kullanımı” olarak ifade edilmektedir (Dahl, 2019: 19-20; Schmidt, 2002: 13-16; Uygun, 2017: 10). Fakat kavram, içinde pek çok farklı alt anlamları da barındırmaktadır. Bu bakımdan demokrasi, çok boyutlu bir niteliğe sahiptir. Kimi zaman bir yönetim biçimini ve bir yaşam biçimini, kimi zaman da bir karar alma sürecini ve çeşitli değerleri ifade etmektedir. Bu açıdan demokrasi; olması gereken yani ideal olan ile gerçekte uygulanan olmak üzere temelde iki farklı forma sahiptir (Beetham 1999: 26; Crick 2002: 2, 11; Sartori, 2017: 340). Tarih sahnesinde ilk olarak M.Ö. 507 yılında Antik Yunan’da, Atina kent-devletinde görülen demokrasi, doğrudan yani vatandaşların bizzat karar alma ve yönetim süreçlerine katıldığı bir formla ortaya çıkmıştır. Halkın kararları aracısız olarak bizzat kendilerinin almasına olanak tanıyan bu yapısı nedeniyle Atina’nın doğrudan demokrasisi, demokrasinin ideale en yakın, hatta ideal formu olarak ifade edilmiştir (Dahl, 1993: 1-2; Dahl, 2019: 19-20; Hansen, 1992: 1; Held, 2008: 13).

Modern demokrasi ise demokratik karar alma sürecinde başta egemenlik devri ve temsiliyet esasına dayanması nedenleriyle Atina demokrasisine göre oldukça farklı bir yapı arz etmektedir. Nitekim tarihsel süreç içinde farklı tarihsel olay ve nedenlerle birlikte demokrasi, doğrudan katılım formunu büyük ölçüde yitirerek temsili bir form kazanmıştır. Demokrasinin modern çağda temsili forma dönüşmesinin en temel sebebi; genişleyen coğrafi sınırlar ve artan nüfustur (Alkan, 2020; Dalton vd., 2001: 142; Knopff, 1998: 688). Nitekim modern çağda, kent-devleti kadar küçük ölçekli ve az nüfuslu, yüz yüze karar alma süreçlerine imkân tanıyan

toplum yapısı, yerini; geniş ölçekli, kalabalık nüfuslu, herkesin bir arada toplanarak tartışma ve müzakere yoluyla siyasal kararları doğrudan alabilmesinin mümkün olmadığı ulus-devletlere bırakmıştır. Bu sebeple doğrudan demokrasinin uygulanması neredeyse imkansızlaşmış ve demokrasi, temsili forma dönüşerek varlığını sürdürmüştür. Temelde temsil kurumu aslında feodal sisteme ait olan ve demokrasiyle ilgisi olmayan bir kurumken; tarihsel süreç içinde coğrafyaların genişlemesi, ulus-devlet anlayışının ortaya çıkması ve nüfusların artması sebebiyle temsil kurumu demokrasiye eklenilerek, demokrasinin ideal formu olarak kabul edilen doğrudan demokrasi formunu dönüşüme zorlamıştır.

Kısaca açıklamak gerekirse, temsili demokrasiler; doğrudan demokrasinin görüldüğü antik dönem demokrasisinden oldukça farklı niteliklere, yöntemlere, değerlere ve amaçlara sahiptir. Bu farklılığın en temel sebebi, zamanda ve mekânda yaşanan büyük değişikliklerdir. Temsili demokrasi, demokrasinin sınırlı ve dolaylı bir biçimini ifade etmektedir. Temsili demokrasinin sınırlılığı, halkın karar alma sürecine düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle dahil olmasından kaynaklanırken, dolaylılığı ise halkın iktidarı ve yönetimi direkt olarak kullanamaması ve kararların temsilciler aracılığıyla alınmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan modern zamanlarda temsili demokrasi, bilhassa; İngiliz, Amerikan ve Fransız modernleşme, Aydınlanma, sekülerleşme, anayasacılık ve demokratikleşme süreçleri sonunda şekillenen modern Batı toplumlarında, bugün de baskın ve yaygın konumda olan, liberalizm ve liberal demokrasi çerçevesinde şekillenmiştir. Başka bir deyişle modern temsili demokrasi, çoğunlukla liberal dünya görüşünün sahip olduğu teorik ve normatif ilke ve değerler etrafında mevcut biçimini almıştır. Bu anlamda modern (liberal) temsili demokrasi modeli; birey özgürlüğünü en azami ölçüde gerçekleştirme esasına dayanan, bireyin hak ve özgürlüklerinin devletin sınırlandırılmasıyla korunduğu, bireylerin farklı iyi hayat anlayışları ve dünya görüşleri arasında tercih yapabilmesi ve mutluluğu arama yolunda eylem serbestisi çerçevesinde şekillenen bir toplum tahayyülü içerisinde, rekabetçi siyasi partilerin düzenli aralıklarla ve serbest biçimde yarışmacı seçimlere katıldığı, ifade ve düşünce özgürlüğünün korunduğu, anayasa ve hukukun üstünlüğü anlayışının olduğu; farklılıklara saygı, çoğulculuk ve çok partili siyasal hayatın değerli sayıldığı, hoşgörü ve rızanın hâkim olduğu yönetim sistemi/biçimi olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2017: 149-158; Şahin, 2008: 8-18).

Modern zamanlardaki bu etkin, güçlü, rakipsiz ve yeni standart/varsayılan/verili (default) demokrasi modeli olma rolüne rağmen, modern çağda yaşanan kimi gelişmeler ve ilerlemelerle birlikte, temsili demokrasinin değer ve kurumlarına karşı hem akademik literatürde hem de pratikte oldukça çok boyutlu eleştirel bir söylem ve tutum gelişmeye başlamıştır. Bu çok boyutlu eleştirel tutum ve söylem; uzlaşmadan çok farklılık, çeşitlilik ve

çatışmaya vurgu ve değer atfetme; kimlik siyaseti, çokkültürlülük; artan ifade, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, kitle iletişim ve medya araçlarının çoğalması, enformasyona kolay erişim, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve bireylerin ilgi alanlarının değişmeye ve yenilenmeye başlaması gibi oldukça yeni ve karmaşık tartışmaları ve sorunları barındırmaktadır. Bu sebeple; temsili liberal demokrasinin sahip olduğu ilke ve kurumların bu yeni tartışmalara ve çatışmalara yanıt verememeye başladığı, temsili demokrasinin kurumlarına ve karar alma mekanizmalarına olan güvenin sarsıldığı ve temsili demokrasiye karşı yoğun bir memnuniyetsizliğin oluşmaya başladığı ifade edilmektedir (Dalton vd., 2001: 148-149; Dalton ve Shin, 2006: 24; Dalton ve Welzel, 2014: 95; Inglehart, 2018: 115-116). Özetle temsili demokrasinin bir *kriz* yaşadığı ifade edilmeye başlanmıştır.

Temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olup olmadığını; onun kurum, aktör ve süreçlerine olan ilgi ve güvenin azalıp azalmadığını ve vatandaşların yönetim ve karar alma süreçlerine daha doğrudan katılmayı isteyip istemediklerini tespit etmek amacıyla dünya genelinde pek çok akademik ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir (Dalton ve Welzel, 2014: 19-20; Inglehart, 2005: 118; Inglehart, 2018: 25-26;). Gerçekleştirilen bu çalışmalar, genellikle iki temel soruya odaklanmıştır. Bunlardan ilki; temsili demokrasinin aktörlerine, kurumlarına ve süreçlerine olan güvenin azalıp azalmadığıyla yani temsili demokrasinin bir kriz içinde olup olmadığıyla ilgiliyken ikincisi ise hangi yöntem ve modelin, temsili demokrasiye ve sorunlarına alternatif olabileceği ve çözüm sunabileceğiyle ilgilidir. Bu anlamda bilhassa Dalton ve Inglehart, gerçekleştirilen akademik ampirik çalışmalar temelinde, “Bilişsel Hareketlilik”, “Yeni Siyaset” ve “Politik Memnuniyetsizlik” teorileri ile bireylerin, bilişsel politik yetenekler kazanarak ve post-materyalist değerleri benimseyerek, daha az temsil fakat daha fazla katılım talebinde bulunduklarını ifade etmektedirler. Bu anlamda temsili demokrasinin bir kriz içinde olduğunu ve karar alma süreçlerine daha fazla doğrudan katılımın talep edildiğini ortaya koymaktadırlar (Alkan, 2018: 27-29; Dalton vd., 2001: 146; Dalton, 2007: 274; Inglehart, 2018: 115-116).

Çok boyutlu bir yaklaşım olan katılımcı demokrasi; temsili demokrasi krizine yönelik bir alternatif ve çözüm olarak ortaya çıkmış ve kendi içerisinde müzakereci ve agonistik demokrasi gibi farklı teorik ve normatif yaklaşımları da içeren dinamik bir yapı arz etmiştir. Katılımcı demokrasi en temel ve basit anlamda; liberalizmin ve liberal demokrasinin temel değer, ilke ve kurumlarını reddetmeden, doğrudan demokrasi talebini olanaklı kılmaya çalışan ve var olan demokratik pratikleri daha katılımcı ve doğrudan bir anlayışla *daha da demokratikleştirmeyi amaçlayan* bir demokrasi kuramıdır. Özellikle temsili demokrasilerde vatandaşların karar alma ve yönetim süreçlerine sadece seçim dönemlerinde dahil olmalarına

bir eleştiri olarak, seçim dönemleri dışında da vatandaşların bu süreçlere aktif bir şekilde katılımını savunmaktadır (Barber, 1995; Benhabib, 1999a ve 1999b; Cohen, 1999; Habermas, 1999; Mouffe, 1999; Pateman, 1976; Young, 1999).

Öte yandan modern dünya, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yeniden çıkmasını önlemek, barışın tesisi ve devamlılığını sağlamak, demokrasiyi tesis etmek ve işlerli kılmak ve de pek çok başkaca ekonomik nedenlerle, uluslarüstü yeni siyasal ve ekonomik iş birliği modellerinin ve yapılarının oluşmasına sahne olmuştur. Bu uluslarüstü yapılardan belki de en önemlisi *sui generis* bir siyasal ve ekonomik birlikteliğin örneği ve uluslararası ilişkilerde sivil/normatif bir güç olan Avrupa Birliği (AB)'dir. AB, uluslarüstü düzeydeki karar alma süreçlerinin şekillenmesi ve değişim süreçlerinde (liberal) temsili demokrasinin değer ve kurumlarını benimsemiştir. Bu durum, genellikle modern ulus-devletlerin ortak niteliği ve siyasal karar alma yöntemi olarak görülse de temsili demokrasinin, sadece ulus-devlet düzeyinde değil, hem uluslararası/uluslarüstü örgüt veya birlik düzeyinde hem de siyasal karar alma süreçlerinde de uygulanabilen bir pratik olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, ulus-devletler düzeyinde ortaya çıktığı savunulan temsili demokrasi krizinin, uluslarüstü düzeyde AB içerisinde de kendini göstermekte olduğu ve çeşitli tartışmalara kaynaklık ettiği ifade edilmektedir.

Bu kriz, AB düzeyinde “demokrasi açığı” olarak ifade edilmektedir. Demokrasinin Birlik düzeyinde etkili bir şekilde uygulanabilmesi için gerçekleştirilen yoğun demokratikleşme pratiklerine rağmen, Birlik içinde yeterli derecede demokratikleşmenin sağlanamaması, demokrasi açığı olarak ifade edilen temsili demokrasi krizi tartışmalarının doğmasına ve artmasına sebep olmuştur. Demokrasi açığı geniş anlamda; AB'nin yeterli düzeyde demokratik niteliklere, kurumlara ve politikalara sahip olmadığını; demokrasinin pratik ve teorik boyutta yetersiz kaldığını ve bu sebeplerle oluşan demokratik boşluğu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, AB'nin artan yetkileri ve genişleyen sorumluluk alanlarıyla birlikte biriken ve çeşitlenen problemleri, AB'yi varoluşsal bir krize doğru sürükleyerek kurumsal boyut başta olmak üzere çeşitli sorun ve demokratik açık alanlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 26; Cıngı, 2007: 38; Hurmi, 2008: 50; Menendez, 2013: 453).

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan kavramsal, teorik ve kurumsal çerçeve doğrultusunda bu çalışma; temsili demokrasi ve krizi, bu krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi anlayışı ve AB düzeyinde gerçekleştiği savunulan demokrasi açığı arasındaki ilişki üzerine yüksek lisans düzeyinde bir inceleme sunmayı amaçlamaktadır. Bu inceleme, metodolojik olarak, teorik ve analitik siyaset bilimi/felsefesi odaklı; nitel ve betimleyici bir perspektifle yapılacaktır. Buna göre; öncelikle literatür taraması yoluyla ve ilgili ampirik

Çalışmaların incelenmesiyle, temsili demokrasi ve krizi, analitik ve teorik bir yaklaşımla incelenip sunulacaktır. Daha sonra temsili demokrasinin yaşıdığı krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi modeli ve bu model çerçevesinde; AB düzeyinde gerçekleştiğı savunulan demokrasi açığı krizi ve bu krize çözüm olarak hayata geçirilen katılımcı demokrasi uygulamalarının nitelik ve etkinliğı, eleştirel bir perspektifle incelenecek ve tartışılacaktır. Bu kapsamda çalışmanın hipotezi/ana argümanı; temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunun teorik ve pratik boyutta kabul edilmesi durumunda bu krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi modelinin ve uygulamalarının, AB düzeyinde demokrasi açığını gidermeye yönelik çok önemli çözümler üretmekle birlikte halen geliştirilmeye açık yönleri bulunduğudur.

Bu çerçevede bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Çalışmanın birinci bölümünde; demokrasinin ortaya çıkışı, tarihsel süreç içinde geçirdiğı dönüşüm süreçleri ve temsili demokrasi incelenmektedir. Bunun yanı sıra bu bölümde, modern dönemde ortaya çıkan yeni sorun ve çatışma alanlarının ve politik değer dönüşümlerinin teorik ve ampirik çalışmalar doğrultusunda ele alınmasıyla, temsili demokrasinin yaşıdığı kriz, bilhassa Dalton ve Inglehart'ın “Bilişsel Hareketlilik”, “Yeni Siyaset” ve “Politik Memnuniyetsizlik” yaklaşımlarına referansla analiz edilecektir. İkinci bölüm; temsili demokrasinin yaşıdığı krize alternatif olarak sunulan katılımcı demokrasi modelini kapsamaktadır. Bu bölümde; katılımcı demokrasi ve katılım araçları incelendikten sonra, katılımcı demokrasinin farklı formları olan doğrudan demokrasi, müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi ve e-demokrasi modelleri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde; AB'nin tarihsel süreç içindeki gelişimi, AB'nin sahip olduğu temel kurumlar ve AB'de temsil ve temsili demokrasi konuları incelenerek, AB'nin yaşıdığı demokrasi açığı sorunu, teorik ve pratik boyutta hem kurumsal hem de toplumsal boyutta ele alınacaktır. Bu anlamda bu bölümde, temsili demokrasinin ulus-devlet dışında bir uluslararası oluşumda uygulanıp uygulanamayacağı, AB'de temsil kurumunun nasıl işlediğı ve AB'de demokrasi açığının yaşanıp yaşanmadığı sorularına özellikle AB'nin birincil kaynakları olarak kabul edilen AB Kurucu Antlaşmaları, AB Hukuku ve Eurobarometre'nin ampirik çalışmaları doğrultusunda yanıtlar aranacaktır. Tezin dördüncü ve son bölümü ise varsayılan demokrasi açığı sorununa yönelik olarak Lizbon Antlaşması sonrasında AB'nin Birlik düzeyinde hayata geçirdiğı bazı katılımcı demokrasi uygulamalarının incelenmesini kapsamaktadır. Çalışma, AB'nin hayata geçirdiğı katılımcı demokrasi uygulamalarının; demokrasi açığı sorununa çözüm sunup sunmadığı ve etkinliğı/etkililiğı üzerine bir tartışma ile sonuçlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMSİL, TEMSİLİ DEMOKRASİ VE KRİZİ

1.1. Giriş

Demokrasi kavramı Yunanca kökenli bir kelimedir. Kelimenin kökenini; Antik Yunan'da halk kitlesini veya vatandaşları ifade etmek için kullanılan “demos” ile iktidarı kullanmak ve yönetmek anlamında kullanılan “kratos” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan “demokratia” kavramı oluşturmaktadır. Kısa ve öz bir tanım olarak da “halk egemenliği, halkın yönetimi ve halkın iktidar kullanımı” olarak tanımlanmaktadır.

Aristoteles'in tanımına göre demokrasi; çoğunluğun egemen olduğu yönetim şekli olarak ifade edilmektedir (Dahl, 2019: 19-20; Schmidt, 2002: 13-16; Uygun, 2017: 10). Demokrasi, tarihsel süreç içinde oldukça farklı tarihsel deneyimlerle çeşitli anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla tek bir demokrasi türünden veya kuramından bahsedilememektedir. Bu sebeple birden fazla ve çok çeşitli demokrasi türleri ve kuramları mevcuttur. Bunlardan bazıları realist yani ampirik demokrasi kuramlarıyken, bazıları da normatif yani arzu edilen, olması gerekeni anlatan demokrasi kuramlarıdır (Schmidt, 2002: 21-23).

Bu bölümde, tezin ana araştırma sorularından biri olan temsili demokrasi kuramı ve bu tezde pratik ve teorik boyutta var olduğu kabul edilen temsili demokrasi krizi ele alınacaktır. Bu açıdan, bir krizden bahsediliyorsa öncelikle krize kaynaklık eden mevcut unsurların nitelik ve esaslarının kapsamlıca kavranması gerektiğinden, temsili demokrasi modelinin daha iyi anlaşılması ve tarihsel bir arka plan sağlanması amacıyla, demokrasinin temsili forma dönüşüm süreci literatür taraması yoluyla sunulacak ve incelenecektir. Temsili demokrasi krizi ise, bilğimiz dahilinde Türkçe akademik literatürde görece az sayıda çalışmada referans alınan (bkz. Alkan, 2018) Dalton ve Inglehart'ın “Bilişsel Hareketlilik”, “Yeni Siyaset” ve “Politik Memnuniyetsizlik” yaklaşımları esas alınarak incelenecektir (Dalton vd., 2001: 145-146; Dalton, 2007: 274; Inglehart, 2018: 115-116).

1.2. Demokrasinin Ortaya Çıkışı

Demokrasinin ortaya çıkışıyla ilgili kesin bilgi ve net zaman-mekân vermek oldukça zordur. Nitekim demokrasi, herhangi bir teknolojik araç gibi bir seferde icat edilmiş değildir. Aksine, belirli bir zaman dilimine yayılarak ve gelişerek belirli bir süreç içinde zamanla ortaya çıkmıştır. Fakat demokrasinin, farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda çeşitli biçimlerde şekillendiğini unutmamak gerekir (Dahl, 2019: 15-17). Demokrasinin aslında, devletin ortaya çıkışından önce var olan ilkel topluluklarda da görüldüğü bilinmektedir. Kabilelere mensup

insanlar arasında yöneten ve yönetilen ilişkisi olmaması ve karar alma sürecine bütün kabile üyelerinin katılması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Uygun, 2017: 9).

Uygun olumlu koşullarla birlikte demokrasi, birden çok kez ve birden fazla yerde uygulanmıştır. Uygun olumlu koşulu oluşturan temel değer ise eşitlik olmuştur. En ilkel toplumlarda bile uygulanmış olduğu tahmin edilen demokrasi, itici gücünü eşitlik anlayışından almaktadır. Fakat demokrasi, tarihte sistematik olarak ilk kez 2500 sene önce Antik Yunan'da kent-devletleri olarak bilinen sitelerde, doğrudan demokrasi formuyla ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra demokrasinin ilk olarak günümüzdeki Suriye, Lübnan ve İsrail'in bir bölümünü kapsayan ve Fenikelilere ait olan kent-devletlerinde ortaya çıktığını savunan görüşler de mevcuttur. Yunan ve Fenike kent-devletlerinin siyasal kurumları arasında bulunan benzerliklerden dolayı bu iddialar günümüzde tartışılmaktadır. Fakat Fenikeliler ile ilgili henüz kesin sonuç çıkarılacak bir bulgu ortaya konulmaması sebebiyle, demokrasinin ilk olarak Antik Yunan kent-devletlerinde ortaya çıktığı görüşü kabul görmektedir. Tarihsel süreç içinde zamanla silinen ve daha sonra tekrar ortaya çıkan demokrasi, modern çağda daha gelişmiş ve dönüşüme uğramış şekilde varlığını sürdürmektedir. Robert Dahl'a göre demokrasinin ortaya çıkışı, tekerleğin icadıyla eşdeğer önemde köklü bir dönüşüm ve değişim değeri taşımaktadır (2019: 17-19; Uygun, 2017: 9-12).

1.3. Modern (Temsili) Demokrasiye Geçiş

Doğrudan demokrasinin uygulandığı ve Antik Yunan uygarlığına ait olan Atina kent-devletinin, Makedon egemenliği altına girmesiyle birlikte demokrasi, uzun bir süre boyunca tarih sahnesinden silinmiştir. Demokrasinin tekrar canlanması için iki bin senelik bir zaman diliminin geçmesi beklenmiştir. Antik çağdan sonra demokrasi, 17. yüzyılda düşünce olarak tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. 18. yüzyıla kadar Batı siyasal düşüncesinde de demokrasinin sadece küçük nüfuslu ve ölçekli devletlerde uygulanabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Aradan geçen iki bin seneye birlikte demokrasi de doğal olarak pek çok değişikliğe uğramıştır. Günümüzde demokrasinin sahip olduğu değerlerin çoğu, Antik çağ demokrasisine oldukça yabancısıdır (Uygun, 2017: 113-115).

Modern dünyada tekrar canlanan demokrasi, Antik dönemdeki demokrasiden hem nicelik hem de nitelik bakımından büyük farklılıklara sahiptir. Bu farklılıkların sebebi çeşitli olmakla birlikte en önemlisi ölçek ve nüfus farklılığıdır. Modern çağda demokrasiler hem toprak hem de nüfus bakımından Yunan kent-devletlerine kıyasla devasa boyutlara sahiptir. Bu sebeple modern çağda doğrudan demokrasinin uygulanabilmesi olanaksız hale gelmiştir. Demokrasinin tekrar uygulanabilmesini mümkün kılan gelişme ise feodaliteye özgü bir kurum

olan temsil kurumunun demokrasiye uyarlanmış olmasıyla ilgilidir. Nitekim demokrasinin temsil formuna uyarlanmış olması da bireylerin demokrasideki rolünü ve sorumluluğunu değiştirmiş; dini, siyasal, kültürel ve etnik gibi yeni uyumsuzluk konularını ortaya çıkarmıştır (Uygun, 2017: 115-116).

Modern demokratik düşüncenin tam olarak ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili kesin bir tarih yoktur. Fakat demokrasi evriminin sahip olduğu bu karmaşıklığın iki büyük akım tarafından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bunlardan ilki Protestan reformlarıyla ortaya çıkan eşitlikçi anlayış, diğeri ise feodalizme ait temsil anlayışıdır (Arblaster, 1999: 45).

Modern demokrasinin ortaya çıkışı ve gelişiminin tarihsel süreç içinde anlaşılması açısından bu başlık altında İngiltere, Amerika ve Fransa devletlerinde yaşanan bazı demokratik ve anayasal hareketler ile bu ülkelerde yaşamış ve modern demokrasinin sahip olduğu değer ve ilkelerin oluşmasına katkı sağlamış bazı önemli siyasal düşüncelere yer verilecektir.

1.3.1. İngiltere (Büyük Britanya)

Modern demokrasinin kökenlerinin ilk oluşmaya başladığı yer İngiltere'dir. İngiltere, antik dönemde uygulanan doğrudan demokrasi modelinden farklı olarak temsili (modern) demokrasiyi yeryüzünde ilk kez uygulayan ülke olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda 13. yüzyılda yani 1215 yılında feodallerin haklarını güvence altına alan "Magna Carta", temsil kurumunun ortaya çıkması noktasında önemli bir adım olarak görülmektedir. İlgili dönemde vergilerle ilgili işlerin yürütülmesi amacıyla kurulan "Magnum Concilium (Vasallar Konseyi)", ilk kez kralın dışında vergilere onay veren ve dilekçe sunan bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen yıllarda kontlukların kendilerini temsil etmesi amacıyla Konsey'e temsilciler göndermeleriyle birlikte temsil ve temsilci anlayışı giderek benimsenmeye başlamıştır. Daha sonra Parlamento ismini alan bu kurum 14. yüzyılda resmi bir devlet organı, 15. yüzyılda ise yasa oluşturan bir organ haline dönüşmüştür (Çağla, 2015: 89-96).

Orta Çağ İngiltere'sinde parlamentoları, kent yönetimini temsil etmek amacıyla genellikle ruhban sınıfı ve soylular oluşturmuştur. İlerleyen dönemde "Lordlar Kamarası" ve "Avam Kamarası" olarak iki ana parlamento oluşturulmuştur. Bu dönemde demokrasinin izleri, özellikle antik döneme ait demokrasinin izleri açıkça görülmemiş olsa da kralların bütçeyle ilgili meselelerde parlamentonun onayını alması ve vergi toplamayla ilgili kararların parlamentolar tarafından alınması, demokrasinin bir gizilgüç olarak arka planda bulunduğunu göstermektedir (Crick, 2012: 51).

İngiltere tarihinde modern demokrasinin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayan bazı olaylar ve hareketler gerçekleşmiştir. Bunlardan en önemlileri "İngiliz İç savaşı (İngiliz

Devrimi)” ve “Levellers Hareketi”dir. Bunların yanı sıra modern demokratik değerlerin oluşmasına katkı sağlayan bazı önemli siyasi düşünceler de bulunmaktadır. Bunlar, John Locke ve John Stuart Mill gibi isimlerdir. Bu olayların ve düşüncelerin kısaca incelenmesi, ilerde değinilecek olan modern temsili demokrasinin değerleri ve ilkeleri konusuna yarar sağlayacaktır.

1.3.1.1. İngiliz İç Savaşı (1642-1651)

Diğer adıyla İngiliz Devrimi hem İngiltere tarihini hem de diğer pek çok dünya ülkesini dolaylı veya doğrudan etkileyen önemli olaylardan biridir. İngiliz Devriminin siyasi, toplumsal, ekonomik ve dini birçok sebebi bulunmaktadır. Fakat bu farklı sebeplerin ortaya çıkmasının temelinde, Kral I. Charles (1600-1649) ile Parlamento arasında oluşan tartışmalar ve anlaşmazlıklar önemli rol oynamaktadır. I. Charles’ın aşırı mutlakiyetçi yönetim şekli, Parlamento kararları üzerinde veto hakkını sürekli olarak kötüye kullanması ve Parlamento’yu sadece mali konularda toplaması sebebiyle I. Charles, dikkatleri ve eleştirileri üzerine çekmiştir (Aktan ve Yay, 2019: 99).

Parlamento ve Kral I. Charles arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Mutlak monarşi idealinde hareket eden I. Charles, parlamentonun kararlarını tanımamakta ısrarcı olmuş ve İngiltere topraklarında iç savaşların yaşanmasına sebep olmuştur (Çağla, 2015 :94-95). 1640 yılında ülkede yaşanan iç karışıklıklar, dini hareketler ve ordu kaynaklarının tükenmesi üzerine mali destek almak amacıyla Parlamento’yu toplayan I. Charles, bu dönemde pek çok hakkından vazgeçerek Parlamento tarafından yetkileri kısıtlanmıştır. Bu dönemde aşırı artan vergiler, yoksulluk ve açlık sebebiyle iç savaş daha da şiddetlenmiştir. Bu durum üzerine Oliver Cromwell, komutasındaki “New Model Army” ile beraber I. Charles’ı mağlup etmiştir. Parlamento üyelerinin de Cromwell’i desteklemesi üzerine Kral I. Charles, vatana ihanetten tutuklanarak idam edilmiştir. Daha sonra halkın özgürlüğünü kısıtladığı, güvenliği ve kamu yararını tehlikeye attığı gerekçesiyle krallık rejimine de son verilerek İngiltere’de cumhuriyet ilan edilmiştir (Aktan ve Yay, 2019: 100-101).

Kendisine krallık teklif edilen Cromwell, “The Instrument of Government (İngiltere Cumhuriyeti Anayasası)” isimli bir anayasa hazırlayarak cumhuriyetin koruyucusu anlamına gelen “Lord Protector” unvanını almıştır. Fakat ilerleyen yıllarda Cromwell’in de baskıcı politikaları, halk ve parlamento arasında muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. İngiliz Devrimi, kısa bir süreliğine de olsa krallıktan cumhuriyete geçişin yaşandığı benzersiz bir deneyim olarak ifade edilmektedir. Cromwell’in başlattığı demokratikleşme ve anayasa hareketi, ilerleyen yıllarda da farklı kişilerin ve grupların demokratik hareketler başlatmasına

esin kaynağı olmuştur. Bu olay, İngiltere'nin ilk ve tek cumhuriyet ve resmi anayasa deneyimi olarak tarihe geçmiştir (Hill, 2005: 72-77; Koç, 2018: 60-61).

1.3.1.2. Levellers Hareketi

17. yüzyılda İngiltere'de yaşanan iç savaş döneminde ortaya çıkan Levellers isimli hareket, İngiltere'de Magna Carta'dan sonra ortaya çıkan ilk ve en önemli anayasacılık hareketidir. Bu hareket, ilerleyen yıllarda önem kazanacak olan anayasacılık anlayışının ve modern demokrasinin bir değeri olan hukuk devleti anlayışının gelişmesine oldukça katkı sağlamıştır. Levellers olarak isimlendirilen grubun amacı; keyfi ve sınırsız bir şekilde ülkeyi yöneten krallık rejiminin ortadan kaldırılması ve onun yerine halk egemenliğini temel alan bir cumhuriyet rejiminin kurulması olmuştur. Levellers hareketi; özgürlük, insan hakları, adalet ve eşitlik yönünden herkesin aynı seviyede olması gerektiğini savunan; halk egemenliğini, kanun önünde eşitliği, dini hoşgörüyü ve genişletilmiş oy hakkını destekleyen bir hareket olmuştur. Nitekim levelling¹ kelimesi de düzleştirme, sadeleştirme ve eşitleme anlamında kullanılmıştır. (Aktan ve Yay, 2019: 96-98).

Levellers grubu hareketinin başında “özgür doğan John” lakaplı John Lilburne, William Walwyn, Thomas Prince ve Richard Overton gibi isimler yer almıştır. Grup üyeleri; halk egemenliği, genel ve yaygın oy hakkı, insan özgürlüklerine ve haklarına saygı gösterilmesi, dini hoşgörü, kanun önünde eşitlik, halkın temsili, parlamentonun varlığı, temsilcilerin görev sürelerinin sınırlandırılması, iktidarın keyfi yetki ve güçlerinin sınırlandırılması, kilise ve devlet bağının koparılması, temsilcilerin halk tarafından seçilmesi gibi dönemin ilerisinde demokratik nitelikler taşıyan değerler ve kurumlar için mücadele etmişlerdir. Aristokrasi ve monarşiye karşı genel oy ile seçilen parlamenter rejimi desteklemişlerdir. Bunun yanı sıra Levellers grubu, iktidarın sınırlandırılması amacıyla “The Moderate” isimli gazetelerinde sürekli olarak manifesto ve bildiri yayımlamışlardır (Aktan ve Yay, 2019: 103-104).

Levellers grubunun yayımladığı bildiri ve manifestolarda geçen talepler, günümüz modern demokrasilerine ait değerlerin gündeme getirilmesi yönünden oldukça önemlidir. Yayımlanan talepler şu şekildedir:

Halk, her açıdan özgür olmalıdır. Toplumsal farklılıkların tümü ortadan kaldırılmalıdır. Soyluların ayrıcalıklarına son verilerek özellikle ticari ve hukuki açıdan eşitlik sağlanmalıdır. Siyasi haklar mülkiyete dayanmamalıdır. Bireylerin doğuştan sahip olduğu haklar korunmalıdır. Irk, cins, dil, mezhep ve din ayrımı olmaksızın genel oy hakkı benimsenmeli ve herkes yönetime katılabilmelidir. Hak

¹ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/leveler> (erişim tarihi: 12.11.2020).

ve özgürlükler anayasa ile güvence altına alınmalıdır. Direnme hakkı meşru kabul edilmelidir. Kilise siyasete karışmamalı ve dini hoşgörü benimsenmelidir (Ağaoğulları, 2013: 141).

Bu şekilde çağının ilerisinde modern demokratik değerleri talep eden Levellers grubu, monarşiye son verilmesi bakımından başlarda Cromwell'e destek vermiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde Levellers grubu ve Cromwell arasında da ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Cromwell, sadece kralı sınırlandırarak krallık rejiminin ortadan kaldırılıp anayasal cumhuriyet rejiminin getirilmesini desteklerken, Levellers grubu ise kralın yanı sıra soyluların ve toprak sahiplerinin de güçlerinin sınırlandırılmasını istemiştir (Aktan ve Yay, 2019: 105-106).

Levellers grubu, zamanın ilk modern demokratları olarak kabul edilmektedir. Siyasi partiye dönüşme ve iktidara gelme amacı taşımayan bu grup, fikirlerini metin ve broşür yoluyla halka benimsetmeye çalışmıştır. Bu anlamda grup üyelerine, siyasal aktörden ziyade dönemin aydınları gözüyle bakmak daha doğrudur. Grubun fikirleri ve amaçları, tek bir gruptan veya kişiden ziyade tüm toplumu kapsadığı için halk arasında özellikle orduda ve başkentte, hareketi destekleyen pek çok insan olmuştur. Levellers grubu, hazırladıkları metinlerde yukarıda bahsedilen fikirlerin yanı sıra; ifade ve vicdan özgürlüğünü, serbest tartışma özgürlüğünü, serbest ticareti, temel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığını, yasal temsilci bulundurma ve susma hakkını, serbest seçim ve direniş hakkını da savunarak halktan destek almaya çalışmıştır. Bütün bu unsurlar, günümüzdeki modern demokrasilerin sahip olduğu temel değerler arasında olduğundan, modern demokrasinin gelişimi ve benimsetilmesi noktasında Levellers grubunun önemi oldukça fazladır (Çağla, 2015: 97-101).

Bununla birlikte "New Model Army" içinde bulunan bazı Levellers grubu üyelerinin gerçekleştirdiği "Putney Görüşmeleri"nde, İngiltere kralı için gönüllü olarak savaşan askerler, bu fedakarlıkları karşılığında oy hakkına sahip olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu askerler, mülk sahibi olmamalarına karşın doğum hakları olduğunu ileri sürerek, Parlamento'da yer alacak temsilcilerin seçiminde söz sahibi olmayı talep etmişlerdir. Bu tartışmalarda ortaya atılan doğum hakkı konusu ilerleyen dönemde Locke'un doğal haklar kuramının temelini oluşturmuştur (Crick, 2012: 58-63; Canfora, 2010: 41).

1.3.1.3. John Locke (1632-1704)

17. yüzyıl İngiltere'sinde dünyaya gelen John Locke; doğa durumu, doğal haklar kuramı, toplum sözleşmesi kuramı ve deneysel epistemoloji çalışmalarının yanı sıra liberal düşünce felsefesinin gelişmesine yönelik çalışmalarıyla tanınmaktadır. Tam olarak bir demokrasi savunucusu olmamasına karşın Locke'un kuramları ve fikirleri, modern demokratik değerlerin ve insan hakları anlayışının oluşmasına ve gelişmesine oldukça büyük katkı

sağlamıştır. Locke'un siyaset felsefesi çalışmalarının temel noktasını özgürlük oluşturmaktadır. Locke, siyaset felsefesiyle ilgili çalışmalarının temeline özgürlük kavramını yerleştirdiğinde, özgürlüğün tarihsel süreçte yavaşça kazanılan bir hak mı yoksa doğuştan beri sahip olunan bir hak mı olduğu sorusunu sorarak fikirlerini bu soru üzerine geliştirmiştir. Bu soru üzerine Locke, insanın bazı devredilemez temel haklara doğuştan sahip olduğu fikrini savunmuş ve bu fikri doğa durumu ve doğal hukuk kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır (Önal ve Çapkın, 2019: 204-205). Bu açıdan, bu başlık altında Locke'a ait olan doğa durumu, doğal haklar kuramı, toplum sözleşmesi kuramı ve mülkiyet kavramı incelenecektir.

1.3.1.3.1. Doğa Durumu

Doğa durumu, eşitlik ve özgürlüğün en saf halinin yaşandığı durumdur. Doğa durumunda insanlar, bir başkasından izin istemeksizin veya bir başkasının iradesi altında kalmaksızın arzularını ve isteklerini doğa sınırları içinde gerçekleştirebilmektedirler. Bu durum Locke tarafından “yetkin özgürlük” olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra doğa durumunda hiç kimse, bir diğerinden daha üstün veya ayrıcalıklı değildir. Bu da “eşitlik durumu” olarak ifade edilmektedir. Doğa durumunda Tanrı tarafından bir kimseye hükümranlık hakkı tanınmamaktadır. Herkes ayrıcalıksız doğarak, tabiattaki nimetlerden eşit şekilde faydalanma hakkına sahiptir. Bu yüzden eşitlik söz konusudur (Locke, 2019: 13-14; Ayhan Türkbay ve Polat, 2011: 85-86).

Doğa durumu, bir özgürlük durumu olmasına karşın bir başıbozukluk durumu olarak algılanmamalıdır. İnsanlar; kendi benlikleri, yaşamları ve seçimleri doğrultusunda hareket etme özgürlüğüne sahip olmalarına karşın kendi yaşamlarını tehlikeden koruma durumu dışında bir başkasının özgürlüğünü ve yaşamını yok etme özgürlüğüne sahip değildir. Bu durumu idare eden bir doğa yasası mevcuttur ve bu yasa herkesi bağlayıcı niteliktedir. Bu sebeple bir kimse; bir başkasının özgürlüğünü, yaşamını, sağlığını ve iyi hayat anlayışını tehlikeye sokmaktan kaçınmalıdır. Bu farkındalığa da sahip olduğu akıl sayesinde ulaşmalıdır (Locke, 2019: 15).

Bir başkasının yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkının tehlikeye atıldığı durumlarda ise doğa yasası gereğince kişinin adaletli bir şekilde cezalandırılması meşrudur. Eşitlik durumunun söz konusu olduğu doğa durumunda, doğa yasasının yürütülmesi her insanın elindedir. Bu sebeple herkes, doğa yasasına aykırı durumlarda ceza uygulama hakkına sahiptir. Bu cezalar, işlenen suçla doğru orantılı olmalı ve bununla birlikte zararı onarma ve diğer işlenecek suçları caydırıcı nitelikte olmalıdır. Doğa durumunun barış ve güven halini tehlikeye sokan suçlar, akıl yoluyla çözümlenmeli ve önlenmelidir (Locke, 2019: 16-18). Doğa yasasına göre de insanlar mümkün olduğunca korunmalıdırlar. Bu yüzden bir insanı yok etmekle tehdit eden şeyin yok

edilmesi de bu sebeple meşrudur. Yok etme ve zarar verme tehdidini gerçekleştiren kişi aklın yolundan, Tanrının ve doğanın düzeninden sapmış kişilerdir ve bu kişiler, doğa durumunu savaş durumuna çevirmektedirler. Bu sebeple suçluların cezalandırılması veya ortadan kaldırılması da makul ve adildir (Locke, 2019: 27-32).

1.3.1.3.2. Doğal Haklar

Öncüsü Locke olmak üzere Locke ve diğer bazı liberal düşünürler, bireyin sahip olduğu hakları ve özgürlükleri, toplum ve devlet karşısında güvence altına almak amacıyla doğal haklar kuramını oluşturmuşlardır. Doğal hukuk ilkelerinin bir parçası olan doğal haklar, üstün ve evrensel nitelikte olup insanlar tarafından oluşturulmamışlardır. Doğal haklar, insan olmanın vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmektedir ve devletten bağımsızdırlar. Bu haklar yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarıdır. Bu hakların, insanların toplum haline geçmeden önce de var olduğu kabul edilmektedir. İnsanlar aralarında anlaşarak devleti kurdukları zaman, devletin ayakta kalması için sahip oldukları bazı haklardan vazgeçmişlerdir. Fakat özgürlüklerini sağlayan bütün haklarını kendilerinde tutmuşlardır. Devletin kendisinin yaratmadığı, doğuştan var olan bu haklara devletin müdahalesi yasaklanmıştır (Locke, 2019: 15; Uygun, 2017: 130-131).

Modern demokrasinin gelişimi açısından doğal haklar kuramı çok fazla önem taşımaktadır. Bu haklar, bireyleri devlete karşı koruyan ve devletin iktidarını sınırlayan haklar olarak görüldüğü için modern demokrasinin gelişimi açısından önemlidir. Bu sebeple doğal haklar, ilk modern demokrasilerin sahip olduğu anayasalar tarafından benimsenmiştir. Bunun yanı sıra mutlakiyetçi rejimlerde, bireylerin kendi özgürlüklerini güvence altına almalarında ve iktidarın sınırlarının çizilmesi bakımından doğal haklar anlayışı modern anayasalarda benimsenmiştir. Bu yüzden doğal haklar anlayışı, modern demokrasinin gelişiminde araçsal bir öneme sahiptir (Uygun, 2017: 131-132).²

---

² Locke'un mülkiyet anlayışına göre Locke'a göre tanrı, dünyayı insanlara ortaklaşa kullanmaları için vermiştir ve dünyayı, insanların rahatlarını sağlayabilmelerini ve ihtiyaçlarını giderebilmelerini sağlayacak şekilde yaratmıştır. Yeryüzünde bulunan bütün bitkiler ve yemişler bütün insanlara ortaklaşa bahşedilmiştir. Bunun yanı sıra Tanrı, insana akıl ve kapasite de bahşetmiştir. Bu yüzden yeryüzünde muhafaza olan şeyleri, bir insan aklını ve kapasitesini kullanarak kendi emeğiyle çıkarttığı zaman yani doğada verili bir şeye kendinden bir emek kattığı zaman, o şey artık emeğiyle sahip olan insana aittir ve onun mülkiyetidir (Locke, 2019: 39-41; Önal ve Çapkın, 2019: 208-210). Locke'a göre doğa durumunda doğada bahşedilen şeyleri emek karşılığında edinerek mülkiyet haline getirmenin de bir sınırı vardır. Kişi, doğadan edindiği şeyi çürümeyecek miktarda ve başkasının hakkına girmeyecek şekilde edinmelidir. Fazlasını alan ve ürünün çürümeyecek sebep olan kişi başkalarının hakkını gasp etmiş sayılır. Bu sebeple mülkiyet kuralı, her insanın kullanabildiği kadar sahip olmasını ifade etmektedir (Locke,

1.3.1.3.3. Toplum Sözleşmesi

Locke'a göre paranın ortaya çıkışı ve mülkiyet sınırlarının aşılmasıyla birlikte insanlar; mülkiyet güvenliklerini sağlamak, bir arada güven, barış ve koruma içinde yaşamak ve doğal haklarına karşı yapılan saldırıların adil ve hakkaniyetli bir şekilde cezalandırılmasını sağlamak amacıyla bir araya gelerek kendi aralarında bir sözleşme oluşturmuşlardır. Toplum sözleşmesine gidilmesinin en temel sebebi, mülkiyetin korunması ve doğa yasalarına aykırı davranışlara yönelik verilen cezaların keyfililiğinin ve sınırsızlığının engellenmesi amacıdır. Bu sözleşmeyle birlikte insanlar, doğa durumundan toplum durumuna geçerek belirli bir yasama gücünün oluşturduğu pozitif yasalar doğrultusunda yaşamayı kabul etmişlerdir. Locke'a göre toplum durumunda yasama gücünün görevi; çoğunluğun iradesine yönelik yasalar ve kararlar olarak iktidarı oluşturmaktır. Böylece toplumdaki her insan, dahil olduğu sözleşme doğrultusunda toplumsal ve siyasal bir yönetim altına girerek çoğunluğun kararlarına itaat etmeyi kabul etmiş olmaktadır. Dünyada bir yönetim ve iktidar altına girmenin meşruluğu ancak bu şekilde, çoğunluğun onayı ve sözleşmesiyle mümkündür (Locke, 2019: 131-135).

İnsanların özgürlüklerini ve mülkiyetlerini güvence altına almak ve barış içinde yaşamlarını sürdürmek amacıyla oluşturdukları toplum sözleşmesi neticesinde devlet de ortaya çıkmış olur. Locke, devlet için özellikle bir yönetim biçiminden bahsetmez. Her toplumun kendi koşulları doğrultusunda monarşi, demokrasi veya aristokrasiyle yönetilebileceğini ifade eder. Fakat yönetim ne şekilde olursa olsun, devletin kurulmasıyla birlikte ilk olarak bir yasama iktidarının oluşturulması gereklidir. Devletin üst iktidarı olarak kabul edilen bu yasamanın aldığı kararlar ve oluşturduğu yasalar, hiçbir güç tarafından değiştirilemez niteliktedir. Bu yüzden toplumun her üyesi, yasama iktidarına karşı itaat etmekle yükümlüdür. Fakat oluşturulacak bu yasama iktidarının temel amacı ise korumaktır. Yasama iktidarı insanların; yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını tehlikeye sokacak veya müdahale edebilecek keyfi yetkilere sahip değildir. Asıl amacı kamu yararını gözetmek ve toplum üyelerinin sahip olduğu hakları koruyarak gerektiğinde yasalar doğrultusunda yaptırımları uygulamaktır. Oluşturulan pozitif yasalar da temelini ve hakkaniyetini Tanrı yasasından ve doğa yasasından almalıdır. Çoğunluk tarafından sözleşme doğrultusunda oluşturulan yasama iktidarı, kendi iktidarını devretme veya kendinden başka bir yasama gücü oluşturma yetkisine sahip değildir (Locke,

---

2019: 42). Doğa durumundan toplum durumuna geçişle birlikte mülkiyet ve emek anlayışı da değişmiştir. Doğa durumunda emek katılarak ihtiyaç dahilinde sahip olunan şeyler, zamanla yerini bozulmayan ve insanlar tarafından onaylanarak değer biçilen altın, gümüş, maden ve para gibi şeylerin sahiplenilmeye başlamasına dönüşmüştür. Böylece mülkiyetin meşru sınıra da aşılarak çürümeyen bu şeyler, insanlar tarafından biriktirilmeye ve mübadele edilmeye başlamıştır (Locke, 2019: 57-60).

2019: 141-151; Önal ve Çapkın, 2019: 205-208). Bunun yanı sıra yasama iktidarı, toplumdaki insanların sahip olduğu temel hakları koruyan yasaları oluşturması sebebiyle yürütme iktidarıyla birlikte kullanılmamalıdır. Bir başka ifadeyle Locke'a göre yasama iktidarına sahip kişiler, yürütme iktidarına da sahip olmamalıdır, aksi takdirde topluluk yönetimi amacı dışına çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir (Locke, 2019: 153-156).

Locke aslında bir demokrasi savunucusu değildir. O sadece sivil yönetimin despotizme ve tiranlığa dönüşmesini önleyen sözleşme kuramının gerekliliğini ifade etmektedir. Locke'a göre halk, istediği anayasal veya sivil sistemi kabul etmekte özgürdür. Yönetim biçimleri arasında herhangi bir ayrım yapmamaktadır. Önemli olan sözleşme kuramıyla bireylerin doğal haklarının güvence altına alınmasıdır. 17. yüzyıl İngiltere'sinde kimler oy hakkına ve siyasal haklara sahip olmalıdır konusundaki fikir çatışmalarını uzlaştırmak amacıyla Locke'un fikirlerine ve eserlerine fazlasıyla başvurulmuştur (Arblaster, 1999: 54-56).

Locke, toplum durumunda yasaların sahip olması gereken bazı niteliklerinden de bahsetmektedir. Bunlar; genellik, kamusalılık, açıklık, ileriye dönüklük, eşitlik ve istikrarlılık olarak tanımlanmaktadır. Locke'a göre devletin temel amacı, bu niteliklere sahip yasalarla bireylerin doğal haklarını korumak ve güvence altına almaktır. Locke; hukuk devleti, çoğunluk yönetimi, kuvvetler ayrılığı ve sivil toplum gibi modern demokrasinin ilerde sahip olacağı değerlerin temellerini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Locke, fikirleriyle kendisinden sonra gerçekleşecek olan İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin kuramsal öncüsü haline dönüşmüştür (Çağla, 2015: 104-105).

1.3.1.4. John Stuart Mill (1806-1873)

19. yüzyıl İngiltere'sinde modern demokrasinin gelişimine katkı sağlayan bir diğer önemli isim de John Stuart Mill'dir. Locke'dan yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşamış olan Mill, düşüncelerini Locke'un fikirleri üzerine oturtmuş ve Locke'un fikirlerini modern çağa taşımıştır. Mill'e göre devlet, bireylerin yaşamlarına ve mutluluklarına fayda sağlamaya yarayan ve bireyleri yaşamları boyunca desteklemesi gereken bir kurumdur. Bu yüzden Locke'a benzer şekilde Mill de bireylerin sahip olduğu özgürlükleri kısıtlamaması açısından devletin gücünün hukuksal ve toplumsal güvencelerle sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir (Çağla, 2015: 105-107).

Yetişme döneminde faydacılık akımının önemli temsilcisi olan Jeremy Bentham'dan etkilenen Mill'in çalışmalarının temelinde; faydacılık, özgürlük, eğitim ve temsili yönetim bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Mill, liberal teorinin gelişmesine ve şekillenmesine oldukça fazla katkı sağlamıştır. (Ak, 2015: 41-42). Mill, faydacılık akımının ve liberal teorinin klasik

temsilcileri arasında yer almamaktadır. Her ikisinde de Mill, modern ve klasik akım arasında kabul edilmektedir (Aydoğan, 2018: 83). Mill'e göre dünyadaki en yüce varlık insandır ve insanlar da bu konuma uygun şekilde bir hayat yaşamalıdır. Bu bakımdan Mill, insanın seçimlerini tamamen kendisi vermesi gerektiğini, sahip olduğu değerleri, fikirleri ve inançları kendisinin belirlemesi gerektiğini ve bu değerlerin de tamamen kendisine ait olduğundan emin olması gerektiğini ifade eder (Ak, 2015: 48-49).

Mill'e göre özgürlük, sadece uygarlık aşamasında olan toplumlarda olanaklıdır. Bahsedilen uygarlık, bireylerin yeteneklerini rahatça geliştirebildikleri ve yetenekleri doğrultusunda kendilerini siyasal ve toplumsal ortamda ifade edebildikleri ortam ve kurumların varlığıyla ilgilidir. Mill'in fikirlerinin odak noktasını oluşturan özgürlük, bütün bireylerin veya çoğunluğun ulaşabilecekleri en büyük mutluluk olarak ifade edilmektedir. Uygar toplumlarda bireyler, yetenekleri ve yaratıcı bireysellikleriyle mutluluğa ulaşmaya ve bu anlayışı eğitimle kuşaktan kuşağa aktarmaya daha elverişlidirler (Çağla, 2015: 110-111).

Mill'e göre evrensel ve ideal olan tek bir yönetim biçimi bulunmamaktadır. Ona göre her toplum; kendi sosyal, tarihsel, siyasal ve kültürel şartlarına ve uygarlık seviyesine göre kendi yönetim biçimini oluşturmalıdır. Mill'e göre yönetim, toplumun mutluluğu ve amaçlarını sağlaması bakımından bir araç olarak görülmektedir. Bununla birlikte Mill'in siyaset felsefesinde ve yönetim anlayışında, bir toplumdaki halkın isteklerine ve ihtiyaçlarına en fazla cevap verebilecek olan yönetim şekli demokrasidir. Nitekim halkın ihtiyaçlarının ve isteklerinin karşılanması da doğrudan toplumun mutluluğunu sağlayacaktır (Safi, 2018: 660).

Mill'e göre en ideal demokrasi şekli ise temsili demokrasidir ve temsil, demokrasinin mükemmel bir şekilde uygulanabilmesine olanak sağlamaktadır. Fakat temsili demokrasi, sadece uygar toplumlarda uygulanma imkânı bulabilen bir demokrasidir. Bir toplum ne kadar gelişmişse ve eğitim seviyesi ne kadar yüksekse, demokrasinin de uygulanabilirliği o ölçüde olacaktır. Mill'e göre temsili bir yönetimde bazı gerekli şartlar mevcuttur. Bunlar; toplumun, yönetim şeklini benimsemeye ve kabullenmeye istekli olması, toplumun sahip olduğu yönetim şeklinin korunması ve sürdürülebilmesi için toplumun ehliyetli ve istekli olması, yönetim biçiminin gerekliliklerini ve ödevlerini toplumun yerine getirmeye istekli olması şeklindedir. Mill'e göre bu şartlar, temsili demokrasinin uygulanabilmesine olanak tanımaktadır. Bununla beraber, Mill tarafından insan doğasına ve özgürlüğüne en uygun olarak görülen temsili demokrasi biçimi "tüm halkın veya büyük bir çoğunluğunun düzenli aralıklarla kendilerince seçtikleri vekiller aracılığıyla nihai yönetim ve denetim erkini kullanmaları" olarak tanımlanmaktadır (Safi, 2018: 660-661).

Mill'e göre temsili yönetim biçiminin en önemli niteliği, çeşitli tartışmaların gerçekleştiği forum işlevi gören parlamento tarzı kurumlara sahip olmasıdır. Bu noktada Mill, temsili yönetim şekline sahip uygar toplumlarda, bireylerin kamusal alana dahil olmaları gerektiği konusuna çok fazla önem vermektedir. Bu alanlarda gerçekleşen fikir ve ifade özgürlüğü, bireylerin mutluluğu için oldukça önemlidir. Bununla birlikte Mill, temsili yönetimlerde yapısal sıkıntılar olduğunun da farkındadır. Bunlar arasında en başta; kişisel çıkarların veya grup çıkarlarının siyasete alet edilmesi, bürokrasinin yarattığı verimsizlik ve durgunluk gibi sorunlar gelmektedir. Fakat Mill; örgütlü toplum, eğitim, siyasal çoğulculuk, parti ve sendika gibi kurumlarla temsili yönetimin güvence altına alınabileceğini ifade etmektedir (Çağla, 2015: 115-117).

Bunun yanı sıra Mill, temsili demokrasinin çoğunluğun tahakkümü tehlikesine sahip olduğunu da belirtmektedir. Mill, bu tür bir durumda yasaların ve kuralların belirli bir grubun veya sınıfın menfaatini gözetmesine ve ortak faydadan uzaklaşılmasına sebep olabileceğini ifade etmektedir. Böyle bir durumda çeşitlilik ve özgürlük rejimi olan demokrasi, baskıcı ve otoriter bir rejime dönüşme riski taşımaktadır (Safi, 2018: 660-662). Mill'in *Özgürlük Üzerine* isimli eseri, aslında Alexis de Tocqueville'in de ifade ettiği çoğunluğun tahakkümü tehlikesine karşı oluşturulmuş bir eserdir. Mill'e göre demokratik çoğunluklar, sahip oldukları güçlerinin farkına vardıklarında bu gücü sınırsızca kullanma eğilimine girebileceklerdir. Böylece bireysel özgürlükler ve toplumsal özgürlükler de tehlike altında olacaktır (Ak, 2015: 51).

Bunun yanı sıra demokrasi, Mill tarafından iyi ve kötü olarak ikiye ayrılmaktadır. Ona göre doğru olan demokrasi, elitist ve çoğulcu demokrasidir. Yanlış demokrasi ise çoğunlukçu demokrasidir. Doğru demokraside çoğunluk azınlığa hükmetmeyerek azınlıkların hakları korunmuş olur ve halk doğru ve gerçek şekilde temsil edilir. Bununla birlikte sürekli eşitlikten bahseden Mill'e göre eşit oy hakkı da yanlış demokrasilere aittir. Ona göre oy hakkı, niteliğe göre verilmelidir ve çoğunluğun eline bırakılmamalıdır. Ayrıca Mill, niteliği ve eğitimi yüksek olan kişilerin temsilci olarak seçilmesi için daha az oy aranması fikrini de desteklemektedir. Mill'e göre entelektüel ve ahlaki açıdan üstün olan insanların yönetimi, toplumun eğitim ve uygarlık seviyesini de yükseltecektir. Elitist temsili demokrasi fikrini savunan Mill, özgürlük ve eşitlik ile ilgili fikirleriyle bu noktada kendisiyle çelişerek pek çok siyaset bilimci tarafından eleştirilmektedir. Nitekim toplumun mutluluğunu arzulayan bir düşünürün toplum içinde belirli bir kesimi saf dışı bırakıyor olması, toplumun mutluluğa ulaşması önünde de büyük bir engel olarak görünmektedir (Safi, 2018: 661-663).

Mill, modern (temsili) demokrasi fikrinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde öncü isim olarak kabul edilmektedir. *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler* isimli eserinde, temsili

demokrasilerin ne tür koşullara ve özelliklere sahip olması gerektiğinden detaylıca bahsetmektedir.

1.3.2. Amerika Birleşik Devletleri

Amerikan Devrimi, Büyük Britanya'ya ait olan on üç koloninin 1776 senesinde bağımsızlıklarını ilan ederek İngiltere monarşisinden ayrılmalarıyla başlayan süreci ifade etmektedir. Amerika'da verilen bağımsızlık savaşının, aslında tam olarak bir demokrasi mücadelesi olduğu söylenemez fakat bu mücadele, demokratik nitelikte sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Amerika'daki on üç kolonide yaşanan bağımsızlık hareketlenmeleri, zamanla parlamentoda daha eşit temsil talebi yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Gitgide artan koloni hareketlenmelerine çözüm olarak kolonilerin parlamentoda temsil edilmesi fikri gündeme getirilmiştir. Fakat bu sefer de kimler temsilci seçme hakkına sahip olmalıdır tartışmaları başlamıştır. Genel fikir ise sadece mülk sahibi olanların sistemde söz sahibi olması yönünde olmuştur. Böylelikle Amerika'da iki temel konu tartışmaların merkezini oluşturmuştur. Bunlardan ilki, merkezi yönetimin diğer on üç koloni (daha sonradan eyalet) karşısındaki gücü ve dengesi, ikincisi ise oy kullanma hakkının halk içinde ne düzeyde aşağıya indirilecek oluşudur (Crick, 2012: 65-70).

Bu doğrultuda Amerika'da kolonilerin bağımsızlık mücadeleleri, yazılı bir anayasa altında federal sistemin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece güç ve denge yönetiminin sağlanabilmesi amacıyla yasama ve yürütme birbirinden ayrılarak her eyaletin eşit temsil edilme hakkına sahip olduğu bir Senato ve her eyaletin nüfusuyla orantılı şekilde oy kullanma hakkına sahip olduğu bir Kongre oluşturulmuştur. Bununla birlikte anayasaya, vatandaşların bireysel özgürlüklerinin güvence altına alınması amacıyla kısa bir zaman içinde “Haklar Bildirgesi” de eklenmiştir. Burada belirtilmesi gereken en önemli nokta, Amerika'daki Bağımsızlık Savaşı'nda ve yeni anayasanın kabul edilmesinde, kolonilerin demokratik yönetim gibi bir talebi olmamasıdır. Sadece, bağımsızlık mücadelesi olarak ortaya çıkan tartışmaların sonucunda, demokrasinin gelişimine olumlu katkılar sağlayacak gelişmeler yaşandığı ifade edilmektedir. Amerika demokrasisi her ne kadar İngiltere demokrasisinden ortaya çıkmış bir demokrasi olarak gözüксе de anayasal monarşiye sahip İngiltere'nin aksine Amerika bir federal cumhuriyettir (Crick, 2012: 70-75; Çağla, 2015: 120-121).

1.3.2.1. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi

1776 yılında bağımsızlık döneminde oluşturulan “Bağımsızlık Bildirgesi” de Amerika anayasasının niteliğini yansıtan ilk belge olarak bilinmektedir. Bu bildirge, modern

demokrasinin sahip olduğu tüm değerleri içeren bir özelliğe sahiptir. 1787 senesinde Philadelphia’da kaleme alınan metnin anayasa olarak kabul edilmesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD), güçler ayrılığının uygulandığı demokratik ve federal bir cumhuriyet olarak kabul edilmiştir (Çağla, 2015: 122). 18. yüzyılda 1776 yılında yayımlanan Bağımsızlık Bildirgesi, günümüz modern demokrasisinin temel bütün değerlerini taşıyan bir niteliğe sahiptir. Bildirgenin özellikle ikinci paragrafı, modern demokratik değerleri açıkça ifade etmektedir:

Bizim için şu gerçekler gayet açıktır: Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır; Tanrı tarafından bağışlanmışlardır ve bazı vazgeçilmez ve devredilmez haklara sahiptirler; özgürlük, yaşam ve mutluluğa ulaşma hakkı da bu haklar arasındadır. İnsanlar bu hakları güvence altına almak adına kendi aralarında devletler kurarlar; kurulan bu devletler güçlerini yönetilenlerin rızasından almaktadır, bu hedeflere ve haklara ulaşma yolunda herhangi bir yönetim engel oluşturmaya başlarsa, bu yönetimi yıkmak ya da değiştirmek, yeni bir yönetim kurmak ve bu yönetimin dayandığı temelleri ve yetkileri insanların mutluluklarını ve güvenliklerini sağlayacak şekilde düzenlemek ve kurmak halka ait bir haktır.³

Görüldüğü üzere Bağımsızlık Bildirgesi’nde halk egemenliği, yasalar önünde eşitlik, devletin dokunamayacağı hakların varlığı gibi birçok modern demokratik değerler telaffuz edilmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın Dahl, *How Democratic is the American Constitution* isimli makalesinde, ABD anayasasına ait ilk taslakta (1787) kölelik kurumunun kabul edilmiş olduğunu ve hatta kaçak kölelerle ilgili yasalara onay verildiğini ve bunun yanı sıra Afrika kökenli Amerikalılara ve kadınlara uygulanan oy hakkı kısıtlamasının yürürlükte bırakıldığını ifade etmektedir. ABD, İngiltere’ye karşı verilen mücadelede bağımsızlık noktasında doruğa ulaşmış fakat yeni anayasada kölelik kurumunun devam ettirilmesi noktasında ise yakın zamana kadar herhangi bir radikal girimde bulunmamıştır (Canfora, 2010: 42-46; Erdoğan, 2017: 200).

1.3.3. Fransa

Modern demokrasinin gelişimine yönelik önemli olayların yaşandığı ve önemli düşünürlerin bulunduğu devletlerden bir diğeri de Fransa’dır. Bu sebeple, modern demokrasinin sahip olduğu kuvvetler ayrılığı ilkesi, halk egemenliği ilkesi, temsil, eşitlik ve özgürlük anlayışı gibi önemli değerleri ve kurumları daha iyi incelemek ve temellendirmek açısından bu başlık altında Fransız Devrimi, Montesquieu, Sieyès ve Jean-Jacques Rousseau incelenecektir.

³ <https://www.uscis.gov/sites/default/files/document/guides/M-654.pdf> (erişim tarihi: 06.11.2020).

1.3.3.1. Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689-1755)

Modern demokrasinin gelişim sürecinde Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu'nün de katkısı bulunmaktadır. Montesquieu, geliştirdiği kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yönetim biçimleri kuramıyla modern demokrasiye vazgeçilmez değerler katmıştır. Montesquieu'ye göre din, gelenek, sanat, ticaret, edebiyat gibi manevi unsurlar, bir ülkenin genel ruhunu oluşturmaktadır. Genel ruh ise bir ülkenin yönetim biçimi üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu sebeple tüm ülkeler için tek bir yönetim biçiminden söz edilemez fakat bir ülkeye en uygun olan yönetim şeklinden söz etmek mümkündür (Çağla, 2015: 136-137; Şenel, 2019: 384).

Montesquieu'ye göre üç tür yönetim şekli vardır. Bunlar; cumhuriyet, monarşi ve despotizmdir. Ona göre cumhuriyet, halkın bizzat kendisinin veya bir kısmının egemen olduğu yönetim şeklidir. Böylelikle Montesquieu, cumhuriyeti; demokrasi ve aristokrasi olarak ikiye ayırmaktadır. Halkın egemen olduğu, kuralların halk tarafından belirlendiği, seçimlerin düzenli olarak yenilendiği yönetim şekli demokrasidir. Ona göre demokrasilerde halk, doğrudan veya dolaylı olarak seçtiği bir kurul tarafından yönetilmelidir. Demokrasi eşitlik ve yasalara saygı üzerine kurulmalıdır. Bu sebeple yasalar, özellikle aşırı zenginliği önlemelidir. Montesquieu'nün özgürlük anlayışı Locke ile benzerlik göstermektedir. Ona göre özgürlük, yasaların müsaade ettiği şeyleri yapabilmektir. Özgürlüklerin korunabilmesi için de iktidar gücünün kötüye kullanılması önlenmelidir. Bunu sağlamanın tek yolu da gücü güçle sınırlamaktır. Farklı iktidar güçlerinin farklı kurumlara dağıtıldığı yönetimler, özgürlükleri de güvence altına alacaktır. Montesquieu, bu düşüncesiyle yasama, yürütme ve yargı gücünün her devlette bulunduğunu fakat bu güçlerin tek bir güçte toplanmaması gerektiğini ifade etmektedir. Çağdaş düşünceleriyle bilinen Montesquieu iki meclisli sistemi desteklemesinden dolayı hem aydın hem de gelenekçi düşüncelere sahip bir düşünür olarak tanımlanmaktadır (Çağla, 2015: 138-141; Şenel, 2019: 385-386).

1.3.3.2. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)

Jean-Jacques Rousseau da Locke gibi bir doğa durumu ve toplum sözleşmesi kuramcısıdır. Ona göre doğa durumunda insanlar eşit ve özgürdürler. İnsanlar, doğa durumunda ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilmekteydiler. Fakat zaman içinde insanlar, evrim geçirip ilkelikten uzaklaşmaya başlamışlardır. Böylelikle yeni ihtiyaçlar da ortaya çıkmıştır ve bu ihtiyaçların karşılanması da oldukça zorlaşmıştır. Böylece evrim, mülkiyet anlayışını; mülkiyet anlayışı ise kavgayı ve çatışmaları doğurmuştur. İşte insanlar bu kavgaya ve çatışma durumuna son verebilmek için kendi aralarında sözleşme yapmışlardır. Sözleşmenin amacı ise insanların

doğa durumunda sahip oldukları özgürlüklerini korumak ve bir yönetim içine girerek oluşan kavga ve çatışmalara son vermektir (Rousseau, 2018: 27-29; Şenel, 2019: 393).

Rousseau'ya göre insanların mutsuzluğunun temel sebebi eşitsizliktir. Eşitsizliğin temel sebebi ise özel mülkiyettir. Bu tür sorunları göz önüne alan Rousseau, iyi devletin ve iyi toplumun nasıl mümkün olabileceği sorusunu temel alarak bir çözüm yolu üretmeye çalışmıştır. Çalışmalarında daha çok Atina kent-devletinin etkisinde kalan Rousseau, bir ütopya oluşturarak *Toplum Sözleşmesi* isimli eserini yazmıştır. Ona göre hiç kimsenin bir başkası üzerinde doğal bir otorite kurma hakkı yoktur. Bu bakımdan, meşru otoritenin kaynağını, insanların oluşturduğu bir anlaşma veya sözleşme olarak görmektedir. Bu durumun gerçekleşebilmesi ise bütün toplum üyelerinin, tüm haklarını topluma devretmesiyle mümkündür. Bireylerin hepsi bu koşulu sağladığı zaman herkes eşit olacaktır. Bireyler kendileri üzerinde bir başkasına hak tanıdıkları kadar kendileri de bir başkası üzerinde hak sahibi olacaktır. Böylece kolektif bir bütün oluşturulabilecektir. Bu kolektif bütün ise devlettir (Çağla, 2015: 142-144).

1.3.3.2.1. Genel İstenç

Rousseau'ya göre insanlar toplum durumuna geçtiklerinde hem özgürlüklerini korumak hem de bir yönetim biçimine dahil olmak istemişlerdir. Bu doğrultuda Rousseau, bu iki isteğin de aynı anda gerçekleşebildiği bir formül bulmuştur. Bu formül ise “genel istenç” olarak ifade edilmektedir. Rousseau'ya göre herkes, sahip olduğu tüm hakları topluma bırakırsa aslında hiç kimseye bırakmamış olacaktır. Görünürde toplumun yönetimi altına girerek aslında hiç kimsenin yönetimi altına girmemiş olacaklardır. Böylece insanlar başkalarına değil, aslında kendilerine boyun eğmiş olacaklardır. Herkesin sahip olduğu hakkı devretmesiyle birlikte ortaya genel istenç gücü çıkacaktır. Genel istence uymak demek aslında insanın kendine uyması anlamına gelmektedir. İnsanlar tüm haklarından vazgeçmiş olmakla birlikte aslında tüm haklarından da yararlanmış olacaklardır. Bu noktada genel istenç, bireylerin istençlerinin toplamı olarak algılanmamalıdır. Genel istenci genel yapan şey oybirliği veya çoğunluğun istenci değil, ortak yarardır. Tek bir kişinin istenci bile ortak yarara hizmet ediyorsa, genel istencin varlığından söz edilebilmektedir. Nitekim bu durumda genel istenci kullanan egemen, toplumun tümü olabileceği gibi bir grup azınlık veya çoğunluk da olabilir. Bu bakımdan genel istenç hem otoriter hem de demokratik yorumlara elverişlidir. (Rousseau, 2018: 43-44; Şenel, 2019: 394-397; Uygun, 2017: 140-141).

Rousseau'ya göre egemenliğin asıl sahibi ve kaynağı halktır. Ona göre egemenlik, tek bir gücün elinden alınarak bütün halka dağıtılmalıdır. Böylece genel irade, toplum yani halk tarafından kullanılmış olacaktır. Rousseau'ya göre halk egemenliği yani genel irade;

devredilemez, bölünemez ve temsil edilemez niteliktedir. Temsilci olarak isimlendirilen kişiler iradeyi temsil edemezler, onlar sadece kamu hizmetlerini yürüten görevlilerdir. Rousseau'ya göre halk, genel iradesini temsilcilere verdiği anda özgürlüğünü kaybetmiş ve köle olmuş demektir (Çağla, 2015: 144; Uygun, 2017: 141 ve 166).

1.3.3.2.2. Demokrasi Anlayışı

Rousseau'nun demokrasi anlayışı modernite içinde antik bir ruha sahiptir. Ona göre demokrasinin en doğru biçimi, halkın kendi kendini yönettiği doğrudan demokrasidir. Rousseau'ya göre demokratik toplumlarda yöneten ve yönetilen ilişkisi olmamalıdır. Demokrasilerde yasaları yapan da uygulayan da yorumlayan da yine halkın kendisi olmalıdır. Yöneticisiz devlet fikrini savunan Rousseau, egemenliğin kullanılması için sadece yasama gücünün kullanılması gerektiğini düşünür. Diğer iki gücü ise yasamaya bağlı kabul eder. Fakat ona göre demokrasinin gerçekleşme koşulları neredeyse imkansızdır ve demokrasi insan harcı değildir. Böyle mükemmel bir yönetim biçiminin ancak tanrılar toplumunda var olabileceğini düşünür. Ona göre demokrasinin gerçekleşebilmesi için gereken koşulların bir araya gelmesi neredeyse imkansızdır. Öncelikle ülkenin oldukça küçük olması ve nüfusun az olması en temel koşuldur. Böyle toplumlarda halk birbirini tanır ve kolayca toplanabilir. Daha sonra her bireyin kamusal işlerle ilgili fikir sahibi olması gereklidir ve gelenekler oldukça sade olmalıdır. Son olarak da ekonomik eşitliğin sağlanması gereklidir (Çağla, 2015: 144-148; Rousseau, 2018: 65-68; Uygun, 2017: 148-149).

Temsili demokrasi fikrine karşı çıkan Rousseau, temsili modeli uygulayan İngiltere için, o toplumda yaşayan bireylerin kendilerini özgür zannettiklerini fakat sadece seçim günü oy kullandıklarında özgür olduklarını, seçimden sonra ise adeta bir köleye dönüştüklerini ifade etmektedir (Rousseau, 2018: 118-119; Uygun, 2017: 166). Rousseau'ya göre temsili demokrasiler, seçilmiş aristokrasiler şeklinde görülmektedir. Fakat Rousseau, ekonomik eşitsizliğin olmadığı toplumlarda, temsili demokrasinin iyi bir yönetim şekli olabileceğini de ifade etmektedir (Şenel, 2019: 396).

1.3.3.3. Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836)

Modern demokrasinin temsili formda gelişmesinde Emmanuel-Joseph Sieyès, diğer adıyla Abbe Sieyès'nin de katkıları bulunmaktadır. Sieyès'in katkıları, özellikle yönetimde temsil sisteminin uygulanması noktasında önem kazanmaktadır. Fransız Devrimi'nin önemli bir figürü olan Sieyès'e göre siyasal otorite, dönemin Fransız yönetim sisteminde yer alan ve ulusun büyük bir çoğunluğunu kapsayan "Tiers-État"ya yani "Üçüncü Tabaka"ya ait olmalıdır.

Sieyès'e göre Üçüncü Tabaka'da aristokratlar ve din adamları gibi imtiyazlı insanların yer almaması, alınacak kararların da ulusun çoğunluğuna ait olmasını ve ulusal olmasını sağlayacaktır. Nitekim Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan ulus anlayışı da bu sayede daha da gelişim gösterebilecektir (Sieyès, 2005: 71-76).

Sieyès'e göre ulusun çoğunluğunu oluşturan ve herhangi bir imtiyaza sahip olmayan Tabaka, seçim yoluyla yine halk tarafından seçilmelidir. Bu anlamda Sieyès, çoğunluğun iradesini, genel iradeyle eş değer görmektedir. Ona göre halkın çoğunluğu tarafından seçilen temsilciler, yine halk için kararlar alacaktır. Bu anlamda genel irade de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan temsili sistem, halkın iradesini ortaya çıkarabilecek ve onu şekillendirebilecek tek yöntemdir. Bu sayede halkı oluşturan yurttaşlar da politik bir aktöre dönüşebilmektedir. Öte yandan ona göre, halk tarafından seçilen temsilcilerin, temsil edilenlerden bağımsız olarak karar almaları da meşrudur. Nitekim egemenliğin kaynağı halktır ve temsilciler de halkın çıkarlarına yönelik politikalar üretmektedir (Sieyès, 2005: 81).

Sieyès'in tam olarak demokrasi savunucusu olduğu söylenemez. O, daha çok yönetimde temsili sistemin varlığına odaklanmaktadır. Bu anlamda Sieyès, çoğunluğun iradesinin yönetimde yer alması gerektiğini ifade ederek alınan kararların daha meşru olacağından bahsetmektedir. Bu açıdan dolaylı olarak da demokrasiden bahsetmektedir. Bu anlamda Sieyès'in fikirleri ve yönetim anlayışı, demokrasinin modern ve temsili forma dönüşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

1.3.3.4. Fransız Devrimi (1789-1799)

Fransız Devrimi, modern ve ulusal demokrasilerin ortaya çıkışında önemli rol oynamış büyük bir olaydır. Bu devrimle birlikte dünya ölçeğinde siyasal ve toplumsal değişimler gerçekleşmiştir. Devrim, 1789 yılında Kral XIV. Louis'nin mali kriz konularını görüşmek üzere toplantıya çağırdığı "Etats Généraux (Tabakalar Meclisi)" içinde bulunan ve üçüncü tabakayı oluşturan "Tiers Etat"nın kendini Ulusal Meclis olarak ilan etmesi ve kralın da bu durumu kabul etmesiyle başlamıştır. İlerleyen zamanlarda Kurucu Meclis'e dönüşen ve iktidarı kralla paylaşılan bu Meclis'le birlikte, Fransa'da anayasal monarşi denemesi gerçekleştirilmiştir (McNeill, 2002: 658; Uslubaş ve Dağ, 2007: 241; Sander, 2020: 161-163).

Mücadele döneminde oluşturulan Kurucu Meclis tarafından "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" isimli bir bildiri yayımlanmıştır. "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi"nden esinlenerek hazırlanan bildiride; insanların özgür ve yasa önünde eşit oldukları, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, oluşturulacak bir anayasayla monarkın yetkilerinin kısıtlanması gerekliliği, vergilerin azaltılması ve düzene sokulması, basın ve söz özgürlüğünün oluşturulması, herkesin

memur olma ve yönetime katılma hakkına sahip olması, ulusal egemenlik anlayışının benimsenmesi ve iktidarın kral ile halkın seçeceği bir parlamento arasında paylaştırılmasıyla ilgili maddeler yer almıştır. Bu bildiriyle birlikte iktidar, kral ve parlamento arasında paylaşılmış ve ulusal egemenlik fikri benimsenmiştir. Ülke genelinde soyluluğu ifade eden bütün işaretler, nişanlar ve simgeler kaldırılmış, aristokratların sahip olduğu topraklar burjuva sınıfına dağıtılmış, kilisenin mülkiyetleri alınmış, manastırlar kapatılmış ve feodal haklar kaldırılmıştır (Çağla, 2015: 153-157; Sander, 2020: 164-166; Uslubaş ve Dağ, 2007: 248).

Bu bildiri üzerine Fransa’da kurulan demokratik cumhuriyet kısa bir süre sonra iç ve dış koşullar sebebiyle terör yönetimine dönüşmüştür. Bu da Fransa’da uzun bir süre demokrasi, devrim ve cumhuriyet anlayışına karşı bir ön yargının ve tepkinin oluşmasına sebep olmuştur. Devrim sonucunda milliyetçilik, liberalizm, ulus-devlet ve insan temel hak ve özgürlükleri anlayışı Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada etkisini göstermeye başlamıştır. Fransız Devrimi, yaşadığı hızlı ve köklü değişimler sayesinde tarihteki en hızlı demokratikleşme hareketlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Devrimle birlikte siyasal iktidar, önceden dışlanan kitlelere yayılmıştır. Bu devrimin en önemli eseri olarak “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” gösterilmektedir. Devrimin en önemli sosyolojik etkisi ise monarşinin ve dinsel imtiyazların ortadan kaldırılmış olmasıdır. En önemli siyasal reform ise milyonlarca yurttaşın oy verme hakkının tanınmış olmasıdır (Erdoğan, 2017: 207; Çağla, 2015: 169; McNeill, 2002: 659-661; Sander, 2020: 166; Uslubaş ve Dağ, 2007: 248-249).

Tocqueville’e göre Fransız Devrimi iki evreden oluşmuştur. Bunlardan ilki her şeyin yıkılmak istendiği ve özgürlük ile eşitliğin ön plana çıkarıldığı evredir. Bu evrede demokratik ve özgür kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece devrim ve demokrasi ideali birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. İkinci evre ise yıkılan ve geride bırakılan pek çok şeyin tekrar geri getirildiği dönemdir. Bu dönemde özgürlük ve eşitlik tutkusu tamamen unutulmuş ve devrim despotizmle bütünleşmiştir (1995: 29-30). Devrim; halk egemenliği, anayasacılık, eşitlik ve temel haklar ilkelerinin yayılmasına ve benimsenmesine oldukça katkı sağlamıştır. Bu bakımdan modern demokrasinin sahip olduğu değerlerin oluşması açısından oldukça önemlidir.

1.3.4. Ulus-Devlet Anlayışı

16. yüzyılda ortaya çıkan mutlakiyetçi devlet anlayışı 17. yüzyılda hâkim devlet modeli olarak kabul edilmiştir. Fakat 18. yüzyılda soylular ve krallar arasında yaşanan meşruiyet alanı tartışmaları, kralların halka yüklediği ağır vergiler, ticaretin ve piyasanın hareketlenmesi, kilise ve devlet arasındaki otorite mücadeleleri, Protestan mezhebinin ortaya çıkışı ve Rönesans’ın da

etkisiyle birlikte mutlakiyetçi devlet anlayışı, yerini ulus-devlet anlayışına bırakmaya başlamıştır (Erdoğan, 2017: 357; Erkiş, 2013: 60). 19. ve 20. yüzyılda ise ulus-devlet anlayışının gelişimi üç farklı unsura dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki tarihsel süreçte Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde görülen ve demokratik hakların ortaya çıkmaya başladığı cumhuriyetçi ve liberal anlayış. İkincisi, zaman içinde endüstrinin, sermaye birikiminin ve teknolojinin gelişmesiyle oluşan kapitalizm. Üçüncüsü ise devlet, liberalizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiden doğan ulus anlayışıdır (Can, 1998: 117-118; Erkiş, 2013: 63-64; Şaylan, 2008: 96).

Ulus kavramı; belirli bir toprak üzerinde, topluluk bilincine sahip, ortak bir kültürü, geçmişi ve geleceği paylaşan ve kendi kendini yönetme hakkı bulunan toplum olarak tanımlanmaktadır. Ulus olgusundaki temel nokta; ortak inanç ve bilinç birliğine, geçmişe ve geleceğe sahip insan topluluğu olmasıdır. Devlet ise yine bir toprak parçası üzerinde bulunan insan topluluğu ve geri kalan her şey üzerinde meşru yetkiye sahip siyasal nitelikteki örgüt, organizasyon, organ veya kurum olarak ifade edilmektedir. Bir devletin varlığı için belirli bir toprak üzerinde bulunması ve bu toprak üzerinde bulunan insan topluluğu üzerinde yetkilerini kullanabiliyor olması gereklidir. Devlet bu bakımdan hukuki ve siyasal gücü yani zor gücünü elinde bulunduran teşkilatlanma olarak tanımlanmaktadır (Erkiş, 2013: 56-57; Şaylan, 2008: 97-99).

Ulus-devlet, yoğun olarak milliyetçilik ideolojisine atıf yapan siyasal bir kurumdur. Milliyetçilik, ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte sosyal entegrasyonu sağlayan en önemli araçlardan biri olmuştur. Anthony Giddens'a göre milliyetçilik; belirli bir siyasal düzen ve yönetim içinde yer alan bireylerin, ortak bir kültüre ve geçmişe sahip olduklarını gösteren inançlara ve simgelere duydukları psikolojik bağlılık duygusu olarak ifade edilmektedir. Milliyetçilik duygusu, toplumun homojenleşerek siyasal bir otoriteye ait olmasını ve toplumun ulusal sınırlar içinde siyasal, sosyal ve kültürel açıdan birbirleriyle uyumlu hareket etmesini sağlamaya yardımcı olmaktadır (Giddens'tan akt. Aydın, 2018: 232-233; Erdoğan, 2017: 368-369).

Ulus-devlet anlayışında ortak toplumsal fikirler ve kurumların yeri oldukça fazladır. Tek devlet, tek millet, tek vatan, tek bayrak, ortak dil gibi semboller, ulus-devletin toplumsal gücünü oluşturmaktadır. Bu sebeple ulus-devlet anlayışı iki farklı felsefenin birleşimiyle ifade edilmektedir. Bunlardan ilki akılcılık, diğeri ise duyguları öngören romantizmdir. 19. ve 20. yüzyıllarda ulus-devlet anlayışı, bu unsurlarla birlikte demokratik ve laik yapı içerisinde gelişim göstermiştir (Aydın, 2018: 237; Erdoğan, 2017: 370-371). Bununla birlikte, ulus-devletin kendine özgü temel unsurları bulunmaktadır. Max Weber'e göre bunlardan üç tanesi;

halk, egemenlik ve toprak, ulus-devletin klasik temel yapıtaşlarını oluştururken; yurttaşlık, meşruiyet, bürokrasi, anayasallık, şiddet araçlarının denetimi ve kişisel olmayan iktidar ise ulus-devletin modern yapıtaşlarını oluşturmaktadır. Demokratik bir ulus-devlette, devletin esaslarının ve işleyişinin belirlendiği anayasa, kişisel olmayan iktidar yani hukukun üstünlüğü unsuru, halk egemenliği, haklarla donatılmış yurttaş kimliği ve meşru, kabul edilmiş iktidarın bulunması gereklidir (Weber'den akt. Erkış, 2013: 68-73).

Ulus-devletin gelişmesinde asıl dönüm noktaları Amerikan ve Fransız Devrimleridir. Özellikle Fransız Devrimi ile ortaya çıkan eşitlik, özgürlük ve kardeşlik fikirleri, yurttaş kavramının oluşmasına katkı sağlayarak ulus fikrini güçlendirmiştir. Moderniteye geçiş olarak da tanımlanan bu dönemde gerçekleşen kültürel, bilimsel, endüstriyel ve siyasal devrimler, ulus-devlet anlayışına geçiş ortamını sağlamlaştırmıştır (Aydın, 2018: 233).

Burada bahsedilen siyasal devrim, devletin tek rasyonel biçiminin modern demokrasi olarak ifade edilmesidir. Modern devlet anlayışında iktidar temelini halktan almalıdır, böylece iktidar, meşruiyetini halkın iradesiyle kazanabilmektedir. Bunun yanı sıra egemenliğin halka ait olmasıyla birlikte halk da ulusal bir nitelik kazanmaktadır. Kültürel devrim ise düşüncelerin laikleşmesini sağlamış, endüstriyel devrim ise emeğin soyutlaşması ve serbest piyasanın önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu devrimler, geleneksel devlet anlayışını oldukça yıpratmış ve biçimlendirmiştir. Siyasal devrim sonucunda egemenliğin halka ait olmasıyla birlikte yeni ulus-devletler temsili demokrasi anlayışını benimseyerek temsili demokrasiyi kurumsallaştırmışlardır. Bu demokrasi modelinde bireyler, yurttaş niteliğini kazanarak ulus veya halk kimliği altında bütünleşmişlerdir. Böylece genel irade, yasal ve rasyonel unsurlarla birlikte temsili biçimde ulus-devletlerde uygulanmaya başlamıştır (Aydın, 2018: 234-236; Erdoğan, 2017: 372).

1.3.5. Liberalizm

Modern demokrasi ve liberalizm birbiriyle yakından ilişkili olan iki kavramdır. Nitekim günümüzdeki modern/temsili demokrasiler de aynı zamanda liberal demokrasi olarak tanımlanmaktadırlar. Demokrasi ve liberalizm, günümüzde her ne kadar beraber kullanılıyor olsalar da demokrasi; iktidara kimin sahip olduğu, kararların alınma biçimi ve yönetime katılımı ile ilgiliyken, liberalizm ise daha çok devletin sınırları ve birey ile devlet arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir. Fakat bu iki olgunun da sahip olduğu ve birbirini tamamladığı bazı değerler vardır. Özgürlük, eşitlik, anayasa, hukukun üstünlüğü ve rıza bunlardan başlıcalarıdır (Candan, 2015: 15-17; Yılmaz, 2000: 187-192).

Liberal kavramı 14. yüzyıldan beri kullanılan bir kavramdır. Fakat siyasi bir öğreti olarak liberalizm 19. yüzyıldan itibaren var olmuştur. Liberal fikirlerin temelleri ve teorileri ise bir önceki üç yüzyılın aydınlanma düşüncelerine dayandırılmıştır. Avrupa’da liberalizm, feodal sistemin yıkılışı ve sanayi devrimiyle gelişen kapitalist toplumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayileşme yaygınlaştıkça, liberal fikirler daha da gündeme gelmiştir. Devletin müdahalesinden uzak, bağımsız bir piyasa yaratmak isteyen liberaller, mutlak iktidara karşı anayasal sistemi savunmuşlardır. Bununla birlikte liberaller, siyasal sistemleri de liberal değerlerle şekillendirerek liberal yani temsili demokrasiyi desteklemişlerdir. Bu açıdan anayasal temsili demokrasi sistemi; iktidarı sınırlandırma, birey haklarını koruma, ifade özgürlüğü, hoşgörü ve farklılık, iktisadi özgürlük ve rekabetçi seçimlerin sistematikleşmesi açısından liberalizmin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (Birler, 2018: 300-302; Heywood, 2013: 41-42).

1.3.5.1. Liberalizmin İlkeleri

Temelini Aydınlanma düşüncesinden alan liberalizm, evrensel akıl düşüncesinden etkilenecek kişisel özerkliğe, temel haklara ve özgürlüğe sahip birey fikri üzerine gelişmiş bir teoridir. Bireyle yola çıkan bu düşüncelerden zamanla; özgürlük, akıl, adalet, hoşgörü ve farklılık, rıza, eşitlik ve anayasacılık gibi değerler ortaya çıkmış ve bu değerler liberalizmin temel ilkeleri haline dönüşmüştür.

1.3.5.1.1. Bireycilik

Liberal teorisinin merkez ilkesini bireycilik oluşturmaktadır. Liberalizmde birey; her türlü toplumsal gruptan, kolektif bütünlükten ve cemaatten üstün bir konumdadır. Liberalizmde bireyler, eşit ahlaki değerlere ve ayrı şahsiyetlere sahip, yetenekleri dahilinde yapabileceğinin en iyisini yapabilen, kendi iyi anlayışına göre kendi hayatını şekillendiren beşerî varlıklar olarak kabul edilmektedir. Bu teoride bireyler, kendi kararlarını verme ve kendi seçimlerini yapma konusunda bir başkasından veya toplumdan daha iyi kabul edilmektedirler. Bu sebeple bireyin çıkarları, toplumun çıkarlarından önce gelmektedir (Butler, 2018: 23-24; Heywood, 2016: 58; Şahin, 2008: 8).

1.3.5.1.2. Özgürlük

Özgürlük, liberal teoride bireyin özgürlüğü olarak ifade edilmektedir. Özellikle doğa durumu ve sözleşme kuramını destekleyen klasik liberallere göre bireylerin kendi inançlarında, arzularında ve seçimlerinde, kendi iyi hayat anlayışlarını inşa ederken özgür olmaları gerekir.

Fakat liberal düşüncede bu özgürlük sınırsız değildir ve başkalarının özgürlüğüne zarar vermeyecek şekilde hukuka/sözleşmeye göre şekillenmiş bir özgürlüktür. Bununla birlikte klasik faydacı liberallere göre özgürlük aynı zamanda ilerlemenin ve refahın artması için bir ön koşuldur (Ayhan Türkbay ve Polat, 2011: 86-89; Butler, 2018: 22; Heywood, 2016: 58).

1.3.5.1.3. Akıl

Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan liberalizmde akıl/rasyonalite oldukça önemlidir. Aydınlanma döneminde merkeze koyulan akıl, bireye karşı olan bakış açılarını son derece güçlendirmiştir. Liberal düşüncede de bireyler; rasyonel ve düşünebilen, kendileri için en doğru olanı bilen ve onun peşinden gidebilen varlıklar olarak kabul edilmektedirler. Bunun yanı sıra akıl sayesinde bireyler, yaşadıkları dünyayı daha iyi anlamakta, tartışma ve müzakere yoluyla da insanlığın ilerlemesine katkı sağlamak ve çatışmaları uzlaştırabilmektedirler (Heywood, 2013: 48).

1.3.5.1.4. Eşitlik ve Adalet

Liberal devlet anlayışında, devletin farklı yeteneklere ve iyi hayat anlayışlarına sahip bireylerine eşit ve adil muamele göstermesi ve hukuk önünde eşit kurallara tabi tutulması savunulmaktadır. Bu düşüncede ödüllerin ve cezaların adil dağıtımı ve herkese neyi hak ediyorsa onun verilmesi anlayışı ön plana çıkmaktadır. Klasik liberaller; ırk, cinsiyet, inanç ve vatandaşlık fark etmeksizin biçimsel eşitliği desteklerken, modern liberaller biçimsel eşitliğin yanında fırsat eşitliği yani bireylerin kendi yeteneklerini ve iyi hayat anlayışlarını geliştirebilmeleri için devletin gerekli imkanları sağlaması gerektiği fikrini de desteklemektedirler (Heywood, 2016: 59; Şahin, 2008: 18; Uslu, 2017: 48-50).

1.3.5.1.5. Hoşgörü ve Rıza

Liberal teoride, bireylerin farklı iyi hayat anlayışlarına sahip oldukları fikri benimsenmektedir ve liberaller, bu farklılıkların ortadan kaldırılması fikrini ütöpik bulmaktadırlar. Bu yüzden bireylerin farklı konuşmalara, fikirlere, hareketlere ve davranışlara sahip olmalarını olağan görürler ve hoşgörüyle karşılanması gerektiğini düşünürler. Hatta liberal teoride çoğulculuk; entelektüel ilerlemeyi, rekabeti ve kültürel çeşitliliği sağladığından oldukça olumlu ve gerekli görülmektedir. (Butler, 2018: 24-25; Heywood, 2016: 59).

1.3.5.1.6. Anayasacılık ve Demokrasi

Liberal anlayışta; iktidarın, bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklere karşı müdahalesinin önlenmesi ve istikrarlı bir toplum düzeninin sağlanabilmesi için anayasa teminat

olarak görülmektedir. Liberal teoride anayasayla güvence altına alınmış sınırlı yönetim ve iktidar gücünün paylaştırılması anlayışı; toplum düzenini sağlama, bireysel hakları koruma ve tiranlık tehdidini önleme açısından oldukça önemlidir. Bu noktada anayasa hem iktidarın boyutlarını ve kurallarını tanımlarken hem de iktidarın kullanımını sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte oluşturulan anayasa ve iktidar, meşruiyetini bir kişiden veya bir gruptan değil halkın rızasından almalıdır. Bu sebeple liberalizmin sınırlı ve anayasal yönetim anlayışını en iyi pratikleştiren olgu da demokrasidir. (Heywood, 2013: 55-57; Şahin, 2008: 13-14).

Liberal teoride meşru sınırlı yönetim anlayışının sağlanması ve iktidarın halka karşı hesap vermesini canlı tutmanın yolu, modern çağda temsili anayasal demokrasilerin benimsenmesiyle mümkündür. Düzenli aralıklarla yapılan rekabetçi seçimler, iktidarın halkın çıkarlarına ve isteklerine yönelik hareket etmesini sağlamaktadır. Ayrıca temsili demokrasiyle birlikte çoğulculuk ve çeşitlilik anlayışının uygulanması da mümkün olmaktadır. Liberalizmin erken dönemlerinde liberaller, çoğunluğun tiranlığı tehlikesinden dolayı demokrasiye ılımlı yaklaşmamışlardır ve sınırlı, korumacı, elitist demokrasiden yana olmuşlardır. Fakat 20. yüzyılda gelişen anayasacılık, çoğulculuk fikirleri, eşitlik düşüncesi, genel oy hakkı ilkesi ve karmaşıklıktan kurtulup istikrarlı yönetime geçme düşünceleriyle birlikte anayasal temsili demokrasi anlayışı, liberal düşünceler tarafından da makul ve kabul edilebilir olmuştur (Butler, 2018: 26; Heywood, 2016: 58-60; Uslu, 2017: 50-52).

1.4. Temsil Kavramı

Temsil, 12. yüzyılda hem bir kavram hem de bir kurum olarak ortaya çıkmış ve kavram olarak farklı dönemlerde çeşitli tanımlara sahip olmuştur. Bu noktada temsil, sadece siyasi alanda kullanılan bir kavram olmaktan öteye geçmiştir. Hatta temsilin siyasal bir kavram olarak kullanılması oldukça yakın bir döneme aittir (Örs, 2006: 1-2). Günümüzde temsil kavramı en basit şekilde “insanların bir diğer insanları temsil etmesi” yani “birinin adına bir başkasının hareket etmesi” biçiminde algılanmaktadır.⁴

Temsil kavramıyla ilgili literatürde pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalardaki temsil tanımları ise birbirlerinden oldukça farklı anlamlara ve fikirlere sahiptir.

⁴ Temsil yani *representation* kavramı etimolojik olarak *re-presentation* yani “yeniden var etme hali” anlamını taşımaktadır. Bir başka ifadeyle temsil kavramı “bir şeyi, o anda var olmamasına rağmen bir şekilde var etmek” anlamına sahiptir. Bu anlam kendi içinde bir paradoks yaratıyor gibi gözükse de aslında var olmayan şeyin mecazi anlamda var olduğunun kabul edilmesiyle ilgilidir (Özkan, 2020: 57; Pitkin, 2014: 12). Bu kavram Antik Yunan’da hiç var olmazken, Antik Roma’da ise *repraesentare* kelimesi şeklinde soyut bir şeyin somut hale gelmesi (bir ifadenin veya duygunun insan yüzünde belirmesi gibi) anlamında kullanılmıştır. Bu bakımdan temsil kavramının ilk kullanımı ile günümüzde temsil kavramının bağdaştırıldığı seçim veya demokrasi ile aslında bir ilişkisi olmadığı görülmektedir (Örs, 2006: 2; Pitkin, 2014: 6-7). Temsil kavramını ifade eden *repraesentare* kelimesinin sahip olduğu diğer anlamlar arasında bir borcu telafi etmek için yerine verilen bedel anlamı da bulunmaktadır (Özkan, 2020: 59).

Bu sebeple temsilin kesin ve net bir tanımından söz etmek mümkün değildir. Bu yüzden temsil kavramının bağlamına göre farklı anlamlarda kullanılabileceği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Nitekim temsil kavramı başta dilbilim olmak üzere farklı alanların da üzerinde çalışmalar yaptığı disiplinler arası bir kavramdır (Pitkin, 2014: 8-9). Temsil ile ilgili en önemli literatür çalışmalarından biri Hanna Pitkin'in *Temsil Kavramı*⁵ isimli eseridir. Bu eserde Pitkin, temsilin kesin ve doğru tanımını belirtmek yerine temsilin farklı bağlamlardaki kullanım biçimlerini belirlemeye çalışmıştır (Özkan, 2020: 69).

1.4.1. Biçimsel Temsil: Yetkilendirme Kuramı

Pitkin, temsil kavramını yetki verme ve yetki devretme olarak tanımlayan yorumcuları “yetkilendirme kuramcıları” olarak ifade etmektedir. Bu kuramcılara göre temsilci, kendisine daha önce bulunmayan bir hareket yetkisinin verildiği kişi olarak ifade edilmektedir. Yetkilendirme kuramcılarına göre her ne kadar temsilciye hareket yetkisi verilmiş olsa da hareketin doğacak sonuçlarından temsil edilen kişi sorumlu tutulmalıdır. Böylece yetkilendirme kuramı, temsilci yetkilerinin arttırıldığı fakat sorumluluklarının azaltıldığı bir kuramdır. Bu doğrultuda temsil edilenin ise hakları azaltılmakta fakat yeni sorumlulukları oluşmaktadır. Bu yüzden bu kuram, temsilci yararını gözetken bir yaklaşımdır (Birch, 1993: 71; Pitkin, 2014: 39-40; Örs, 2006: 7). Öte yandan yetkilendirme kuramcıları, temsil edilenlerin çıkarlarına odaklandıkları ve bu sebeple de ulusal çıkarları göz ardı ettikleri gerekçesiyle eleştirilmektedirler (Özkan, 2020: 70).

Temsili demokrasi kuramcıları da genel olarak yetkilendirme kuramcılarıyla benzer fikirlere sahiptir. Temsili demokrasilerde yetkilendirmeyi sağlayan en önemli araç seçimlerdir. Seçimler sayesinde yetkiler, temsilci olarak seçilen kişilere devredilmektedir. Fakat bu yetki devrinin süresi kısıtlıdır. Seçimler tekrarlandığı sürece yetkilerin devredileceği temsilciler de değişmekte veya tekrar seçilerek yetkilere yeniden sahip olmaktadır. Bu yüzden temsili demokrasi kuramcıları için seçimler, aslında yetki devretme hareketi olarak da tanımlanmaktadır (Pitkin, 2014: 43).

Yetkilendirme kuramcılarına göre temsilciler ve temsil edilenler arasında yetki devri gerçekleşirken, herhangi bir otorite söz konusu değildir. Aynı zamanda her otorite sahibi de otorite kurduğu kişinin veya grubun temsilcisi değildir. Temsili demokrasi kuramcılarına göre ise temsil edilenlerin, temsil eden üzerinde otorite sahibi olması söz konusudur. Bunun en somut ifadesi ise periyodik aralıklarla gerçekleştirilen seçimlerdir. Egemen güç olan seçmenler, seçim döneminde eski temsilciye yeniden rıza gösterme veya görevden geri çekme hakkına

⁵ Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. University of California Press, Berkeley.

sahiptir. Bu hak da doğal olarak temsilcinin, seçmenlerin çıkarlarına göre hareket etmesini sağlaması açısından temsil edilenin otoritesini ortaya koymaktadır (Birch, 1993: 74; Landemore, 2015; Örs, 2006: 9; Pitkin, 2014: 52-55).

Bununla birlikte yetkilendirme kuramcıları için temsil, her zaman seçim gerektirmeyebilir. Babadan oğula geçen monarşik bir yönetim biçiminde yetkilerin devredildiği hükümdar da kendinden bir öncekinin temsilcisi kabul edilmektedir. Temsilin demokrasi ile ilişkisi belirli tarihsel olaylarla birlikte halk arasında bireylerin kendilerini ifade etmeleri ve aktif yurttaş bilinci kazanmaları neticesinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda toplum, kendisinin temsilcisi olarak siyasi hayatta kendini temsil etmeye başlamıştır (Pitkin, 2014: 44-45).

1.4.2. Betimleyici Temsil: Benzerlik Kuramı

Betimleyici temsil kuramcıları, temsil ve temsilcinin tanımı noktasında biçimsel görüşe sahip yetkilendirme kuramcılarından farklı fikirlere sahiptirler. Yetki kuramcıları temsilci, başkasına adına yetki devri ile hareket eden kişi olarak tanımlanırken; betimleyici temsil kuramında temsilci, başkasına adına yetki alarak hareket etmemektedir. Temsilci; temsil edilen kişilerle sahip olduğu uyuma, örtüşme, bağ ve benzerlik sayesinde diğerlerini temsil etmektedir. Betimleyici görüş en çok nispi temsil sistemini destekleyenler arasında yaygınlaşmıştır. Nispi temsilin sahip olduğu, seçmen kitlesinin çeşitliliğini meclise taşıma ve ülkenin mümkün olan bütün çeşitliliğini meclise yansıtmaya amacı, betimleyici görüşün de temel amacıdır. Burada istenen şey, halkın sahip olduğu niteliğin ve çeşitliliğin yansımaları elde etmektir. Bir başka ifadeyle meclis, ülkenin sahip olduğu bütün farklılığı ve çeşitliliği temsil etmelidir. Meclis, ülke genelinin bir özeti, bir yansıması olmalıdır. Nispi temsil sisteminin yaratıcısı olarak kabul edilen Thomas Hare “mükemmel temsil, azınlığın da saf dışı bırakılmadığı, her görüşün yasamada yer bulduğu temsildir” diyerek betimleyici temsil görüşünü savunmaktadır (Birch, 1993: 72; Örs, 2006: 10; Pitkin, 2014: 59-61).

Betimleyici temsil ve nispi temsil kuramcılarının göre temsil hükümetinin fonksiyonu yönetmek değil, sadece sözcü olmak, dile getirmek ve temsil etmek olmalıdır. Temsilci meclis üyelerinin görevi; bütün çeşitliliğe ve fikirlere ışık tutarak bu fikirleri gündeme getirmek ve hükümeti bu fikirler konusunda bilgilendirerek hükümetin harekete geçmesini sağlamaktır. Bununla birlikte temsilciler, hükümeti izlemeli ve kontrol etmelidir. Temsil ve eylemi birbirinden ayıran bu görüşte, çoğunluğun yönetim ve karar alma hakkına sahip olduğu bilinci mevcuttur fakat bu görüşün asıl amacı, çoğunluk kadar azınlıkların da temsil edilme haklarının olduğunu ifade etmektir (Pitkin, 2014: 61-62).

Betimleyici temsil kuramcıları için temsili meclis; somut eylemlerin gerçekleştiği ve temsilcilerin yetki devralarak eylemlere yön verdikleri bir organdan ziyade, çeşitli görüşlerin münazara ortamında tartışma gerçekleştirdikleri ve yöneticilerin sosyal ya da siyasi ne tür eylemlerde bulunmaları gerektiğinin tartışıldığı bir organ olarak görülmektedir. Bu kuramcılara göre her insanın kendini yönetmeye ve kendilerini etkileyen kararlara katılmaya hakları vardır. Bu sebeple betimleyici kuramcıların ideal demokrasi anlayışları doğrudan demokrasi modelidir. Fakat modern ulus-devletlerin kalabalık nüfusu ve coğrafi sınırların genişliğinden dolayı bu tür bir demokrasinin uygulanması mümkün değildir. Bu yüzden temsili demokrasi ve nispi temsil, herkese vekil aracılığıyla kararlara katılım imkânı tanıdığından, betimleyici temsil kuramcıları tarafından doğrudan demokrasiye benzeyen en yakın seçenek olarak görülmektedir (Örs, 2006: 11; Pitkin, 2014: 80-82).

Betimleyici temsil ve nispi temsil kuramcılarının en çok eleştirildikleri nokta, temsilcilere sadece sözcü gözüyle bakılması ve temsilcilerin eylemden yoksun bırakılması konusudur. Eleştirmenlere göre fazla çeşitliliğin mecliste yer alması; meclis işlerinin aksamasına, siyasi bölünmelerin artmasına, şiddetli fikir ayrılıklarının yaşanmasına ve hükümetin zayıflamasına sebep olabilmektedir (Erdoğan, 2017: 295; Örs, 2006: 10; Pitkin, 2014: 62-63). Bununla birlikte betimleyici temsil kuramında, ulusal çıkarların göz ardı edilip alt grupların çıkarlarına odaklanılmasının, ulus bütünlüğüne ve devlet istikrarına zarar vereceği de ifade edilmektedir (Özkan, 2020: 72).

1.5. Siyasal Temsil

Siyasal temsil çok boyutlu bir kavramdır. Bu yüzden kavramın kapsamlı bir tanımını yapmak zordur. Fakat en temel anlamda siyasal temsil, temsil edilen ile temsilci arasında siyasi bir bağlamda ortaya çıkan ve talepler ile çıkarları konu alan siyasal bir ilişki olarak ifade edilebilir. Bu ilişki, birinin veya birilerinin diğerleri adına hareket etmesini, konuşmasını, siyasal bağlamda sembolize etmesini ve savunmasını kapsamaktadır (Özkan, 2020: 56-57). Nadia Urbinati'ye göre ise siyasal temsil, demokrasinin kendini yeniden yaratma ve kendini geliştirme aracı olarak ifade edilmektedir (2006: 1).

Temsil kavramının siyasal nitelik kazanması orta çağın dini ve siyasal sisteminin bir sonucudur. Bu çağa hâkim olan Hristiyan teolojisindeki *teslis*⁶ düşüncesine göre oğulun, tanrının temsilcisi olarak yeryüzüne gönderildiği inancı yer almaktadır. Nitekim bu inanış, tek

---

⁶ İngilizce: trinity. Teslis veya üçleme, Hristiyan teolojisinde Tanrı'nın Kutsal Ruh, Oğul ve Baba'dan oluşan üçlü doğası. Hristiyanlıktaki üç ilahî varlığı kapsayan bu görüş, üç ilahî varlığın birbiri yerine geçebildiği ve birbirlerini temsil ettikleri inanışını ifade etmektedir. bkz. <https://www.britannica.com/topic/Trinity-Christianity> (erişim tarihi: 03.12.2020).

bir varlığın pek çok kişiyi temsil ettiği düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Landemore, 2015; Özkan, 2020: 60; Yılmaz, 2000: 321).

Temsil kavramının siyasal nitelik kazanmaya başlaması ise yine orta çağda feodal düzene ve Roma hukukuna ait “korporasyon (universitas)” ve “procurator” kavramlarının birbirleriyle ilişkilendirilmeleri sonucunda gerçekleşmiştir. Korporasyon, ortak çıkarlara sahip bireylerin oluşturduğu bir grup anlamına gelirken; procurator ise başkası veya başkaları adına hareket eden kişi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda procurator, korporasyon’un otoritesini devralarak hareket eden kişi yani temsilci olarak ifade edilmektedir. Siyasal temsil kavramının modern kullanımı ise toplumun, bütün bireylerin toplamı olarak algılanmasından sonra oluşan toplumu temsil etme fikriyle başlamıştır (Örs, 2006: 3-4).

Tarihsel süreç içinde siyasal temsil pratiği en fazla parlamento/meclis olarak isimlendirilen kurumlarda gerçekleştirilmiştir.⁷ Bu tarzda ilk meclis, 1188 yılında İspanya Krallığı’nda kurulmuştur. Fakat temsilin siyasal nitelikteki dönüm noktası 1215 yılında İngiltere’de yayımlanan “Magna Carta” isimli belgeyle gerçekleşmiştir. 14. yüzyıla gelindiğinde ise parlamentoya sahip Avrupa ülkelerinde temsilciler, parlamento aracılığıyla bölgelerini temsil ederek bölgelerindeki sorunları yöneticilere aktarma imkânı bulmuşlardır. Bu bakımdan parlamentolar, bir nevi yöneten ve yönetilenler arasındaki iletişim kanalını oluşturmuştur (Örs, 2006: 5-6; Schmitt, 2014: 51-52). Orta çağ siyasal sistemine ait meclislerde gerçekleştirilen bu temsil deneyimleri, devrimler dönemine kadar iktidarı kısıtlamaktan ziyade iktidarın onay mekanizması olarak faaliyet göstermişlerdir (Özkan, 2020: 60).

Modern çağda temsil kavramının en fazla ilişkilendirildiği alan siyasettir. Siyaset alanında temsil, genellikle bir başkası adına hareket etme olarak algılanmaktadır. Siyaset, rasyonelliğin kesin bir uzlaşmayı garanti etmediği bir alan olarak ifade edilmektedir. Bu alanda daha çok agonistik çatışmalar hakimdir. Siyasetin temsil ile ilişkilendiği nokta ise temsilcilerin siyasal nitelik kazanıp siyaset alanında bir kitleyi temsil etmeleriyle ilgilidir. Siyasal niteliğe sahip bir temsilci, genelde bu niteliğini seçim yoluyla kazanmaktadır ve bu temsilciler sadece bir veya birkaç kişiye değil, geniş bir seçmen kitlesine sahiptir. Benzer şekilde siyasal temsilci, bir veya birden fazla seçim bölgesine sahiptir ve pek çok seçmen tarafından seçilmektedir. Bu bağlamda siyasal temsilci, kurumsallaşmış bir idari yönetim altında başka siyasal temsilcilerle birlikte görev yaparak seçmen kitlelerini temsil etmektedirler (Pitkin, 2014: 205-208, 212).

Siyasal temsil kamusal niteliktedir ve karmaşık işleyiş şekillerine sahiptir. Bu yüzden siyasal temsilin mümkün kılınabilmesi için uygulandığı devlette kurumsallaştırılmış olması gereklidir. Çok sayıda farklı fikirlere sahip insanın hükümet faaliyetlerine katılması ve kendi

⁷ İngiltere’de Magnum Concilium, Fransa’da ise Etats Généraux orta çağın önemli temsil pratikleridir.

adına hareket etmesi oldukça zor ve karmaşık bir durumdur. Kurumsal düzene sahip siyasal temsil sayesinde devlete mensup vatandaşlar, devletin faaliyetlerine katılma imkânı bulmaktadırlar. Temsili siyasal temsil yapan şey de budur (Pitkin, 2014: 212-214).

Siyasal temsil genelde bir hükümetteki meclisin varlığıyla veya yöneticilerin seçimle başa gelmesiyle bağdaştırılmaktadır. Fakat, aslında bir hükümetin temsili niteliğe ve siyasal temsile sahip olduğunu gösteren en önemli unsur, yasa yapmada halkın söz sahibi olup olmaması durumudur. Siyasal alanda hükümetin yaptıkları üzerinde halkın kontrol gücü bulunması, o hükümetin temsili niteliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte temsili bir hükümet, halkın isteklerini dile getirebilmesini sağlayacak araçlar yaratmalı ve bu isteklere cevap vermelidir. Bu noktada hükümet sadece popüler isteklere değil, yaygın isteklere de cevap verebilmeli ve bunu devam ettirebilmelidir. Ayrıca temsili hükümet, manipülasyon ve baskıdan da uzak olmalı, sistematik ve uzun vadeli faaliyetlerde bulunmalıdır. Bu koşullar doğrultusunda bir hükümetin temsili nitelikte olduğu ve siyasal temsilin doğru işlediği ifade edilebilir (Pitkin, 2014: 220-225).

Bununla birlikte siyasal temsil, temsil kuramlarının tümüyle yorumlanmaya uygundur. Örnek olarak; siyasal temsilci niteliğine sahip devlet başkanları veya devlet yöneticileri, belirli sınırlar dahilinde çeşitli yetkilere sahiptirler. Bu da siyasal temsilin yetkilendirme kuramıyla olan ilişkisini gösterir. Bunun yanı sıra nispi temsil sisteminde milletvekillerinin farklı fikirleri ve görüşleri meclise taşıyarak bu fikirleri temsil etmeleri, betimleyici temsil kuramını ifade etmektedir. Ayrıca siyasi törenler, bayrak ve marş gibi siyasi sembollerde de sembolik temsilin varlığından söz edilebilir. Böylelikle siyasal temsil, birden fazla temsil kuramını içinde barındıran bir temsil şekli olarak ifade edilmektedir. Nitekim siyasal temsili daha iyi anlamlandırabilmek için bağlamına göre farklı boyutlarıyla ele alınması önem taşımaktadır (Özkan, 2020: 57; Pitkin, 2014: 218-219; Yayla, 2015: 150).

Siyasal temsildeki bir başka tartışma konusu da siyasal temsilin gerçekleşip gerçekleşmediği konusudur. Temsilin gerçekleştiğini anlamanın kesin bir yolu veya net bir formülü bulunmamaktadır. Pek çok yazara göre bir kişi temsil edildiğini hissediyor ve buna inanıyorsa, temsil ediliyordur. Bununla birlikte insanların temsil edildiklerini hissetmesi için somut bir şekilde temsil edilmeleri ve somut nitelikte faaliyet görmeleri gereklidir. Düzenli aralıklarla gerçekleşen seçimler, halkın çıkarlarına yönelik politikaların gerçekleştirilmesi, kitlelerin ve sivil toplumun sahip olduğu değerlerin ve farklı fikirlerin meclise taşınması, insanların temsil edildiklerine inanmalarını sağlayan unsurlardan birkaçıdır (Örs, 2006: 7).

1.5.1. Siyasal Temsilci

Siyasal temsilciler, profesyonel siyaset insanı olarak kabul edilirler ve genelde belirli bir siyasi partinin ve meclisin de üyesidirler. Siyasal bir temsilciden beklenen ise partisine, kamu kurumlarına, şahsi gruplara ve seçmen kitlesinin çıkarlarına karşı hassas davranması ve temsil görevinin yükümlülüklerini yasalar ve kurallar çerçevesinde yerine getirmesidir (Pitkin, 2014: 213). Urbinati'ye göre bir kişinin temsilci seçilmesinde iki önemli kriter vardır. Bunlardan ilki; temsil edilenin, seçeceği kişide benzersiz ve özgün nitelikler bulması, ikincisi ise temsil edilenin, seçeceği kişide kendine benzer özellikler bulmasıdır (2006: 50).

Siyasal bir temsilcinin bölgesel çıkarlara mı yoksa ulusal çıkarlara mı yönelik faaliyetlerde bulunacağı ve siyasal temsilcinin, temsil ettiği kitlenin çıkarlarını ne derece temsil edeceği konuları, siyasal temsil alanının temel tartışma konularını oluşturmaktadır. Yaygın görüşe göre ulus; devletteki bütün bölgelerin, grupların ve kitlelerin çıkarlarının toplamından oluşmaktadır. Bu sebeple ulusu oluşturan bu unsurların çıkarlarının temsil edilmesi, aynı zamanda ulus çıkarlarının temsil edilmesine de hizmet etmektedir. Böylelikle bir temsilci, bir bölgenin temsilcisi olduğu kadar ulusun da temsilcisidir. Bu sebeple siyasal temsilci hem bölgesel hem de ulusal çıkarları izlemelidir (Pitkin, 2014: 208-211).

Bununla birlikte temsilcilerle ilgili gerçekleştirilen bir başka tartışma ise siyasal temsilcinin bağımlılığı ya da bağımsızlığı konusudur. Kimi siyaset kuramcısına göre temsilci, seçmenine bağımlı hareket etmelidir. Temsilcinin, seçmenlerinin direktifleri doğrultusunda hareket etmesi ve temsilcinin karar alma sürecinde seçmenlerine danışması gerektiği ileri sürülmektedir (Örs, 2006: 14).

Bağımsızlığı savunan kuramcılara göre ise temsilci, karar alma sürecinde serbest olmalı ve temsilciye hareket serbestliği sağlanmalıdır. Çünkü onlara göre temsilci, alanının uzmanıdır ve seçmenleri adına en iyi şekilde hareket edebilecek niteliğe sahiptir. Bağımsızlığı destekleyen bazı siyaset bilimcilere göre temsilcilerin esnek şekilde eylemde bulunmaları anti-demokratik olarak değerlendirilmemektedir. Aksine temsilcilerin esnek karar alabilmeleri demokratik toplumlarda görülebilecek bir durumdur. Günümüz temsili demokrasilerinde ise ılımlı bağımlı temsilci anlayışı hakimdir. Bu anlayışta temsilci, seçmenleri tarafından aksi yönde bir talep gelmediği sürece karar verme sürecinde bağımsız hareket etmektedir (Örs, 2006: 15; Stokes, Przeworski ve Manin, 1999: 34).

1.6. Temsil ve Demokrasi

Temsil ve demokrasi ilişkisine bakıldığında, temsilin, demokrasinin bir ürünü olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir. Temsil, aslında orta çağda feodal ve aristokratik yönetimlerin

bir kurumu yani idari bir sistemi olarak gelişmiştir (Bentzen vd., 2014: 7; Dahl, 1993: 35). Temsil ve demokrasi arasında ilişki 19. ve 20. yüzyıllarda genellikle siyasal katılım, halk egemenliği ve demokratik iktidarla pek fazla bağdaştırılmamış, hatta temsil ve demokrasinin birlikteliğine kaygılı yaklaşılmıştır. Bu durumun sebebi ise temsilin demokratik katılımı azalttığı, vatandaşı pasifleştirdiği ve aristokratik yönetimi desteklediği iddialarından kaynaklanmaktadır (Manin, 1997: 132).

Demokrasi ve temsil pratiklerinin tarihsel gelişim çizgileri birbirinden farklıdır. Fakat Pitkin'e göre temsil ve demokrasinin gelişim süreçleri farklı olmasına rağmen modern devletlerin demokratik olarak nitelendirilmesi, temsil kurumu sayesinde mümkün olmuştur. Pitkin bu durumu "temsilin demokratikleştirilmesi" olarak ifade etmektedir (Özkan, 2020: 58). Günümüzde modern ulus-devletlerin sahip olduğu kalabalık nüfus ve geniş sınırların, siyasal temsilin doğrudan yani halkın direkt olarak karar almaya katılımını imkansızlaştırması sebebiyle temsil kurumu, dolaylı temsil biçimiyle işlevini yerine getirmektedir. Demokrasi ve temsil arasındaki ilişki de bu şekilde ortaya çıkmaktadır (Örs, 2006: 7).

Pitkin'e göre demokrasi ve temsil farklı tarihsel çizgilerde geliştikleri için aralarındaki ilişki "huzursuz ittifak" olarak ifade edilmektedir. Ona göre temsil, demokrasinin modern devlet ve yurttaş arasındaki siyasi ve yönetsel bağını sağlayan bir araçtır. Bu noktada başta "yeniden var etme" olarak tanımlanan temsil, temsil edilenin siyasal alanda somut şekilde var olmadan iradesinin var kılındığı bir sistem, bir başka ifadeyle, temsil edilenin fiziksel olarak olmadığı fakat politik olarak mevcut olduğu bir sistem, kurum olarak ifade edilmektedir (Özkan, 2020: 75, 80).

Demokrasi teorisinin güncel tartışmalarında ise demokrasi ve temsil arasındaki ilişki, temsilin demokratik niteliğinden, demokrasinin temsili rolüne doğru ilerleyen tartışmaları gündeme getirmiştir. Nadia Urbinati ve Hanna Pitkin, temsili demokrasinin elitist veya popülist demokrasiye dönüşerek demokratik niteliğini kaybetme tehlikesi taşıdığını ifade ederek temsilin demokratikliğinden ziyade demokratik temsilin tartışmalarına kapı açmaktadırlar (Özkan, 2020: 76-78).

Bernard Manin ise temsil ve demokrasinin hem demokratik hem de demokratik olmayan durumları beraberinde taşıdığından bahsetmektedir. Ona göre seçimler, temsilcilerin performansları ve eylemleriyle ilgili seçmene karşı hesap vermelerine imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan seçimler, temsilcilerin hesaba çekildikleri nesnel ve somut değerlendirmelerin gerçekleştiği önemli araçlardır. Bu durum, temsilin demokratik yönünü oluşturmaktadır. Fakat temsilcinin görevdeyken tamamen bağımsız ve serbest kararlar alabilme durumu da demokratik olmayan daha çok elitist ve aristokratik yönünü oluşturmaktadır (Landemore, 2015; Manin,

1997: 146). Urbinati, temsil ve demokrasi ilişkisindeki hesap verebilirlik unsurunu demokrasi ve yargı kavramı arasındaki ilişkiyle açıklar. Ona göre temsilin demokratikliği; temsilciyi yargılayabilme, etkileyebilme ve soruşturabilme gücünü kapsamalıdır. Bu noktada Urbinati, temsil ve demokrasinin etkili bir şekilde ilişki sürdürebilmesinin koşulu olarak katılımın gerekliliğinden bahseder (2006: 26, 46).

Bunların yanı sıra Urbinati, demokratik bir temsilde seçim ve oy verme unsurlarının yanı sıra kamusal müzakerenin de olması gerektiğini ifade etmektedir. Halkın karar alma sürecine katılım imkanını artıracak katılım platformlarının genişletilmesi, politik iletişim kanallarının artırılması ve temsil edileceklerin kamusal müzakere ortamına dahil edilmesi, demokratik temsili geliştiren pratikler olarak gösterilmektedir (Runciman, 2007: 105). Bu anlamda demokratik temsil, katılım yoluyla farklı görüşlerin de temsil edilmesini ve vatandaşların sadece seçim zamanı değil, seçimler arası süreçlerde de söz hakkı sahibi olmasını gerektirir. Bu sayede temsilci ve temsil edilen arasında kopukluk yaşanması, temsilcinin serbest eylemlerde bulunması ve dolayısıyla demokrasinin aristokrasiye dönüşmesi kontrol altına alınmış olur (Landemore, 2015; Urbinati, 2006: 40-41).

1.7. Liberal İdeolojide Temsil Anlayışı

Liberal görüşte temsilin, toplumsal sınıflardan veya gruplardan çok bireye yönelik olduğu anlayışı hâkim olmuştur. Çıkar konusu liberal görüşte ve siyasette merkezi bir role sahiptir. Liberal görüşçülerden James Madison; birey becerilerinin ve çeşitliliğin mülkiyeti, mülkiyetin de çeşitli çıkarları oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ona göre çıkarlar öznel, çoğul ve değişkendir. Dolayısıyla çıkarların birbirleriyle çatışma olasılıkları oldukça yüksektir. Madison'a göre bireylerin farklı zamanlarda farklı ihtiyaçlarına yönelik çeşitli çıkarları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Madison, grup çıkarlarından da bahsetmektedir. Grup çıkarı, ortak bir amaç veya çıkar ile bir araya gelmiş belli sayıda bireyleri ve çıkarlarını ifade etmektedir. Madison'a göre bu gruplaşma oluşumu hükümet için çoğu zaman bölücü ve olumsuz nitelikler taşımaktadır. Bu yüzden bu oluşum, hükümet tarafından zararsız hale dönüştürülmelidir. Bunun çözümü ise temsildir (Pitkin, 2014: 184-188; The Federalist Papers, 1787: No:10).⁸

Madison ve James Mill'e göre temsilciler; rasyonel, objektif ve tutkulardan arınmış bir şekilde düşünüp tartışabilen, üstün nitelikli kişiler olarak tanımlanmışlardır. Onlara göre bir devlette fikir çeşitliliği ne kadar fazla olursa bir o kadar da farklı çıkarlar olacaktır. Böyle bir

⁸ The Federalist Papers, No: 10: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-1-10#s-lg-box-wrapper-25493273> (erişim tarihi: 28.11.2020).

devlette ise her biri farklı düşünceyi destekleyen temsilciler bulmak kolaylaşacaktır. Madison’a göre bu durumun avantajı, mecliste farklı çıkar gruplarını temsil eden temsilcilerin bulunması, her türlü bölücü bir grup hareketinin büyümesini engelleyecektir. Bu anlayışa göre temsilin işlevi ve amacı, herhangi bir çatışmanın veya bölünmenin çoğunluk haline gelmesini ve radikalleşmesini önlemektir (Pitkin, 2014: 188-189; The Federalist Papers, 1787: No: 10).

Madison ve James Mill’e göre temsilin görevi, çatışmaları mecliste bir araya getirerek mantıklı kararlar alınana kadar statükoyu muhafaza etmektir. Onlara göre çıkarların bir anda dile getirilmesi ve anında kararlar alınması, hükümeti geri dönüşü olmayan olumsuz bir sonuca götürme tehlikesi taşır. Olması gereken ise çıkar gruplarının sesinin, meclise getirilerek zaman içinde rasyonel ve üstün nitelikli temsilciler tarafından müzakere edilmesi ve hükümet için en uygun kararın verilmesidir. Bu düşünce aynı zamanda, temsilcilerin eğitilmiş ve seçkin kişilerden oluşması gerektiğini de ifade etmektedir (Pitkin, 2014: 190; The Federalist Papers, 1788: No: 42).⁹

Liberal ve faydacı görüş savunucularından olan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’e göre ise her birey, kendi çıkarlarını bir başkasının kine tercih etme eğilimindedir. Onlara göre bireyin kendi çıkarlarının koruyucusu yine bireyin kendisidir ve hiç kimse bir başkasının çıkarını o bireyden daha iyi bilmemektedir. Bu durumda hiçbir temsilci, temsil ettiği bireyin çıkarlarını tam olarak bilemez ve haliyle temsil edemez. Bir temsilci de ancak bir birey olarak kendi çıkarlarına göre hareket edebilir. Bu durumda bir temsilcinin yapabileceği en iyi şey, temsil edeceği kişiden talimat alarak onları yerine getirmek olabilir. Bu da yetkilendirme kuramcılarının bahsettiği yetki devrinden fazlası değildir (Örs, 2006: 17; Pitkin, 2014: 196-197; Urbinati, 2006: 39).

Fakat faydacı liberaller daha sonra bu düşünceden geri dönmüşlerdir. Onlara göre bireyin çıkarlarını yine en iyi bireyin kendisi bilir fakat bireyin çıkarına yönelik bir şeyi konunun/alanın veya işin eğitilmiş/uzmanı da bilebilir. Örnek olarak bir ayakkabının sıkıp sıkmadığını sadece giyen kişi bilmez aynı zamanda ayakkabı uzmanı olan bir kişi de ayakkabının sıkıp sıkmadığını anlayabilir ve bilgi sahibi olarak müşteriye daha doğru seçeneklere yönlendirebilir. Temsili hükümette de ilk olarak katılım yoluyla herkesin fikrinin belirtilmesi sağlanır. Daha sonra bu fikirler toplanır fakat hemen kesin karar açıklanmaz. Toplanan fikirler işin uzmanı olan rasyonel ve entelektüel sayılan temsilcilere iletilir. Temsilciler ise bilgilerini kullanarak hükümete uzun vadede fayda sağlayacak olan en doğru kararı verir ve uygulanmasını sağlar. Liberal faydacı görüşte de temsil yine seçkin bir arka

⁹ The Federalist Papers, No: 42: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-41-50#s-lg-box-wrapper-25493406> (erişim tarihi: 28.11.2020).

plana sahiptir. Burada temsil, toplumun mümkün olan en iyi faydaya ve mutluluğa ulaşmasını sağlamak için fikirlerin bilgili yöneticilere taşınmasını sağlayan bir araç olarak görülmektedir (Pitkin, 2014: 198-202).

1.8. Temsili Demokrasi

Dünya üzerinde herhangi bir toplumda veya örgütlenme içinde yaşayabilmek için kurallar, yasalar, politikalar, ilkeler ve davranışlarla ilgili bir karar alma sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu karar alma süreci genel olarak toplumun yönetimiyle ilgili kararlar olduğundan siyasal bir süreci ifade etmektedir. Bu kararlar ayrıca bağlayıcı niteliğe sahiptirler ve toplum üyelerinden de bu kararlara uymaları beklenmektedir (Dahl, 1993: 103). Burada önemli olan; bir topluma mensup olan üyelerin, herkes için bağlayıcı kararlar alırken aynı zamanda da kendi kendilerini yönetebilmelerini ve yönetim sürecine katılabilmelerini mümkün kılan bir yol bulmaktır. Modern çağda bunu sağlamanın en iyi çözümü ise temsili demokrasidir (Dahl, 1993: 111).

Mill'e göre de toplumsal durumun bütün problemlerini ve gerekliliklerini karşılayabilecek tek yönetim sistemi, halkın yönetime katıldığı ve egemen olduğu demokrasidir. Ona göre karar alma sürecine ve yönetime yapılacak olan her katılım toplum için faydalıdır. Uygar toplumlar doğrultusunda toplumların gelişimi, halkın yönetim sürecine dahil olmasıyla doğru orantılıdır. Fakat modern ulus-devletlerde tüm nüfusun karar alma sürecine dahil olması imkânsız olduğundan, mükemmel yönetim biçimi olan demokrasi de temsili formda olmalıdır (2017: 117).

21. Yüzyılda demokrasiler; modern demokrasi, temsili demokrasi, anayasal demokrasi, parlamenter demokrasi veya dolaylı demokrasi olarak isimlendirilmektedir. Temsili demokrasilerin sahip olduğu birçok değer, liberalizmin sahip olduğu değerleri içinde barındırması sebebiyle temsili demokrasilere “liberal demokrasi” de denmektedir (Mouffe, 2000: 18). Temsili demokrasiler, doğrudan demokrasinin görüldüğü antik dönem demokrasisinden oldukça farklı niteliklere, yöntemlere, değerlere ve amaçlara sahiptir. Bu farklılığın en temel sebebi zaman ve mekânda yaşanan büyük değişikliklerdir. Antik dönemde kent-devleti düzeyinde az nüfuslu türdeş toplum yapısına sahip devletten; geniş ölçekli, yoğun nüfuslu ve çok sayıda farklılık ve çeşitlilik içeren ulus-devlet yapısına geçiş, demokrasinin de yöntem, amaç ve değerlerinin değişmesine, bir başka ifadeyle, yeni toplum düzenine ayak uydurmasına sebep olmuştur (Uygun, 2017: 173-174; Yılmaz, 2000: 65).

Modern demokrasi; temsili formuyla farklı coğrafyalarda farklı şekillerde uygulanmaktadır. Halkın yönetimi, halk için yönetim ve halk tarafından yönetim gibi ifadelerle

tanımlanan demokrasi, halk ve yönetim kelimelerine yüklenen anlama göre farklı ülkelerde farklı şekillere bürünmektedir. Bu sebeple modern temsili demokrasilerin de tek bir şeklini ve tanımını yapmak zordur (Held, 2008: 1-3; Yılmaz, 2000: 79). Bunun yanı sıra temsili demokrasi sadece ulus-devlet modelinin yönetim şekli olmak zorunda değildir. Temsili demokrasi; devlet, örgüt veya birlik düzeyindeki tüm oluşumlara uygulanabilen bir pratiktir (Dahl, 1993: 134). Temsili demokrasi formu, modern ulus-devletlerin ortak niteliği ve demokrasi yöntemi olarak ön plana çıkmaktadır. Demokratik yapılar başta belirtildiği gibi her ne kadar ülkeden ülkeye farklılaşsa da ülkelerin demokratiklik kıyaslamalarını yapabilmek için belirli ortak ölçütlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ölçütler temsili formda uygulanan demokrasinin formel özellikleri olarak da ifade edilmektedir (Şaylan, 2008: 199-202).

İlk olarak modern temsili demokrasi, demokrasinin sınırlı ve dolaylı bir biçimini ifade etmektedir. Temsili demokrasinin sınırlılığı, halkın karar alma sürecine düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle dahil olmasından kaynaklanırken, dolaylılığı ise halkın iktidarı ve yönetimi direkt olarak kullanamaması ve kararların temsilciler aracılığıyla alınmasından kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2017: 256; Heywood, 2016: 128). Bu doğrultuda temsili demokrasi “nihai yönetim ve denetim erkinin düzenli aralıklarla yapılan rekabetçi seçimlerle tüm halk tarafından kullanıldığı ve halkın, yönetim ve denetim erkine bütünüyle sahip olduğu yönetim şekli” olarak tanımlanmaktadır (Mill, 2017: 135).

Liberal anlayışla birlikte şekillenen modern temsili demokrasi, çoğunlukla liberal öğretinin sahip olduğu ilke ve değerleri taşımaktadır. Bu bakımdan modern ulus-devletlerde ve bazı uluslararası ve uluslararası örgütlerde görülen temsili demokrasiler, klasik liberal anlayışta olduğu gibi temelde devletin veya yönetimin sınırlandırılmasını, bireysel özgürlüklerin ve hakların korunmasını içermektedirler (Held, 2008: 2-3; Mouffe, 2000: 2-3; Yılmaz, 2000: 67). Aslında demokrasi, liberalizmden; liberalizm ise demokrasiden doğmamıştır. Liberalizm bir dünya görüşüdür ve belirli ilke ve değerler üzerine kuruludur. Liberalizm, bir toplumun kurumlarına ve kurallarına uygulanabilir niteliktedir fakat siyasi bir yönetim tekniğine sahip değildir. Liberalizmin sahip olduğu özgürlükçü, bireyci ve devleti sınırlayıcı ilkelerin uzlaşabileceği en ideal yönetim tekniği ise demokrasidir. Bununla birlikte demokrasi pek çok farklı ideolojiyle uzlaşabilen bir yönetim tekniğidir. Demokrasi, liberalizm için olmazsa olmaz değildir. Fakat demokrasinin liberalizme ihtiyaç duyduğu pek çok demokrasi teorisini tarafından ifade edilmektedir. Nitekim demokrasi de özünde belirli bir ideolojik temele sahip değildir. Bu sebeple demokrasinin iyi ya da kötü sonuçları, uzlaştığı ideolojiye göre değişiklik göstermektedir. Modern çağda temel insan haklarına ve özgürlüklerine, hukuk devleti ve anayasacılık anlayışına önem veren dünya görüşünün liberalizm olması sebebiyle, demokrasi

ve liberalizmin uzlaşımı yaygın olarak kabul görmekte ve tercih edilmektedir (Akıncı, 2011: 10; Kalfa ve Ataay, 2012: 309; Yayla, 2015: 150-151).

Nitekim liberalizmin demokrasiden ayrılması durumunda, demokrasiden geriye sadece prosedürler ve mekanizmalar kalmaktadır. Bununla birlikte demokrasinin temel insan haklarını korumaya yönelik bir temeli bulunmamaktadır. Liberalizm, demokrasiye bu temeli sağlamaktadır. Ayrıca liberal teori, bireye özgür bir tercih yelpazesi sunmakta fakat belirli bir tercihi bireye dayatmamaktadır. Demokrasinin bireye tercih yapma özgürlüğü sunması, liberal teoriyle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan liberalizm, demokrasinin nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir. Demokrasi sadece “kim yönetmeli?” sorusuna yanıt verirken, liberalizm ise “nasıl yönetmeli?” sorusuna yanıt vermektedir. Bu bakımdan liberal demokrasi, modern çağda birbirlerini tamamlayan ve uzlaşan, yönetimin şeklini ve sınırlarını belirleyen iki pratikten meydana gelmektedir (Akıncı, 2011: 10-13; Yayla, 2015: 162-163).

1.8.1. Temsili Demokrasinin İlkeleri ve Kurumları

Modern temsili demokrasi görüşü; liberal değerlerin hâkim olduğu, bireysel hak ve özgürlüklerin devletin sınırlandırılmasıyla korunduğu, rekabetçi siyasi partilerin düzenli aralıklarla ve serbest biçimde yarışmacı seçimlere katıldığı, ifade ve düşünce özgürlüğünün korunduğu, anayasa ve hukukun üstünlüğü anlayışının olduğu, çoğulcu, çoğunlukçu ve çok partili yönetim sisteminin uygulandığı, hoşgörü ve rızanın hâkim olduğu yönetim sistemi/biçimi olarak ifade edilmektedir. Nitekim günümüz Batı demokrasileri, bu nitelikleri taşıdığını iddia ederek demokrasiyi de bu pratiklerle ifade etmekte ve uygulamaktadırlar (Castells, 2019: 7; Yılmaz, 2000: 75- 80). 21. Yüzyılda ülkelerin veya örgütlerin demokratik olup olmadıkları, bu ölçütler esas alınarak yapılan karşılaştırmalarla belirlenmektedir (Şaylan, 2008: 198). Bu başlık altında modern temsili liberal demokrasilerin genel olarak sahip oldukları temel ilkeler ve kurumlar incelenecektir.

1.8.1.1. Birey ve Birey Kişiliğine Saygı

Temsili modern demokrasinin en temel değerlerinden birisi, bireye ve bireyin kişiliğine olan saygıdır. Liberal kökene sahip bu anlayışa göre hiçbir amaç, bireyin kendisinden daha değerli veya önemli değildir. Birey, bütün değerlerden üstündür. Böylece bireye, bireyin kişiliğine ve bireye ait fikirlere saygı, temsili modern demokrasilerde en yüksek demokratik değer olarak kabul edilmektedir. Demokratik bir yönetim ve siyaset, bireylerin kişisel tercihlerinde özgür olduğunu ve toplumda birbirinden farklı tercihlerin ve fikirlerin olduğunu kabul etmek zorundadır (Erdoğan, 2017: 159; Yılmaz, 2000: 82-83). Bu açıdan modern

demokrasilerde birey, kendi çıkarlarının ve kendi iyi anlayışının tek karar vericisidir (Mill, 2017: 104). Hiç kimse, bir başkasının sahip olduğu iyi anlayışı ve çıkarları hakkında eylemde bulunmak ve hüküm vermek açısından daha üstün konuma sahip değildir. Aksi bir zorunluluk olmadığı sürece erkek veya kadın herkes, kendi çıkarları ve iyi anlayışları konusunda hüküm verecek en iyi yargıçtır (Dahl, 1993: 125, 131).

1.8.1.2. Özgürlük

Bireysel özgürlük, bireye ve bireyin kişiliğine saygıyla yakından ilgili bir kavramdır. Bireyin kişiliğinin oluşabilmesi ve gelişebilmesi için bireyin seçimlerinde ve tercihlerinde özgür olması gerekir. Birey, kendiyle ilgili kararı yine kendisi verebilmelidir. Demokratik bir yönetimde birey; seçimlerini yaparken, fikirlerini ifade ederken ve karar alma sürecine dahil olurken, kendi fikirleri ve iyi hayat anlayışı doğrultusunda özgürce hareket edebilmelidir (Heywood, 2016: 132; Yılmaz, 2000: 84). Bireyin seçimlerinde ve tercihlerinde başkaları tarafından engellenmemesi ve eylemlerinin kısıtlanmaması, özgürlüğün temel gerekliliğidir. Bu anlamda özgürlük, negatif özgürlük olarak ifade edilmektedir ve temsili liberal bir demokraside negatif özgürlük, demokrasinin doğal bir zorunluluğu olarak kabul edilmektedir (Erdoğan, 2017: 161, 256).

Temsili demokrasi, özgürlük ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bazı haklar ve özgürlükler, demokrasi var olduğu sürece zorunlu olarak var olmaktadır. Bunlara örnek olarak; örgütlenme, ifade, düşünce, muhalefet etme, serbest seçim, kendi kaderini tayin etme gibi özgürlükler ve haklar verilebilir. Bu bakımdan temsili demokrasi, diğer rejim türlerinin vadedebileceğinden daha fazla kişisel ve toplumsal özgürlük sunmaktadır. Nitekim, kendi kaderini tayin etme anlayışının temeli de ilk olarak bireyin özgürce seçimde ve eylemde bulunabilmesiyle yakından ilgilidir (Dahl, 1993: 110-111; Erdoğan, 2017: 270; Sabancılar Eren, 2019: 400).

Bununla birlikte toplumsal çıkar ve bireysel çıkar olmak üzere temelde iki çıkar türü bulunmaktadır. Bu yüzden modern temsili liberal demokrasilerde seçmenler, otonom bir şekilde oy kullanırlarken kişisel çıkarları veya toplumun çıkarları doğrultusunda oy tercihi yapma hakkına sahiptirler. Bu durum bireyin özerkliği ve özgürlüğü anlayışıyla doğrudan ilgilidir (Arblaster, 1999: 71).

1.8.1.3. Eşitlik ve Adalet

Bireysel özgürlüğün yanında bir diğer önemli demokratik unsur da eşitlik ilkesidir. Eşitlik çok genel bir kavramdır ve eşitliğin hangi boyutta ve düzeyde olduğu, demokrasinin gerçek anlamda varlığı açısından önemlidir. Temsili modern demokrasinin erken dönemlerinde,

vatandaşların tümünün siyasal açıdan eşitliği söz konusu olmamıştır. Bu durumun belirleyici unsuru ise vatandaşların sosyal ve ekonomik statüleri olmuştur. Bu dönemde yine vatandaşların kanun önünde eşitliği ön plana çıkmış olsa bile oy verme eşitliği yani genel ve eşit oy hakkı, 21. yüzyılın başlarına kadar kademeli bir şekilde yayılarak günümüzdeki genel ve eşit oy hakkı düzeyine ulaşmıştır. 21. yüzyılın temsili modern demokrasilerinde siyasal eşitliğin yanı sıra kanun önünde eşitlik, sosyal ve ekonomik eşitlik gibi diğer eşitlik boyutları da öne çıkan konular arasındadır (Heywood, 2016: 125; Yılmaz, 2000: 85).

Farklı eşitlik türleri olmasına karşın demokrasiler için önemli olan eşitlik anlayışı doğal eşitlikten ziyade yasalar önünde eşitlik ve eşit haklar anlayışıdır. Dahl'a göre ise demokrasiyi ilgilendiren eşitlik anlayışı "çıkarların eşit şekilde değerlendirilmesi" anlayışıdır. Buna göre eşitlik, tüm bireylerin sahip olduğu iyi anlayışının ve çıkarlarının eşit şekilde dikkate alınması ve eşit derecede önem verilmesi şeklindedir. Bu anlayış, kolektif karar alma sürecinde, sürece dahil olan tüm bireylerin sahip olduğu çıkarların eşit derecede dikkate alınmasını gerektirmektedir (1993: 106-108; Heywood, 2016: 126). Aksi takdirde herhangi bir yönetimde sistem dışı bırakılan bireyler, kendi çıkarlarının ve iyi anlayışlarının peşinden koşabilme noktasında sisteme dahil edilen bireylere göre dezavantajlı bir konuma düşmektedirler. Bununla birlikte dışarıda bırakılan bu bireyler, kendi iyileri ve toplumun iyiliği için çaba sarf etme konusunda isteksizleşmektedirler. Bu da doğrudan toplumun genel refahını ve yönetimin istikrarını etkilemektedir (Mill, 2017: 107).

Bunun yanı sıra temsili demokrasilerde tüm yetişkin kadın ve erkeklerin yasal olarak eşit siyasal haklara sahip olması ve çıkarlarının eşit bir şekilde temsil edilmesi, vatandaşların kendilerine olan güvenini artırmakta ve vatandaş olarak yerine getirmesi gereken sorumluluklarının bilincinde olmasına katkı sağlamaktadır (Arblaster, 1999: 70).

Adalet ise eşitlik gibi tartışmalı ve net bir boyutu olmayan bir kavramdır. Temsili modern demokrasilerde seçilmiş iktidarın toplumu oluşturan bütün bireylere karşı siyasal, yasal, sosyal ve ekonomik açıdan adaletli davranması beklenir. Sosyal, siyasal ve ekonomik eşitlik bu bakımdan adaletle de yakından ilgilidir. Bunun yanı sıra demokratik iktidardan, siyasi partilere ve özellikle muhalefete karşı adaletli davranması ve seçimlerin ve seçim kampanyalarının eşit ve adil bir şekilde yürütülmesi de beklenen uygulamalar arasındadır (Yılmaz, 2000: 85).

1.8.1.4. Rasyonellik

Liberal öğretiyile bağlantılı olarak modern demokrasiler, bireyi, akıl sahibi varlıklar olarak kabul eder. Akıl sahibi bireyler, demokratik bir hükümet oluşturma ve çatışmaları akıl

yoluyla uzlaştırma becerisine sahip kabul edilirler. Bunun yanı sıra birey, temsili demokrasilerde kimin iktidara geleceğini ve gelecek kişinin bireyin çıkarlarına yönelik hizmet edip etmeyeceğini akıl yoluyla muhakeme etme gücüne de sahiptir. Ayrıca bireyden, azınlık kesiminde olması durumunda rasyonelliği sayesinde başka insanların özgürlüğünü tehlikeye atacak davranışlardan kaçınması ve çoğunluğun iradesine saygı göstermesi beklenirken; çoğunluk tarafında olduğunda ise azınlığın haklarına, fikirlerine ve yaşamına saygılı olması beklenir (Yılmaz, 2000: 84). Bununla birlikte rasyonel yetilere sahip olmayan özel gereksinimli insanlar (akıl ve ruh sağlığı yerinde olmayan kişiler) ve çocuklar dışında yetişkin bireyler, demokratik bir rejimde kendi kaderlerini tayin etme haklarına sahiptirler (Dahl, 1993: 125, 131).

Temsili demokrasilerde tüm toplumu ilgilendiren bağlayıcı kararların alınma sürecinde vatandaşların, alternatifler arasından kendi rasyonel tercihlerini yapabilmeleri için eşit imkana sahip olmaları gereklidir. Bu tür bir imkânın sağlanmaması, vatandaşların rasyonel tercihlerinin hesaba katılmadığını ve halkın iradesinin yok sayıldığı anlamına gelmektedir. Nitekim böyle bir durumda iktidar gücünün demokratik meşruiyeti de zarar görmektedir (Dahl, 1993: 137). Bu sebeple rasyonel bireyin alternatifler arasından seçim yapabilmesi için alternatiflerle ilgili tam ve doğru bilgiye sahip olması oldukça önemlidir. Bu bakımdan çoğunluk iktidarının; baskı, sansür ve manipülasyondan uzak bir şekilde azınlık grubunun/gruplarının da eşit bir şekilde basın ve yayın haklarını kullanmalarına izin vermesi gerekmektedir. Adil, yarışmacı ve rekabetçi seçimlerin gerçekleşmesi ve vatandaşın rasyonel tercih yapabilmesi için bu koşullar gereklidir (Dahl, 1993: 140-141).

1.8.1.5. Rıza ve Meşruiyet

Modern demokratik yönetimlerde siyasi iktidarın varlığı meşru bir temele dayanmalıdır. İktidar ancak bu meşruiyet temeli sayesinde yönetilen bireyler üzerinde kararlar alabilmekte ve gerekli müdahalelerde bulunabilmektedir (Candan, 2015: 23). Modern demokrasilerde halkın yönetime katılımı, direkt katılım formundan temsili/dolaylı forma dönüşmüş olsa bile demokratik bir devletin meşruluğu, egemenliğin halka ait olmasına dayanmaktadır. Temsili demokrasilerde egemenliğin halk pratiği, yönetici kişilerin halk tarafından seçilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan halkın rızası, yönetimin demokratikliği ve meşruluğu açısından temel dayanaktır (Yılmaz, 2000: 87). Rızaya dayalı yönetim şekli olan demokrasi, halkın desteğini ve onayını alan meşru bir yönetimin varlığını ifade etmektedir (Arblaster, 1999: 127).

Bununla birlikte modern temsili demokrasilerde, demokrasinin temelini onaya mı yoksa çatışmaya mı dayandığı sorusuna ilişkin tartışmalar mevcuttur. Sartori'ye göre modern demokrasinin özü onaya yani rızaya dayalıdır. Halkın onayı veya rızası, bir yönetimin meşruluğunu ve demokratikliğini sağlayan ve gösteren en önemli unsurdur. Onay ise üç biçime sahiptir. Bunlardan ilki; eşitlik, özgürlük, adalet gibi inanç ve değer sistemini oluşturan toplum düzeyindeki onay. İkincisi, rejim düzeyinde rejimin işleyişine ve yöntemine ilişkin olan onay. Üçüncüsü ise hükümet politikalarına ilişkin olan siyasa onayıdır. Modern demokratik ulus-devletlerin ve örgütlerin demokratikliği, bu üç onay yani rıza unsuru kapsamında da değerlendirilebilmektedir (2017: 121-124).

Bunun yanı sıra halk, var olan demokratik yönetimin son bulmasına bile rıza gösterirse, bu durumun yine demokratik bir tercih olduğunu kabul etmek gerekir. Fakat bir halk, her ne kadar rıza göstererek otoriter bir yönetimi benimsemiş olsa bile gelecek neslin tekrar demokratik yönetime dönme hakkı bulunmalıdır. Bu anlamda demokrasi ve halk egemenliği devredilemez niteliktedir (Arblaster, 1999: 127-129).

1.8.1.6. Anayasacılık

Modern temsili demokratik yönetimlerde görülen bütün ilke ve değerlerin uygulanması, güvence altına alınması ve sürdürülebilmesi için demokratik bir anayasa hayati önem taşımaktadır. Özellikle bireyin temel hak ve özgürlüklerinin iktidara karşı korunması, seçimle iktidara gelmiş yönetimin otoriter ya da totaliter rejime dönüşmemesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlevsel ve etkili biçimde çalışabilmesi, seçim sisteminin işleyişi, seçmenlerin ve temsilcilerin sorumluluklarının ifade edilmesi ve hukukun üstünlüğünün benimsenmesi bakımından anayasalar demokratik bir rejimin kalbini oluşturmaktadır (Yılmaz, 2000: 86; Yayla, 2015: 154-155).

Demokratik rejimlerde anayasanın katı nitelikte olması, anayasanın üstünlüğünün benimsenmesi ve denetleyici mekanizmaların kurulması, demokratik değerlerin korunması bakımından önemlidir (Erdoğan, 2017: 36). Bunun yanı sıra anayasanın sınırlayıcı özelliği sayesinde halk hem iktidarın tehlikelerinden hem de çoğunluğun despotizmi tehlikesinden korunmaktadır. Bu bağlamda anayasanın sınırlayıcılığı hem iktidarın hem de halkın sınırsız eylemlerini kısıtlamaya yöneliktir (Erdoğan, 2017: 24). Ayrıca hukuk devleti anlayışıyla ortaya koyulan anayasal temsili demokrasi anlayışında anayasa, iktidarı oluşturanların sahip oldukları güçleri kötüye “kullanmayacaklarını” değil, “kullanamayacaklarının” teminatı olarak kabul edilir ve işlev görür (Mill, 2017: 211).

1.8.1.7. Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü

Modern demokrasilerde vatandaşların haklarını, vatandaş olarak görevlerini ve sorumluluklarını bilmeleri demokratik düzenin istikrarı ve işlevselliği açısından önemlidir. Demokratik bir yönetim, hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmalıdır. Hukuk, hem birey ve diğer bireyler arasındaki ilişkiyi hem de birey ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyerek bireylerin vatandaşlık görevlerini, sorumluluklarını ve toplumun kurallarını yasal ve meşru zemine oturtmaktadır. Hukukun üstünlüğü anlayışını benimseyen modern demokratik devletlerde; hukuki görevler, kurallar ve yetkilendirmeler dışında keyfi hareket edilmesi, düzeni ve meşruiyeti tehlikeye sokma riski taşımaktadır. Çoğu modern demokratik ulus-devlette ise hukukun üstünlüğü ilkesi, anayasaların varlığıyla güvence altına alınmaktadır (Butler, 2008: 85; Erdoğan, 2017:117-119; Yılmaz, 2000: 86).¹⁰

Hukukun üstünlüğüne bağlı olarak modern demokratik yönetimlerde anayasaya uygunluk, iktidarın yargısal denetimi, temel hak ve özgürlükler, siyasal haklar ve kuvvetler ayrılığı ilkesi güvence altına alınarak korunmaktadır. Nitekim temsili demokrasilerde iktidarın kaynağı da anayasaya ve hukuk kurallarına bağlı olarak oluşturulmaktadır (Sabancılar Eren: 2019: 400). Bunun yanı sıra hukuk devleti anlayışında bireylere çeşitli siyasal haklar tanınmaktadır. Tanınan bu siyasal haklar, bireylerin yönetmesi için değil, bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda yönetilebilmelerini sağlamaya yöneliktir (Mill, 2017: 232). Ayrıca hukukun üstünlüğü ilkesi sayesinde, hukuk ihlali yapan seçilmiş iktidara yönelik yargısal denetim mekanizmaları harekete geçirilebilmektedir (Candan, 2015: 24).

Bunların yanı sıra modern demokratik ulus-devletler ile uluslararası ve uluslararası oluşumlarda hukukun üstünlüğünün varlığından söz edebilmek için çeşitli unsurların mevcudiyeti gerekmektedir. Bunlar; hukukun evrensel ilkelerine saygı, hukuk önünde eşitlik, insan haklarına ve kazanılmış haklara saygı, hak arama yollarının ve kanallarının varlığı ve ulaşılabilirliği, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı, yargısal denetim ve devletin ideolojik olarak tarafsızlığı şeklindedir (Erdoğan, 2017: 137-149).

1.8.1.8. Kuvvetler Ayrılığı

Siyasal iktidarın tek bir elde toplanması; temel hak ve özgürlükleri, insan haklarını ve demokrasiyi ciddi ölçüde tehlikeye sokma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle iktidar gücünü oluşturan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin farklı organlar arasında paylaştırılması, güç tekeli önlemek ve temel hakları güvence altına almak açısından modern temsili

¹⁰ İngiltere, yazılı anayasaya sahip olmaksızın demokratik değerlerin, kurumların ve kuralların sistemli bir şekilde temsili demokrasi pratiğiyle uygulandığı bir ülkedir. Öte yandan, bir devletin anayasaya sahip olması, o devletin anayasal ve demokratik yönetime sahip olduğunu garantilememektedir (Sabancılar Eren, 2019: 402).

demokrasilerin vazgeçilmez uygulamasıdır (Butler, 2018: 61; Erdoğan, 2017: 22). Kuvvetler ayrılığı sayesinde her bir kuvvet, birbirlerinin yaptıkları zararlı faaliyetleri eşit derecede bozma ve engelleme gücüne sahiptir (Mill, 2017: 136; Yayla, 2015: 154). Bununla birlikte Mill, yasaların işlevsel, etkili ve halkın çıkarlarına yönelik gerçekleştirilebilmesi için yasama gücünün kendi içinde komisyonlara ayrılması gerektiğinin önemini sıklıkla vurgulamaktadır (2017: 148-149).

1.8.1.9. Çoğunluğun Yönetimi

Temsili demokrasilerin temel yapısal özelliklerinden biri de çoğunluk ilkesidir. Çoğunluğun desteğini yani oyunu alan siyasi partiler ve temsilcileri, meşru bir şekilde iktidarı kullanabilme yetkisine sahip olmaktadırlar (Şaylan, 2008: 261). Bir başka ifadeyle, en fazla oyu alan çoğunluk olarak kabul edilirken yönetim hakkı da çoğunluğa ait olur (Yayla, 2015: 158).

Çoğunluk kavramı semantik olarak bir bütünün yarısından fazlasını ifade etmektedir. Temsili demokrasilerde toplam oy sayısı içinden sayıca üstünlüğü yani çoğunluğu elde eden siyasal grup meşru bir şekilde iktidarı kullanmayı da garantilemektedir.¹¹ Çoğunluğu elde edemeyen siyasal grup veya gruplar ise azınlık olarak nitelendirilmektedir. Azınlık, çoğunluğun iradesini kabul etmekle yükümlüdür. Bununla birlikte demokratik sistemlerde azınlık grubu/grupları, ilerde çoğunluk olabilme şansına sahiptirler. Bunun için de çoğunluğun azınlık haklarına saygılı olması ve azınlık haklarının korunarak anayasal güvence altına alınması gereklidir. Bunun yanı sıra azınlık, çoğunluğu eleştirme ve muhalefet etme hakkına da sahiptir. Bu bakımdan çoğunluk iktidarı, azınlığın ifade ve propaganda özgürlüğünü engellememelidir (Erdoğan, 2017: 310-311; Heywood, 2016: 127; Şaylan, 2008: 262-263).

Çoğunluk iktidarının azınlık üzerindeki baskıcı ve kısıtlayıcı eylemleri, azınlık seçmenleri üzerinde korku, umutsuzluk ve kayıtsızlığa sebep olabilmektedir. Nitekim bu tür baskıcı şartlar altında azınlığın sessiz kalması, çoğunluğun iktidarına rıza gösterdikleri anlamına gelmemektedir ve böyle bir yönetim demokratik olmaktan oldukça uzaktır. Bu durum, azınlığın ve sistem dışında bırakılanların şiddetli ayaklanmalarına ve toplumsal huzurun bozulmasına da yol açabilmektedir (Arblaster, 1999: 129-130). Bu bakımdan azınlık haklarının korunması ve azınlıkların da temsil edilmesi, temsili demokrasinin vazgeçilmez bir unsurudur.

¹¹ İki den fazla siyasi partinin olduğu seçimlerde çoğunluk, bütünü n yarısından fazlasına göre değil, sayıca üstünlüğe göre belirlenmektedir. Bu sayı oranı, yarışa katılan tüm partilerin elde ettikleri oy oranına göre değişiklik göstermektedir. Ayrıca ikiden fazla siyasi partinin yarıştığı bazı ülkelerin seçim sisteminde, mutlak çoğunluğu belirlemek için iki türlü seçim sistemi uygulanmaktadır. Buna göre ilk turda en yüksek oy sayısını elde eden iki parti, ikinci turda yarışarak mutlak çoğunluğu elde etmeye çalışmaktadır (Şaylan, 2008: 263-264).

Aksi takdirde eşit bir yönetim değil, eşitsizlik ve imtiyazların yönetimi söz konusu olmakta ve demokrasiden söz edilememektedir (Mill, 2017: 181, 185).

1.8.1.10. Genel ve Eşit Oy

Liberal söylemde eşitlik ilkesi, daha çok yasalar önünde eşitliği temel alarak, bireyler arasında ayrımcılık ve ayrıcalık yapılmaksızın her bireyin eşit olması gerektiğini ifade etmektedir. Genel ve eşit oy hakkı da yetişkin her bireyin sosyal, ekonomik, etnik, dini ve cinsiyet farklılığına bakılmaksızın seçimlere özgürce katılabilmesi, oy verebilmesi ve böylelikle siyasete ve karar alma süreçlerine dahil olabilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlayışa göre bireylerin; fiziksel, kişisel ve toplumsal eşitsizlikleri göz önünde bulundurulmaksızın hümanizm ilkesi doğrultusunda sadece insan oldukları için temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra siyasal alanda da eşit haklara sahip olmaları gerektiği ifade edilir (Yayla, 2015: 156-157; Şaylan, 2008: 234-237). Halkın yönetimi¹² anlamına gelen demokrasi, halkı oluşturan tüm yetişkin bireylerin karar alma sürecine katılımını gerektirdiğinden, genel ve eşit oy ilkesi bu bakımdan demokrasinin işlevini ve etkililiğini güçlendirmektedir (Erdoğan, 2017: 273; Şaylan, 2008: 238).

Temsili demokrasilerde bağlayıcı kolektif kararların alınma sürecinde tüm vatandaşlar tercihlerini eşit ölçüde belirtme hakkına sahip olmalıdır. Bu bakımdan oy verme eylemi, temsili demokrasilerde vatandaşların tercihlerini en iyi ifade ettikleri yöntem olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle oy kullanma eşitliği, adil ve eşit seçimler için ve bireyler arasındaki eşitlik anlayışının sağlanması için oldukça önemli ve gereklidir (Dahl, 1993: 137). Özellikle modern çağda demokrasinin bir yönetim biçiminden ziyade bir insan hakkı olduğu anlayışı önem kazanmıştır. Bu bakımdan demokratik bir kurum olan oy kullanma eyleminin de eşit bir biçimde milliyete, cinsiyete, mesleğe ve dine bakılmaksızın tüm yetişkin¹³ vatandaşlara tanınması gerekmektedir (Heywood, 2016: 130; Yayla, 2015: 195).

¹² Demokrasi tarihinde halk kelimesinin içine hiçbir zaman herkes dahil edilmemiştir. Atina demokrasisinde de halkı oluşturan demos; kadınları, çocukları, yabancıları ve köleleri kapsamamıştır. Günümüz modern temsili demokrasilerinde de çocuklar ve akıl hastaları gibi bireyler vatandaş olmalarına karşın siyasal haklara sahip değildirler. Bu yüzden halk herkeştir yorumu hatalı bir yorum olarak kabul edilmektedir. Demokrasi için en kabul edilebilir halk yorumu, halkın sınırlı çoğunluk olduğu yorumudur. Salt çoğunluk, bir toplum içindeki sayıca büyük kesimin herkes adına kararlar alarak herkesi temsil etmesi olarak tanımlanırken; sınırlı çoğunluk ise azınlığı oluşturanların haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimini ifade etmektedir. Salt çoğunluğun sınırsız yetkiye sahip olmasından ötürü anti-demokratik durumların yaşanma olanağı artmaktadır. Bu sebeple günümüzde sınırlı çoğunluk tanımı daha fazla tercih edilmekte ve uygulanmaktadır. Bu sayede zamanla çoğunlukların azınlığa, azınlıkların ise çoğunluğa dönüşme imkânı olmaktadır (Sartori, 2017: 39-45).

¹³ Ülkeden ülkeye bireyin yetişkinlik yaş ölçütü ve kriterleri değişmekle birlikte, Dahl'a göre zihinsel bir rahatsızlığı bulunmayan, devletin hukukî ceza muamelesine tabi olan, yaptığı eylemlerden dolayı sorumlu tutulabilen bireyler yetişkin olarak kabul edilmektedirler (1993: 162-163).

Bununla birlikte oy kullanmak, temsili demokrasilerde bir ödev ve görev meselesidir. Oyun, seçmenin kişisel istekleriyle ilgisi oldukça yüksektir. Nitekim temsili demokrasilerde halk, egemenliğini ve iradesini oy kullanarak ifade edebilmektedir. Seçmen, oy kullanarak hem kararını bildirmekte hem de bireysel hayatını ve iyi anlayışını güvence altına almaya çalışmaktadır. Bu sebeple genel oy ilkesi, bireylerin kendi kaderlerini tayin etmeleri ve tercihlerini belirtebilmeleri açısından oldukça önemlidir (Mill, 2017: 248-249).

Yönetim ve karar alma sürecinde oy hakkı olmayan vatandaşlar, başka insanların yasalarına itaat etmek zorunda kaldıklarından, toplumdan ve vatandaşlık duygusundan gitgide uzaklaşarak dışlanmışlık duygusuyla toplumsal meselelere ilgisiz ve kayıtsız kalmaktadırlar. Mill'e göre de savaşa zorunlu olarak dahil edilen ve zorunlu biçimde vergilerini ödeyen hiç kimse, karar verme ve yönetim sürecinden kendi hatası haricinde sistem dışında bırakılmamalıdır (2017: 215).¹⁴

1.8.1.11. Seçimler

Temsili demokrasilerde rıza gösterme, seçerek göreve getirme, yetki verme ve hesap sorma uygulamalarının tümü seçimler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan seçimler, temsili demokrasi sisteminin en temel unsuru ve hayati nitelikteki bir araçtır. Bu noktada temsili demokrasilerin iki temel aktörü bulunmaktadır. Bunlardan ilki seçmen olarak temsilciyi seçen ve temsil edilen vatandaşlar. İkincisi ise vatandaşlar tarafından rızayla seçilip göreve getirilen temsilcilerdir (Şaylan, 2008: 205-206). Bunun yanı sıra seçimler, halkın iktidarı belirleme ve karar alma sürecine ulaşmasını sağlayan en önemli demokratik mekanizmadır. Seçimlerin demokratik bir temelde gerçekleşebilmesi için de özgür ve serbest bir yarış ortamının varlığı şarttır (Erdoğan, 2017: 306).

Temsili demokrasilerde düzenli aralıklarla yapılan rekabetçi seçimler, halkın temsilcileri üzerindeki en önemli kontrol mekanizmalarından biridir. Seçimler sayesinde yönetenler ve yönetilenler arasındaki çıkarların uyumu sağlanmaktadır (Arblaster, 1999: 72). Seçimler; temsili demokrasilerin hesap verme ve karar verme mekanizmaları olduklarından

¹⁴ Kadın-erkek herkesin yönetim ve karar alma sürecinde oy hakkına sahip olması gerektiği fikrini savunan Mill'e göre bu durum bazı istisnaları taşımaktadır. Mill'e göre evrensel eğitim, evrensel oydan önce gelmektedir. Ona göre bir vatandaşın oy hakkına sahip olabilmesi için okuma-yazma ve kolay aritmetik hesapları yapabilme bilgisi olmalıdır. Okuma-yazma bilmeyen bireyler Mill'e göre oy kullanmak için ehliyetli kabul edilmeyen çocuklardan farklı değildir. Üstelik çocukların ehliyet durumu zorunlu biyolojik sebeplere dayanırken, yetişkin bir bireyin okuma-yazma bilmemesi kendi tembelliği ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim en temel kriterlere bile sahip olmayan bireylerin tüm toplumu etkileyen kararlarda söz sahibi olması istenilen bir durum değildir (Heywood, 2016: 134; Mill, 2017: 215-217). Çoğul oy hakkı ve oy verme kapsamı, erken dönem liberal düşünceler tarafından sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Fakat yaygın düşünce, çoğul oy ve dışlayıcı oy hakkı tartışmalarını mülkiyet ile temellendirmektedir. Mill ise çoğul oy hakkı ve dışlayıcı oy düşüncelerini sahip olunan mülkiyete göre değil, bireylerin eğitim ve zihinsel üstünlükleri doğrultusunda temellendirmektedir (Arblaster, 1999: 75; Mill, 2017: 223).

demokrasinin de bir nevi sigortasıdır. İktidarın ve siyasetçilerin en büyük korkusu tekrar seçilememektir. Bu, bir nevi seçmenler tarafından iktidarın cezalandırılması anlamına gelmektedir. Bu yüzden iktidar, halkın çıkarlarına yönelik icraatlar gerçekleştirerek yeniden seçilmek için çabalamaktadır (Yayla, 2015: 157).

Demokratik bir sürecin özü, seçme eyleminde ve seçimlerde saklıdır. Seçimler ilk olarak halkın onayının ve rızasının kanıtıdır. Bu sayede varsayımsal veya sahte rıza ortadan kalkmaktadır. Seçimler, temsil edilenlerin kanaatlerinin yönetime ve iktidara taşınma sürecidir. Bu yüzden temsili demokrasilerde kanaatlerin ve düşüncelerin yönetime taşınması bakımından seçimler araç, iktidarın bu kanaatler doğrultusunda kamuoyuna duyarlı ve sorumlu olması ise temsili demokrasinin amacını oluşturmaktadır. Bütün bunların gerçekleşebilmesi ve temsili demokrasilerde seçimlerin etkin ve doğru biçimde çalışabilmesi için düşüncelerin gerçek anlamda özgür olması hayati önem taşımaktadır. Kanaatler ve düşünceler özgür değilse, seçimler de hiçbir anlam ifade etmemektedir (Sartori, 2017: 117-118). Bununla birlikte seçimler, bir politika oluşturma veya sorunları belirleme aracı değildir. Seçimler sadece politikaları oluşturacak ve sorunları belirleyecek kişilerin saptanmasını sağlayan araçlardır (Sartori, 2017: 143).

Ayrıca seçim dönemleri, çeşitli seçim propagandalarının ve kampanyalarının gerçekleştirilmesi bakımından hareketli bir süreci ifade etmektedir. Bu bakımdan seçim dönemlerinin, toplumun birikmiş gerilimini azalttığı da ifade edilmektedir (Yayla, 2015: 194-195). Modern temsili demokrasilerde düşüncelerin ve kanaatlerin en iyi ifade edilebilme aracı seçimlerdir. Seçimlerin yanı sıra baskı grupları, düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve medya ve iletişim araçları da halkın, kitlelerin ve grupların düşüncelerini siyaset ve yönetim alanına taşıyan diğer önemli araçlardır (Sartori, 2017: 120).

Modern ulus-devletlerin, uluslararası ve uluslararası örgütlerin heterojen yapıları, demokratik ilke ve kurumların da farklı şekillerde uygulanmasına sebep olmaktadır. Her devlet veya örgüt, sahip oldukları çeşitliliğin boyutuna göre kendine uygun temsili demokrasi sistemini uygulamaktadır. Fakat dünya genelinde temsili demokrasiler, genel olarak iki farklı yöntemle uygulanma imkânı bulmaktadır. Bunlardan ilki, karar alma ve hükümeti oluşturma sürecinde çoğunluk iradesinin üstün tutulduğu “çoğunlukçu yöntem” olarak isimlendirilen yöntemdir. İkincisi ise karar alma sürecinde çoğunluğa değil, toplumsal yapıyı oluşturan bütün grupların uzlaşmasıyla kurulan ve “uzlaşmacı/oydaşmacı/çoğulcu” yöntemdir (Uygun, 2017: 215).

1.8.1.11.1. Çoğunlukçu Seçim Yöntemi

Çoğunluk yönteminde üstünlük, çoğunluğun iradesine tanınmaktadır. Seçimlerde mutlak çoğunluğu elde eden siyasi grup, iktidarı da tek başına kullanma gücüne sahip olur. Bu yöntemde, “hükümet kimin çıkarına hizmet eder?” sorusu sorulduğunda “çoğunluğun çıkarına hizmet eder” yanıtı alınır. Fakat çoğunluk demokrasisi yönteminde, geride kalan azınlıkların tamamıyla reddedilmesi söz konusu değildir. Bu yöntem çoğunluk iradesi kapsamında azınlık haklarına saygılı ve hoşgörülü bir çoğunluk yönetimi olarak ifade edilir. Fakat azınlık hakları yine de kesin bir güvence altında değildir ve çoğunluğun despotizmi tehlikesine açık bir yöntemdir (Uygun, 2017: 216-217; Yayla, 2015: 203).

Bunun yanı sıra çoğunluk yönteminde her ne kadar kuvvetler ayrılığı ilkesi benimseniyor olsa da yasama ve yürütme, aynı siyasal ve sosyal gruptan oluşmaktadır. Bu da yürütme erkinin yasama erkine göre üstün olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca bu yöntemde, siyasal alanda genellikle düşünce bakımından sosyo-ekonomik fikir ayrılığına sahip iki büyük partinin egemenliği ve birbirleriyle olan rekabeti söz konusudur. Bu rekabet sonucunda seçim sonrası iktidara gelen parti, tek başına hükümet kurma hakkını elde eder. Diğer parti ise muhalefet partisi olarak görev sürdürür (Erdoğan, 2017: 325; Özbudun, 2017: 96; Uygun 2017: 219-224). Bununla birlikte bu yöntem, güçlü yerel yönetimlerden ziyade katı bir merkezîyetçiliğe önem vermektedir. Bu yöntemin anayasa anlayışı ise çoğunluk iradesini kısıtlamayan esnek anayasa anlayışıdır. Yasama ve yürütme, tek bir sosyal gruba ait çoğunluğun elinde olduğu için anayasa da rahat biçimde değiştirilebilmektedir. Bu sistemde azınlık grubunun kendini ifade edebilmesi ve görüşlerini iletişim kanallarıyla seçmenlere ulaştırabilmesi iktidardaki grup tarafından kısıtlanabilme riski taşımaktadır. Bu yüzden azınlık grubu, çok uzun süre boyunca iktidara gelme şansına sahip olmayabilir. Bu sebeplerden dolayı çoğunluk yöntemi, modern temsili demokrasilerde pek tercih edilen bir yöntem değildir (Uygun, 2017: 226-232; Yayla, 2015: 204-205).

1.8.1.11.2. Çoğulcu/Nispi Seçim Yöntemi

Çoğulcu seçim yöntemi, toplumu oluşturan her kesimin birer baskı grubu olarak yönetime katılabildiği, azınlık haklarının güvence ve koruma altına alındığı; sendika, dernek ve sivil toplum kuruluşlarının özgürce düşüncelerini ifade edebildiği ve örgütlenebildiği bir temsili demokrasi modeli yöntemi olarak ifade edilmektedir. Bu yöntemde karar alma sürecinde çoğunluğun kararı değil, birden çok sosyal grubun rızası esas alınmaktadır. Bununla birlikte “hükümet kimin çıkarına hizmet eder?” sorusu sorulduğunda “mümkün olduğunca pek çok kişinin çıkarına” yanıtı alınır (Erdoğan, 2017: 328; Uygun, 2017: 216-217; Yayla, 2015: 205).

Bu yöntemde kuvvetler ayrılığı ilkesi, dengeli bir şekilde ve amacına uygun bir biçimde uygulanma imkânı bulmaktadır. Ayrıca iktidar yarışında çok partili ve çok boyutlu, sosyo-ekonomik ayrılığın yanı sıra dinsel, kültürel, etnik ve dilsel fikir ayrılıklarına sahip birden fazla siyasi partinin rekabeti söz konusudur. Nispi temsil sisteminin uygulandığı çoğulcu seçim yönteminde her parti, seçmeninden aldığı oy doğrultusunda parlamentoda sandalye sahibi olur ve genellikle koalisyon hükümeti kurulur. Bu bakımdan parlamento, toplumun minyatürü, özeti niteliğindedir. Bununla birlikte bu yöntem katı bir merkezîyetçilikten ziyade özerk yönetimlere, güçlü yerel yönetimlere veya federe birimlere önem vermektedir (Erdoğan, 2017: 329; Mill, 2017: 186-194; Özbudun, 2017: 96-97; Uygun, 2017: 219-226).

Ayrıca bu yöntemin anayasa anlayışı esnek bir yapıya sahip değildir. Anayasanın değiştirilebilmesi için tüm sosyal grupların rızası ve katılımı gereklidir. Bu yöntemin dezavantajı ise karar alma süreci farklı gruplar arasında uzlaşma gerektirdiğinden, uzlaşmama durumunda karar süreci gecikebilme ve hatta süreç bloke edilebilmektedir (Uygun, 2017: 228-232; Yayla, 2015: 206; Yılmaz, 2000: 295). Sistemin kilitlenmesinden kaynaklanan bu durum “çoğulcu durgunluk” olarak da ifade edilmektedir (Heywood, 2016: 138). Çoğulcu/nispi seçim yöntemi, Thomas Hare ve Mill tarafından “kişisel temsil (personal representation)” olarak da isimlendirilmektedir (Mill, 2017: 194).

1.8.1.12. Çoğulculuk, Yarışma ve Rekabet

Modern ulus-devletlerin geniş ölçekli coğrafi yapısı ile uluslararası ve uluslararası örgütlerin farklı ulus-devletleri bünyesinde barındırması, çeşitlilik unsuruyla doğrudan ilişkilidir. Çeşitlilik unsuru da modern demokrasilerde çoğulculuk olarak ifade edilmektedir. Bir ulus-devletin sınırları genişledikçe veya bir örgüt, kapsamına yeni bir ulus-devleti dahil ettikçe; bölgesel, yöresel, dini, kültürel, ideolojik, mesleki, coğrafi, yaşam tarzı, etnik ve ırksal açıdan da çeşitlilikler ve farklılıklar çoğalma eğilimi göstermektedir. Bu da bir ulus-devletin, uluslararası ya da uluslararası örgütün içinde yaşanabilecek çeşitli çatışma olasılığını arttırmaktadır. Bu bakımdan ulus-devletler ve bahsedilen diğer oluşumlar, heterojen bir toplum yapısını içinde barındırmaktadırlar. Bu yüzden modern temsili demokrasiler, çoğulcu anlayış ve çatışma unsuru üzerine kurulmuş ve şekillenmiş bir yönetim şeklidir. Özellikle son yüzyılda gelişen çoğulcu anlayış ve çatışma unsuru, modern demokrasinin beklenen ve istenen bir parçası haline gelmiştir (Dahl, 1993: 275-278). Nitekim Mill’e göre farklılık ve çoğulculuk, insanın uygarlaşmasına ve evrime olumlu katkılar sunmaktadır (Butler, 2018: 61).

Çoğulculuk dar anlamda, siyasi iktidarın toplumda eşit ve geniş bir biçimde dağıtılmasını ifade etmektedir. Modern temsili demokrasilerde farklı ideolojilere sahip siyasi

partiler, farklı baskı ve çıkar grupları, bölgesel, kültürel ve etnik farklılıklara sahip bireyler veya kitleler, çoğulcu toplum kültürünün yansımaları olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Çoğulcu yaklaşım her tür toplumsal grubun siyasal anlamda temsil edilmesi gerektiğini ifade eder. Toplumun düzeni ve istikrarı, birden fazla azınlık gruplarının anayasal güvenceyle temsil edilmesini gerektirir (Heywood, 2016: 137-138).

Bununla birlikte temsili demokrasilerde halkı veya halkları oluşturan rasyonel bireylerin kendileri için en iyi olanı seçebilmeleri, alternatif seçeneklerin varlığıyla mümkündür. Seçmenler ancak bu şekilde özgürce seçim yapabilmektedirler. Bu bakımdan çoğulculuk; iktidar gücünü kullanmak isteyen temsilci adaylarının ve siyasi grupların, toplumun problemleri ve yönetimiyle ilgili olarak seçmenlere sundukları farklı program, kimlik, ideoloji ve önerilerle seçmenlerin karşısına çıkma ve seçmenlere farklı seçenekler sunma pratiği olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2017: 307-308; Şaylan, 2008: 241-242). Öte yandan çeşitlilik ve çoğulculuk, Atina demokrasisi için tehlikeli olarak algılanırken, modern demokrasinin ise beslenme kaynağı olmuştur. Bu yüzden modern demokrasilerde çoğulculuk ve çatışma; düzenin bir parçası, siyasetin ise olağan bir unsuru haline dönüşmüştür. Böylece toplumsal yapıdaki bütün bu farklılıklar; örgütlenerek, seslerini duyurarak ve iktidar mücadelesine dahil olarak modern demokrasinin devamlılığını sağlama görevi taşımaktadırlar (Uygun, 2017: 214).

1.8.1.13. Siyasi Partiler

Siyasi partiler temsili demokrasinin en önemli ve vazgeçilmez kurumları arasındadır. Modern demokratik ulus-devletlerin kurumu olan siyasi partiler, sanayi devrimiyle başlayan dönüşümün ürünlerinden biridir. Temsili demokrasilerde siyasi partilerin temel amacının;

---

¹⁵ Çoğulcu paradigmanın düşünsel kökenleri Weber ve Durkheim tarafından oluşturulmuştur. Weber, toplumu, pek çok farklı değişkene bağlı oluşan, çok sayıda alt gruplardan meydana gelmiş bir yapı olarak çözümlemektedir. Bu çözümlemeye göre toplum, üyeleri arasında ortak çıkarların bulunduğu alt gruplardan oluşmaktadır. Bu alt gruplar, toplumsal kaynakların dağıtımında sahip oldukları payları (statü, gelir, prestij gibi) arttırabilmek amacıyla birbirleriyle rekabet ve yarış halindedirler. Bu yarış ise sıfır toplamı kabul edilmektedir. Yani bir grubun payı artarken diğer grupların payı azalmaktadır fakat bu paylar tüm gruplar için hiçbir zaman sıfırın altına inmemektedir. Bu alt gruplar, toplumsal paylarını da siyaset yoluyla iktidara gelmeye çalışarak veya iktidarla ilişkiler kurarak arttırmaya çalışmaktadır (Weber ve Durkheim'dan akt. Şaylan, 2008: 247-251). Bununla birlikte çoğulcu anlayışa göre uygulanan nispi temsil sisteminde de iktidarın çeşitli seviyelerde farklı azınlık gruplarıyla paylaşılması, ileri temsili demokrasilerde sıkça rastlanan bir durumdur (Yayla, 2015: 158).

Benzer şekilde Arthur Fisher Bentley de toplumun gruplardan meydana geldiğini ve bu grupların iktidarı kullanmak için birbirleriyle yarış halinde olduklarını belirtmektedir. Böylece Bentley, siyaset olgusunu bir grup dinamiği sorunu olarak ele almakta ve iktidar ilişkilerini grup ilişkileri temelinde çözümlemektedir. Böylece temsili demokrasilerde çoğulcu siyasi yapı, toplumu oluşturan grupların çıkarlarını maksimize etmek için özgürce siyasal alana dahil olabildiği bir sistemi ifade etmektedir (Bentley'den akt. Şaylan, 2008: 250-252).

iktidarı elde etmek, iktidar gücünü denetlemek ve yönlendirmek olduğu ifade edilmektedir. Bu amaç için siyasi seçkinler, kendi aralarında örgütlenerek siyasi partileri oluşturmakta ve iktidarı elde etmek için diğer siyasi partilerle rekabetçi ve yarışmacı seçimlere girmektedirler. Siyasi partiler, temsili demokrasinin temel aktörleri olan seçmenler ve temsilciler arasındaki ilişkiyi ve iletişim kanalını sağlayan önemli demokratik kurumlardır. Bu bakımdan partiler, seçmenlere, iktidar gücünün kullanımıyla ilgili farklı seçenekler sunan örgütlenmiş alternatifler olarak da ifade edilmektedirler (Şaylan, 2008: 215; Özbudun, 2016: 3).

Mill'e göre siyasi partiler arasındaki rekabet, yönetim gücünü elinde tutan iktidarın küçük bir gruba mı, bir sınıfa mı yoksa büyük bir çıkar grubuna mı ait olacağının mücadelesi olarak ifade edilmektedir. Bu rekabet sayesinde makamlar, azınlık grubu yerine tüm halkın rekabetine açılmaktadır (2017: 132). Temsili demokrasi, rekabetin meşru ve açık olduğu bir siyasi rejimdir. Yarışmacı ve rekabetçi seçimlerin gerçekleşebilmesi için çok partili anlayışın varlığı gereklidir. İktidar dışında kalan diğer siyasi partiler, temsili demokrasilerde muhalefet konumundadırlar ve bir sonraki seçimlerde iktidara gelmeye çalışmaktadırlar. Bu açıdan etkili ve işlevsel bir temsili demokrasi, birden fazla siyasi partinin varlığını gerektirir. Siyasi partiler olmadan temsili bir demokrasi işleyememektedir (Yayla, 2015: 156-157).

Devleti ne şekilde yönetecekleri konusunda halka seçenekler sunan her siyasal partinin kendine özgü bir söylemi, ideolojisi ve programı bulunmaktadır. Seçmenler, bu farklılıkları göz önüne alarak iktidara gelmesini istediği partiyi ve temsilcileri seçip demokratik sürece seçimlerle dahil olurlar. Bir başka ifadeyle halk, egemen gücünü farklı iktidar alternatifleri sunan siyasal partiler arasından seçerek kullanmaktadır (Şaylan, 2008: 217). Siyasi partiler yaygın ve geniş bir örgütlenmeye sahiptirler. Genellikle ülke geneline yayılarak tüm yerleşim birimlerinde temsilci bulundurlar veya temsilcilik açarlar (Yayla, 2015: 176). Bununla birlikte temsili demokrasilerde siyasi partilerin pek çok fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; seçmenlerin çıkarlarının ve taleplerinin iktidara taşınması veya iletilmesi, seçmenlerin siyasal açıdan sosyalleştirilmesi ve bilgilendirilmesi, seçmenlere kimlik sağlaması, oyların maksimize ve mobilize edilmesi, seçmenlerin siyasal sisteme ve karar alma sürecine entegre edilmesi, hükümet etme veya muhalefet ederek iktidarın denetlenmesi ve lider kadroların yetiştirilmesi olarak sıralanabilmektedir (Atılğan ve Özdemir, 2018: 239-240; Dalton ve Wattenberg, 2002: 5; Erdoğan, 2017: 318-320; Yayla, 2015: 178-179).

Her siyasi parti; benimsediği program, ideoloji, yönetim planı ve ilkeler bakımından farklılık göstermektedir. Bu da temsili demokratik sistemlerde seçmenlerin karşısına alternatif iktidar seçenekleri olarak çıkmaktadır. Bu yüzden temsili demokrasiye dayanan siyasal rejimlerde çok partili sistemin mevcudiyeti, birey özgürlüğü ve demokratik meşruiyet açısından

oldukça önemlidir. Bu bakımdan demokratik bir rejim, bütün siyasi partileri içine almalı ve seçim yarışına dahil etmelidir (Şaylan, 2008: 242, 253). Fakat siyasi partilerin rekabetçi iktidar yarışları aşırıya kaçmamalı ve barışçıl şekilde gerçekleşmelidir. Aksi takdirde toplum, huzursuzluğa ve istikrarsızlığa sürüklenme tehlikesiyle karşılaşabilmektedir (Diamond, 1995: 128).

1.8.1.14. Siyasal Katılım

Siyasal katılım ve temsili demokrasi ilişkisi; bireylerin vatandaş statüsüne sahip olmaları ve genel ve eşit oy ilkesinin genişlemesiyle birlikte önem kazanmıştır. Bireyin özgür bir şekilde toplumu kimin nasıl yöneteceğine karar verdiği sistem olarak ifade edilen temsili liberal demokrasilerde, vatandaşların karar alma süreçlerine ve özellikle de seçimlere katılımı, temsili demokrasinin işlevselliği ve doğru şekilde işleyebilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra en basit anlamıyla vatandaşların kendi kaderlerini kendileri tayin etmeleri olarak da ifade edilen halk egemenliği yani demokrasi, doğası gereği katılımı gerektirmektedir. Temsili demokrasilerde bu egemenlik gücü temsilciler aracılığıyla kullanıldığından, vatandaşların bu gücü devredecekleri temsilcileri seçmeleri için seçimlere katılım göstermeleri gerekmektedir (Bağçeci, 2020: 11; Şaylan, 2008: 207-208).

Nitekim Mill, temsili demokrasinin işlevsel, doğru ve etkili bir şekilde işleyebilmesi için bazı şartların gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki, halkın mevcut yönetim şeklini benimsemeye istekli olmasıyla ilgilidir. İkincisi, halkın, mevcut yönetim şeklinin korunabilmesi için gerekli olan her şeyi yapmaya hevesli, ehliyetli ve istekli olması gerekliliğidir. Üçüncüsü ise mevcut yönetim şeklinin işlevsel ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi için halkın, gerekli tüm ödev ve sorumlulukları yerine getirmeye istekli olmasıyla ilgilidir. Bu koşullar arasında vatandaşların görev ve sorumluluklarını yerine getirmeye istekli olması, yönetim ve karar alma sürecinin bir gerekliliği olan katılımı da kapsamaktadır. Halkın bu koşulları sağlamaması ve bu koşulları gerçekleştirmeye istekli ve ehliyetli olmaması durumunda temsili demokrasinin muhafaza edilme şansı da neredeyse yoktur (2017: 119-121).

Bu bakımdan demokratik topluma ait vatandaşın temel görevi ve sorumluluğu; karar alma süreçlerine, özellikle de seçimlere katılım göstermesidir. Seçimlere katılım oranının düşüklüğü; temsili demokratik rejimin yasallığı, saygınlığı ve tutarlılığı açısından sıkıntı yaratarak demokrasinin meşruiyetini tehlikeye sokmaktadır. Bunun yanı sıra demokratik bir rejimde bütün vatandaşların temsilci seçilme yolları yasal olarak herkese açık olmalıdır.

Temsilci seçilmek için ülkelere göre farklılaşan asgari koşullar ise bu kapsamda genellik ilkesine aykırı görülmemektedir (Şaylan, 2008: 208-210).

Temsili demokrasilerde karar alma sürecine katılım, bireyin özerkliği, rıza ve rasyonellik ilkeleriyle de doğrudan ilişkilidir. Katılım sürecinde seçmenler, alternatif seçenekleri müzakere edip bireysel otonomileri doğrultusunda rasyonel kararlarını vermektedirler. Seçmenlerin katılım sürecinden sonra devam eden müzakere süreci, seçilen temsilciler arasında parlamentoda devam etmektedir. Bu sebeple temsili demokrasilerde rasyonel seçmenin tercihiyle iktidara gelen siyasi parti, partilerin uyguladığı her politika ve aldığı her karar da rasyonel karar ve politika olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple en başından karar alma sürecine katılım, temsili demokrasinin ve toplumun gidişatını oldukça etkilemektedir (Arblaster, 1999: 132-134; Şaylan, 2008: 230-231; Yayla, 2015: 248). Siyasal katılım konusu, “Katılımcı Demokrasi” bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.8.1.15. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

Temsili demokrasilerde yönetimlerin açık ve şeffaf olması oldukça önemli bir husustur. Yönetim ve karar alma sürecinde gerçekleştirilen tüm eylemlerin, anayasal sınırlar çerçevesinde olup olmadığı; haksızlık, adaletsizlik, eşitsizlik gibi durumların yanı sıra yasal olmayan eylemlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği hem halkın hem de muhalefetin bilgisine ve erişimine açık olmalıdır. Nitekim modernleşen ve küreselleşen dünyada artan bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde de hükümetlerin denetim ve kontrol altında tutulması, yasama kararlarının halka ulaştırılması oldukça kolaylaşmıştır. Bu doğrultuda temsili demokratik modelin uygulandığı yönetimlerde bireylere, yapılan her işlem ve eylemle ilgili bilgiler verilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Karkın ve Sezer, 2002: 223).

Şeffaflık anlayışı aynı zamanda hükümetin ve yöneticilerin halka karşı hesap vermesini sağlayan ve kolaylaştıran bir anlayıştır. Seçmen bireyler, yönetimin faaliyetleri doğrultusunda doğru ve tam bilgiye ulaşarak bir sonraki tercihlerini ve seçimlerini bu doğrultuda gerçekleştirmektedir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik anlayışı, yönetimlerin bireylere sunduğu bir armağan olarak da düşünülmemelidir. Aksine şeffaflık ve hesap verebilirlik, temsili demokrasilerin bir gerekliliğidir ve idare hukukunun da temel ilkeleri arasında yer almaktadır (Beetham ve Boyle, 1998: 69).

Bu doğrultuda, hükümetin iyi ve düzgün bir şekilde denetlenebilmesi için vatandaşların resmî belgelere ve bilgilere ulaşabilmesi, idari faaliyetleri takip edebilmesi, idari faaliyet raporlarına ulaşabilmesi gerekmektedir. Nitekim şeffaflık ilkesi; idare kurumlarında tarafsızlığı, halkın bilgilenmesini ve objektifliği sağlar; kayırmacılığı ve yolsuzluğu azaltır,

yürütülen işlerin sorumlularını ortaya çıkarır, politikaların ve faaliyetlerin daha dikkatli ve meşru bir şekilde icra edilmesini sağlar ve böylece hizmet kalitesini de artırır (Yılmaz, 2000: 336).

1.8.1.16. İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü

İnsan hak ve özgürlükleri, Aydınlanma döneminden bu yana özellikle liberal söylemle ortaya çıkan ve gelişen birtakım değerleri kapsamaktadır. Tanımı gereği insan hak ve özgürlükleri her zaman ve her yerde geçerlidir, bu bakımdan evrenseldir. Bireyler bu hak ve özgürlüklere doğuştan sahip olurlar, bu sebeple vazgeçilemez ve devredilemez niteliktedirler. Aynı zamanda bu hak ve özgürlükler, konjonktürel ve kültürel niteliklere sahiptir. Bu bakımdan toplumdan topluma algılanma ve uygulanma biçimleri farklılık gösterebilmektedir. Fakat dünya genelinde belirli ölçütlere ve tanıma sahip insan hakları beyannameleri mevcuttur ve şartlar gereğince pek çok ülke ve örgüt, bu ölçütleri kabul etmektedir. Bu beyannamelerden en önemlileri “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ile “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir”. Bu beyannameler pek çok ülkede temel insan haklarını ve özgürlüklerini koruması bakımından ve ülkelerin demokratikliğini ve uluslararası arenada tanınırlığını ve saygınlığını sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Bu bakımdan pek çok ülke veya örgüt, anayasasını veya temel kriterlerini bu beyannameler doğrultusunda temel hak ve özgürlükleri güvence altına alacak biçimde düzenlemektedir.¹⁶

İnsan hak ve özgürlükleri tarihsel deneyimler doğrultusunda birinci ve ikinci kuşak haklar ve özgürlükler olarak ayrılmaktadır. Birinci kuşak haklar genellikle liberal söylemin negatif özgürlük anlayışına dayanır. Bu anlayışa göre bireyin yaşamına, haklarına ve özgürlüklerine karşı müdahale minimum düzeyde olmalıdır. Özel hayatın gizliliği, özel mülkiyet ve konut dokunulmazlığı, seyahat, yerleşme, haberleşme, ifade, düşünce, din ve vicdan özgürlükleri bu bakımdan birinci kuşak özgürlükler olarak ifade edilmektedir (Butler, 58; Şaylan, 2008: 275; Yayla, 2015: 246-247).

İkinci kuşak hak ve özgürlükler ise liberal söylemin pozitif özgürlük anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre bireyin hak ve özgürlüklerini etkili ve kullanılabilir kılmak için dışardan müdahale gerekli görülmektedir. Bu müdahaleler, tamamen bireyi özgürleştirme işlevine yönelik meşru ve gerekli müdahaleler olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan devlet, toplumun refah seviyesini de yükseltme amacıyla olanakları yeterli olmayan bireylere eğitim,

¹⁶ Örnek olarak Avrupa Birliği; aday statüsündeki ülkelerin, Kopenhag Kriterlerine uygun biçimde yapılanmalarını ön koşul olarak sunmaktadır. Nitekim Avrupa Birliği’ne adaylık başvurusunda bulunan Türkiye’de de bu kriterler doğrultusunda önemli anayasal düzenlemelerde bulunmuştur (Akıncı, 2011: 16; Şaylan, 2008: 272-273).

sağlık, sigorta gibi hizmetler sunmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra refah devleti anlayışıyla birlikte önem kazanan ikinci kuşak haklar; sendika hakkı, çalışma hakkı, örgütlenme hakkı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve konut edinme hakkı gibi kamu tarafından üretilen ve kullanılması için sadece vatandaş olma şartı gerektiren hak ve özgürlükleri kapsamaktadır (Şaylan, 2008: 280-281; Yayla, 2015: 249-254).

Toplumdan topluma değişen fakat evrensel nitelikte ölçütlere sahip olan insan temel hak ve özgürlükleri, demokratik siyasal rejimlerin işleyebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Demokratik siyasal rejimlerde bu hak ve özgürlükler, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü anlayışı kapsamında genellikle anayasal güvence altına alınmaktadır (Şaylan, 2008: 281; Yayla, 2015: 156).

İfade özgürlüğü ise genel olarak bireyin duygu ve düşüncelerini barışçıl yollarla başkalarına aktarabilmesi, yayabilmesi ve paylaşabilmesini ifade etmektedir ve temel insan hakları kapsamında olduğu için evrensel niteliktedir. İfade özgürlüğünün gerçekleşebilmesi için bireyin farklı bilgilere ulaşabilmesi gereklidir. Birey, bu bilgiler doğrultusunda oluşturduğu kanaatleri ve düşünceleri; yazılı, sözlü, sanatsal biçimde ve toplantı, gösteri, yürüyüş, örgütlenme yollarıyla dışa vurmaktadır. Bu dışa vurum da “ifade etme” olarak tanımlanmaktadır. Modern dönemin çoğulcu toplum yapısında düşüncelerin ifade edilmesi, yeni bilgilerin ve fikirlerin ortaya konulması evrensel bir hak olarak kabul edilmektedir (Akıncı, 2011: 15; Bağçeci, 2020: 63-64).

İfade özgürlüğü eylemi ilk olarak bilgilere ve haberlere ulaşmayla başlamaktadır. Daha sonra bilgiye ulaşan birey, görüş ve kanaat oluşturmaktadır. Son aşamada ise birey, oluşturduğu kanaati açığa vurarak ifade etme eylemini gerçekleştirmektedir. Bu açıdan ilk aşamanın gerçekleşebilmesi yani ifade eyleminin başlayabilmesi için modern temsili demokrasilerde objektif, yansız ve baskısız bir şekilde iletişim ve haberleşme yollarının sağlanması, bilgiye erişim yöntemlerinin sunulması gereklidir. Bu bakımdan ifade özgürlüğünün tüm aşamaları insan hakları doğrultusunda korunmalı ve güvence altına alınmalıdır (Bağçeci, 2020: 65; Yüksek, 2016: 118).

Bununla birlikte ifade özgürlüğünün sınırlandırıldığı objektif durumlar da mevcuttur. Bunlara örnek olarak savaş kışkırtıcılığı; kimlikler, ırklar ve dinler arasında görülen nefret söylemleri; ayrımcılık ve düşmanlık, suç işlemeye tahrik ve teşvik, onur kırıcı iftira, küfür ve hakaret sözleri ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmemektedir (Akıncı, 2011: 24). Bu tür söylemler ve eylemler dışında modern temsili demokrasilerde seçmenlerin, korku ve baskı altında kalmadan fikirlerini serbestçe ifade edebilmeleri ve rasyonel bir şekilde kararlar konusunda başkalarıyla müzakere edebilmeleri oldukça önemlidir. Rekabetçi seçim yarışına

katılan siyasi partilerin de aynı şekilde propagandalarını yapmalarına ve seçim kampanyalarını yürütmelerine fırsat tanınmalıdır. Seçmenlerin bir birey olarak otonom bir şekilde tercih yapabilmeleri için her partiyi, adayı veya grubu müzakere etmeleri gereklidir. Rasyonel bir tercih yapabilmeleri için tercihleri serbestçe müzakere edebilmek oldukça önemlidir. Bu da ancak ifade ve düşünce özgürlüğünün varlığıyla mümkündür (Arblaster, 1999: 132-134; Yayla, 2015: 248).

1.9. Temsili Demokrasi Krizi

20. yüzyılın son çeyreğinde ve 21. yüzyılın başında pek çok ülkenin temsili liberal demokrasiyi benimsemesiyle birlikte temsili demokrasinin ilkeleri ve kurumları da dünya genelinde yaygınlaşmış ve uygulanmaya başlamıştır. Bununla beraber modern dönemde gelişmeler ve ilerlemeler yaşandıkça, yeni tartışma alanları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tartışma alanları; kimlik siyaseti, çokkültürlülük; artan ifade, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, kitle iletişim ve medya araçlarının çoğalması, bilgi ve enformasyona kolay erişim, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve bireylerin ilgi alanlarının değişmeye ve yenilenmeye başlaması gibi oldukça yeni ve karmaşık tartışmaları barındırmaktadır. Bu sebeple; temsili liberal demokrasinin sahip olduğu ilke ve kurumların bu yeni tartışmalara ve çatışmalara yanıt verememeye başladığı, temsili demokrasinin kurumlarına ve karar alma mekanizmalarına olan güvenin sarsıldığı ve temsili demokrasiye karşı yoğun bir memnuniyetsizliğin oluşmaya başladığı ifade edilmektedir (Alkan, 2018: 24; Dahl, 2000: 35-36; Inglehart ve Welzel, 2005: 117).

Bu tartışmaların giderek artması ve çözüm noktasında herhangi bir gelişmenin yaşanmaması, temsili demokrasinin dünya genelinde bir durgunluk ve gerileme eğilimine doğru sürüklendiğini ve yeni dünya düzenindeki sorunlara karşı yetersiz kaldığını göstermektedir. Gelişmekte olan ve demokratik taleplerin daha yeni oluşmaya başladığı ülkelerin bile günümüzde demokratik durgunluk sürecine girdiği ifade edilmektedir. Bu durgunluk ve gerileme, otoriter yönetimlerin derinleşmesine ve elde edilen demokratik değerlerin gitgide kaybedilmesine sebep olmaktadır. Nitekim ABD ve Batı Avrupa gibi yerleşik ve ileri demokrasilerde bile demokratik performansın gittikçe kötüleştiği ve bu ülkelerin artık demokrasiyi teşvik edecek durumlarının da kalmadığı ifade edilmektedir (Diamond, 2015: 102).

Temsili demokrasinin kurum, aktör ve süreçlerine olan ilgi ve güvenin azalıp azalmadığını ve vatandaşların yönetim ve karar alma süreçlerine katılmayı isteyip istemediklerini tespit etmek amacıyla dünya genelinde pek çok ampirik çalışma

gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmalar, genellikle iki temel soru üzerinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki; temsili demokrasinin aktörlerine, kurumlarına ve süreçlerine olan güvenin azalıp azalmadığıyla ilgiliyken ikincisi ise hangi yöntem ve modelin temsili demokrasiye ve sorunlarına alternatif olabileceği ve çözüm sunabileceğiyle ilgilidir (Alkan, 2018: 27).

İkinci dünya savaşından ve soğuk savaş döneminden sonra otoriter ve totaliter yönetimlerin son bulmasıyla birlikte temsili demokrasilerin sayısının yükselişe geçtiği gözlemlenmiştir. Komünist rejimlerin de çökmesiyle birlikte demokratik rejimi benimseyen ülke sayısı büyük bir sıçrama yaşamıştır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde artan demokrasi talepleri ve demokrasi sempatisiyle birlikte, temsili liberal demokrasiler batı ülkeleri dışında da yaygınlık kazanmıştır (Nacak, 2014: 197). Özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra temsili liberal demokrasilerin, iyi bir siyasi yönetim sistemi olduğunu savunan çok sayıda siyaset bilimci ve teorisyen mevcuttur. Bu kişiler, temsili liberal demokrasiyi günümüzde uygulanabilecek en iyi ve tek yönetim biçimi olarak görme eğilimindedirler. Bunun yanı sıra temsili demokrasinin kusurlu bir yapısının olduğu, sosyal ve siyasi sorunların çözülmekten çok maskelendiği ve gerçek demokrasiden ziyade sadece demokratik bir görüntünün olduğunu düşünen pek çok teorisyen de bulunmaktadır (Holden, 2007: 14).

Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan* isimli eserinde; temsili liberal demokrasinin, insan ve devlet yönetimi açısından en nihai ve en ideal yönetim biçimi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre temsili liberal demokrasiler; beşerî gelişimin en nihai, rakipsiz ve evrensel biçimini oluşturmaktadır. Fakat Fukuyama'nın bu iddiası, 21. yüzyıl başlarında ulus-devletlerde başlayan etnik, ulusal, dini çatışmalar ve çokkültürlülük, insan hakları ve kimlik siyaseti tartışmalarıyla birlikte; temsili liberal demokrasilerin, beşerî gelişimin kusursuz, rakipsiz, evrensel ve nihai biçimi olmadığını göstermiştir (Tok, 2008: 66).

21. yüzyılın başlarında özellikle çokkültürlülük siyasetinin genişleyen kapsamı ve boyutuyla birlikte; etnik, dini, kültürel, ulusal ve sosyal tartışmalara; göçmenler, feministler, lgbti+ bireyler, özel gereksinimli bireyler, çevreciler ve yoksullar da dahil olarak pek çok grup, siyasetin merkezine taşınmaya başlamıştır (Tok, 2008: 67). Bununla birlikte, bilgi ve iletişim alanının gelişmesiyle beraber sosyal ve toplumsal yapılarda yaşanan değişim ve dönüşümler, küreselleşme politikaları ve uluslararası kurum ve örgütlerin gelişimi, yeni tartışmaları ve problemleri de beraberinde getirmiştir. Temsili demokrasinin ve kurumlarının bu tartışmalara, problemlere ve bilgi toplumunun ihtiyaçlarına yeterli düzeyde yanıt verememesi; temsili demokrasinin bir kriz içinde olduğunu, sorunları çözmekten çok maskeleyişini ve gitgide

etkisini yitirdiğini işaret etmekte ve böylece temsili demokrasi eleştirilerini haklı çıkarmaktadır (Nacak, 2014: 197, 210).

Bunun yanı sıra güncel olarak Orta Doğu'da Arap Baharı'nın gerçekleşmesi; demokrasinin Batı'dan Orta Doğu'ya doğru ilerlediğini, demokratik dönüşüm ve geçiş sürecinin batı dışında da başladığını ve materyalist değerlerden post-materyalist değerlere doğru geçişin yaşandığını göstermektedir. Fakat takip eden yıllarda bu ilerleme, başlangıçtaki etkisini koruyamamış ve bazı Orta Doğu ülkelerinde gerçekleşen demokratik talepler yanıt bulamamıştır. Böylece Samuel P. Huntington'ın, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlatmış olduğu demokrasinin üçüncü dalgası sürecinin de Arap Baharı sonrasında son bulduğu ifade edilmektedir (Fukuyama, 2015: 11-12; Inglehart, 2018: 33-34; Öniş, 2017: 18).

Bunun yanı sıra aynı dönemlerde ileri demokrasi olarak adlandırılan Batı Avrupa'da ve ABD'de; şovenist hareketlerin, yabancı düşmanlığının ve entelektüellik karşıtı hareketlerin artması da dünya genelinde demokratik durgunluğun ve demokratik çözülmenin yaşandığını; temsili liberal demokrasilerin tükenmeye başladığını ve kendine yeni uygulama alanları bulamadığını göstermektedir (Öniş, 2017: 19). İleri demokrasi olarak nitelendirilen Batı Avrupa ve ABD'de, temsili liberal demokrasinin tükenmeye başlamasının daha genel sebepleri arasında da hızla değişen ve küreselleşen dünya düzeninde büyük güç olarak ifade edilen ülkelerin, küresel düzeyde önem kaybetmeye başlaması da etkili olmaktadır. Nitekim Çin, Hindistan, Rusya, Güney Afrika, Brezilya¹⁷ gibi ülkelerin küresel düzende etkili olmaya başlaması, küresel hiyerarşideki rolleri de değiştirmeye başlamıştır. Özellikle Çin'in komünist ve Rusya'nın tam liberal olmayan melez rejimi, temsili liberal demokrasi olmadan da küresel hiyerarşide yer alınabileceğini ortaya koymuştur (Inglehart, 2018: 114; Öniş, 2017: 19).

Temsili demokrasinin olması gereken biçimi ile gerçekte olan biçimi incelendiğinde çeşitli paradoksal sorunların mevcudiyeti oldukça açıktır. Bu sorunların başında; koşulların dönüşüm ve değişimine olan uyum; ölçü, ölçek, sınır ve nüfus yoğunluğuna ilişkin sorunlar; çatışma ve uzlaşma sorunları; ulus-devlet ve demokrasi ilişkisi; temsili demokrasinin kurumlarına ve süreçlerine olan güvensizlik; oy kullanma ve temsil sorunları; eşit olmayan demokratik katılım; eşitsiz oy dağılımları; rıza ve onaya ilişkin sorunlar; temsil ve yönetim ilişkisine yönelik sorunlar ile hesap verebilirlik ve şeffaflık sorunları gelmektedir (Dahl, 2000: 35-40; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 2-3).

---

¹⁷ BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) ülkeleri (Öniş, 2017: 19).

Tüm bunlarla birlikte temsili liberal demokrasilerin; artan şiddet ve suç olaylarına, ırksal ve etnik çatışmalara, kimlik siyaseti ve azınlık hakları tartışmalarına, kaynakların adil dağıtımına, cinsiyet ayrımcılığına, eğitim ve fırsat eşitliğine, yoksulluk ve çokkültürlülük gibi karmaşık ve önemli sorunlara da yanıt vermekte yetersiz olduğuna dair görüşler gittikçe artmakta ve önem kazanmaktadır. Ayrıca temsili liberal demokrasilerin; adalet, eşitlik, bireysel otonomi, çoğulculuk gibi kendi temel değerleri karşısında da sıkıntılar yaşamakta olduğu ve bu değerlerden gitgide uzaklaşmaya başladığı ifade edilmektedir (Lewis, 1994: 469).

Temsili liberal demokrasilerin bu tarz sosyal, siyasal ve kültürel sorunlarla baş etmekte yetersiz kalması ve bu sorunların yükünü taşıyamaması, bireylerin demokrasiye karşı olan güvenini sarsmakta ve bireyleri hoşnutsuzluğa ve inanç kaybına sürüklemektedir (Sitembölükbaşı, 2005: 140). Nitekim temsili liberal demokrasilerin bu tehlikelere ve sorunlara karşı hazırlıklı olduğunu söylemek de oldukça zordur (Mouffe, 1999: 750). Bu yüzden temsili liberal demokrasiler içerisinde; ahlaki, ontolojik, kurumsal ve siyasi anlamda yetersizliklerin bulunduğu ifade edilmektedir (İspir, 2011: 8). Bu koşullar altında temsili demokrasilerde seçmenler; sisteme karşı hoşnutsuz olmakta, temsili demokrasinin kurumlarına ve süreçlerine karşı ilgisizleşmekte ve karar alma sürecinden gitgide uzaklaşmaktadır. Aynı şekilde seçmenler, siyasi partiler ve temsilciler tarafından temsil edildiklerini düşünmemektedirler. Böylece toplumlardaki politik sinizm ve güvensizlik gitgide artmaktadır (Saward, 2008: 1000-1001).

Crawford Brough Macpherson'a göre temsili liberal demokrasilerin yaşadığı kriz, modern refah devleti anlayışının gelişmesiyle artmaya başlamıştır. Ona göre refah devleti anlayışı, bireylerin ekonomik açıdan eşitliğine zarar vermiştir. Bu da doğrudan siyasi alana yansımıştır (İspir, 2011: 14). Temsili liberal demokrasiler, genellikle ikinci dünya savaşının ardından Batı toplumlarında görülen siyasi kurumları, hukuk kurallarını ve siyasal süreci ifade etmektedir (Köker, 1992: 29). Modern demokrasi, ilk olarak Batı'da temsili formda ve liberal değerler üzerinde ortaya çıkmıştır. Fakat Batı ülkeleri, demokrasi ve liberalizmi aynı anda benimsememişlerdir. Bu ülkeler ilk olarak liberal, daha sonra ise demokratik nitelik kazanmışlardır. Bir başka ifadeyle, Batı ülkeleri ilk olarak rekabete, bireyciliğe, sermayeye ve piyasa ekonomisine dayanan bir siyaset ve toplum anlayışı üzerine şekillenmiştir. Özellikle liberalizmin; bireycilik, bireysel otonomi ve özgürlük anlayışı ile kapitalist anlayışın rekabet ve serbestlik anlayışı doğrultusunda, seçme özgürlüğü ve serbestlik anlayışı oldukça ön plana çıkmış ve Batı ülkelerinin temel değerleri olarak kabul edilmişlerdir. Bu sebeple, Batı dünyasında seçme özgürlüğüne verilen önem demokrasinin bir sonucu değil, serbest piyasa ekonomisinin zorunlu bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır (Macpherson, 1984: 10-11).

Bununla birlikte liberal anlayışa ve piyasa ekonomisine sahip devletlerin etkili bir şekilde işleyebilmesi için, birey özgürlüğüne ve ekonomik serbestliğe zarar vermeyen, keyfi yönetimi önleyen bir yönetim şekli olarak temsili demokrasi benimsenmiş ve demokrasi, liberal değerlerle uzlaştırılmıştır. Macpherson’a göre siyasi parti sistemi ve düzenli aralıklarla yapılan seçimler, kapitalist sisteme ait olan rekabetçi değerlerin bir sonucu olarak temsili liberal demokrasiye uyarlanmıştır. Liberalizmin sunduğu özgürlük anlayışı, beraberinde örgütlenme özgürlüğünü, doğal olarak da ifade ve düşünce özgürlüğünü getirmiştir (Macpherson, 1984: 12-14).

Bunların yanı sıra evrensel oy hakkı anlayışı da Macpherson’a göre piyasa ekonomisinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim liberalizmin sahip olduğu eşit bireysel haklar anlayışı ve refah devleti sonucunda ortaya çıkan fırsat eşitliği anlayışı; liberal devlet sisteminde bireylerin oy hakkından mahrum bırakılmasının ve bireylerin sistem dışı kalmalarının önüne geçmiştir. Bütün bunlar ele alındığında, demokrasinin eşitlik dışında aslında temel bir değere sahip olmadığı, temsili demokrasinin sahip olduğu diğer temel ilkelerin de rekabetçi piyasa toplumunun bir sonucu olarak demokrasiye uyarlandığını ve temsili demokrasinin gerçekten halkın egemenliğini sağlamaktan ziyade liberal kurumlara ve kapitalist değerlere yarar sağlayan bir yöntem, bir araç olarak hizmet ettiği ileri sürülmektedir (Macpherson, 1984: 15). Böylece günümüz modern sanayi toplumlarında temsili demokrasiler, liberal değerler üzerine kurulmaktadır. Bu yüzden temsili demokrasiye yönelik olan eleştiriler aslında bazı liberal değerlerin de eleştirilmesini kapsamaktadır (Keyman ve Üstüner, 1995: 33).

Benzer şekilde Benjamin Barber, temsili liberal demokrasileri “cılız demokrasi” olarak ifade eder ve ona göre liberal demokrasiler, temelinde demokratik olmayan nitelikleri barındırır (1995: 32). Bu doğrultuda temsili liberal demokrasilerin özünde sahip olduğu birey ve bireysel çıkar anlayışının demokratik değerleri zedelediğini öne sürer. Liberal demokrasilerin birey üstünde aşırı yoğunlaşması ve çoğu değerinin kapitalist unsurlarla şekillenmesi; kamusal iyiyi, ortak yararı, yurttaşlık anlayışını, kamusal alana ve süreçlere katılımı da doğası gereği sınırlamakta ve geliştirmemektedir. Bu yüzden liberal demokrasinin içinde barındırdığı demokratik değerlerin de sadece bireysel çıkarlara ve piyasa ekonomisine hizmet ettiği ifade edilmektedir. Bu sebeple temsili liberal demokrasilerin, kamusal yarar ve adaletten ziyade sadece bireysel yarar ve bireysel özgürlükleri güçlendirdiği, bireyleri bir araya getirmekten ziyade bireyleri güvenli bir biçimde ayrı tutmayı ve bireyler arasında rekabet yaratmayı hedeflediği ifade edilmektedir (Barber, 1995: 32-33).

1.9.1. Demokrasiden Uzaklaşma ve Elit Yönetim Sorunu

Temsili liberal demokrasilerin uygulamadan kaynaklı pek çok sorunu mevcuttur. Bu sorunların en başta geleni; demokrasinin gerçek anlamından ve uygulanma yönteminden uzaklaşmış ve şekil değiştirmiş olmasıdır. Nitekim temsili demokrasilerde egemenlik, bizzat halkı oluşturan vatandaşlar tarafından değil, halkın seçimler yoluyla seçtiği temsilciler tarafından kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle halk, belirli bir süreliğine egemenliğini seçimle göreve gelen temsilcilere devretmektedir. Bu durumdan kaynaklı iki sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, demokrasinin gerçek anlamından uzaklaşması ve halk egemenliği anlayışının giderek etkisini kaybetmesiyken, ikincisi ise karar alma ve yönetim sürecinde halktan ziyade seçilmiş temsilcilerin söz sahibi konumunda olmasıdır (Nacak, 2014: 197).

Bazı düşüncelere göre temsili demokrasiler, halkın egemenliğini yansıtmamaktadır. Bu doğrultuda temsili demokrasi; bir grup elitin çoğunluk adına karar aldığı, elinde çeşitli yetki ve gücü bulundurduğu, halkın kaderinin elit grubun kararlarıyla belirlendiği bir sistem olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda temsili demokrasiler; aristokrasinin yumuşatılmış ve meşrulaştırılmış şekli olarak görülmektedir (Reiter, 2017: 58).

Bununla birlikte elit kadroların da oligarşik eğilimle sürekli olarak kendilerini tekrarladıkları ifade edilmektedir. Elit kadroların kendilerini sürekli olarak tekrarlamaları, yönetim ve karar alma sürecine dahil olan kitlelerin pasifleşmesine (Alkan, 2018: 26; Pitkin, 2004: 339-340), seçmenlerin karar alma sürecinden uzak kalmasına ve yönetim sürecine karşı yabancılaşarak aktif vatandaş rolünden pasif vatandaş rolüne bürünmesine sebep olmaktadır. Bu anlamda demokrasi yani halk egemenliği, sadece seçim dönemlerine indirgenmekte ve seçmenlerin niteliği, egemen güce sahip vatandaş niteliğinden ziyade temsilci seçen görevli niteliğine dönüşmektedir (Nacak, 2014: 197; Öner, 2001: 52; Üskül, 1993: 334). Temsili demokrasilerde vatandaşlar 3-5 senede bir yönetime katılım gösterdiğinde, siyasal ve sosyal konulara olan ilgileri de bu doğrultuda azalmaktadır. Mill'e göre duyguların besini eylemlerdir. Katılım sağlamayan veya sağlayamayan vatandaşların siyasal alana ve devlete karşı duyguları da bu doğrultuda azalmaktadır. Vatandaşlara katılım imkânı sağlandığında, vatandaşların özgüvenleri artarken devlete karşı sorumlulukları ve saygıları da artmış olur. Böylelikle sorumlu, bilinçli, aktif ve demokrat vatandaş profili de gelişim gösterir (Barber, 1995: 32-33; Uygun, 2017: 192-193).

Bununla birlikte, günümüz modern toplumlarında yaşanan gelişmeler sayesinde bireylerin de entelektüel nitelikleri artış göstermektedir. Entelektüel bireylerin artması, entelektüel grupların oluşmasına ve çoğulcu anlayış doğrultusunda bu gruplar arasında çeşitli mücadelelerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Entelektüel, donanımlı ve bilgili bireylerin

yönetim alanında da çeşitli görevler almalarıyla birlikte temsili demokrasilerde “teknokratik” eğilimler artmaya başlamıştır. Bu doğrultuda temsili demokrasi ve halk arasındaki mesafe de açılmaya başlamıştır. Bu durum da yine, temsili yönetimlerde halktan ziyade elit ve uzman kadroların yer almaya başlamasına sebebiyet vermektedir (Croizer, 1975: 30-33).

1.9.2. Çıkarların Temsil Edilememesi

Temsili demokrasilerde görülen bir başka sorun da seçmenlerin çıkarlarının ve beklentilerinin temsilciler tarafından dikkate alınmaması ve temsilcilerin, seçmenlerden ve seçmenlerin taleplerinden bağımsız bir şekilde hareket etmesiyle ilgilidir. Temsili demokrasilerde vatandaşların sadece seçim dönemlerinde karar alma süreçlerine katılabildikleri ve seslerini temsilcilere ve temsilci adaylarına sadece seçim döneminde duyurabildikleri ifade edilmektedir. Seçim dönemi sonrasında ise genellikle temsilciler ve seçmenler arasında olan bağ ve iletişim kanalı kopmaktadır (Arblaster, 1999: 121; Nacak, 2014: 197; Sitembölükbaşı, 2005: 140-141; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 10).

Bu durum, temsilcilerin daha gizli hareket etmelerine ve şeffaf davranmamalarına sebebiyet vermektedir. Nitekim temsilcilerin faaliyetlerinden ve kararlarından sık sık haberdar olamayan seçmenler, bir sonraki seçim dönemine kadar temsilcilerden ve partilerden hesap soramamaktadır. İdare hukukunun temel ilkelerinden olan yönetimde açıklık ve şeffaflık ilkesine rağmen günümüzde temsili hükümetler, vatandaşlarla bilgileri paylaşmamakta ve devlet işleri gitgide kapalı kapılar ardında yürütülmektedir. Bu durum ayrıca; yönetimin aşırı merkeziyetçi, dışa kapalı ve bürokratik bir hale dönüşmesine de sebep olmaktadır (Nacak, 2014: 202; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 17-18).

Öte yandan temsili demokrasilerde bireylerin karar alma süreçlerine etkin katılımının sağlanabilmesi, sorunların ve taleplerin ilgili temsilcilere ve yöneticilere kolaylıkla iletebilmesi için sivil toplum örgütlerinin çoğaltılmasının yanı sıra hükümetlerin adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahip olması oldukça önemlidir. Yerel ve bölgesel birimlerin varlığı, ilgili bölgede yaşayan kişilerin karar alma ve yönetim süreçlerine daha sık ve daha kolay bir şekilde katılmasını sağlamakta, vatandaşların temsilci ve yöneticilerle birebir iletişim kurabilme imkanına da olanak tanımaktadır. Fakat günümüz temsili demokrasilerinde artan aşırı merkeziyetçi ve bürokratik yapılanma, temsili demokrasinin işleyişinde ve etkililiğinde önemli sıkıntılara yol açmaktadır. Merkeziyetçi bir yönetim yapısında vatandaşlar; temsilcilere ulaşmakta güçlük çekmekte, sorunlarını ve taleplerini temsilcilere ve yöneticilere iletememekte, yerel ve bölgesel sorunlarını çözmek konusunda yeterli hizmete erişememektedirler. (Yılmaz, 2000: 281).

Bunun yanı sıra yönetim alanı içinde de yöneticiler ve temsilciler arasında idari işlerle ilgili bilgilerin saklandığı ve paylaşılmadığı ifade edilmektedir. Yöneticilerin sahip oldukları bilgilerle birbirlerine karşı stratejik üstünlük sağlamaya çalışmaları, kamu menfaatinin kişisel menfaatler doğrultusunda kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte kamusal alan içinde yaşanan bu durumların, devlet yapılanması içinde gizli ve yasadışı faaliyetlerin gerçekleşmesine zemin hazırladığı ve kamusal kurumlar içinde yasadışı örgütlenmelerin ortaya çıkmasına sebep olduğu da ifade edilmektedir (Yılmaz, 2000: 333).

Bu tür sorunlarda temsili demokrasilerde hükümeti etkileyecek en etkili yolun oy kullanmak olduğuna dair yaygın bir kanı mevcuttur. Bireyler, memnun olmadıkları bir politikaya veya duruma karşı olan memnuniyetsizliklerini dile getirmek için genellikle bir sonraki seçim dönemine kadar beklemektedirler. Temsili demokrasiler bu noktada, bireylerin karar alma sürecine ve siyaset alanına katılımlarını seçim dönemiyle sınırlandırmaktadır. Siyasi kanalların bu denli kısıtlı olması, problemlerin ve taleplerin yeterince yanıt bulamamasına ve toplumsal huzursuzluğa yol açabilmektedir (Dalton, 2017: 25).

Bunun yanı sıra, seçmenlerin beklentileri ile onlar adına gerçekleştirilen siyasi karar ve politikalar arasında görülen farklılıklar; siyasal temsilcilerin ve partilerin, seçmenlerin beklentilerinden ziyade kendi amaçlarına yönelik kararlar almalarından kaynaklanmaktadır. Temsili demokrasilerde gerçekleştirilen seçimler sonrasında, seçmenlerin karar alma sürecindeki rollerinin ve denetimlerinin azalması, temsilcilere serbest karar alma imkânı tanımaktadır. Bu durumun giderek artması, seçmenlerde hoşnutsuzluğa sebep olmakta ve seçmen, beklentilerinin ve çıkarlarının hayata geçirilmesi konusunda demokrasiye karşı olan güvenini kaybetmekte ve sistemden dışlandığını hissederek politik ilgisizliğe yönelmektedir. Temsili demokrasilerde gerçekleştirilen düzenli seçimler her ne kadar temsilciler ve siyasi partiler üzerinde bir kontrol ve hesap verme mekanizması olarak görülse de temsilcilerin, seçmenlerin beklentilerinden farklı kararlar alması sorunu sürekliliğini korumaktadır (Reiter, 2017: 42; Smith ve Wales, 2000: 51). Bu durum ayrıca siyaset ve yönetim alanında seçmenlerin kendilerini yetersiz, bilgisiz ve yeteneksiz hissetmesine yol açarken yönetim ve siyaset alanının da teknokratik ve hiyerarşik bir yapıya dönüşmesine sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan teknokratik ve hiyerarşik yapıya bürünen temsili yönetimlerde seçimler ve oy kullanma eylemi, sadece kafa sayma işlemine dönüşmekte ve elit kadronun yönetimini meşrulaştırma amacına hizmet etmektedir (Alkan, 2018: 27).

Öte yandan temsili demokrasilerin temel ilkesi olan temsil unsuru; vatandaşların kendi sorumluluğunda olan işleri ve görevleri de temsilcilere devrederek tembel, hareketsiz ve pasif vatandaş tipinin oluşmasına da zemin hazırlamaktadır (Sitembölükbaşı, 2005: 141). Bununla

birlikte temsil unsuru, temsil edilen seçmenlerin seslerini, seçim dönemleri dışında iktidara ve karar alma mekanizmalarına duyurma imkânı tanımamaktadır. Özellikle azınlıkta kalan grup veya gruplara ait sorunların ve problemlerin karar alma mekanizmalarına iletilebilmesi oldukça zorlaşmaktadır (Smith ve Wales, 2000: 51).

1.9.3. Çoğulculuğun İşleyememesi

Temsili demokrasilerin temel gerilim alanı çatışma ve uzlaşma unsurları arasındadır. Modern demokratik toplumlarda ve örgütlerde; farklılık, çeşitlilik ve çoğulculuk, kaçınılmaz olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgular temsili demokrasilerde; çatışma, rekabet, alternatif bilgi ve seçenekler gibi unsurları da beraberinde getirmektedir. Nitekim çatışma ve rekabet, modern temsili liberal demokrasilerde istenen ve beklenen bir durumdur. Fakat sistemin istikrarı ve devamlılığı için rekabetin ölçülü, çatışmaların ise uzlaşmaya elverişli olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlamda temsili demokrasilerde çoğunluk iktidarının farklılıklara, azınlık gruplarına ve muhalefete karşı hoşgörülü ve uzlaşmacı olması beklenmektedir. Nitekim çoğu temsili demokrasilerde hoşgörünün ve uzlaşmanın sağlanamadığı, çatışmaların sürekli devam ederek topluma ve demokrasiye zarar verecek düzeye ulaştığı belirtilmektedir. Bu bakımdan temsili demokrasilerin çatışma-uzlaşma dengesini kuramadığı ifade edilmektedir (Diamond, 1995: 136).

Temsili demokrasi; adil ve eşit değerler üzerine kurulu olması gereken bir yönetim biçimidir. Bu değerlerin olmadığı, benimsenmediği; çoğunluk iktidarının tüm yönetim organlarını, kurumlarını ve yayın organlarını kontrol ettiği durumlarda, azınlıklar, kendilerini sistem dışında bırakılmış hissetmektedirler. Bunun yanı sıra temsili demokrasilerde sistem gereği, azınlıklara bir sonraki seçimlerde çoğunluk olabilme imkânı tanınmaktadır. Fakat çoğunluk iktidarının tüm yayın ve medya organlarını elinde bulundurması, zor gücünü dilediği gibi kullanması ve azınlıklara eşit fırsatlar ve imkanlar tanımaması, azınlıkların çoğunluk olabilme şansını ciddi ölçüde etkilemekte ve hatta ortadan kaldırmaktadır. Bu tür durumlarda demokrasi meşruiyet kaybederek otokrasiye dönüşmektedir (Arblaster, 1999: 136; Sitembölükbaşı, 2005: 141).

Temsili demokrasilerin yaşadığı bir başka önemli sorun da herkesin temsil edilememesiyle ilgilidir. Modern çağda iletişim teknolojileri ve küreselleşme alanında yaşanan büyük gelişmeler, toplumlarda alt kültür gruplarının da giderek çoğalmasını sağlamıştır. Giderek farklılaşan fikirler, düşünceler ve çıkarlar doğrultusunda temsili demokrasilerde temsil edilme anlayışı güçlenirken, bu kadar farklılığı ve çeşitliliği temsil edecek temsilcilerin veya siyasi partilerin mevcut olmaması ve parlamentolarda bulunan temsilci sayısının sınırı, pek çok

alt grubun temsil edilememesine sebep olmaktadır. Sınırlı sayıdaki temsilcilerin siyasal süreç içinde de sınırlı şekilde yer almaları sebebiyle her alt grup temsil edilememekte, temsil edilseler bile genel kararları etkileyecek güce sahip olamamaktadırlar (De Greiff, 2000: 403).

Bunun yanı sıra seçimlere katılım ve oy verme eylemi, temsili demokrasinin olmazsa olmaz bir unsurudur. Oy kullanma eylemi farklı ülkelere ve örgütlere göre çeşitli biçimlerde uygulanma imkânı bulmaktadır. Fakat tüm seçmenlerin eşit bir şekilde sandığa gitmemesi ve oy kullanmaması, seçimle göreve gelen temsilcilerin ve iktidarın meşruiyetine zarar vermektedir. Eşit katılımın sağlanmaması, seçimin sonucunu etkilemekte ve seçimlerde çeşitli eşitsizlik sorunlarına yol açarak demokrasinin işlevselliğine zarar vermektedir. Nitekim oy eşitsizliğinin giderilmesi amacıyla çeşitli ülkelerde uygulanan “zorunlu oy kullanma” uygulaması, seçim sonuçlarının daha eşit ve meşru olmasını sağlamaya yönelik olsa da bu politika, bireylerin özerklik ve özgür tercih alanına müdahale etmek anlamına gelmesi sebebiyle ve siyasete karşı ilgisi olmayan bireylerin siyasetten daha da soğuyacağı düşüncesiyle pek çok siyaset bilimci tarafından eleştirilmektedir (Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 4-5).

Temsili demokrasilerde var olan çoğulcu yapının, temsili kurumlarda ve yönetim kurumlarında temsil edilmeleri oldukça önemlidir. Bu durum, demokrasinin işlevselliğine olumlu katkılar sağlamaktadır. Fakat seçimlerde, çoğulcu anlayışın benimsenmesi ve farklılıkların temsil edilmeye çalışılması bazı durumlarda yönetim süreci için sıkıntılar yaratabilmektedir. Nitekim çoğulcu sistemde iktidarı elde edebilecek düzeyde oy oranlarının olmaması, toplumun iktidarsız kalmasına ve “yönetemeyen demokrasi” olarak tanımlanan durumun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu durum, yönetimde farklı görüşlerin yer almasını sağlamaya çalışırken kararların alınamadığı bir sistem yaratmaktadır (Akıncı, 2011: 23; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 13).

Temsili demokrasilerin bir sorunu da ulus-devletle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Ulus-devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte temsili liberal demokrasiler de ulus-devletlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Ulus-devlet anlayışı temelde gelişimini ulus olgusundan ve milliyetçilik ideolojisinden alarak homojen bir toplum yaratma amacı taşımaktadır. Temsili demokrasi ise çoğulculuk, çok partililik, alternatif fikir ve çeşitlilik, heterojen toplum yapısı ilkeleri üzerine şekillenen bir yönetim biçimi olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan ulus-devletin temel ilke ve politikaları, temsili demokrasinin çoğulculuk ve çeşitlilik ilkeleriyle çatışmaktadır. Bu yüzden temsili demokrasilerde farklılıkların temsiline sağlanması bir sorun haline dönüşmektedir (Yılmaz, 2000: 279). Bir başka ifadeyle, ulus-devletlerde vatandaşlar milli kimliğe sahiptirler. Vatandaş niteliği ise bireylerin homojen şekilde bir bütünmüş gibi algılanmalarına sebep olmakta ve böylece bireylerin dil, din, ırk, cinsiyet ve kimlik gibi

farklılıkları vatandaşlık niteliği dışında bırakılarak bu farklılıkların kamusal alandan dışlanmasına neden olmaktadır (Akıncı, 2011: 24).

Bununla birlikte, son yıllarda artmaya başlayan küreselleşme süreci, kimlik siyaseti ve çokkültürlülük anlayışı; ulus-devletlerde görülen ulusçu kimlik anlayışını zayıflatmakta, makro ve mikro kimliklerden oluşan daha karmaşık bir toplum yapısını ortaya çıkarmaktadır. Böylece etnik köken anlayışı doğrultusunda şekillenmiş olan temsili liberal demokrasilerin, modern çağın yeni tartışmalarına ve yeniliklerine yanıt verememeye başladığı ifade edilmektedir (Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 16).

1.9.4. Siyasi Partilerle İlgili Sorunlar

Temsili demokrasinin yaşadığı sorunlardan bir başkası da siyasi partilerle ilgilidir. Siyasi partiler; temsili demokrasilerde siyasal temsili, seçmen katılımını ve çoğulculuğu sağlayan en önemli araçlardan biridir. Fakat günümüzde, siyasi partilerin giderek daha fazla önem kazanmaları ve yönetim sürecinde daha fazla ön plana çıkmaları, partilerin araç halinden bir amaç haline dönüştüklerini ifade etmektedir. Nitekim siyasal temsilcilerin de günümüzde çoğunlukla bir partiye mensup olmaları, temsilcilerin parti politikaları doğrultusunda hareket ettiklerini ve halkın çıkarlarından ziyade partinin ve parti üyelerinin çıkarlarını temsil ettiklerini göstermektedir (Nacak, 2014: 198).

Öte yandan seçmenleri karar alma sürecine dahil etme amacı da taşıyan siyasi partilerin gitgide artan hiyerarşik ve bürokratik örgüt yapısı, seçmenlerin siyasi partilere dahil olmalarını ve parti içinde yetişerek parti kadrosuna dahil olmalarını oldukça zorlaştırmaktadır. Bu da doğal olarak seçmen katılımında azalma eğilimine sebebiyet vermektedir. Ayrıca temsili demokrasinin demokratik kurumu olarak kabul edilen siyasi partilerde, parti içi demokrasinin gitgide azaldığı ve lider kadrolarının sürekli aynı kalması sebebiyle de demokratik değerlerden uzaklaşıldığı ifade edilmektedir. Nitekim siyasi partilerin kadro yenilemeyerek aynı temsilcileri birçok kez parlamentoya dahil etmeleri ve temsilcilerin, temsilciliği bir meslek olarak benimsemeleri, temsili demokrasinin temel değerleri olan katılımcılığa ve rekabetçiliğe aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu durum siyaset literatüründe “yasama kariyerciliği” olarak da ifade edilmektedir ve bu durumun yaşanmasını önlemek amacıyla çeşitli ülkelerde ve örgütlerde “dönem sınırlaması” politikası uygulanmaktadır (Nacak, 2014: 198-199; Sitembölükbaşı, 2005: 146).

Yasama kariyerciliği doğrultusunda siyasi parti temsilcileri, halkın beklenti ve taleplerini karşılamak için çabalamaktan ziyade daha çok parlamentodaki koltuklarını korumak için çabalamakta ve buna yönelik faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu durumla birlikte

seçmenler, temsili demokrasinin kurumlarına ve süreçlerine karşı güvenlerini ve inançlarını kaybederek karar alma süreçlerinden uzaklaşmaktadırlar (Nacak, 2014: 200; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 10-11).

Siyasi partilerle ilgili olan bir diğer sıkıntı da partiler içinde var olan demokratik düzeyle ilgilidir. A. R. Michels tarafından geliştirilen “Oligarşinin Tunç Kanunu” teorisine göre siyasi partilerin kendi içinde demokrasiye sahip olmadan toplumsal demokrasiyi gerçekleştirebilmelerinin mümkün olmayacağı ve demokratik kurumlara yönelik olan güvensizlik olgusunun ortadan kalkmayacağı belirtilmektedir. Nitekim siyasi partilerin güven kazanabilmeleri, iktidarı elde ettiklerinde gerçekleştirecekleri faaliyetler konusunda inandırıcılığa sahip olabilmeleri ve halk tarafından demokratik olarak nitelendirilebilmeleri için öncelikle kendi partileri içinde demokratik değerleri benimsemeleri gerekmektedir. Kendi içinde demokrasi eksikliği olan siyasi partilerin, tüm ülke ve toplum genelinde demokratik uygulamalarda bulunacağı pek inandırıcı ve ikna edici olmamaktadır (Castells, 2019: 11; Erdoğan, 2017: 330; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 11).

Temsili demokrasilerde siyasi partilerle alakalı karşılaşılan bir başka sorun da seçim dönemlerinde temsilcilerin iki aşamalı bir süreçle belirlenmesiyle ilgilidir. Seçim döneminde halk, temsilcilerini seçmekte ve temsilcilere egemenlik gücünü belirli bir süreliğine devretmektedir. Fakat halk, bu temsilcileri, direkt olarak halkın içinden kendi başlarına ve kendi kararlarına göre belirleyememektedir. Halkın seçim döneminde seçeceği temsilci adayları ilk olarak siyasi partiler tarafından belirlenmektedir. Partiler tarafından belirlenen temsilci adayları daha sonra seçmenlere sunulmakta ve seçmenler de partiler tarafından sunulan temsilci adayları arasından seçimini yapmaktadır. Dolayısıyla, temsilciler doğrudan halk tarafından değil, partiler tarafından belirlenmektedir. Günümüzde siyaset literatüründe bu durum demokrasi yerine “partiokrasi” yani partiler demokrasisi şeklinde de ifade edilmektedir. Partiokrasi anlayışı, halk egemenliğini ve seçmenlerin kendi temsilcilerini kendileri seçme özgürlüğünü kısıtlaması ve egemenlik gücünü belirli bir gruba vermesi sebebiyle katılımcı ve radikal demokrasi savunucuları tarafından oldukça eleştirilmektedir (Mill, 2017: 183-184; Nacak, 2014: 198; Üskül, 1993: 335).

Bununla birlikte, temsili demokrasinin temel ilkeleri arasında yer alan ifade ve düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi ilkeler; siyasal katılım, farklılık ve çeşitlilik, çok partili, rekabetçi ve yarışmacı seçim sistemi açısından oldukça önemlidir. Fakat temsili demokrasilerde çoğu zaman anti-demokratik nitelikler taşıdıkları gerekçesiyle siyasal partilerin ve grupların örgütlenme özgürlüklerinin engellenmesi ve yarışmacı seçimlerin dışında bırakılması, temsili

demokrasilerde ciddi bir demokratik meşruiyet sorununa yol açmaktadır (Yılmaz, 2000: 315-316).

Nitekim pek çok temsili demokratik sistemde anti-demokratik niteliklere sahip örgütlenmelerin oluşumu, anayasalar doğrultusunda engellenmektedir. Fakat bu tür engelleme ve sistem dışı bırakma uygulamaları; partilerin şiddet yoluna başvurma, şiddeti ve zoru politik araç olarak kullanma; nefret söylemleriyle ayrımcılığa, dışlayıcılığa başvurarak ve başka grupları hedef göstererek toplumda nefret duygusu yaratma gibi durumlarda meşruluk kazanmaktadır. Fakat bazı temsili yönetimlerde bu sebeplerin dışına çıkılarak siyasi partilerin ve örgütlerin sadece savundukları farklı ideoloji fikir ve düşünceler sebebiyle kapatıldığı ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle, siyasi partilerin suça teşkil edici eylemlerden ziyade savundukları görüşleri çeşitli propaganda ve yayın araçlarıyla ifade etmeleri sebebiyle kapatılmaları; demokrasinin niteliğini, çoğulculuğunu ve temsil özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu tür eylemlerin ise seçim yarışında rakiplerin ortadan kaldırılarak iktidar tekelinin yaratılmasına yönelik olduğu ifade edilmektedir. Böylece temsili demokrasiye ve kurumlarına karşı olan güven yok edilmektedir (Yılmaz, 309-319).

1.9.5. Eşitsizlik

Bir başka sorun alanı da sosyo-ekonomik eşitsizliklerle ilgilidir. Temsili demokrasilerde benimsenen eşitlik anlayışı sadece siyasal haklar anlamında eşitliği kapsamakta ve bireylerin sosyo-ekonomik eşitsizlikleri bu doğrultuda göz ardı edilmektedir. Fakat bireylerin sosyo-ekonomik açıdan eşit olmayışları dolaylı olarak siyasi eşitliği de etkilemektedir. Nitekim sosyal ve ekonomik durumu iyi olan bireylerin siyasete ayıracakları zaman ve maddiyat daha fazla; siyasi kurumlara, siyasi partilere, sivil toplum kuruluşlarına ve siyasal temsilcilere ulaşma ve onları etkileme imkanları aynı şekilde daha yüksektir. Bu durum temsili demokrasilerde benimsenen siyasi eşitlik anlayışını zedelerken, haksız ve eşit olmayan rekabetin gerçekleşmesine neden olarak demokrasinin meşruiyetine ciddi ölçüde zarar vermektedir (Dahl, 1993: 144; Dalton, 2017: 41-42; Miller, 1992: 54, 59; Smith ve Wales, 2000: 51; Yılmaz, 2000: 325).

Bu doğrultuda sivil toplum örgütleri ve ifade özgürlüğünün etkili olduğu kurum ve kuruluşların, temsili demokrasilerde demokratik kültürü ve katılımı artırıcı etkisinin yanı sıra haksız ve eşit olmayan rekabeti yaratma potansiyelleri de bulunmaktadır (Beetham, 1992: 48). Bu anlamda temsili demokrasilerde kararların alınma sürecinin ve şeklinin, yarışmacı seçimler ve seçim kampanyaları dışında farklı etkenler, ortamlar, kurumlar ve koşullar tarafından da şekillendiğine dikkat çekilmektedir (Smith ve Wales, 2000: 52).

1.9.6. Çoğunluk Yönetimi

Temsili demokrasilerde karşılaşılan bir başka önemli sorun da çoğunluğun yönetimi anlayışıyla ilgilidir. Temsili demokrasilerde sistem gereği seçimlerde çoğunluğu elde eden grup, iktidar gücüne de sahip olmaktadır. Çoğunluğun iradesi anlayışı doğal olarak azınlık grubunu veya gruplarını da sistem dışında bırakmakta, bu grupları karar alma sürecinden dışlamaktadır. Bu sebeple temsili demokrasinin temel değeri olan çoğulculuk anlayışı yani çeşitlilik ve farklılıkların temsil edilmesi anlayışı, çoğunluğun yönetimi anlayışıyla çakışmakta ve temsil işlevi yerine getirilememektedir. Nitekim çoğunluk tarafından alınan karar ve uygulamalar, azınlık gruplarının sorunlarını çözememektedir. Bu sorun, temsili demokrasinin bizzat kendi sisteminden ve yönteminden kaynaklanmaktadır (Dahl, 1993: 110; Nacak, 2014: 200; Ökmen, 2005: 44-45; Sitembölükbaşı, 2005: 140-141).

Temsili demokrasilerde karşılaşılabilecek çoğunluğun despotizmi tehlikesinin yanı sıra azınlığın egemenliği tehlikesi de mevcuttur. Bu durumun temel sebebi ise düzenli aralıklarla yapılan seçimlere olan katılımın düşüklüğüyle ilgilidir. Seçim dönemlerinde halkın çoğunluğunun sandığa gitmemesi ve azınlık gruplarının katılım sayısının, çoğunluğa oranla daha yüksek olması, demokratik değerlere sahip olmayan herhangi bir radikal azınlık grubunun azınlıkta olmasına rağmen çoğunluğu, dolayısıyla iktidarı elde etmesine sebep olabilir. Bunun yanı sıra seçimlere katılımın düşük olması da iktidarın az katılımı ile belirlenmesine, dolayısıyla çoğunluğun kararına dayalı olmamasına yol açarak meşruiyet sıkıntısına sebep olmaktadır. Bu sebeple temsili demokrasilerde hükümetin, azımsanmayacak seviyede bir çoğunluk tarafından seçilmesi önemli ve gereklidir (Mill, 2017: 121-122; Nacak, 2014: 201-202; Reiter, 2017: 37; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 6-7).

Temsili demokrasilerde çoğunluk yönetimi anlayışının hafifletilmesi ve yasama ve yürütme erklerinin tek bir siyasi partinin eline verilmemesi amacıyla uygulanan nispi/çoğulcu seçim sistemi de kendi içinde çeşitli sorunları barındırmaktadır. Nitekim bu seçim yönteminde birden çok siyasi partinin parlamentoya dahil olması, sistemin kilitlenmesine ve karar alma sürecinin bloke edilmesine sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca bazı dönemlerde siyasi partilerin çoğunluğu elde edemeyecek kadar az oy almaları, hatta koalisyon hükümeti kuramayacak kadar az oy almaları da mümkündür. Nitekim kurulan koalisyon hükümetlerinin de uzun soluklu olmadığı ve istikrarsız olma ihtimallerinin de yüksek olduğu ifade edilmektedir. Bu sorunlara yönelik olarak farklı ülkelerde ve örgütlerde çift turlu seçim sistemi ve seçim barajı gibi yöntemler uygulanmaktadır. Fakat bu yöntemlerin de bazı açılardan sorunlu oldukları ifade edilmektedir (Nacak, 2014: 200). Örnek olarak, nispi seçim sisteminde uygulanan seçim barajı uygulamasıyla, belirli bir oy oranının altında kalan siyasi partiler veya bağımsız temsilci

adayları, seçim yarışının dışında bırakılmaktadır. Bu durum baraj oranının yüksekliğine göre ciddi oranda seçmen oyunun sistem dışında bırakılmasına ve bu oyların geçersiz sayılarak seçmen iradesinin yok sayılmasına sebep olmaktadır (Nacak, 2014: 201; Sitembölükbaşı, 2005: 143; Ökmen, 2005: 46). Bununla birlikte pek çok seçmen, desteklediği partinin barajı geçemeyeceğini düşündüğü için ikinci yakın partiye oyunu verebilmektedir. Bu sebeple birey, gerçekten kendi iradesi doğrultusunda seçim yapamamaktadır (Akıncı, 2011: 15).

Öte yandan temsili demokrasilerde yaşanan sorunları azaltmak ve daha çok halk katılımına ve halk kararına başvurmak amacıyla doğrudan demokrasinin bir kurumu olan referanduma başvurulmaktadır. Fakat referandumlar her ne kadar siyasi partilerin yarıştığı rekabetçi seçimlerden farklı olsa da kendi içinde demokratik olmayan unsurları barındırmaktadır. Nitekim referanduma taşınan yasa taslakları ve politika önerileri, temsili demokrasinin ve yasama organının temel aktörleri olan siyasi partiler tarafından oluşturulmaktadır. Referandumla halka sunulan bu yasa taslaklarına veya politikalara halk tarafından evet ya da hayır şeklinde yanıt verilmektedir. Referandumlarda her ne kadar parti etiketi olmasa da halka sunulan öneriler, yine siyasi partiler ve temsilcileri tarafından oluşturulmaktadır. Bu da halk kararını sadece evet ya da hayır seçeneğine indirgemekte ve referandumun gerçek işlevini kaybetmesine sebebiyet vermektedir. Temsili demokrasinin yarattığı bu problem, parti listesi sorunuyla benzerlik göstermektedir (Scarrow, 2003: 45). Referandumun gerçek anlamda çalışabilmesi için iktidar tarafından kontrol edilmemesi gerekir. Halkoylaması sürecini vatandaşların başlatması, konuyu ve sorulacak soruyu vatandaşların belirlemesi gibi yöntemlerle, halkoylamasının doğru şekilde uygulanmasının sağlanabileceği ifade edilmektedir (Uygun, 2017: 202).

Öte yandan temsili demokrasilerin sahip olduğu rasyonellik, bireysel özerklik, çoğulculuk ve ifade özgürlüğü gibi temel değerler, bireylerin alternatif kararları rasyonel bir şekilde müzakere edebilmelerini ve bu müzakere sonucunda özerk bir şekilde tercihlerini yapabilmelerini sağlayan değerler olarak kabul edilmektedir. Temsili demokrasilerde çoğunluk iktidarının azınlıklara karşı olan tutumu bu açıdan oldukça önemlidir. Nitekim azınlık gruplarının kendilerini ifade etmelerine izin verilmemesi ve azınlıklar üzerinde baskı kurulması; bireylerin ifade özgürlüğünü, müzakere ve eleştiri kültürünü ortadan kaldırmakta ve birey özgürlüğüne zarar vermektedir. Bu durum ayrıca bireylerin içine kapanmasına, toplumdan soyutlanmasına ve bilgilerini kendine saklamasına sebebiyet vererek demokratik kültüre zarar verebilmektedir (Sitembölükbaşı, 2005: 142).

Bunun yanı sıra temsili demokrasilerde karşılaşılan bir başka sorun da rıza ve etkinlik arasındaki paradoksla ilgilidir. Demokrasi, yöneticilerin ve iktidarın halkın rızasına dayalı

olmasını gerektirir. Böylece ilgili iktidar ve yönetim meşru kabul edilir. Fakat temsili demokrasilerde rızaya dayalı meşru bir şekilde iktidara gelen yani çoğunluğun oyunu alan hükümetin ve yöneticilerin, halkın sorunları ve talepleri karşısında her zaman etkin ve etkili bir şekilde çalışacaklarının garantisi bulunmamaktadır. Bunun tam tersi biçimde çoğunluk oyunu almamış, meşru olmayan hükümetin ve yöneticilerinin ise halkın sorunları ve talepleri karşısında çok etkili bir şekilde çalıştıkları durumlar da olabilir. Bu durumda halkın rızasının mı yoksa etkili bir şekilde çalışarak halkın sorunlarının çözümü mü öncelikli olacaktır sorusu, temsili demokrasiler için de bir paradoks yaratmaktadır. Diamond bu durumda, etkinliğin ve etkililiğin, rıza karşısında kurban edilmesi gerektiğini ve her koşulda rızanın öncelikli olması gerektiğini ifade etmektedir (1995: 129; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 14).

1.9.7. Rasyonellik ve Demokratik Bilinç Eksikliği

Bununla birlikte temsili demokrasilerde görülen bir diğer sorun da bireylerin her zaman rasyonel tercihlerde ve kararlarda bulundukları görüşüyle ilgilidir. Nitekim bireylerin aldığı her kararın rasyonel olarak kabul edilmesi günümüzde oldukça eleştirilmekte ve tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra bireylerde, karşılaştıkları sorunlar karşısında çekimser davranışlarda bulunma ve sorunlardan sıkıntısız ve zararsız bir şekilde kurtulma eğilimlerinin arttığı ifade edilmektedir. Giderek karmaşıklaşan toplumsal hayat ve yaşam şartları karşısında bireyler, sorunları çözmekten ziyade artık sorunların ne olduğunu bile anlayamamaktadırlar. Temsili demokrasinin de karmaşıklaşan sorunlara yanıt verememesi, bireyleri sorunlarla mücadele etmekten alıkoymakta, sorunlar ve süreçler karşısında ilgisiz ve pasif birey tipinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Yılmaz, 2000: 324-325). Nitekim oy kullanma eylemi de rasyonel niteliğini kaybetmekte ve seçmenler için anlamsızlaşmaya başlamaktadır. Özellikle gelişmiş ve ileri demokrasilerde, bireylerin politik ilgisizliğinin yaygınlaşma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 2000: 284).

Bu doğrultuda, demokrasinin bir toplumda veya bir örgütte benimsenebilmesi ve etkili bir şekilde işleyebilmesi için o toplumdaki veya örgütteki bireylerin, demokratik bilinç düzeyine ve politik sorumluluğa sahip olmaları gerekmektedir. Demokratik bilinç düzeyinin ve politik sorumluluğun ise bireylerin karar alma ve yönetim süreçlerine aktif bir şekilde katılım göstermeleriyle geliştiği ifade edilmektedir. Temsili demokrasilerde ise bireylerin karar alma ve yönetim süreçlerine sadece seçim dönemlerinde katılıyor olmaları ve bu dönemler dışında siyasal alanın dışında kalarak pasif bir role sahip olmaları, temsili demokrasilerin en temel sorunlarından biri olarak ifade edilmektedir. Nitekim siyasal alanın ve karar alma sürecinin

dışında kalan bireylerde demokratik bilincin ve politik sorumluluk ve yeteneğin de gelişmesi ve yükselmesi mümkün değildir (Çoşkun, 1999: 98; Nacak, 2014: 199).

Tüm bunların yanı sıra modern çağda bilgi ve enformasyon teknolojisi alanında yaşanan hızlı gelişmelerin ve ilerlemelerin etkisiyle birlikte, bireylerin bilgiye ve hizmete erişimleri artmış ve kolaylaşmıştır. İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve enformasyona kolay ulaşım sayesinde, çoğulculuk ve çokkültürlülük tartışmaları önem kazanmış ve siyasal alana pek çok yeni tartışma konusu dahil olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni tartışma alanları yine iletişim teknolojileri sayesinde bireylerin birbirlerine kolayca ulaşabilmelerine, etkileşim içine girebilmelerine ve birlik olabilmelerine imkân tanımaktadır. Tüm bu koşulların aynı anda gerçekleşiyor olması ve yeni tartışmaların ortaya çıkarak bu konularla ilgili örgütlenmiş kitlelerin oluşması, temsili demokrasinin karar alma ve faaliyet mekanizmaları üzerinde aşırı bir yük ve sosyal baskı da oluşturmaktadır. Nitekim kitlelerin kolayca örgütlenebilmesi, en ufak çatışma ve tartışma konularının bile bir hükümet problemine dönüşmesine sebep olmaktadır. Bu durum, bireylerin yönetime ve karar alma süreçlerine dahil olmaları açısından olumlu bir durum olarak algılanmakta fakat temsili demokrasi bu yoğunluğa yanıt vermekte yetersiz kalmaktadır (Croizer, 1975: 12-13, 20).

Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişim göstermesi, temsili demokrasilerde bireylerin alternatif seçeneklere ve bilgilere ulaşarak karar alma sürecine daha sık katılım göstermesinde artan bir etki yaratmamıştır. Bu durumun temelinde ise hükümetlerin; bireyler üzerindeki daha fazla müdahaleci, kapsayıcı ve sınırlayıcı eylemleri yatmaktadır. Hükümetlerin özellikle bilgi ve iletişim araçları sayesinde bireyler üzerinde nüfuz etmeleri, bireylerin özgürlüklerini ve seçeneklerini sınırlandırarak, bireylerin özgürlük alanlarını ve alternatif seçeneklerini de kısıtlamaya başlamaktadır. Nitekim hükümetlerin bireyler üzerindeki bu denli nüfuzu; bireylerin sosyal, kültürel ve ideolojik açıdan homojenleşmesine bir başka ifadeyle, bireylerin aynılaşmasına sebep olmaktadır. Bu durum, temsili demokrasilerin temel değerlerinden olan çatışma, uzlaşma, çoğulculuk ve çeşitlilik anlayışlarına zarar vererek bireylerin eleştiri kültürünü, müzakere yeteneğini ve muhalefet bilincini ortadan kaldırmaktadır (Nacak, 2014: 199; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 13; Örs, 2006: 20).

Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeyle birlikte kamusal ve özel alan ayrımının da gitgide ortadan kalktığı ve bireylerin özel hayatlarının kamusal alan tarafından kontrol edilmeye başlandığı görüşü gitgide artmaktadır. Nitekim çoğu teknolojik gelişmelerin ve politikaların halka danışılmadan uygulamaya konulması, liberal öğretinin temel amacı olan bireyin ve birey özgürlüklerinin devlet müdahalelerine karşı korunması anlayışının teknolojik ilerlemelerle birlikte ihlal edilmeye başladığını göstermektedir (Lyon, 1997: 24-30). Temsili

demokrasilerde temsilcilerin ve yöneticilerin; teknoloji, enformasyon ve kontrol politikalarını vatandaşlardan bağımsız bir şekilde yürürlüğe koymaları, birey olarak vatandaşların hem özel alanlarını ihlal etmekte hem de bireylerin temel haklarını ve seçim özgürlüğünü tehdit etmektedir. Bunun yanı sıra yine vatandaşlara danışılmadan vatandaşların kişisel bilgilerinin hükümet sistemlerinde depolanması, parmak izi ve yüz tanıma sistemlerinin kullanılmaya başlanması gibi politika kararlarının demokratik müzakerelerle alınmaması, “demokrasinin elektronik faşizme dönüşmesi” olarak ifade edilmektedir (Lyon, 1997: 28-32).

1.9.8. Demokrasinin İthal Edilmesi

Temsili demokrasinin yaşadığı bir başka sorun da “ithal demokrasi” sorunudur. Literatürde demokrasi ve temsili demokrasi, Batılı devletlerin bir ürünü olarak ifade edilmektedir. Nitekim demokratik fikirler ve temsili demokrasi anlayışı, Batılı devletlerde tarihsel süreç içinde zamanla olgunlaşarak ortaya çıkmış ve köklü bir şekilde yer edinmiştir. Fakat dünya genelinde batılı devletlerden sonra pek çok ülkede demokratik fikirler ve temsili demokrasi modeli, belirli bir temele ve tarihsel sürece sahip olmadan çeşitli biçimlerde uyarlama usulüyle benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu durum “demokrasinin ithal edilmesi” veya “ithal demokrasi” olarak da ifade edilmektedir. Demokrasinin ithal edilmesi, çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir (Yılmaz, 2000: 280, 284).

Demokratik değerlerin, demokratik bir anayasanın ve demokratik yöntemlerin kopyalanarak veya uyarlanarak bir başka siyasi kültüre ve topluma uyarlanması; demokrasinin yerleşememesine, halkın demokrasiyi benimseyememesine ve hatta demokrasiye karşı olumsuz fikirlerin oluşmasına sebep olabilmektedir. Bu sorunla ilişkili olarak Lipson:

Ülkeler birbirlerinin deneyimlerinden ve yöntemlerinden elbette yararlanabilirler fakat demokratik bir yönetim sistemi direkt olduğu gibi bir başka topluma verilemez ve uygulanamaz. Her toplumun kendi demokrasisi için mücadele etmesi ve demokrasiyi kazanması gereklidir. Demokratik bilinç ve kültürün oluşması bu şartlar altında mümkündür. Demokrasi edinilen veya uyarlanabilen bir yönetim biçimi değildir (1984: 3).

diyerek demokrasinin ithal edilmesini eleştirmektedir. Nitekim ithal edilen temsili demokrasilerde de demokratik değer ve kurumların yeterince benimsenmemiş olması ve demokratik bilincin bulunmaması sebebiyle temsili demokrasiler işleyememekte ve yönetimler, elitleşmeye ve otoriter olma eğilimine girmektedir (Dalton ve Welzel, 2014: 61-62; Yılmaz, 2000: 294). Bu sebeple, demokrasinin her zaman her yerde kolayca kurulabileceği ve düzenin hemen oturtulabileceği düşüncesi gerçeklerden uzak ve sakıncalı bir düşüncedir. Nitekim ABD’nin; sosyal, kültürel ve toplumsal değerleri ve bölünmeleri dikkate almadan Irak’ta ve

Afganistan’da demokrasi kurma girişimi, iki ülkenin de kaosa sürüklenmesine sebebiyet vermiştir (Inglehart, 2018: 114; Fukuyama, 2015: 15).

Bu durum, demokrasinin toplumlarda yeterince kurumsallaşamaması olarak da ifade edilmektedir. Demokratik rejim, sadece siyasal alanla sınırlı değildir. Demokratik bir toplumun istikrarını sağlayabilmesi için, toplumun her alanında demokrasinin benimsenmiş olması gerekmektedir. Özellikle insanların hayatlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri okul ve aile başta olmak üzere; dernekler, sivil toplum örgütleri, siyasi partiler, ekonomik işletmeler gibi oluşumlarda da demokratik yapılandırılmaların sağlanması demokrasinin istikrarı için önem taşımaktadır. Bir başka ifadeyle demokrasi, tüm kurumlara ve sosyal ilişkilere yayılmalıdır (Uygun, 2017: 197).

Fakat temsili demokrasilerde demokrasinin bu derece kurumsallaşmadığı ifade edilmektedir. Anne Philips’e göre demokrasinin kamusal ve özel tüm kurumlara ve sosyal ilişkilere yaygınlaştırılamamasının sebebi ise liberal kuramın sosyal hayatı kamusal ve özel olmak üzere ikiye ayırmasından kaynaklıdır. Demokrasinin siyasi bir pratik olduğu ve kamusal alana ait olduğu görüşü gerekçesiyle özel alanda demokratik pratikler yaygınlık kazanamamıştır (Philips’ten akt. Uygun, 2017: 198-199). Bir toplumda veya örgütte demokratik ilke ve kurumların yeterince benimsenememesi veya bu ilkelere aykırı eylemlerde bulunulması, demokratik ilkelere zarar vermekte ve sorunlara karşı çözümsüz bırakmaktadır. Nitekim temsili demokrasilerde hesap verebilirlik, şeffaflık, hukukun ve anayasanın üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı ve ifade özgürlüğü gibi ilkelere birinin bile kurumsallaşamaması, temsili demokrasiyi krize sürüklemektedir (Fukuyama, 2015: 12-13).

1.9.9. Parlamentoyla İlgili Sorunlar

Temsili demokrasi krizine sebep olan bir diğer nedenler de temsilin gerçekleştiği yer olan parlamentolarda görülmektedir. Bunlar arasında; parlamentoda tek partinin hakimiyeti, parlamentodaki siyasi partilerin subjektif politikalar izlemeleri, temsilcilerin parlamentodaki konuşmalarının amaçsızlaşması ve klişeleşmesi, muhalefetin istismar edilmesi ve engellenmesi, temsilcilerin parlamento tartışmalarına katılım oranlarının düşüklüğü yani devam oranlarının azalması, hizipçiliğin giderek artması, temsilcilerin dokunulmazlığa ve çeşitli ayrıcalıklara sahip olması, parlamento tartışmalarının kamuya açık olmaması, parlamento üyesi olmayan kişilerin parlamento tartışmalarına dahil olmaları ve yönlendirici olmaları gibi çok çeşitli nedenler mevcuttur (Schmitt, 2014: 11).

Temsili demokrasilerde parlamentolar; kamusal tartışmaların gerçekleştiği, tüm halkı etkileyen kararların yine halk adına alındığı ve temsil görevinin gerçekleştiği temel

kurumlardır. Parlamentoların en önemli işlevlerinden birisi kamusal kararların temsilciler tarafından tartışılarak alınmasıdır. Buradaki tartışmalar basit bir müzakereden daha fazlasıdır ve temsilciler, rasyonel argümanlarla halk için savundukları fikirlerin gerekli, adil ve doğru olduğunu diğer temsilcilere aktarmaya ve onları ikna etmeye çalışırlar. Bu müzakere ortamı, rasyonel argümanlarla ikna etme ve ikna edilme amacının hâkim olduğu, görüş alışverişlerinin sağlandığı ve uzlaşmanın hedeflendiği bir ortam olarak ifade edilmektedir (Schmitt, 2014: 20). Fakat günümüzde temsili demokrasinin temel kurumu olan parlamentolarda gerçekleşen müzakereler; rasyonellikten uzak, halkın çıkarlarını ve beklentilerini içermeyen, siyasi partilerin ve temsilcilerin kişisel menfaatlerini yansıtan, muhalefetin olmadığı, ikna etme amacının güdülmeyeceği, farklı siyasi gruplara eşit tartışma imkanlarının tanınmadığı, ekonomik ve ticari konuların ağırlıkta olduğu basit tartışmalardan öteye geçememektedir (Schmitt, 2014: 21).

1.9.10. Manipülasyon ve Çözumsuzlük

Öte yandan temsili demokrasilerde görülen bir başka sorun da kitlelerin siyasi partiler tarafından manipüle edilmeleriyle ilgilidir. Günümüzde siyasi partilerin gerçek anlamda halkın sorunlarını çözmek için iktidara gelmekten ziyade sosyal ve ticari güç edinmek ve parti çıkarlarını gözetebilmek amacıyla iktidara gelmeyi amaçladıkları ifade edilmektedir. Nitekim bu doğrultuda siyasi partiler; gerçek ve rasyonel argümanların tartışıldığı müzakere ortamıyla kitleleri etkilemek ve usulüne uygun yöntemlerle seçmen kazanmaya çalışmaktan oldukça uzaktırlar. Aksine siyasi partiler; içi boş vaatlerin ve tekliflerin olduğu propagandalarla ve yazılı, görsel afişlerle kitleleri manipüle ederek ve kandırarak seçmen kitlesi toplamaya çalışmaktadırlar. Burada partilerin asıl amacının; neyin gerçek ve doğru, neyin ise yanlış ve adaletsiz olduğu konusunda seçmenleri ikna etmekten ziyade sadece iktidara gelebilmek için çoğunluğu elde etmek olduğu ifade edilmektedir (Reiter, 2017: 37; Schmitt, 2014: 21-22).

Öte yandan temsili demokrasilerde yaşanan sorunlar ve temsili demokrasilerin bu sorunlara yanıt verememesi, problemlerin giderek daha radikalleşmesine ve daha büyük boyutlara ulaşmasına sebep olabilmektedir. Problemlerin büyümesi ise demokratik olmayan bir ortama ve yöntemlere başvurulmasına zemin hazırlamaktadır. Bu tür durumlarda istikrarın sağlanması ve düzenin tekrar sağlanabilmesi için sıklıkla Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamalarına başvurulmaktadır. OHAL durumlarında yasama meclisinin yetkileri kısıtlanmakta ve yürütme erkinin yetkileri artırılmaktadır. Nitekim bu tür dönemlerde demokratik kararlar yerine, zor kullanma ve otoriter politikalar ön plana çıkmakta ve uygulanmaktadır (Yılmaz, 2000: 296).

Temsili demokrasilerde eleştirilen konulardan birisi de küreselleşmeyle birlikte artan uluslararası ve uluslararası oluşumlarda temsili demokrasi uygulamalarının ne derece doğru ve yeterli olduğuyla ilgilidir. Nitekim ulus-devlet ölçeğinde bile pek çok soruna sahip olan temsili demokrasinin henüz bu ölçekte bile sorunlarını ve paradokslarını çözmemişken pek çok ulus-devleti bünyesinde barındıran uluslararası ve uluslararası örgütlerde ne denli işlevsel ve etkili olacağı günümüzde de güncelliğini koruyan küreselleşme sürecinde hala tartışılmaktadır (Kalfa ve Ataay, 2012: 310-312; Keyman ve Üstüner, 1995: 34; Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 17). Nitekim Avrupa birliği gibi uluslararası oluşumların temsili demokrasiyi ve kurumlarını işlevsel ve etkili bir şekilde uygulayabildiği de şüpheyle karşılanmaktadır. Dahl'a göre devletin veya örgütlerin ölçekleri büyüdükçe; hesap verebilirlik, katılım, yönetim ve sistem etkililiği arasında bir tercih yapmak gerekir. Hepsini birden aynı etkililikte uygulamak mümkün olmamaktadır (Dahl'dan Akt. Öztoprak Sağır ve Karkın, 2005: 4).

1.9.11. Bilişsel Hareketlilik, Yeni Siyaset ve Politik Memnuniyetsizlik Teorileri

Temsili demokrasinin güncel sıkıntıları bölgelere ve ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte genel olarak temsili demokrasinin kurum ve süreçlerine karşı artan düzeyde bir memnuniyetsizliğin olduğu ifade edilmektedir. Yukarıda bahsedilen tüm sebepler ve sorunlarla birlikte özellikle Batı demokrasilerinde seçmenler, temsil anlayışının yetersizliğine karşı karar alma süreçlerine bizzat dahil olmayı talep etmeye başlamışlardır. Katılımcı demokrasi talebine olan ilgi ve istek; dilekçe imzalama, çıkar gruplarına daha fazla dahil olma, gösteri ve toplumsal hareketler oluşturma, referandum talep etme gibi farklı biçimlerde yönetimlere de yansımaktadır (Dalton vd., 2001: 141; Dalton vd., 2003: 1).

Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha da önem kazanan ifade özgürlüğü, karar verme özgürlüğü ve temel insan hakları anlayışıyla birlikte bireyler; geleneksel anlayıştan uzaklaşmış ve geleneksel engelleri ve sınırları reddetmeye başlamışlardır. Öyle ki bireyler günümüzde; mesleklerini, çevrelerini, arkadaşlarını ve yaşam tarzlarını hiçbir baskı altında kalmadan serbestçe seçebilmektedirler. Bunun yanı sıra bireyler; geleneksel özel ve kamusal alanları, idari kurumları, kadın ve erkek rollerini sorgulayarak bu alanları modernleştirmeye ve değiştirmeye çalışmaktadırlar. Bireylerin bu tarz sosyal ve politik yeteneklerinin artması, temsili demokrasi kurumlarına ve yönetim kurumlarına olan ihtiyaçlarını da oldukça azaltmıştır. Nitekim hükümetlerin bireyler üzerindeki kontrolü de gitgide azalmaya başlamıştır (Croizer, 1975: 23-27).

Temsili demokrasinin sorunlarına, çıkmazlarına ve yetersizliklerine karşı artan katılımcı demokrasi talepleri, çeşitli dayanaklara ve araştırmalara sahiptir. Bu konuyla ilgili Dalton ve

Inglehart'ın “Bilişsel Hareketlilik (Cognitive Mobilization)”, “Politik Memnuniyetsizlik (Political Dissatisfaction)” ve “Yeni Siyaset (The New Politics)” teorileri, demokrasi literatüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu teorilere göre modernleşen, değişen ve gelişen dünya; beraberinde yeni değerleri, yeni alışkanlıkları, yeni davranışları, yeni yaşam tarzlarını ve yeni yetenekleri getirmiştir. Bu doğrultuda özellikle Batı dünyası, modernleşme sürecinde bir takım post-materyalist değerleri benimseyerek; siyaset alanında beklentilerin, çıkarların ve rollerin değişmesine sebep olmuştur. Bu durum Inglehart tarafından “Yeni Siyaset” olarak ifade edilmiştir (Dalton vd., 2001: 145-146).

1.9.11.1. Yeni Siyaset ve Bilişsel Hareketlilik Teorisi

Yeni Siyaset ve Bilişsel Hareketlilik teorisinde, modern toplumlarda; değerlerin, bireylerin politik yeteneklerinin ve siyasete bakış açılarının büyük ölçüde değiştiği, post-materyalist politik ilgilerin çoğaldığı ve vatandaşların politik rollerinin ve politik beklentilerinin de farklılaştığı ileri sürülmektedir. Burada bahsedilen post-materyalist değerler; bireylerin yeni bilişsel yetenekler kazanması ve hiyerarşik otorite içeren siyasi parti gibi yapılanmalara yönelik güvenlerinin azalmasıdır. Bir başka ifadeyle, modern dönemde bilgi ve enformasyona olan ulaşım kolaylığı, eğitim düzeylerinin artması, iletişim ve haberleşme araçlarının gelişmesiyle birlikte bireylerin de politik yetenekleri bilişsel hareketlilik doğrultusunda gelişmiştir. Bireyler, artan politik ve bilişsel yetenekleri sayesinde artık siyasi elitlere veya siyasi partilere ihtiyaç duymadan kendi kararlarını kendileri alabilmektedir. Bu durum da bireylerin doğrudan demokrasi ve katılım taleplerini yükseltmektedir (Alkan, 2018: 28-29; Dalton vd., 2001: 146; Dalton, 2007: 274).

Yeni Siyaset anlayışında bireyler; değişen, gelişen ve modernleşen dünyada siyasi açıdan daha bilgili, daha bilinçli ve daha yetenekli olarak kabul edilmektedirler. Tüm bu gelişmeler ve bireylerin politik açıdan daha yetenekli hale gelmesi ise özellikle iletişim ve enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle birlikte mümkün olmuştur. Böylece siyasi olaylara ve siyasi bilgilere ulaşım hiç olmadığı kadar kolaylaşmıştır. Bu sayede bireyler, politik yetenek kazanarak siyasi elitlere ihtiyaç duymamaya başlamışlardır. Bu durum ise temsil anlayışı yerine katılımcı anlayışın popülerleşmesini sağlayan önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Yeni Siyaset anlayışı; Avrupa’da genellikle genç, iyi eğitilmiş ve post-materyalist değerlere sahip kişiler ve gruplar arasında yaygınlık kazanmıştır. Bunun yanı sıra Yeşiller, kadın toplulukları, çevre toplulukları ve toplumsal cinsiyet toplulukları arasında da Yeni Siyaset anlayışı oldukça yaygınlaşmaya başlamıştır (Dalton vd., 2001: 146). Yeni Siyaset anlayışıyla birlikte bireyler; siyasi alana olan erişimi genişletmek, temsilciler ve yöneticiler üzerindeki denetimin

kontrolünü sağlamak, politika oluşturma sürecinde daha duyarlı davranılmasını sağlamak, yeni grupları karar alma sürecine dahil etmek gibi daha katılımcı ve demokratik taleplerde bulunmaktadır (Dalton vd., 2003: 2).

Modernleşme ve sanayileşme süreci, demokrasinin gelişmesine ve yaygınlaşmasına oldukça katkı sağlamıştır. Modernleşme süreciyle birlikte bireylerin yaşam alanlarının tümünde değişiklikler meydana gelmiştir. Bireylerin özel ve kişisel alanlarının artması, köyden kente göçlerin artması, eğitim düzeylerinin artması, hızlı ekonomik gelişmelerin ve yaşam beklentilerinin artması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu gelişmeler ayrıca; siyasi kurumlar ile siyasi ve sosyal hayatı da değiştirmiştir. Tüm bu modernleşme süreci, bilişsel hareketlilik (cognitive mobilization) olarak ifade edilmektedir. Bilişsel hareketlilik arttıkça; demokratik değerlerler, kurumlar ve demokratik bilinç de giderek artmaktadır. Fakat tüm bu demokratik gelişmeler temsili yönde değil, katılımcı yönde gelişmektedir (Dalton ve Shin, 2006: 24; Dalton ve Welzel, 2014: 95; Inglehart, 2018: 115-116).

Bu doğrultuda Batı demokrasilerinde materyalist değerlerin post-materyalist değerlere dönüşmeye başladığı, çok ciddi araştırmalarla ortaya konulmuştur. Toplumlarda ve yeni nesillerde post-materyalist değerlerin arttığını göstermek için 1970 yılından 2009 yılına kadar İngiltere, Fransa, İtalya, Batı Almanya, Hollanda ve Belçika'da her sene yaklaşık 300.000 kişiyle değer değişimi anketleri gerçekleştirilmiştir. Bu anketler sonucunda 20. yüzyılın ilk iki çeyreğinde doğan nesillerde; sınıf çatışması, ekonomik çatışmalar, düzenin korunması ve ekonomik büyüme gibi materyalist sorunlara ve taleplere öncelik verildiği tespit edilmiştir (Dalton ve Welzel, 2014: 19-20; Inglehart, 2005: 118; Inglehart, 2018: 25-26).

20. yüzyılında son iki çeyreği ve 21. yüzyılın başlarında doğan nesillerde ise daha çok suçlarla mücadele, ifade ve düşünce özgürlüğü, kimlik mücadeleleri, örgütlenme hakkı, çevre sorunlarıyla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği; dezavantajlı bireylerin, yabancıların ve farklı cinsel yönelime sahip bireylerin korunması; barış çalışmaları, insan haklarının korunması ve demokratik sürece doğrudan dahil olma gibi post-materyalist olarak ifade edilen yeni değerlere ve sorunlara öncelik verildiği tespit edilmiştir (Dalton ve Welzel, 2014: 19-20; Inglehart, 2018: 174-176).

Bu durumun oluşmasında yeni nesil bireylerin demokrasiyle daha fazla vakit geçirmeleri ve doğuştan itibaren demokratik değerlerle yetişmeleri oldukça etkili olmuştur. Bununla birlikte seçim kampanyalarında gençlere yönelik propagandalara ve politikalara daha fazla önem verilmesi de bu etkenlerden biridir. Nitekim bugünün gençleri, yarının yetişkinleri düşüncesiyle; gençlerin kendi geleceklerini şekillendirmeleri vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. Bu sebeple post-materyalist değerlere sahip yeni nesil bireyler; geleceklerinde insan haklarının

ve temel hakların olmadığı, demokratik değerlerin benimsenmediği, istikrarsız, düzensiz, vergi yükünün ağır, gelirin ve yaşam kalitesinin düşük olduğu bir toplumda yaşamayı tercih etmeme eğilimindedirler. Bu nedenle yeni nesil bireyler; siyasi alana temsili araçlarla değil, katılımcı yöntemlerle dahil olmaya daha fazla önem vermektedirler (Dalton, 2017: 82-83).

Bu doğrultuda, bireylerin politik alana katılmalarını teşvik eden çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunlar arasında bireylerin politik yetenekleri, politik bilgi kaynaklarına olan erişimleri, bireylerin politik bağlantıları ve diğer bireylerle olan ilişkileri en başta gelen teşvik edici unsurlardır. Nitekim tüm bu teşvik edici unsurlar, bireylerin eğitim seviyeleri ve bilişsel hareketliliğiyle de doğru orantılıdır. Fakat ileri temsili demokrasilerde bilişsel hareketliliği yüksek bireylerin temsili süreçlere daha az katılım gösterdikleri fakat demokrasiye ve politik alana daha fazla dahil olmak istedikleri ifade edilmektedir. Bu durum, bireylerin demokrasiyle bir sıkıntısı olmadığını, sadece temsili sistemden memnuniyetsiz olduklarını göstermektedir (Dalton, 2017: 9).

1.9.11.1.1. Partizanlık Tipolojisi ve Partizanlığın Dönüşümü

Bu konuyla bağlantılı olarak temsili demokrasilerde görülen bir başka sorun da siyasi partilerin seçmenlere sunduğu parti kimliği, seçmenlerin parti taraftarlığı/partizanlığı ve bağlılıklarıyla ilgilidir. Parti kimliği ve parti taraftarlığı, yarışmacı seçimlerde ciddi bir rol oynamakta, seçmenleri ve seçimleri de oldukça etkilemektedir. Temsili demokrasilerde seçmenler, genellikle siyasi bir partiyle psikolojik olarak kendilerini ilişkilendirmektedirler. Bunun sonucunda ise seçmen, tercih ettiği ve desteklediği siyasi partinin kimliğini taşımakta; değerlendirmelerini ve eylemlerini de parti kimliği altında şekillendirmektedir. Bununla birlikte parti taraftarlığı, seçmenlerin siyaset alanındaki karmaşıklıkları yönetmesine de yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan parti taraftarlığı; ortalama politik yeteneğe, bilince ve kaynağa sahip olan bireylerde, oy kullanma davranışlarına ve tercihlerine yönelik rehber niteliğinde bir olanak sunmaktadır (Dalton ve Wattenberg, 2002: 20-21; Dalton, 2007: 274-275; Dalton vd., 2011: 59-60; Scarrow, 2003: 44).

Fakat son yıllarda yapılan önemli araştırmalar sonucunda, parti kimliğinin gitgide etkisini yitirdiği ve parti taraftarlığının da zayıflamaya başladığı ifade edilmektedir.¹⁸

---

¹⁸ İlgili araştırmalar “The American Voter, American National Election Study (ANES), World Values Survey ve European Values Study Surveys” tarafından gerçekleştirilen çalışmalar olup, genellikle ileri demokrasi olarak kabul edilen ABD ve Batı Avrupa ülkeleri özelinde gerçekleştirilmiştir. Fakat son yıllarda araştırmalar, üçüncü dünya ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmeye başlamıştır (Dalton, 2007: 274).

Zayıflamanın sebebi olarak ise sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşamda gerçekleşen değişimler gösterilmektedir. Bu değişimler arasında en etkili olanı, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ileri gelişmelerdir. Bu durum sonucunda hem modern seçim sisteminin hem de seçmenlerin politik davranışlarının değiştiği ifade edilmektedir. Seçmenler artık siyasi rehber ve bilgi kaynağı olarak görülen siyasi partileri ve parti kimliğini terk ederek, siyasi bilgilere ve gündeme kendileri ulaşmakta ve politik alanı kendileri yorumlayıp şekillendirmeye başlamaktadırlar (Dalton, 1984: 264; Dalton ve Wattenberg, 2002: 64-67; Dalton, 2007: 274-276; Scarrow, 2003: 45).

Bu doğrultuda temsili liberal demokrasilerde bireylerin, “geleneksel/alışılmış parti taraftarlığından (ritual partisans)”, “bilişsel taraftarlığa (cognitive partisans)” doğru dönüşüm geçirdikleri ifade edilmektedir. Geleneksel taraftarlık anlayışı genel olarak bilişsel karmaşıklığın olmadığı dönemlerde yaygınlık kazanmış bir anlayıştır. Bir başka ifadeyle, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmediği dönemlerde yani bireylerin sınırlı kaynağa ve politik yeteneğe sahip olduğu dönemlerde taraftar bireylerin, siyasi partilere katılarak parti kimliği altında partiyi destekledikleri ve seçim kampanyalarına aktif olarak katılıp politik eylemlerini gerçekleştirdikleri bir anlayıştır. Bilişsel taraftarlık ise enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde bireylerin siyasi parti ve dış oluşumlara daha az bağımlı hale gelmesi ve bunun sonucunda kendi politik yeteneklerini ve bilinçlerini yine kendileri oluşturdukları bir anlayışı ifade etmektedir. Bireylerin politik bilinçlerinin ve yeteneklerinin gelişmesi, siyasi partilere ve temsilcilere karşı olan ilgilerini azaltmıştır. Böylece birey, herhangi bir aracı olmadan daha az bağımlı bir şekilde politik alana dahil olmaya başlamıştır. Bu durum temsili demokrasinin temsil anlayışına artık ihtiyaç duyulmadığını gösterirken bireylerin, temsili demokrasinin kurum ve süreçlerine karşı olan ilgisizliğini de açıklar niteliktedir (Dalton, 1984: 267-268, 270; Dalton, 2007: 276-277, 284). Bununla birlikte bilişsel hareketlilik süreci sayesinde; siyasal temsilciler, yönetici elitler ve sıradan bireyler arasındaki politik yetenek farkı oldukça kapanmış ve böylece temsil unsuru giderek önem kaybetmeye başlamıştır (Inglehart, 1977: 293; Inglehart, 2018: 197).

Temsili demokrasilerde parti kimliğinin ve siyasi partilerin eski önemini yitirmesinin sebeplerinden biri de bireylerin hiçbir partiye ait olmadıklarını hissetmeleri ve siyasi partilerin kendilerini temsil etmediklerini düşünmeleriyle ilgilidir. Bu durum, siyasi partilere yani temsili demokrasinin kurumlarına karşı oluşan güven kaybından da kaynaklanmaktadır. Bu şartlar doğrultusunda bireyler; parti tutmayan, tarafsız, partizan olmayan kişiler (apartisan/non-

partisan)¹⁹ olarak da nitelendirilmektedirler. Tarafsız seçmen bireylerin sayısındaki artış, seçimlere ve karar alma sürecine olan katılımı da doğrudan etkilemektedir. Nitekim temsil edilmediğini düşünen tarafsız seçmenler, seçimlere katılmamakta ve sandığa gitmemektedirler. Yapılan çeşitli araştırmalarda da (ABD özelinde) tarafsız bireylerin, apolitik bireylerin ve bilişsel taraftar²⁰ sayılarının arttığı; tarafsız seçmenlerin de giderek bilişsel taraftar olma eğilimine girdikleri ve bu nedenle de temsili kurumlara ve süreçlere karşı olan katılımın ve talebin de azaldığı ifade edilmektedir (Dalton, 2007: 277-278). Ayrıca yapılan araştırmalara göre tarafsız seçmenlerin ve bilişsel taraftarların, daha çok eğitilmiş yeni nesil ve genç bireyler tarafından tercih edildiği ifade edilmektedir (Dalton, 1984: 268).

Tablo 1.1 Partizanlık/Taraftarlık Tipolojisi

	Tamamen Bağımsız	Zayıf veya Güçlü Taraftarlık
Bilişsel ve Politik Yeteneği Yüksek	Tarafsız Bireyler (Apartisans)	Bilişsel Taraftar Bireyler (Cognitive Partisans)
Bilişsel ve Politik Yeteneği Düşük	Apolitik Bireyler (Apoliticals)	Geleneksel/Alışılmış Taraftar Bireyler (Ritual Partisans)

Kaynak: Dalton, 1984: 270; Dalton, 2007: 277

1.9.11.2. Politik Memnuniyetsizlik ve Memnuniyetsiz Demokratlar

Temsili demokrasinin açmazlarına karşı artan katılımcı demokrasi talepleri, “Bilişsel Hareketlilik” ve “Yeni Siyaset” anlayışlarının yanı sıra bir de “Politik Memnuniyetsizlik (Political Dissatisfaction)” teorisiyle de desteklenmektedir. Politik Memnuniyetsizlik teorisi; bireylerin, temsili demokrasinin kurumlarına ve süreçlerine karşı yaşadığı hayal kırıklığını ve güven kaybını göz önüne alarak bireylerin temsili kurumlara karşı olan memnuniyetsizliğini ifade eder. Bu memnuniyetsizlik; bireylerin temsil edildiklerini düşünmediklerini, çıkar ve taleplerinin dikkate alınmadığı ve hükümet politikalarının yalnızca belirli bir gruba yönelik olduğunu hissetmelerinden kaynaklı oluşan politik memnuniyetsizlik olarak ifade edilmektedir. Politik memnuniyetsizliğe sahip olan bireyler ise daha az temsili yönetim ve daha fazla

¹⁹ Bu durumda tarafsız seçmen (apartisan/non-partisan) ile apolitik (apolitical) seçmen birbiriyle karıştırılmamalıdır. Tarafsız seçmenler genel olarak politik bilince, yeteneğe ve kendilerini yönlendirebilecek kaynaklara sahip, siyasi alanda etkisi olan fakat herhangi bir parti kimliğine ve etiketine sahip olmayan bireyleri ifade etmektedir. Apolitik bireyler ise siyasi alana karşı ilgisi ve tavrı olmayan, görece daha az politik ve bilişsel niteliklere sahip veya hiç sahip olmayan, siyasi alanı etkilemeyen, karar alma sürecine ilgisiz olan veya bu süreçte yer almak istemeyen bireyleri ifade etmektedir (Dalton, 1984: 271; Dalton, 2007: 277).

²⁰ Bir başka önemli ayrım da tarafsız olan fakat bilişsel ve politik yeteneğe sahip olan bireyler (apartisans) ile bilişsel taraftarlar (cognitive partisans) arasındadır. Bilişsel taraftarlar, politik yeteneğe ve bilince sahip olup siyasi partilere ve temsilcilere daha az bağımlı bireylerdir fakat hala taraftar oldukları ve taraflı oldukları, destekledikleri siyasi grupların olduğu unutulmamalıdır. Tarafsız bireyler ise politik yeteneğe ve bilince sahip fakat tamamen bağımsız, hiçbir etiketi olmayan bireyleri ifade etmektedir (Dalton, 2007: 278).

katılımcı demokrasi talep ederek memnuniyetsizliklere ve hoşnutsuzluklara karşı çözüm sunmaya çalışmaktadırlar (Dalton vd., 2001: 148-149).

Politik Memnuniyetsizlik teorisine göre temsili demokrasinin karar alma mekanizmalarından ve kurumlarından dolayı bireyler, kendilerini politik süreçlerden dışlanmış hissetmektedirler ve bu yüzden temsili kurumlara ve süreçlere karşı güven ve ilgi kaybı yaşamaktadırlar. Politik açıdan memnuniyetsiz hisseden bireyler, politik kurumlara yönelik inançlarını kaybettiklerinden, farklı politik sistem talebinde bulunma eğilimindedirler. Bu da doğal olarak bireyleri, daha fazla katılımın olduğu doğrudan veya katılımcı demokrasi modellerini talep etmeye sevk etmektedir (Alkan, 2018: 29; Dalton vd., 2001: 146).

Bireylerin yaşadığı güven ve ilgi kaybı, demokrasiye karşı olmaktan ziyade demokrasinin temsili formuna yöneliktir. Bu yüzden bu kişiler, memnuniyetsiz demokratlar olarak da ifade edilmektedirler.²¹ Memnuniyetsiz demokratlara göre modern çağda; çokkültürlülük, çevre sorunları, yeni yaşam tarzları ve yeni sosyal normlar gibi farklı ve karmaşık politik konular gündemi oluşturmaktadır ve temsili demokrasinin kurumları ve aktörleri bu politik tartışmalar karşısında yeterli olamamaktadır. Bu sebeple memnuniyetsiz demokratlara göre etkili katılım ve iletişim kanallarına sahip mekanizmalara odaklanılması gerekmektedir (Alkan, 2018: 29).

Bunun yanı sıra bireylerin demokrasiye karşı olan memnuniyetsizliği, bir açıdan da demokrasi için olumlu görülmektedir. Nitekim memnuniyetsiz demokratlar, demokratik sıkıntıları dile getirerek demokrasinin iyileştirilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlamaktadırlar. Bununla birlikte demokratik bireylerde artan bu memnuniyetsizlik, bilişsel hareketlilik süreci, bireylerin politik yetenek ve post-materyalist değerler kazanmaları ve yurttaşıl politik kültürü (civic culture) benimsemeleriyle ilişkilendirilmektedir (Dalton ve Welzel, 2014: 116-117).

1.9.11.2.1. Politik Kültürler ve Politik Kültür Dönüşümleri

Gabriel Almond ve Sidney Verba'ya göre dört türlü politik kültür mevcuttur. Bunlar; dar görüşlü/sınırlı politik kültür (parochial culture), bağımlı/ tabi politik kültür (subject culture), katılımcı politik kültür (participant culture) ve yurttaşıl politik kültür (civic culture)

---

²¹ Memnuniyetsiz demokratlar (dissatisfied democrats), demokrasi literatüründe “eleştirel yurttaşlar (critical citizens)” olarak da ifade edilmektedir (Dalton ve Welzel, 2014: 116).

şeklindedir.²² Dar görüşlü/sınırlı politik kültürde bireyler genellikle apolitiktirler ve genellikle devlete ve politikalarına karşı ilgisizdirler. Bireyler kendilerini, siyasal sürece dahil etme gereksinimi hissetmezler ve vatandaşlık kavramına fazla anlam yüklemeyizler. Bağımlı/tabî politik kültürde ise bireyler, devlet yönetimine ve devlet politikalarına karşı kısmen ilgilidirler fakat aktif bir katılımcı olarak siyasal alana dahil olmaktan yoksundurlar veya katılım arzuları oldukça düşüktür. Bireyler siyasetin farkındadır, ancak yalnızca emirlerin alıcısı ve seferberlik nesnesi olarak siyasal alana dahil olabilmektedirler. Bireyler, katılımlarının bir etki yaratmayacağı ve bir şeyi değiştirmeyeceği düşüncesine sahiptirler. Bağımlı politik kültür genellikle otoriter, totaliter ve komünist rejimlerde yaygın olan bir kültürdür (Dalton ve Welzel, 2014: 3-4; Hague ve Harrop, 2004: 89; Yayla, 2015: 346).

Katılımcı politik kültürde bireyler, devlete ve devlet politikalarına karşı hassas ve oldukça ilgilidirler. Bireyler, vatandaş olarak rollerine ilişkin aktivist bir bakış açısını benimserler ve tercihlerini oy kullanarak; çıkar örgütlerine, siyasal partilere dahil olarak ve çeşitli siyasal faaliyetler gerçekleştirerek aktif bir şekilde ifade ederler. Son olarak yurttaşçıl kültür ise Almond ve Verba'ya göre demokrasiye en çok yardımcı olan politik kültür olarak ifade edilmektedir. Bu kültür, bağımlı ve katılımcı politik kültürlerin bir karışımı olarak görülmektedir. Yurttaşçıl kültürde bireyler, vatandaş olarak kesinlikle yasalara uyarlar ve meşru siyasal otoriteye saygı duyarlar. Bu kültürde vatandaşlar, katılımcı değerlere sahip olsalar da temsili demokrasilerdeki sınırlı rollerinin farkındadırlar. Bu sebeple bireyler, siyasal süreçlere ve yönetim süreçlerine ne sadece seçim dönemlerinde ne de sürekli olacak şekilde katılırlar. Bireyler, bu süreçlere sadece gerektiğinde dahil olurlar (Dalton ve Welzel, 2014: 4-5; Hague ve Harrop, 2004: 90).

Almon, Verba ve Inglehart'a göre temsili demokrasinin yaşadığı kriz sebebiyle ortaya çıkan dar/sınırlı politik kültür; post-materyalist değerlerin artması, Yeni Siyaset anlayışının gelişmesi ve bilişsel hareketlilik sürecinin ilerlemesiyle birlikte yerini yurttaşçıl politik kültüre ve katılımcı politik kültüre bırakmaya başlamıştır (Dalton ve Welzel, 2014: 8).

1.10. Sonuç

Demokrasi, ilerleyen bölümlerde tartışılacak olan müzakereci demokrasi ve e-demokrasi gibi pek çok katılımcı formun eleştirel yaklaşım ve uygulama pratiklerine rağmen, modern çağda doğrudan formunu neredeyse kaybederek temsili bir forma dönüşmüştür. Bu dönüşümün temel sebebi; tarihsel süreç içinde zamanda ve mekânda yaşanan büyük

²² Welzel ve Dalton, yurttaşçıl politik kültür için "sadık katılımcı politik kültürü (allegiant participant culture)" ifadesini kullanmaktadırlar (Dalton ve Welzel, 2014: 117). Ayrıca yurttaşçıl politik kültür bazı kaynaklarda katılımcı politik kültürle eşdeğer tutulmaktadır ve dördüncü bir politik kültür ayrımına başvurulmamaktadır.

değişikliklerdir. Öte yandan modern çağda yaşanan gelişmeler ve ilerlemelerle birlikte, yeni tartışma alanlarının, çatışmaların ve yeni sorunların ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu tartışma alanları; kimlik siyaseti, çokkültürlülük; artan ifade, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, kitle iletişim ve medya araçlarının çoğalması, bilgi ve enformasyona kolay erişim, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve bireylerin ilgi alanlarının değişmeye ve yenilenmeye başlaması gibi oldukça yeni ve karmaşık tartışmaları ve sorunları barındırmaktadır. Bu sebeple bu bölümde; temsili liberal demokrasinin sahip olduğu ilke ve kurumların, bu yeni tartışmalara ve çatışmalara yanıt verememeye başladığı, temsili demokrasinin kurumlarına ve karar alma mekanizmalarına olan güvenin sarsıldığı ve temsili demokrasiye karşı yoğun bir memnuniyetsizliğin oluşmaya başladığı, başta Dalton ve Inglehart'ın “Yeni Siyaset”, “Bilişsel Hareketlilik” ve “Politik Memnuniyetsizlik” yaklaşımları esas alınmak suretiyle, akademik literatürde ön plana çıkan ve sıklıkla referans verilen bazı ampirik çalışmaların ve birincil ve ikincil kaynakların taranması ve incelenmesi yoluyla ortaya konulmuştur.

Bu çalışmalar göstermiştir ki; temsili demokrasilerin, modernleşen ve gelişen dünyanın ortaya çıkardığı yeni ve karmaşık sorunları çözmede yetersiz kalması ve bu sorunlara yanıt verememesi, toplumlarda ve bireylerde ciddi bir memnuniyetsizliğin ve hoşnutsuzluğun oluşmasına da sebebiyet vermektedir. Temsili demokrasinin yaşadığı ve yarattığı sorunlar; bireylerin politik davranışları, ülkelerin toplumsal huzuru ve yönetim istikrarı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Bu noktada bireyler, temsili demokrasinin yaşadığı krize karşı çözümü, yine demokrasinin kendisi içerisinden türetmeyi önermektedirler. Başka bir deyişle bu öneri, demokrasinin ancak *daha fazla demokrasiyle* iyileştirilebileceğini ve güçlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, karar alma sürecine artan katılım talepleriyle birlikte katılımcı demokrasi anlayışının, temsili demokrasinin yaşadığı krizi çözebileceği veya en azından yaşanan sorunların yükünü hafifletebileceği ifade edilmektedir. Sıradaki bölüm katılımcı demokrasi modellerinin bu tartışma bağlamında incelenmesine ayrılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TEMSİLİ DEMOKRASİ KRİZİNE ÇÖZÜM OLARAK KATILIMCI DEMOKRASİ VE MODELLERİ

2.1. Giriş

Katılımcı demokrasi kuramı, temsili demokrasinin krizine ve açmazlarına karşı bir eleştiri ve çözüm yolu olarak ortaya çıkan ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren hem akademik literatürde hem de pratikte önem kazanan bir kuramdır. Katılımcı kuramın temelleri, Jean-Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'e kadar dayanmaktadır. Özellikle Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* adlı eseri, katılımcı kuramın doğasını anlatması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Önceki bölümde Rousseau başlığı altında da belirtildiği gibi, Rousseau'nun siyaset teorisi, tüm yurttaşların siyasi karar alma sürecine bireysel olarak katılımını temel almaktadır (Kalfa ve Ataay, 2015: 464-465, 474; Pateman, 1976: 22). Katılımcı demokrasi; bireyin bizzat karar alma sürecine katılma ve modern koşullar altında alternatif alanlardaki faaliyetleri seçme ve şekillendirme fırsatına sahip olması durumudur. Böylece birey, yaşamı boyunca veya içinde yaşadığı çevrenin gelişimi üzerinde gerçek bir kontrole sahip olabilmektedir (Pateman, 1976: 110). Başka bir deyişle, liberal teoride kişinin kendini gerçekleştirmesi, bireysel özerklik veya kişinin mutluluk arayışındaki eylem serbestisi çerçevesinde negatif özgürlük esasıyla tanımlanırken (Erdoğan, 2017; Şahin, 2008), katılımcı demokraside bu unsur siyasal katılım ve ona atfedilen değer üzerinden tanımlanmaktadır. Bu durumda siyasal katılım ayrıca, siyasal rejimlerin ve demokratik yollarla alınan kararların “meşruiyeti” için de esas oluşturmaktadır (Habermas, 1999; Habermas, 2001).

Öte yandan Rousseau ve Mill, katılımcı demokrasinin klasik ve temel yapıtaşlarını oluşturan teorisyenleri olarak kabul edilirken; Carole Pateman, Jürgen Habermas, Benjamin Barber, George Douglas Howard Cole, Chantal Mouffe, Ernesto Laclau, Joshua Cohen ve Seyla Benhabib ise katılımcı demokrasinin modern teorisyenleri olarak kabul edilmektedir. Adı geçen kuramcılar, katılımcı demokrasi kuramını farklı açılardan ele alarak bu kuramın gelişmesine çeşitli açılardan katkı sunmuşlardır. Bu açıdan tek bir tip katılımcı demokrasi formundan söz edilememektedir. Bu bölümde, katılımcı demokrasi kuramının genel niteliklerinden ve katılım araçlarından bahsedildikten sonra katılımcı kuramın farklı formları olan doğrudan demokrasi, müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi ve yeni nesil doğrudan demokrasi formu olarak kabul edilen e-demokrasi incelenecektir.

2.2. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı demokrasi en temel anlamda; temsili demokrasinin sahip olduğu tüm kurum ve değerleri dikkate alan ve bu değerleri kabul eden bir anlayış doğrultusunda doğrudan demokrasi talebini olanaklı kılmaya çalışan ve var olan demokratik pratikleri daha katılımcı ve doğrudan bir anlayışla tamamlamaya çalışan bir demokrasi kuramı olarak ifade edilmektedir (Yaman, 2018: 136). Bir başka anlatımla katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin yaşadığı krizin önüne geçebilmek ve krize çözüm sunabilmek amacıyla ortaya atılmış bir demokrasi kuramıdır. Özellikle temsili demokrasilerde vatandaşların karar alma ve yönetim süreçlerine sadece seçim dönemlerinde dahil olmalarına tepki olarak, seçim dönemleri dışında da vatandaşların bu süreçlere aktif bir şekilde katılımını savunmaktadır. Bu açıdan katılımcı demokrasi; vatandaşların oy kullanma dışında kamusal irade oluşturmalarını, kamusal işlerde aktif olarak yer almalarını ve ifade ve müzakere yeteneklerinin gelişimini desteklemektedir. Bu açıdan, siyasal faaliyetlerin ve demokratik süreçlere katılımın sürekli bir etkinlik olması gerektiğini savunmaktadır (Pateman, 1976: 30; Schmidt, 2002: 165).

Katılımcı demokrasi, başlı başına bağımsız bir demokrasi modeli olarak düşünülmemelidir. Aksine, temsili demokrasinin elitist ve kitlesel siyaset anlayışını bir bakımdan tamamlayıcı yönü bulunan bir anlayışa sahiptir. Bu bakımdan temsili demokrasinin kurumlarının ve değerlerinin tamamen yok sayılması veya ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Burada vurgulanmak istenen, demokratik karar alma süreçlerine sadece seçim yoluyla dahil olmaktan ziyade katılım kanallarının ve imkanlarının geliştirilmesi, kolaylaştırılması ve artırılması gerektiğidir. Bu açıdan katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin tamamlayıcısı olarak ifade edilmektedir (Barber, 1995: 160-162; Sartori, 2017: 147-150).

Nitekim demokratik yönetim biçimine sahip bir oluşumda (ulus-devlet veya uluslararası/uluslarüstü örgüt olabilir) demokrasinin tek bir formunun uygulanmasından söz edilememektedir. Bu açıdan birden fazla demokrasi formunun bir arada bulunduğu ifade edilmektedir. Nihayetinde tüm demokrasi kuramlarının temelinde, idealleştirilmiş bir düzeyde doğrudan demokrasi anlayışının yer aldığı ifade edilmektedir (Tekeli, 2017: 116). Katılımcı demokrasi kuramı da doğrudan demokrasi anlayışına yakınlığı sebebiyle temsili demokrasiden daha ideal bir demokrasi formu olarak görülmektedir. Fakat buna rağmen temsili demokrasi ile katılımcı demokrasi yine varlıklarını beraber sürdürmektedir. Nitekim katılımcı demokrasinin teorik ve kurumsal eksikliklerini temsili demokrasi kapatırken, temsili demokrasinin varoluşsal problemleri de katılımcı demokrasiyle birlikte azaltılmaktadır (Tekeli, 2017: 121).

Bu anlamda katılımcı demokrasi, siyasal irade geliştirerek siyasal bir yargının oluşturulmasına büyük katkı sağlamakta ve temsili demokrasilerde görülen seçim eyleminden ziyade, irade oluşturma eylemiyle temellenmektedir. Temsili demokrasilerde sorulan “neyi seçeceğiz?” sorusu yerine “neyi, nasıl isteriz?” sorusunun sorulmasını sağlamaktadır. Bu yüzden katılımcı demokraside önemli olan, ortak hedef seçmekten ziyade ortak bir irade üretmektir (Barber, 1995: 250-251). Bu anlamda katılımcı demokrasi; çeşitli inisiyatifler, sivil ağlar, bireyler arası ve birey ve toplum arası etkileşimler yoluyla açık ve etkileşimci bir yönetime geçişi, temsili demokrasilerde dört-beş senede bir karar alma sürecine dahil edilen “yarı-zamanlı” yurttaş anlayışının çeşitli etkileşim yollarıyla “tam zamanlı” yurttaş anlayışına dönüşmesini ve küreselleşen dünyada ortaya çıkan karmaşık kimliklerin ve değerlerin taşıyıcısı olan heterojen bireylerin bir arada bulunabileceği bir kamusal alanın oluşturulmasını, ortaya çıkan çatışmaların bu alanda etkileşim içinde çözüme kavuşturulmasını ve bu doğrultuda demokrasinin derinleştirilmesi ve güçlendirilmesi sürecinde katılımcı araçların daha sık ve verimli bir şekilde kullanılmasını ifade etmektedir (Tekeli, 2017: 114).

Bunun yanı sıra katılımcı demokrasi kuramında katılım pratiği, sadece kamusal alanlarla sınırlandırılmamaktadır. Hayatın her alanında özellikle iş dünyası, eğitim, aile, medya ve diğer özel alanlar gibi hem ekonomik hem de toplumsal temelli alanlarda katılım yoluyla demokratikleşmenin sağlanması savunulmaktadır (Schmidt, 2002: 164). Bu açıdan katılımcı demokraside katılım pratiği, mümkün olan her düzeyde gerçekleştirilmelidir. Temsili demokrasilerde sadece seçimlere indirgenen katılım pratiği; katılımcı demokraside sivil toplum kuruluşları, medya, dilekçe, eylem, kent konseyleri, düşünce kuruluşları, dernekler, sosyal medya ve diğer çeşitli platformlar gibi çok aktörlü ve birden fazla boyutta var olan tüm katılım araçları ve mekanizmalarıyla gerçekleştirilmektedir. Bir başka ifadeyle; kamusal alan ve kamusal irade, sürekliliği sağlanacak biçimde mümkün olan her şekilde, her yöntemle oluşturulmalı ve hayatın her alanına yayılmalıdır. Katılımcı demokrasi anlayışının aile, eğitim alanları ve işyeri başta olmak üzere her alana yayılmak istenmesinin temel sebepleri arasında ise yurttaşıl politik kültürün oluşturulması ve yurttaşların aktif yurttaşlara dönüşümünün gerçekleştirilmesi amacı bulunmaktadır (Pateman, 1976: 36, 39).

Katılımcı demokraside nihai amaç, katılımcı bir topluma doğru siyasi dönüşümdür. Böyle bir toplumda katılımcı demokrasi modeli, her düzeydeki hükümet bürokrasisine, fabrikalara, bürolara, işyerlerine, üniversitelere, sendikalara ve özel grup ve kulüpler dahil olmak üzere tüm siyasi gruplara uygulanmaktadır (Bachrach ve Botwinick, 1992: 2-3). Bu anlamda Katılımcı demokrasinin ılımlı ve radikal düzeyleri mevcuttur. Katılım pratiğinin ve katılım imkanlarının toplum içinde bazı sektörlerle ve gerekli kurumlara uygulanması ılımlı

boyutu oluşturmaktadır. Örnek olarak; iş yeri demokrasisi, okul içi ve aile içi demokrasi gibi. Radikal boyut ise “gökyüzünün demokratikleştirilmesi” şeklinde kapsamlı radikal katılım pratiklerinin siyasallaşmasını vurgulamaktadır. Örnek olarak; sanat, sendikalar, ekonomi, hastaneler, tüm kurumlar ve medya vb. gibi hayatın hemen hemen tüm alanını kapsamaktadır (Schmidt, 2002: 165).

Katılımcı demokrasi, temsili demokrasilerde çatışmaların bastırılmasından ve yok sayılmasından ziyade çatışmaların uzlaşmaya ve ortak iyiye dönüştürülmesini ve çatışmaların fark edilmesini amaçlamaktadır. Bu anlamda katılımcı demokrasi; öz yönetim, sürece dahil olma, eylemlilik, gündem oluşturma, yaratma ve dönüştürme formülasyonuna sahiptir (Barber, 1995: 196; Yaman, 2018: 140). Bu formülasyon incelendiğinde; öz yönetim, “kendi kendini yönetme” olarak demokrasinin de en temel olan değeri ve anlamıdır. Fakat katılımcı demokraside bu yönetim, yurttaşlar adına yönetimden ziyade “yurttaşların bizzat yönetim sürecine dahil olmasını” ve “kendilerini” yönetmelerini ifade etmektedir. Bu yüzden katılımcı demokrasi; halkın yönetimi, kitlelerin yönetimi, çoğunluğun yönetimi gibi tanımlamalar yerine yurttaşların “öz” yönetimi olarak ifade edilmektedir (Barber, 1995: 195). Barber yurttaşların öz yönetimini şöyle ifade etmektedir “Kitleler hareket eder, yurttaşlar eylemde bulunur; kitleler gürültü yapar, yurttaşlar müzakere eder; kitleler çatışır, yurttaşlar bağ kurar, katkıda bulunur ve paylaşır” (1995: 199).

Formülasyondaki sürece dahil olma unsuru ise bizzat katılımın kendisidir. Bu katılım, baskıcı ve zorunlu bir katılım değildir. Ancak katılımın ve katılım devamlılığının sağlanabilmesi için yurttaşlarda katılım kültürünün ve yönetimde kolay katılım mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir. Eylemlilik, gündem oluşturma tartışma ve yaratma unsurları ise sürece katılım sağlandıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Sürece katılım aynı zamanda eylemliliğin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Aynı şekilde gündem oluşturma da eylemliliğin göstergesidir. Çünkü iki durumda da yurttaşların eylemde bulunması söz konusudur. Oluşturulan gündem aynı zamanda çatışma konusu olarak da ifade edilir. Bu gündem/çatışma konusu, yurttaşlar arasında tartışılır ve böylece kamusal alan yaratılmış olur. Oluşan kamusal alanda ortak iyiye yani “kamusal iyiye ulaşmak” amaçlanarak çeşitli çözümler yaratılır. Bu açıdan çözüm oluşturma süreci aynı zamanda bir yaratma sürecidir. Nitekim bu yaratma, yurttaşların tartışma sürecinde o anda ortaya çıkmakta ve yaratılmaktadır. Yaratılan çözüm, ileri tartışmalarla birlikte içeriği değiştirilebilmekte ve geliştirilebilmektedir. Bu da dönüşüm unsurunu ifade etmektedir. Ayrıca katılımcı demokrasinin dönüştürücü boyutu sürecin genelini de kapsamaktadır. Nitekim tüm bu katılım süreci, var olan çatışmaları ortadan kaldırma amacı taşımaktadır. Bu sebeple hem bireylerin aktif yurttaşlara dönüştürülmesi hem

de çatışmaların dönüştürülmesi söz konusudur (Barber, 1995: 196-198). Bu açıdan katılımcı demokrasinin girdisi sadece katılıma eylemiyken, çıktısı ise öz yönetimin sağlanmasının yanı sıra sosyal ve politik gelişim ve dönüşümdür (Pateman, 1976: 43).

Katılımcı demokrasi aynı zamanda çeşitliliğe ve çoğulculuğa en fazla imkân tanıyan demokrasi formu olarak da tanımlanmaktadır. Nitekim ister çoğunluk ister azınlık olsun, kimsenin kimse üzerinde egemenlik kurması ve hak iddia etmesi söz konusu olmamaktadır. Herkese eşit düzeyde kendini yönetme ve isteklerini hayata geçirebilme imkânı sağlanmakta ve katılma olanakları yaratılmaktadır. Her bireyin özgürlüğü ve iyi yaşam seçimi yine bireyin kendisine bırakılmaktadır (Tekeli, 2017: 120-121). Bununla birlikte katılımcı demokrasi, yurttaşların müzakere ve çözüm üretme yeteneklerinin artmasına ve politik ilgi ve bilgilerinin de gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca katılım, toplumun çıkarlarına yönelik hedeflere önem ve öncelik verilmesini de sağlamaktadır (Zavala, 2006: 19-21). Diğer önemli avantajlar arasında da karar alma sürecinin kolaylaşması, alınan kararların demokratikliğinin, etkililiğinin ve verimliliğinin artması, bireyler arasında ve birey ve devlet arasındaki bağın ve birlikteliğin gelişmesi yer almaktadır (Brugue ve Gallego, 2003: 429).

Bununla birlikte katılımcı demokrasi kuramında katılım pratiğinin, eşitlikçi olmayan bir toplumda eşitliği teşvik edebileceği de ifade edilmektedir. Nitekim öncelikle katılımın ilk etkisinin, katılımcılar arasında eşitsizlik yaratmak olduğu ifade edilmektedir. Ortaya çıkan eşitsizlik, çelişki ve diyalektik; görece eşit olmadığını düşünen ve kendini daha alt düzeyde hisseden katılımcıları, haklarını arama yönünde harekete geçirmeye ve motive etmeye teşvik edebilmektedir (Bachrach ve Botwinick, 1992: 36).

2.2.1. Katılımcı Demokrasinin Gereklilikleri

Katılımcı demokrasinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi, bazı önemli unsurların gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bunlardan en önemlisi katılım pratiğidir. Nitekim katılımın olmadığı yerde katılımcı demokrasi de var olamamaktadır. Diğer önemli unsur ise aktif yurttaşlık anlayışıdır. Bu iki unsur birbirleriyle oldukça ilişkilidir. Biri olmadan diğerinin varlığını sürdürmesi mümkün değildir.

2.2.1.1. Katılım Pratiği

Demokrasi, siyasal katılım olmadan işleyemeyen bir yönetim biçimidir. İster temsili ister doğrudan, halkın karar alma süreçlerine katılım göstermediği durumlarda demokrasiden de söz edilememektedir (Erdoğan, 2017: 297). Siyasal katılım, dar anlamda sadece oy verme eylemi olarak ifade edilirken geniş anlamda ise yönetim ve karar alma süreçlerinin bütün

aşamalarına doğrudan veya dolaylı araçlarla dahil olma olarak ifade edilmektedir. Katılımcı demokraside öne çıkan nitelik ise bireylerin aracısız olarak bizzat karar alma süreçlerine dahil olması ve bu süreçleri bizzat denetlemesini ifade etmektedir (Çukurçayır, 2000: 25-29). Katılımcı demokrasi kuramcılarına göre temsili demokrasilerde sadece seçimlere katılmak, gerçek anlamda etkili bir siyasal katılma eylemi değildir ve seçimler de gerçek anlamda bir katılım olanağı sunmamaktadır. Gerçek anlamda etkili bir katılım, karar alma ve yönetim süreçlerine bireyler tarafından aktif bir şekilde bizzat gerçekleştirilen ve kararların alınmasından önce gerçekleştirilmesi gereken bir pratik olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda katılımcı demokrasi; siyasetin sürekli bir etkinlik olmasını savunmaktadır (Erdoğan, 2017: 297-298; Yayla, 2015: 168).

Katılım, bir yurttaşlık pratiğidir. Bu açıdan katılım, bireylerin demokratik bir otorite altında günlük hayatlarını etkileyen kararları belirlemesi ve etkilemesi olarak da ifade edilmektedir. Burada önemli olan; alınan kararlardan etkilenen tüm bireylerin, karar alma süreçlerine dahil olarak haklarının etkili bir şekilde sağlanması ve uygulanmasıdır. Böylece katılımcı demokrasi, yönetimde halkın ve halk iradesinin daha güçlü ve etkili bir şekilde tabi kılınmasını amaçlamaktadır. Nitekim katılım; bireylerin yalnızca seçim dönemlerinde seçmen olarak değil, aynı zamanda yönetim ve karar alma süreçlerinde de katılımcı olmaları gerektiğine atıfta bulunmaktadır.

Daha geniş anlamda katılım; kamu politikalarının belirlenme, uygulanma ve denetlenme sürecine, bireylerin bizzat dahil olarak seçilmiş iktidarın aldığı kararları etkileme ve şekillendirme eylemlerinin tümü olarak ifade edilmektedir (Çitçi, 1996: 10). Bu doğrultuda birey, kimsenin iradesiyle hareket etmeden kendi iradesiyle katılım pratiğini gerçekleştirmektedir. Katılım gösterme eylemiyle birlikte birey; kendini algılama, kendine egemen olma, kendini yönetme ve kendini yetiştirme eylemlerini de gerçekleştirmiş olmaktadır (Dahl, 1993: 124; Sartori, 2017: 147-149). Bu açıdan katılımcı demokrasideki katılım pratiği, başkalarının iradesiyle seferber olmanın (mobilization) karşısı olan kendi kendine katılma pratiğinin gerçekleştirilmesidir. Birey, edilgen olmak yerine etkin olarak eylemde bulunmaktadır (Holden, 2007: 137).

Katılım pratiği çok farklı düzeylerde ve biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Fakat hangi biçimde ve derinlikte olursa olsun, temelinde iktidarı paylaşma arzusu ve kamusal bir özne olma arayışının bulunduğu ifade edilmektedir (Tekeli, 2017: 27-28). Bu açıdan katılım pratiği en başta siyasal iktidarın bölüşülmesi ve bireylerin aktif bir kamusal özne olma yollarının açılması amacını taşımaktadır (Tekeli, 2017: 86). Nitekim temsili demokrasilerde bireylerin, sadece seçim dönemlerinde kamusal özne niteliğine sahip olmak istemedikleri ve aynı şekilde

karar alma sürecinde ortaya çıkan kamusal alanı yalnızca temsilcilere bırakmak istemedikleri, aksine bu süreçte bizzat yer alarak sürekli bir kamusal özneye dönüşmeyi talep ettikleri ifade edilmektedir (Tekeli, 2017: 88).

Katılımcı demokraside katılım, kararların alınma sürecine olan bireysel katılımdır. Bu katılım, özel çıkarları korumanın ve iyi bir yönetim sağlamanın en iyi yolu olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan katılım pratiğinin gerçekleşebilmesi ve devamlılığı için iki koşulun gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bunlardan ilki; yönetimin katılımcı olup olmadığı yani katılım olanakları sunup sunmadığıyla ilgiliyken, ikincisi ise eğitici bir işleve sahip olup olmamasıyla ilgilidir. Katılım sürecinin eğitici ve dönüştürücü gücü sayesinde yurttaşlar, kamusal ve özel alan arasında yurttaşlık erdemine sahip bireylere dönüşerek katılım pratiğinin sürekliliğini sağlamaktadırlar. Ayrıca katılım pratiği, kontrol ve dolayısıyla özgürlükle de bağlantılıdır. Nitekim bireylerin katılımı sağlandıkça, karar alma sürecinin de şeffaf ve açık yürütüleceği ifade edilmektedir. Bu açıdan temel haklar ve özgürlüklerle ilgili kararlar da kontrol edilerek ve tartışma sağlanarak korunmuş olmaktadır (Pateman, 1976: 24-26, 30). Öte yandan katılım pratiğinin birleştirici ve bütünleştirici niteliğe sahip olduğundan da bahsedilmektedir. Buna göre yurttaşların, yönetim ve karar alma süreçlerine katılım sağladıkça, ait oldukları devlete veya oluşuma karşı daha fazla aidiyet duygusu beslemeye başlayacakları ifade edilmektedir. Bu açıdan katılımcı demokrasi, yurttaş ve toplum ile yurttaş ve devlet arasındaki bağı güçlendirici niteliğe sahiptir (Barber, 1995: 261-262; Pateman, 1976: 27).

Bununla birlikte katılımcı demokrasinin gelişimi yine katılımıla sağlanmaktadır. Bir başka ifadeyle demokrasi ancak demokrasiyle beslenmektedir. Bu sebeple yurttaş katılımının sağlanması, aynı zamanda katılımcı demokrasinin de kendini sürdürmesine ve geliştirmesine olanak sağlamaktadır (Barber, 1995: 323). Öte yandan katılımcı demokraside bireylerin karar alma süreçlerine sürekli ve sık sık dahil olması beklenmemektedir, bireylerin belirli aralıklarla sürece dahil olması da katılımcı demokrasi açısından yeterli görülmektedir (Barber, 1995: 324). Ayrıca katılım, yurttaşların kendi gündemlerini yaratmalarına imkân tanımaktadır. Bu sayede yurttaşlar, iktidar gücünün kullanılmasının koşullarını yaratmanın yanı sıra iktidarı kullanma gücüne de ortak olabilmektedirler (Barber, 1995: 325). Bu açıdan katılımcı demokraside katılım pratiğinin etkili şekilde gerçekleşebilmesi için katılım mekanizmaları ve kurumları; sürekli olmalı, zorunluluğa tabi tutulmamalı ve kolay katılım niteliği taşımalıdır (Barber, 1995: 328).

2.2.1.2. Aktif Yurttaşlık

Katılımcı demokrasi, aktif yurttaşlık unsuruna önemli derecede bağlıdır. Ayrıca yurttaşlık da toplum/cemaat unsuruyla iç içedir. Toplum veya cemaat; özgür, aktif, etkin ve

kendi kendini yöneten yani öz yönetimini gerçekleştiren bireylerin, bağımsız temeller olmadan kendi ortak geleceklerini oluşturmak için katılım gösterdikleri alan olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda yurttaşlar ise öz yönetimlerini gerçekleştirmek amacıyla demokratik toplumun katılımcısı olan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Barber, 1995: 270).

Katılımcı demokrasi anlayışında yurttaş, oldukça önemli bir unsurdur. Bu açıdan yurttaşlar, demokrasinin asıl kaynağı ve öznesi konumundadır. Buna göre demokrasi kurallardan ve prosedürlerden değil, bizzat insanlardan yani yurttaşlardan oluşmalıdır. Bu açıdan katılım sürecinde yurttaşlardan etkin ve aktif rol üstlenmeleri beklenmektedir. Fakat bu etkin katılım her durumda ve her düzeyde katılım sağlanması anlamına gelmemektedir. Bu anlamda yurttaşlardan, özellikle temel politikalarla ilgili kararlarda sürece dahil olmaları ve katılım göstermeleri beklenmektedir. Nitekim katılımcı demokrasi, “her yurttaş, kendisinin siyasetçisi olmalıdır” anlayışını benimsemektedir (Barber, 1995: 200).

Katılımcı demokrasi, aktif yurttaşlık anlayışına dayanmaktadır. Aktif olarak karar alma ve yönetim sürecine katılan bireylerde yurttaşlık bilincinin geliştiği, bireylerin politik kapasitelerinin ve yeteneklerinin farkına varabildiği ve bu yeteneklerinin katılım gösterdikçe geliştiği ifade edilmektedir (Çukurçayır, 2000: 37). Bu anlamda bireyler; aktif ve etkin, daha iyi ve daha fazla katılıma yetenekli, kamusal irade oluşturma konusunda yetkin ve iradeli, ben yerine biz olarak düşünebilen bireyler olarak kabul edilirler (Schmidt, 2002: 167-168). Bununla birlikte bireylerin aktif yurttaş dönüşümlerinin de kendi gereklilikleri mevcuttur. Nitekim bireyler, karar alma süreçlerinde ve kamusal alanlarda tartışma, paylaşma, eylemde bulunma ve katkıda bulunma yollarıyla aktif yurttaş dönüşebilmektedirler. Temsili demokrasilerde sadece seçim zamanı demokratik süreçlere dahil olan bireyler ise bu bakımdan pasif yurttaş olarak nitelendirilmektedirler (Yaman, 2018: 141). Bireylerin düzenli aralıklarla seçim dönemleri dışında da karar alma süreçlerine katılım göstermeleri, bireylerin; sorumlu, demokratik ve akılcı bir yurttaş dönüşmesine katkı sağlamakta ve aynı zamanda yaşadığı toplumla bütünleşmesine olanak tanımaktadır (Erdoğan, 2017: 298-299). Bu açıdan bireyler, sürekli kamusal özneler olarak yaşamlarını etkileyen kararlar üzerinde bizzat söz sahibi olabilmektedirler. Aktif vatandaşlık, bilinçli bir şekilde elde edilebilen ve yaratıcılık, öğrenme ve başarıyla geliştirilebilen bir niteliğe sahiptir. Üstelik bireyler, aktif vatandaş olabilmek için siyasi partilere veya herhangi bir aracıya ihtiyaç duymamaktadır. Bu açıdan birey için tüm katılım olanaklarının sağlanması önem taşımaktadır (Tekeli, 2017: 125-126, 128).

Katılımcı demokrasinin temel öncülü; katılımcı demokratik siyasetle birlikte bireylerin kendi kendilerini keşfetmesini ve kendi kendilerini geliştirmelerini sağlamaktır (Brugue ve Gallego, 2003: 429). Nitekim bireylerin, kendi çıkarlarının farkına varabilmeleri için siyasi

süreçlere dahil olmaları gerekmektedir. Bu süreç katılımcı olursa, aynı zamanda eğitici de olacaktır. Bireyler, süreçlere katılımı birlikte; iletişim kurmayı, düşünmeyi, diyaloga girmeyi ve başkalarıyla birlikte hareket etmeyi öğrenerek, siyasi çıkarlarının da ne olduğunun güvenilir ve gerçekçi bir şekilde farkına varma kapasitesini de kazanmış olacaklardır (Bachrach ve Botwinick, 1992: 11).

Katılımcı kuram hem psikolojik hem de demokratik beceriler ve prosedürler konusunda geliştirici ve dönüştürücü pratik kazanımlar içermektedir. Dolayısıyla katılımcı bir sistemin istikrarı konusunda özel bir problem bulunmamaktadır; katılımcı demokrasi, eğitici ve dönüştürücü etkisi aracılığıyla kendi kendini sürdürme niteliği taşımaktadır (Barber, 1995: 286-187; Pateman, 1976: 42). Bu açıdan gerçek anlamda demokratik bir politikanın var olabilmesi için katılımcı bir toplumun, yani tüm siyasi sistemlerin demokratikleştiği ve katılım yoluyla sosyalleşmenin her alanda gerçekleşebileceği bir toplumun ve katılımcı/yurttaşıl politik kültürün var olması gerekmektedir (Pateman, 1976: 42).

Katılımcı demokrasi kuramcıları, temsili demokrasi anlayışını temelde kusurlu görme eğilimindedirler çünkü temsili demokrasi, bireylerin bizzat karar alma süreçlerine dahil olmasının önüne geçen ve bireylerin politik yetenekler ve katılımcı değerler kazanmasını kısıtlayan bir doğaya sahiptir (Bachrach ve Botwinick, 1992: 20). Katılımcı demokrasi, bireylerin kişisel gelişimini teşvik eder; bireyler ve toplumsal değerler arasında güçlü bir bağ kurar. Katılımcı teori bağlamında kişisel gelişim; bireylerin başkalarıyla diyalog ve etkileşim yoluyla, ilgi alanlarıyla bağlantılı bir kişisel kimlik duygusu kazandıkları ve başkalarının daha yakından tanınmasıyla birleştirildiği süreci ifade etmektedir. Bu süreç elbette tek seferlik bir etkileşimi değil, başkalarıyla devam eden sürekli bir etkileşim ağını gerektirmektedir. Bu nedenle, katılım pratiğinin ve bireylere sağladığı avantajların sürekliliği ve etkililiği için en iyi yol daha fazla katılımıdır (Bachrach ve Botwinick, 1992: 29). Bu açıdan yurttaşların kendilerini geliştirerek politik ve demokratik yetenek kazanmaları da katılımcı demokrasinin dönüştürücü niteliğiyle ifade edilmektedir. Yurttaşların katılım sürecinde hem kamusal iradeyi oluşturdukları hem çatışmaları uzlaşmaya dönüştürdükleri hem de politik yetenek kazandıkları ve böylece kendilerini gerçekleştirebildikleri (self-transformation) ifade edilmektedir. Nasıl yüzme, okuma ve yazma gibi eylemler sadece teorik bilgilerle tam olarak öğrenilemiyorsa, bireylerin demokrasiyi de katılım sağlamadan, demokratik süreçlere dahil olmadan öğrenemeyecekleri ifade edilmektedir (Pateman, 1976: 31).

Bununla birlikte katılımcı teoride iktidarın herkesle paylaşılması, paradoksal olarak bireylerin benlik gücünün artmasına ve aynı zamanda parçası olduğu grubun gücünün artmasına katkı sağlar. Birey, katılım yoluyla kaderini kendi eline aldığı hem bireyin hem de grubun

gücünün yanı sıra aynı zamanda dayanışma duygusunun artmasına ve bireysel refahın yükselmesine katkı sağlar (Bachrach ve Botwinick, 1992: 30). Nitekim bir amaç, sorumluluk duygusu veya topluluk kimliğinden yoksun olan kitle içindeki birey; izole olur, atomize olur ve tüm süreçlere ve topluma yabancılaşır. Fakat mümkün olan tüm katılım yollarıyla karar alma ve yönetim süreçlerine dahil olan ve bunu bir amaç edinen bireyler, sorumluluk ve kişisel etkinlik ve etkililik duygusu geliştirebilirler (Bachrach ve Botwinick, 1992: 33). Bu anlamda bireylerin yalnızca içsel benliklerini geliştirme kapasitesine sahip olmadıkları, aynı zamanda kendi çıkarlarını da refah seviyesine yükseltebilme potansiyeline sahip oldukları ifade edilmektedir. Fakat kendini geliştirme kavramı, belirsizlik ve geliştirmenin sınırı nedir gibi soruları yanıtlanamaması bakımından ve bazı teorisyenler tarafından idealist bulunduğundan eleştirilmektedir (Bachrach ve Botwinick, 1992: 21).

Barber, yurttaşlık unsurunun, katılımcı demokrasinin merkezinde olduğunu ifade eder ve yurttaşlığı; temsili demokrasi, birlikçi demokrasi ve güçlü (katılımcı) demokrasi türlerine göre farklı şekillerde karşılaştırmalı olarak inceler.

Tablo 2. 1 Barber'in Yurttaşlık Tipolojisi

	Temsili Demokrasi	Birlikçi Demokrasi	Güçlü (Katılımcı) Demokrasi
Yurttaşlara Bakış	Yasal kişiler	Kardeşler	Komşular
Yurttaşları Birbirine Bağlayan Şey	Sözleşme	Kan	Ortak katılımcı eylemlilik
Hükümetle İlişki Şekli	Egemen, fakat aynı zamanda tebaa	Yek vücut	Etkin katılımcılar
Bağlar	Dikey (yurttaştan hükümete)	Yatay (yurttaştan yurttaş)	Diyalektik (düzeyler kaybolur)
Siyasal Tarz	Güvensiz ve duyarsız	Feragat, itaatkar	Dayanımcı, etkin
Yurttaşlık Erdemi	Hesap verme (iki taraflı kontrol)	Kardeşlik (karşılıklı sevgi ve korku)	Nezakət, hoşgörü (karşılıklı eşduyum ve saygı)
Yurttaşlık Statüsü	Şahsi karara bağlı (birçok arasından biri)	Her şeyi kapsayan	Egemen (eşitleri arasında birinci)
İdeal Temel	Ortak sözleşme	Ortak inançlar, hedefler, değerler ve kimlik	Ortak tartışma, çalışma, karar (yaratıcı uzlaşma)

Kaynak: Barber, 1995: 272.

Barber'in katılımcı demokrasisinde yurttaşlar; ortak sorunlara ortak çözümler üreten, ortak katılım ve ortak ilgi bağlarıyla birbirlerine bağlanan "komşular" olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda komşu yurttaşlar anlayışı, yaratıcı uzlaşmayla temellenmektedir. Yaratıcı uzlaşma; ortak çatışma, ortak tartışma ve ortak karardan doğan ortak bilincin, ortak

iradeye dönüştürülmesi olarak ifade edilmektedir. Bu dönüşüm süreci ise etkin ve sürekli katılımı gerektirmektedir. Ayrıca katılımcı demokrasi yurttaşlığı, temsili demokrasilerde görülen dikey ilişkilere sahip değildir. Aksine katılımcı demokraside dikey veya yatay bağlar ortadan kalkmaktadır. Tüm yurttaşların hem yatay hem de dikey düzeyde birbirleriyle iletişim ve bağ kurabilecekleri katılım araçlarına ve mekanizmalarına önem vermektedir. Katılımcı yurttaşlığın etkin ve aktif niteliği sayesinde de yurttaşlar, temsili demokrasilerdeki araçsal veya kafa sayma niteliklerinden kurtularak bizzat siyasal yaşamın yaratıcısı niteliğine kavuşmaktadırlar (Barber, 1995: 278, 305). Öte yandan yurttaşlığı güçlendiren veya kısıtlayan unsurlar da bulunmaktadır. Güçlendiren unsurlar; kamusal kültür, kamusal alana katılım, yurttaşlık eğitimi, gelenekler ve yurtseverliktir. Kısıtlayan unsurlar ise sosyo-ekonomik eşitsizlikler, ölçek sorunu ve kamusal görüş belirsizlikleridir (Barber, 1995: 287). Bununla beraber yurttaşların karar alma ve yönetim süreçlerine katılım düzeyiyle ilgili bir de yurttaşlık profilleri bulunmaktadır.

Tablo 2. 2 Timney'in Yurttaş Katılım Profilleri

	Aktif Yurttaş	Ara Yurttaş	Pasif Yurttaş
Kontrol	Yurttaşıta	Paylaşılmış	Birim veya Kurumda
Parametreler	Yurttaş tanımlar	Kurum/Birim tanımlar	Kurum/Birim tanımlar
Süreç	Proaktif, açık	Geniş, açık	Kapalı
Kararlar	Fikir Birliği	Çoğunlukla Fikir Birliği	Kurum/birim fikirleri
Yurttaşın Rolü	Baskın	Tavsiye eden	Tepki gösteren
Politikaya Etki	Yurttaşın şekillendirdiği politika	Çoğunlukla yöneticilerin şekillendirdiği politika	Tamamen yöneticilerin şekillendirdiği politika
Katılım ve Katılım Zamanı	Başından beri	Sürecin ortasında	Formalite veya sürecin sonunda
Yönetim	Halk tarafından	Halkla	Halk için

Kaynak: Timney, 1998: 93.

Timney, katılımcı demokrasilerde yurttaşların katılım düzeylerini ve şekillerini inceleyerek yurttaşlığı; aktif yurttaşlık, ara yurttaşlık ve pasif yurttaşlık şeklinde üçe ayırmıştır. Katılımcı demokrasilerde olması gereken ise aktif yurttaşlık olarak ifade edilmektedir. Aktif yurttaşlık profilinde kontrol gücü yurttaşlarda bulunmaktadır. Karar alma süreçlerinde yurttaşlar baskın konumdadır ve kararlar fikir birliği ile alınmaktadır. Ayrıca yurttaşlar, karar alma süreçlerine en başından beri dahil olmaktadır.

Son olarak, katılımcı demokrasinin uygulanabilmesi ve aktif yurttaş profilinin elde edilebilmesi için bazı gerekliliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan bireylere; kararların alınma, uygulanma ve denetlenme süreçlerinde eşit düzeyde söz hakkı, tartışma ve görüşme imkânı ve bilgi edinme olanağı sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra katılım pratiği sadece birkaç kereliğine ve göstermelik olmamalıdır. Bireylere; aktif olarak katılabilecekleri, agonistik tartışmaları özendirici, çatışmaları ortak faydalara dönüştürme imkânı sunabilen ve ortak aklı ve iyiyi üretmeye yönelik katılım mekanizmaların ve ortamının sağlanması gerekmektedir. Ayrıca katılım mekanizmaları ve olanakları yaygın ve kapsayıcı olmalıdır. Bu açıdan özellikle seslerini duyurma imkânı olmayan ve sosyo-ekonomik anlamda güçsüz bireyler başta olmak üzere toplumun her kesimine eşit katılım olanaklarının sunulması gerekmektedir. Böylece her bireye aktif, etkin ve katılımcı birey olma yolu ve kendini ve yaşamını geliştirme imkânı açılmış olacaktır (Yaman, 2018: 138-139).

2.2.2. Katılım Araçları

Katılım pratiğine ihtiyaç duyan katılımcı demokrasi, çeşitli siyasal katılım araçlarına ve yöntemlerine de ihtiyaç duymaktadır. Katılım süreçleri; konuya, bağlama, hedef kitleye ve katılım pratiğinin amacına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu sebeple tek bir katılım aracından veya yönteminden bahsetmek mümkün değildir. Bu açıdan katılım pratiğinin boyutuna, amacına ve katılımcıların sosyo-politik bağlamına ve hedefine göre birçok katılım araçları ve yöntemleri bulunmaktadır. Bu araçlar ve yöntemler; geleneksel veya modern, aktif ya da pasif biçimde çeşitli şekillerde nitelendirilmektedir. Bu konu başlığında hem geleneksel ve modern hem de aktif katılım araçları ve yöntemleri birlikte incelenecektir.

2.2.2.1. Aktif Katılım Araçları ve Yöntemleri

Aktif katılım yöntemleri, vatandaşların siyasal katılım haklarına bağlı olarak var olan ya da oluşturulan yöntemlerdir. Siyasal katılım hakları; vatandaşların, yönetim ve karar alma süreçlerine aktif ve özgür bir şekilde katılmalarına imkân tanıyan tüm haklar olarak ifade edilmektedir. Bu haklar, özgürlüklerini korumak amacıyla bireylerin yönetim süreçlerine katılmalarına ve iktidarı etkilemelerine olanak tanımakta ve vatandaşlık statüsü doğrultusunda kullanılmaktadırlar. Siyasal katılım hakları doğrultusunda ortaya çıkan aktif katılım araçları ve yöntemleri de temelde vatandaşların karar alma süreçlerine katılımlarını arttırmayı, güçlendirmeyi ve daha etkili hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra aktif katılım yöntemleri; kararların meşruiyetini arttırmayı, katılım pratiğini geliştirmeyi, politik süreçlere ve yöneticilere karşı olan güvensizliği azaltmayı, hükümetten hesap sorulmasını, vatandaşların

siyasi kararları etkileyebilmesini ve vatandaşın etkinliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Aktif katılım araç ve yöntemlerinden başlıca olanlar; seçimler, oy verme, siyasal faaliyetlerde bulunma, seçme-seçilme ve referandumdur. Bunların yanı sıra yine aktif katılım yöntemi olan fakat daha çok yerel düzeyde uygulanan yöntemler de mevcuttur. Bunlar; halk denetimi, halk girişimi, halk vetosu, halk toplantıları ve kent konseyleridir (Bağçeci, 2020: 25-29).

2.2.2.1.1. Seçimler ve Oy Verme

Seçimlere katılım ve oy verme, karar alma ve yönetim süreçlerine katılmanın en temel yöntemidir. Oy verme eylemi, bir katılım aracı olarak bireylerin yönetim ve devletle ilgili kişisel tercihlerini belirttikleri ve mevcut yönetime oy vermeyerek hesap sorabildikleri katılım aracı olarak tanımlanmaktadır. Oy verme, seçimler aracılığıyla uygulanabilen bir yöntemdir (Bağçeci, 2020: 29).

2.2.2.1.2. Seçme, Seçilme ve Siyasal Faaliyetlerde Bulunma

Seçme, seçilme ve siyasal faaliyetlerde bulunma, temelde siyasal katılım hakları olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu hakların kullanılması, vatandaşların karar alma ve yönetim süreçlerine katılmaları anlamına geldiği için aynı zamanda birer araç ve yöntem olarak da tanımlanmaktadır. Seçme hakkı, oy verme eylemiyle birlikte vatandaşların kimler tarafından yönetilmek istediklerini belirlemeye; seçilme hakkı, vatandaşların devlet veya örgüt yönetiminde görev alabilmesine; siyasal faaliyetlerde bulunma ise vatandaşların siyasi parti kurabilmelerine, siyasi partiye dahil olabilmelerine, dilekçe sunabilmelerine, imza toplayabilmelerine, gösteri, yürüyüş, grev ve propaganda yapabilmelerine olanak tanıyarak vatandaşların çeşitli şekillerde yönetim ve karar alma süreçlerine dahil olmalarına imkan tanımaktadır (Gören, 2016: 3312; Şirin, 2011: 295).

2.2.2.1.3. Referandum

Referandum, temsili demokrasilerde sıklıkla başvurulmuş, vatandaşların karar alma süreçlerine doğrudan katılma imkânı buldukları bir doğrudan demokrasi aracıdır. Referandumlar, bir konuyla ilgili olarak vatandaşların görüşünü almak amacıyla gerçekleştirilen oylama olarak tanımlanmaktadır. Referandum aynı zaman yönetim tarafından vatandaşlara tanınmış bir siyasal katılım hakkıdır. Bu yöntem, vatandaşların karar alma süreçlerine sadece seçim dönemlerinde dahil olmalarını ortadan kaldırarak bireyleri pasif yurttaştan aktif yurttaşla dönüştürmektedir. Referandum sayesinde vatandaşlar, kararlara etki ederek egemenlik haklarını büyük ölçüde kullanmaktadır. Katılımcı demokrasi açısından

referandum, sıklıkla başvurulmuş bir aktif katılım aracıdır (Aslan, 2020: 177; Aydın, 2019: 398; Zengin, 2019: 32).

2.2.2.1.4. Halk Denetimi

Halk denetimi, vatandaşların idari kurumları ve yöneticileri denetlemeleri olarak ifade edilmektedir. Halk denetimi, bireysel olarak gerçekleştirilen bir eylem değildir. Denetimin etkili olabilmesi için denetim genellikle baskı grupları, STK'lar ve çeşitli örgütler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda halk denetimi, devlet kurumlarına ve yöneticilerine karşı örgütlü tepki olarak da tanımlanmaktadır. Tepkiye sebep olan durumlar ise genellikle şeffaf ve hesap verebilir olmayan yönetim uygulamalarının varlığıdır (Aydın, 2019: 399; Çevikbaş, 2008: 81).

2.2.2.1.5. Halk Vetosu

Halk vetosu genellikle referandum gibi algılanan bir aktif katılım yöntemidir. Bu yöntem, yönetimden yönetime değişik koşullarla uygulanabilmektedir. Halk vetosu; karar alma mercileri tarafından oluşturulan bir politikanın veya kanunun, halka sunulmuş belirli bir süre içinde halkın itirazlarını (varsa) ifade etmesine olanak tanıyan bir katılım yöntemidir. Halkın çoğunluğundan itiraz talebi gelirse, ilgili politika veya kanun, yürütme organı tarafından durdurularak referanduma taşınır ve tüm vatandaşların fikrine sunulur. Bu anlamda halk vetosu, referandumdan önceki bir ara yöntem olarak da ifade edilmektedir. Bu yöntemde, ilgili politika veya kanunun ne zaman halka sunulacağı ve ne kadar oranla uygulamanın referanduma taşınacağıyla ilgili koşullar, yine ilgili yönetim tarafından belirlenmektedir (Aydın, 2019: 399; Zengin, 2019: 31-32).

2.2.2.1.6. Halk Girişimi

Halk girişimi, vatandaşların bizzat kendi inisiyatifleriyle başlattıkları bir aktif katılım yöntemidir. Bu yöntemde vatandaşlar, var olan ya da yeni olan bir politika veya yasayla ilgili yönetim mercilerine karşı değiştirme veya iptal etme iradesi oluşturmaktadırlar. Bu doğrultuda vatandaşlar, belirli sayıda imza toplamak suretiyle istedikleri bir yasanın oluşturulmasını veya değiştirilmesini için girişimde bulunmaktadırlar. Halk girişimi doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan halk girişiminde halk tarafından oluşturulan yeni yasa talebi, direkt olarak halk oylamasına sunulmaktadır. Dolaylı halk girişiminde ise halkın hazırladığı yeni yasa teklifi, yönetim mercilerine sunulmakta ve ilgili teklifin kabul edilmesi için

yöneticilere baskı yapılmaktadır. Bu yöntem; bireyleri pasif yurttaştan, üretici ve aktif yurttaş dönüştürmesi bakımından oldukça etkilidir (Aydın, 2019: 400; Zengin, 2019: 30).

2.2.2.1.7. Halk Toplantıları / Kent Konseyleri

Kent Konseyleri, genellikle yerel yönetimlerde uygulanabilen bir aktif katılım yöntemidir. Genellikle yerel düzeyde uygulanan bu yöntemde, söz konusu yerel birimle ilgili politikaların, kararların ve girişimlerin müzakere edilerek tartışılması ve sorunların çözümüne yönelik fikir alışverişinin yapılması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra kent konseylerinde ilgili yerel yönetimin; gerçekleştirdiği uygulamalar ve faaliyetler hakkında vatandaşlara bilgi aktarması, sorulara yanıt vermesi ve taleplerin alınması da sağlanmaktadır. Bu sayede daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim olanaklı hale gelmektedir (Aslan, 2020: 177; Çevikbaş, 2008: 81).

2.2.2.1.8. Halk Çalıştayı

Halk Çalıştayı, katılımcı demokrasinin yeni gelişen, modern ve aktif katılım yöntemleri arasında yer almaktadır. Bu yöntem, gelecekteki demokratik katılım süreçlerine bir ön hazırlık ve ön bilgilendirme sağlanması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Buna göre 4-14 günlük bir zaman dilimi içinde toplumdaki farklı kesimlerden oluşan, sayıları 50 ile 1000 kişiden oluşan grupların bir araya getirilerek müzakere etmeleri ve uzlaşma arayışına girmeleri sağlanmaktadır. Tartışma süresi boyunca her grup periyodik olarak rapor hazırlar ve bu raporlar her gruba sunulur ve geri dönüşler alınır. Bu sayede uzlaşma kararına varana kadar bireyler ve gruplar, ilgili konular hakkında oldukça detaylı bilgi sahibi olur ve gelecekteki demokratik süreçte daha bilgili ve isabetli karar vermiş olurlar (Zengin, 2019: 35).

2.2.2.1.9. Geri Çağırma

Geri çağırma yöntemi; bir kamu organının veya bir kamu görevlisinin, henüz görev süresi dolmadan vatandaşlar tarafından görevine son verilmesi olarak ifade edilmektedir. Yöntemin temelinde; seçmenler tarafından temsilciye verilen yetki ve görevlerin yine seçmenler tarafından imza ve dilekçe yoluyla geri alınması bulunmaktadır. Geri çağırılan kamu görevlisinin yerine ise seçim aracılığıyla seçmenler tarafından yeni bir görevli getirilse de bu koşullar ülkeden ülkeye farklı şekilde uygulanabilmektedir (Aslan, 2020: 179; Erol, 2019: 44).

2.2.2.1.10. E-Katılım

E-katılım yani elektronik katılım, bireylerin karar alma süreçlerine bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla dahil oldukları ve birbirleriyle doğrudan etkileşime ve iletişime geçme

imkânı buldukları yeni nesil bir katılım yöntemi olarak ifade edilmektedir. E-katılım yöntemiyle birlikte karar alma ve yönetim süreçleri çevrimiçi ve dijital ortamda; e-demokrasi, e-devlet, e-yönetim, e-yönetişim, e-seçim, e-oylama, e-kampanya, e-müzakere ve e-forum gibi elektronik uygulamalarla gerçekleşme imkânı bulmaktadır (Demirhan, 2019: 62; Vural Dinçkol ve Işık, 2019: 717-718).

2.2.2.1.11. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) “çeşitli alanlarda faaliyet göstermek amacıyla, sivil toplum tarafından oluşturulan, devletin siyasal ve idari yapılanmasından bağımsız, kendi bütçeleri ve karar organları olan kuruluşlar” olarak ifade edilmektedir. STK’lar, karar alma süreçlerine katılımın sağlanması ve artırılması noktasında önemli bir role sahiptir. Günümüzde STK’lar, kamu ve özel sektörden sonra ayrı bir üçüncü sektör olarak ifade edilmektedirler. STK’lar, karar alma süreçlerine dahil olma ve alınan kararları etkileme noktasında bireysel çabadan ziyade örgütlü bir etkileşim ve baskı kurma imkânı sunmaktadırlar. STK’lar, örgütlü yapısı sayesinde hükümet üzerinde baskı kurabilme, alınan kararları etkileyebilme ve katılımı özendirme noktasında önemli bir katılım aracı olarak ifade edilmektedirler (Kaypak, 2012: 181-183; Nacak, 2014: 207).

2.3. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi, demokrasinin ilk formu olarak ifade edilmektedir. Halkın yönetimi anlamına gelen demokrasi, doğrudan formunda, halkın bizzat yönetime katılımını ve karar alma sürecini bizzat yönlendirip yönetmesini ifade etmektedir. Günümüz modern temsili demokrasinden oldukça farklı bir işleyiş biçimine sahip olan doğrudan demokrasi, demokrasinin en saf ve ideal olan şekli olarak kabul edilmektedir (Dahl, 1993: 1-2; Hansen, 1992: 1). Doğrudan demokrasi modeli literatürde genellikle “Atina Demokrasisi, Antik Yunan Demokrasisi ve Klasik Demokrasi” olarak da geçmektedir. Doğrudan demokrasiyi daha iyi anlayabilmek ve günümüz modern temsili demokrasiyle karşılaştırmak için Antik Yunan uygarlığına ait olan Atina kent-devletini incelemekte fayda vardır.

Antik Yunan uygarlığı; felsefenin, sanatın, tekniğin ve bilimin yanı sıra dünya siyasi tarihinde monarşi, aristokrasi, oligarşi, timokrasi, demokrasi ve cumhuriyet gibi farklı yönetim şekillerinin görüldüğü ilk medeniyetlerden biridir (Aydoğdu, 2019: 4737; Held, 2008: 11). M.Ö. 507 senesinde Antik Yunan uygarlığına ait olan Atinalılar, neredeyse iki yüzyıl boyunca demokratik yönetim şeklini benimsemiş ve uygulamışlardır. Atina demokrasisinin, başta katılımcı ve müzakereci demokrasi kuramları olmak üzere günümüzde var olan bütün

demokrasi kuramlarını önemli şekilde etkilediği ifade edilmektedir (Dahl, 2019: 19-20; Held, 2008: 13).

Atina demokrasisinin kendine özgü uygulanma koşulları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, doğrudan demokrasi modelinin *site* veya *polis* olarak da isimlendirilen yapılar içinde gerçekleşme imkânı bulmuş olmasıdır. Günümüzde kent-devletleri ya da şehir devletleri olarak da kavramsallaştırılan bu oluşumlar küçük ölçekli devletler olarak da tasvir edilebilirler.²³ Bir veya birden fazla merkeze sahip olan bu yapılar siyasal ve sosyal niteliğin yanı sıra askeri, dini ve ekonomik bir yapıya da sahiptirler (Held, 2008: 11-12; Uygun, 2017: 12-14).

Antik Yunan'daki kent-devletlerinin sayısı yaklaşık 750 olarak bilinmektedir. Bu kent-devletleri arasında dil ve kültür birliği olmasına rağmen siyasal bir birlik söz konusu olmamıştır. Bu yüzden genel bir “Yunan Demokrasisi”nden bahsetmek mümkün değildir. Sayısı 750’yi bulan bu kent-devletleri arasında en çok bilinen ve en güçlü demokrasiye sahip olan kent-devleti ise Atina’dır (Dahl, 2019: 20; Hansen, 1992: 55; Uygun, 2017: 10). Antik Yunan kent-devletleri; ölçü, denge ve erdem merkezleri olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra kent-devletlerinde dağınık bir siyasal ve sosyal yapı yerine türdeş bir toplum yapısı hakimdir. Siyasal, dini, sosyal, ekonomik ve askeri yapısıyla bütüncül bir yapıya sahiptir. Sitelerin en büyüğü ve ünlüsü olan Atina sitesinin ön plana çıktığı nokta, vatandaşlarının sahip olduğu demokratik bilinç ve kültürle ilgilidir. Atina sitesinde demokrasiden taviz vermemeye büyük özen gösterilmiştir (Arblaster, 1999: 29-30; Aydoğdu, 2019: 4740; Uygun, 2017: 11).

Atina’da yirmi yaş üzeri erkekler, doğal vatandaş sayılmıştır. Vatandaşlık, sadece vatandaş statüsünde olan erkek ve kadının resmi evliliklerinden dünyaya gelmiş çocukları için mümkün olmuştur. Vatandaş sayılmayanlara evlenme ve mülk sahibi olma hakları verilmemiştir (Hüner, 2013: 3). Vatandaşlar, siyasal haklar bakımından ayrıcalıklı bir gruba oluşturarak siyasal haklar ve yönetime katılma konusunda tekeli bir yetkiye sahip olmuşlardır. Kadınlar, çocuklar, yabancılar ve köleler vatandaş statüsüne dahil olmamışlardır. Bu sebeple söz hakkı ve karar almaya katılım gibi siyasal hakları da bulunmamaktadır. Bu yüzden Atina demokrasisinde hem katılımın hem de dışlamanın özel bir siyasal karışımı olduğu söylenebilir (Candan, 2015: 10; Schmidt, 2002: 35).²⁴

²³ Sartori’ye göre Antik Yunan’da kent-devleti olarak isimlendirilen sitelerin hiçbirisi aslında kent-devleti değil, kent-topluluklarıdır. Devlet kavramı modern siyasal anlamında ilk olarak Machiavelli ile birlikte kullanılmıştır ve günümüzdeki anlamıyla da “toplumun üstünde yer alan iktidar” olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla Antik Yunan sitelerini kent-devleti olarak tanımlamak hatalıdır. Çünkü Antik Yunan demokrasisinin en önemli özelliklerinden birisi de devletsiz olmasıdır (2017: 340-341).

²⁴ Atina kent-devletinde kadınların, çocukların ve kölelerin siyasal haklara ve vatandaş statüsüne sahip olmaması, Atina’da doğrudan demokrasiyi mümkün hale getiren önemli etkenlerden biri olmasına karşın, Atina demokrasisinde bulunan kölelik kurumu ve kadınların siyasal haklara sahip olmaması durumu, çoğu kez siyaset bilimciler tarafından eleştirilmektedir. Günümüz modern demokrasilerinde bu şekilde bir eşitsizlikten fayda sağlanması söz konusu değildir (Hüner, 2013: 2).

2.3.1. Atina Sitesinde Doğrudan Demokrasi Kurumları

Atina demokrasisinde özellikle öne çıkan dört temel kurum bulunmaktadır. Bunlardan ilki Halk Meclisi, ikincisi Beşyüzler Konseyi, üçüncüsü Halk Mahkemeleri, dördüncüsü ise yüksek memurlardır. Bu kurumlar arasında bir hiyerarşi yapıldığında şüphesiz en başta Halk Meclisi gelmektedir. Beşyüzler Konseyi'nin Halk Meclisi'nden ayrı bağımsız bir iradesi bulunmamaktadır. Burada altı çizilmesi gereken noktalardan biri de hem Meclis'in hem Konsey'in hem de mahkeme jürilerinin sıradan vatandaşlar tarafından oluşmuş olmasıdır (Schmidt, 2002: 30-31).

2.3.1.1. Halk Meclisi (Ekklesia)

Ekklesia, Atina demokrasisinin yasama organını oluşturan Halk Meclisi olarak bilinmektedir. Bu Halk Meclisi'nin kaç üyeye sahip olduğu kesin olarak bilinmemektedir fakat her yetişkin erkek vatandaş bu meclisin doğal üyesi olarak kabul edilmiştir. Senede kırk kere olağan olarak toplanan bu Meclis'e, vatandaşlar doğrudan katılım göstererek karar alma süreçlerine bizzat dahil olmuşlardır. Halk Meclisi, katılım sayısının düşüklüğü ve demokrasinin tam anlamıyla işlemediği gerekçeleriyle kimi siyaset bilimciler tarafından eleştirilmektedir. Aristoteles ve Thukydides'e göre Halk Meclisi toplantılarına katılan vatandaş sayısı 2.000 ile en fazla 5.000 arasında değişiklik göstermiştir (Aristoteles, 2020: 48-49; Hansen, 1992: 125-130; Held, 2008: 17; Uygun, 2017: 20-22).

Meclis'in yetkileri arasında ise Atina kent-devletinin yöneticilerini seçmek, siyasal davalara bakmak, kişisel durumlarla ilgili kararlar almak ve dış politikalarla ilgili kararlar almak bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde toplantı maliyetini azaltmak ve daha hızlı karar almak amacıyla meclis, yetkilerini “nomothetai” isimli yasama komisyonuna devretmiştir. Halk Meclisi'nin karar alma ve onaylama görevinin dışında gerçek müzakere ve tartışma ortamı yaratarak demokratik değerleri güçlendirdiği de belirtilmelidir. Vatandaşlar Halk Meclisi'nde özgürce konuşup fikirlerini ifade edebilmiştir. Bunu da “isegoria” kavramıyla tanımlamışlardır. “isonomia” kavramı ise kanunlar önünde eşitliği ifade etmektedir. Vatandaşlar Halk Meclisi'nde yasa teklifi sunma hakkına sahip olmuşlardır fakat sunulan teklifin yasalaşmasından sonra doğacak bütün sonuçlardan, yasayı öneren vatandaş sorumlu olmuştur (Candan, 2015: 11; Hansen, 1992: 152-155; Hüner, 2013: 4; Uygun, 2017: 22-24). Atina sitesinde doğrudan demokrasi uygulamasının öncelikli olarak görüldüğü yer Halk Meclisi olmuştur. Halk Meclisi'nin karar alması bakımından önünde kayda değer bir sınırlama veya engel bulunmamıştır. Bu yüzden Meclis, oldukça serbest hareket etme imkanına sahip olmuştur. Bununla birlikte, Halk Meclisi'nde el kaldırılarak yapılan açık oylamalarda

vatandaşların çekinerek kendilerini ifade etmekten kaçınmaları ve cesaretlerinin kırılmış olma ihtimalinden dolayı açık oy usulü bazı siyaset bilimciler tarafından eleştirilmiştir (Çağla, 2015: 33; Schmidt, 2002: 32).

2.3.1.2. Beşyüzler Konseyi (Boule)

Beşyüzler Konseyi, Atina demokrasisinin yürütme organı olarak bilinmektedir. Günümüz siyasal sistemlerindeki yürütme organına benzer işlevlere sahip bir kurumdur. Bu Konsey, Atina kent-devletini oluşturan 10 kabile ve 139 yerel birimi temsil edecek biçimde düzenlenmiştir. Konsey’de her kabileden 50 kişi kurayla belirlenerek 1 seneliğine Konsey üyeliği yapmıştır. Aristoteles’in belirttiğine göre her gün toplanan Konsey’de üyelere, Halk Meclisi üyelerine ödenen ücretin beş katı ücret ödenmiştir. Konsey başkanı aynı zamanda devlet başkanı da sayılmıştır. Başkan, 500 kişi içinden kurayla belirlenerek 24 saatliğine göreve getirilmiştir ve bu kişi Atina’yı dış ilişkilerde ve politikalarda temsil etmiştir. Bu durum demokrasi açısından eşsiz bir nitelik olarak değerlendirilmektedir (Candan, 2015: 11; Hüner, 2013: 6; Uygun, 2017: 26-28).

Konsey toplantıları “buleterium” olarak isimlendirilen Konsey binasında gerçekleştirilmiştir. Pazaryeri olan “agora”nın bitişiğinde olan bu bina, Konsey üyelerini ve halkı bir araya getirme özelliğini taşımıştır (Çağla, 2015: 26). Beşyüzler Konseyi’nin görev ve yetkileri arasında; hükümet etmek, Halk Meclisi ve Halk Mahkemesi’ne katkıda bulunmak, Halk Meclisi’nin gündemini belirlemek gibi görevler yer almaktadır. Bu görevlerin yanı sıra Halk Meclisi tarafından Konsey’e bazı sınırlamalar da getirilmiştir. Böylece Konsey; savaşa ve barışa karar verme, ölüm cezası, siyasal hakların alınması, para cezası, kutsal alanlara ve pazaryerine girişin yasaklanması gibi cezaları verememiştir. Yürütme organının idari yapısını oluşturan yöneticiler ise kura veya seçim yoluyla seçilerek bir yıl süreliğine göreve getirilmişlerdir. Görev bitiminde ise görevdeyken yapmış oldukları eylemlerle ilgili denetimden geçmişlerdir (Aristoteles, 2020: 51-56; Hansen, 1992: 232-233; Uygun, 2017: 28-30).

2.3.1.3. Halk Mahkemesi (Dikasterion)

Atina demokrasisinde yargılama faaliyeti savcı, avukat, yargıç gibi profesyoneller tarafından değil, bizzat vatandaşlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Mahkemeler, her senenin başında kurayla belirlenen 6.000 vatandaştan oluşturulmuştur ve dava türüne göre 201, 501, 1001, 1501, 2501 jüriden oluşan mahkemeler kurulmuştur. Seçim yerine kura sisteminin tercih edilmesi, her vatandaşa eşit şans verilmesinin yanı sıra rüşvet olaylarının da önüne geçilmesi

amacına yöneliktir. Senede yaklaşık olarak 200 kez toplanan Halk Mahkemesi'nin asıl görevi ise Halk Meclisi ile Beşyüzler Konseyi'ni ve yöneticilerini denetlemek olmuştur. Atina Mahkemesi'nde davalar; ceza davaları ve hukuk davaları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kişilerin kendilerini savunmak amacıyla para karşılığı birini tutması yani avukatlık hizmeti yasak olduğundan, davacı ve davalının mahkeme salonunda bizzat bulunması gerekmiştir (Aristoteles, 2020: 58-60; Çağla, 2015: 27; Hansen, 1992: 178-183; Uygun, 2017: 30-35).

Bununla birlikte, Atina demokrasisinde vatandaşlar, Halk Mahkeme'sinden Halk Meclisi'nin kararlarının iptal edilmesini talep edebilmekteydiler. Bu durumda ilgili karar tekrar görüşülmekte ve neticelendirilmekteydi. İncelenen kararda sitenin çıkarlarına aykırı bir durum tespit edildiği takdirde ilgili kanunu teklif eden vatandaş yargılanarak cezaya tabi tutulmuştur. Bu durumun Halk Meclisi'nde konuşma ve ifade özgürlüğünü bir anlamda kısıtlamış olabileceği ifade edilmektedir (Hüner, 2013: 8).

2.3.2. Atina Sitesinde Doğrudan Demokrasinin Gerçekleştiği Koşullar

Atina sitesinde doğrudan demokrasi modelinin gerçekleşmesini mümkün kılan en önemli koşullardan ilki, devletin günümüzdeki devletlere kıyasla çok küçük bir ölçeğe sahip olmasıdır. Antik Yunan'daki diğer kent-devletlere kıyasla Atina en büyük ölçeğe sahip olmasına karşın, bu oran günümüzdeki modern devletlerle kıyaslanamayacak kadar küçüktür (Uygun, 2017: 47-48). Öte yandan toplam nüfus ve vatandaş nüfusu da doğrudan demokrasiyi mümkün kılan önemli etkenler arasındadır. Nitekim toplam nüfusunun 300 bin veya 400 bin civarı olarak tahmin edildiği Atina'da siyasal haklara sahip olan ve vatandaş olarak nitelendirilen kişilerin sayısı ise 300 binde 30 bin olarak tahmin edilmektedir. siyasal haklara sahip olmayan ve vatandaş olarak sayılmayan kadınlar, çocuklar, yabancılar ve köleler çıkarıldığı zaman siyasal haklara sahip vatandaş nüfusu, toplam nüfusun yaklaşık olarak onda birine denk gelmektedir. Bu da doğrudan demokrasinin uygulanmasını ve vatandaşların direkt olarak karar alma sürecine katılmasını kolaylaştıran bir başka etkidir (Hansen, 1992: 86-88; Uygun, 2017: 47).

Atina toplumunda devletin küçük ölçekli olması ve nüfusun az olması sebebiyle yüz yüze bir toplum yapısının olduğu görülmektedir. İnsanlar sürekli olarak festivallerde, pazar ve toplantı yerlerinde bir araya gelmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak ortak bir kültür, dil, din ve sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Modern toplumlarda görülen sınıfsal, kültürel ve etnik çatışmaların aksine Atina'nın türdeş toplum yapısı, insanların birbirine karşı hoşgörülü ve anlayışlı olmasını sağlamış ve toplumda ortak kader bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Hansen, 1992: 60; Uygun, 2017: 49-52). Atina kent-devletinde insanlar gün içerisinde

birbirleriyle karşılaşma ve iletişim kurma imkanına sahip olmuşlardır. Doğrudan sözlü iletişime dayanan bu yüz yüze toplum yapısı, demokrasinin içselleştirilmesi, fikir ve ifade özgürlüğünün ilerlemesi bakımından olumlu gelişmeler sağlamıştır (Schmidt, 2002: 33).

Atina vatandaşları için sitenin çıkarları, bireysel çıkarlardan çok daha önce gelmekteydi. Bu yüzden sitenin bağımsızlığı ve varlığının korunması için herkesin canını ve malını feda etmeye hazır olduğu ifade edilmektedir. Sitenin ihtiyacı olduğu tek şey ise vatandaşların site işlerinde görev alması ve karar alma sürecine katılım göstermesi olmuştur. Atina sitesinde yasama, yürütme ve yargı organlarını gerçekleştirecek profesyonellerin ve günümüzdeki gibi devlet sisteminin olmaması da bu faaliyetleri vatandaşların gerçekleştirmesini gerekli kılmıştır. Bu yüzden sitenin bağımsızlığı, sistemin devamlılığı ve en önemlisi de vatandaşların özel alandan kurtulup özgürlüklerini gerçekleştirmek amacıyla siyasal alana dahil olması, Atina vatandaşlarında ileri bir yurttaşlık bilincinin oluşmasına ve siyasal yaşama aktif katılımın sağlanmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır (Uygun, 2017: 74-76).

Atina sitesinde yönetime ve kamusal alana katılmak demek bir anlamda yaşamak anlamına gelmiştir. Doğrudan demokrasinin de sürekliliği için, vatandaşların siyasete ilgisi ve karar alma sürecine katılımı son derece önemlidir. Çünkü doğrudan demokrasi; halkın bizzat politikaları belirlemesi, kararları alması ve iktidarı doğrudan kullanması anlamına gelmektedir. Atina’da demokrasiye altın çağını yaşatan Perikles de ünlü cenaze töreni söylevinde “Biz Atinalılar, devlet işlerine karışmayanlara, kendi işi gücü ile uğraşan sessiz kişilere yurttaş değil, hiçbir işe yaramayan biri gözüyle bakıyoruz.” diyerek vatandaşların siyasal yaşama aktif katılımının önemini ifade etmiştir (Uygun, 2017: 76-77). Bu bakımdan vatandaşların siyasal haklara sahip olmaları, oy kullanmaları, fikirlerini ifade edebilmeleri ve yönetici olmak için aday gösterilmeleri onlar için özgürlük olarak anlaşılmıştır. Atina sitesinde yaşamaktan kastedilen şey, siyasal hayata katılmak ve iktidarı paylaşmak olmuştur. Bu faaliyetler aynı zamanda insan sayılmak, vatandaş sayılmak ve özgür olmak anlamını da taşımıştır.

Öte yandan Atina demokrasisinde farklı fikirleri ve görüşleri susturarak tek bir görüşü vatandaşlara benimsetmeye çalışan bir düzen olmamıştır. Bunun aksine; pazaryeri, dini mekanlar ve sokaklar, toplumun tartışmalarını gerçekleştirdiği ve fikirlerini ifade edebildiği kamusal mekanlar olarak görülmüştür. Bu mekanların yanı sıra tiyatrolar da özellikle siyasal komedinin ve taşlamaların sahnelendiği önemli kamusal mekanlardan birisidir. Sahnelenen oyunlarda siyasi konular eleştirel bir dille seyircilere aktararak kamuoyunun oluşmasına büyük katkılar sağlanmıştır (Çağla, 2015: 34; Uygun, 2017: 58-66).

Hannah Arendt’e göre Antik Yunan’da da kamusal alan ve özel alan ayrımının olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde pazaryerleri, toplantı yerleri, festival alanları, sokaklar ve

tiyatrolar kamusal alan olarak düşünülmüş ve bunların dışında kalan, vatandaşların mülkü olan haneler ve evler de özel alanlar olarak görülmüştür. Bu dönemde, vatandaşın kendine ait hanesinin yani özel alanının olmaması, o vatandaşın siyasal haklarının da olmadığını hatta insandan sayılmayarak köle statüsünde olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu kişiler kamusal alanda da var olamamışlardır. Bir başka ifadeyle, Antik Yunan’da hane, siyasal ve kamusal alana katılabilmek için var olması gereken bir ön koşul olmuştur. Kamusal ve siyasi alan ise eşitliğin ve özgürlüğün olduğu, yöneten ve yönetilen ilişkisinin yani hiyerarşinin olmadığı, herhangi bir zorunluluğun bulunmadığı, serbest ve özgür bir alan olarak düşünülmüştür. Vatandaşlar özel alandan kamusal alana geçtikçe özgürleştiklerini düşünmüşlerdir (Arendt, 1998: 38-58; Uygun, 2017: 69-73).

Vatandaşların hükümet görevlerinde doğrudan görev almaları, yönetim ve iktidarın paylaşımıyla ilgili kararları bizzat kendileri almaları ve sürece doğrudan katılarak fikirlerini ifade edebilmeleri, demokratik idealin bir nevi gerçekleştiğini gösterir niteliktedir. Atina’da demokrasi ve tartışma birbirinden ayrı düşünülmemiştir. Halk Meclisi’nde ve kamusal alan olarak görülen pazaryeri ve sokaklarda, vatandaşların ifade özgürlüğüyle gerçekleştirdiği tartışmalar, demokrasinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Halk Meclis’ine vatandaşların aktif katılımı, demokrasinin etkin bir biçimde işlemesini sağlamıştır. Demokrasinin içselleştirilmesi ve benimsenmesi, vatandaşların siteyle ilgili sorumluluklarını bilmelerine ve sitedeki herkesle ortak kaderi paylaştıklarını kabullenmelerine dayalı olmuştur (Arblaster, 1999: 34-40).

Atina’da bütün karar alma, yargı ve idare faaliyetlerinin bizzat vatandaşlar tarafından gerçekleştirilmiş olması sebebiyle ayrıca bir devlet kavramı oluşmamış; yasama, yürütme, yargı faaliyetlerini gerçekleştirecek profesyonel ve hiyerarşiye sahip devlet kurumları da söz konusu olmamıştır. Bu yüzden Atina’da “devlet biziz” anlayışı hâkim olmuştur. Bütün siyasal görevler ve kurumlar birer vatandaş etkinliği olarak düşünülmüş ve buna göre yapılandırılmıştır (Hansen, 1992: 57-59; Uygun, 2017: 78). Sartori’ye göre Atina sitesinde yöneticilerle yönetilenler şeklinde belirli bir hiyerarşinin olmaması ve bütün vatandaşların görevlerini yüz yüze gerçekleştirerek iktidarı doğrudan kullanmış olmaları doğrudan demokrasi olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir demokrasi sisteminin mümkün olması için vatandaşların kendilerini tümüyle kamu görevlerine vermeleri gerekli olmuştur. Kişisel çıkarlar bir kenara bırakılıp “savaşta kanını, barışta zamanını ver” anlayışıyla tüm vatandaşlar yönetime katılarak yine kendini yönetmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra, doğrudan demokrasiyi uygulamak için uygun koşullara sahip olan Atina sitesinde bile doğrudan katılıma dayanan demokrasi sistemi çok çabuk bozulabilen bir yapıya sahip olmuştur. Anlamsız gürültüler, demagojiler ve

demokrasi karşıtı grupların davranışları, demokrasinin zaman zaman sekteye uğramasına sebep olmuştur (2017: 342-345).

Günümüzde bazı siyaset bilimciler tarafından Atina demokrasisi “seçkinci oligarşi” olarak tanımlanırken bazıları tarafından da “vatandaşın kitlesel aristokrasiyle kölelerin üzerindeki hakimiyeti” olarak yorumlanmıştır fakat Atina demokrasisinin radikalliğini oluşturan nokta ise yoksul veya zengin fark etmeksizin vatandaşların siyasal eşitliğidir. Fakat bu eşitlik; liyakati, manevi ve siyasal erdemi temel alan orantılı eşitlikten ziyade liyakatten soyutlanmış sayısal yani aritmetik eşitlikle ölçülmüştür. Bu da dönemin filozofları tarafından oldukça eleştirilmiştir (Schmidt, 2002: 36-38). Öte yandan Atina demokrasisinin kurumlarında idareciler ve memurlar kura yoluyla ve kısa süreliğine göreve getirilmişlerdir. Bazı siyaset bilimcilere göre göreve gelen kişilerin kısa sürede değişmesi, profesyonel ve teknik konularda uzmanlaşmaya engel olmuştur. Sanayileşmemiş ve küçük ölçeğe sahip bir toplumda uzmanlaşmaya gerek duyulup duyulmadığı da yine siyaset bilimcilerin tartıştığı ayrı bir konudur. Bununla birlikte vatandaşların yönetime ve karar alma sürecine aktif katılımları sayesinde siyasi konularda kendilerini geliştirdikleri ve uzmanlık olmasa da deneyim sahibi oldukları ifade edilebilir (Hüner, 2013: 6). Uzmanlaşmanın olmamasından dolayı Atina demokrasisinin amatör siyaset olduğunu söylemek mümkündür. Atina vatandaşları, amatörce yürütülen siyasetin profesyonel siyasetten daha başarılı olduğuna ve daha iyi sonuçlar verdiğine inanmışlardır. Çoğunluk kararının tek bir kişinin veya birkaç kişinin alacağı karardan daha sağlam ve etkili olduğunu düşünmüşlerdir. Bunun yanı sıra çoğunluk kararının, herkesin katkısıyla mükemmelleştirilebileceği düşünülmüştür (Uygun, 2017: 97-101).

2.4. Müzakereci Demokrasi

Müzakereci demokrasi; bireylerin, toplumsal işler hakkında konuştukları, ilgili bilgileri paylaştıkları, toplumla ilgili fikirlerini oluşturdukları ve karar alma süreçlerine müzakere yoluyla katıldıkları sosyo-politik bir sistem olarak ifade edilmektedir. Habermas ve taraftarları tarafından geliştirilen bu model, halk egemenliği kavramını ve demokrasinin temel ilkelerini iletişimsel eylem teorisi üzerinde yeniden kavramsallaştırmaktadır (Sitembölükbaşı, 2005: 147-148). Müzakereci demokrasi, radikal olmayan farklılıklarla kendi içinde alt kollara ayrılmaktadır. Dryzek tarafından “söylemsel demokrasi”, Mansbridge tarafından “birimsel demokrasi”, Rawls tarafından “örtüşen konsensüs”, Young tarafından “iletişimsel demokrasi”, Cohen tarafından “doğrudan müzakereci poliarşi” adıyla çeşitli müzakereci demokrasi yaklaşımları mevcuttur. Fakat her ne kadar alt kollara ayrılırsalar da temelde hepsi, bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu ortak iradenin meşru yollarla ifade edilmesini sağlamayı

amaçlamaktadır. Bu açıdan müzakereci demokrasi yaklaşımları, bireylerin yaşamlarını etkileyen kararlarda eşit bir şekilde söz sahibi olmaları gerektiği düşüncesini benimsemektedir ve büyük ölçüde hepsi, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramını esas almaktadır (Candan, 2015: 94; Üstüner, 2007: 315).

Habermas, müzakereci demokrasi kuramını oluştururken yine kendi kuramı olan iletişimsel eylem ile kamusal alan kuramını temel almıştır. Bu açıdan müzakereci demokrasi, iletişimsel eylem teorisinde bulunan bazı iletişimsel ön varsayımlara sahiptir. Müzakereci demokrasinin iletişimsel ön varsayımlara sahip olması, onun prosedürel bir katılımcı demokrasi formu olduğunu da ifade etmektedir (Coşkun, 2019: 41). Habermas, toplumsal eylemleri farklı kategorilerde sınıflandırmaktadır. Ona göre toplumsal eylemler ya stratejik ya da iletişimseldir. Bu açıdan eylem tipleri sınıflandırması şu şekildedir:

Tablo 2. 3 Habermas'ın Eylem Tipleri Tipolojisi

Eylem Yönelimi	Başarı Yönelimli Eylem	Anlaşma Yönelimli Eylem
Toplumsal Olmayan	Araçsal Eylem	-
Toplumsal Olan	Stratejik Eylem	İletişimsel Eylem

Kaynak: Habermas, 2001: 305

Habermas'a göre stratejik ve araçsal eylemler, başarı yönelimli eylemlerdir. Bir başka ifadeyle, karşıdakini etkilemeyi amaçlayan eylemlerdir. Bu tür eylemler, bencil çıkarları temsil etmektedir. Anlaşmaya yönelik eylemler ise bireylerarası etkileşime ve iletişime dayanan, etkiden çok edimsel nitelikteki eylemler olarak ifade edilmektedir. Bu tür eylemler, karşılıklı iletişimle ortaya çıkarılan bir anlaşmayı temsil etmektedir (Habermas, 1984: 101; Habermas, 2001: 305-312). Habermas, iletişimsel eylemleri, “yaşam dünyası” olarak tanımladığı bir toplumsal bağlamda ele almaktadır. Yaşam dünyası, çeşitli durumlarla başa çıkma amacıyla eylemde bulunma ihtiyacı duyan bireylerin, iletişimsel eyleme başvurdıkları alan olarak ifade edilmektedir (Habermas, 2001: 559). Yaşam dünyasının yapısal bileşenini ise toplum, kültür ve kişilik oluşturmaktadır. Bu anlamda toplum; daha çok toplumdaki meşru kurumsal düzenlemeleri ifade etmektedir. Kültür ise iletişim eylemine dahil olan tarafların, ilgili müzakere konularında kendilerine lazım olan bilgileri tedarik ettikleri bir bilgi stoku olarak ifade edilmektedir. Kişilik ise bireyin; konuşma, eyleme geçme, düzeltme, anlama, süreçlere katılma ve kendi iddiasının doğruluğunu kanıtlama eylemlerinin ve yeteneklerinin tümü olarak ifade edilmektedir (Habermas, 1984: 204-205; Habermas, 2001: 571). Dolayısıyla yaşam dünyasında var olan iletişimsel eylem, bu üç bileşenin rasyonel bir şekilde birbirini tamamlamasıyla ortaya çıkmaktadır (Habermas, 1984: 212-214).

Öte yandan her söylem, her diyalog ve iletişim yöntemi, iletişimsel eylem olarak kabul edilmemektedir. Bir söylemin iletişimsel eylem niteliği kazanabilmesi için normatif bir geçerlilik ve doğruluk iddiası taşıması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, bir konuşmacıdan, kendi iddialarını rasyonel kanıtlar ve argümanlarla savunması beklenmektedir. Böylece konuşmacı, kendi rasyonel iddialarının doğruluğunu savunurken, iletişimsel eylemin rasyonel niteliğini de ortaya çıkarmaktadır (Habermas, 1984: 301-304). Bu doğrultuda iletişimsel eylemin bireyler arasındaki rasyonel söylem iddialarını vurgulayan Habermas, bu iletişim sürecinden ortak anlaşmaya varabilecek normatif önermelerin de türeyebileceğini ifade ederek rasyonel tartışmaların gerçekleşebileceği bir katılımcı demokrasinin kurulabileceğini ileri sürmektedir (Coşkun, 2019: 45).

Habermas; cumhuriyetçi, liberal ve müzakereci olmak üzere demokrasi tiplerini üçe ayırmaktadır. Liberal demokrasiler; araçsal aklın, piyasa kapitalizminin ve bireysel çıkarların hâkim olduğu yetersiz ve eksik günümüz temsili demokrasileri olarak da ifade edilmektedir. Cumhuriyetçi demokrasiler ise bireylerin karar alma süreçlerine görece daha ilgili olduğu, aktif ve katılımcı vatandaşlığın hâkim olduğu; toplumsal dayanışma, bütünleşme ve ortak yararın amaçlandığı demokrasiler olarak ifade edilmektedir. Cumhuriyetçi demokrasiler her ne kadar katılımcı ve müzakereci nitelikler taşısalarda karşılıklı diyalog, iletişim ve müzakere usullerinin kurumsallaşmasından ziyade ortak eylem ve salt topluluk anlayışına dayandığı için ve rasyonellikten çok etik değerlere bağlı kaldığı için Habermas tarafından eleştirilmektedir. Bu bakımdan üçüncü yol olarak görülen müzakereci demokrasi, liberal ve cumhuriyetçi demokrasilerin sahip olduğu değerlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir modeldir ve diğer demokrasi modellerinden daha üstün bir konumda yer almaktadır. Habermas tarafından bu model, liberal ve cumhuriyetçi demokrasilerin sivri yönlerinin bilmesi ve eksik parçalarının tamamlanması yoluyla geliştirilmiştir (Habermas, 1999: 40-46).

Bu anlamda müzakereci demokrasi, liberal ile cumhuriyetçi modellerin ilke ve değerlerini yeniden ele alarak tüm değerleri bütünleştirmektedir. Bu açıdan yurttaşlık, topluluk, temsil, farklılık, kimlik, meşruiyet, anayasacılık ve kamusal alan gibi değer ve ilkeler, müzakereci modelde yeniden kavramsallaştırılmaktadır (Bayram, 2011: 111-112). Bunun yanı sıra müzakereci model, doğrudan katılım pratiğiyle ideal demokrasiye yaklaşarak meşruiyet zeminini sağlamlaştırmaktadır. Böylece çoğulculuk ilkesi güvence altına alınırken, çoğulculuğun sebep olabileceği riskler de azaltılmaktadır. Çünkü kararlar, birbirinden farklı iyi yaşam anlayışına sahip bireylerin iyi değerlerine göre değil, rasyonel temelli müzakerelere göre alınmaktadır (Bayram, 2011: 112).

Habermas’a göre toplumu ilgilendiren problemlerin müzakereci usullerle ele alınması; bireylerin bilinçli, rasyonel ve kolektif eylemler aracılığıyla ekonomik ve toplumsal hayatın yönetimini etkin bir biçimde üstlenmelerine ve ayrıca bütüncül karar alma mekanizmalarının da gelişmesine katkı sağlamaktadır (Habermas’tan Akt. Pennington, 2003: 724-725). Bununla birlikte Habermas, demokratik bir yönetimde var olan normların, ancak kamusal müzakereler sonucunda alınmışsa demokratik ve meşru olacağına özellikle vurgu yapmaktadır. Bu açıdan özgür ve eşit iletişime ve katılıma imkân tanıyan kamusal alanların varlığını da şart kabul etmektedir (Habermas’tan Akt. Erdoğan, 2012: 29). Bu kamusal alanlar, aynı zamanda ideal müzakere ortamları olarak da tanımlanmaktadırlar. Bu alanlarda sosyo-ekonomik eşitliğin sağlanması ise kritik önem taşımaktadır. Nitekim en iyi iddianın, savın gücünden ziyade en fazla ödemeyi yapan savın gücü tehlikesi ortaya çıkabilmektedir. Bu bakımdan müzakere sürecinde siyasal, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Pennigton, 2003: 725).

Müzakereci demokrasi aslında; bireyler, örgütler, gruplar ve kurumlar arasında görüş oluşturma, müzakere etme, çekişme ve tartışmadan oluşan bir kamusal alanla temellenmektedir (Benhabib, 1999b: 121). Kamusal alan kavramı, farklı siyasi modellere göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Habermas’ın cumhuriyetçi demokrasi modelinde kararların kamusal alanda alınması temel ilkelerdendir. Bunun yanı sıra kamusal alanın ekonomiden ve devletten bağımsız kabul edilmesi de cumhuriyetçi modelin farklılıklarından biridir. Bu sayede kamusal alanda alınan kararların piyasa içinde kaybolmasının ve siyasi otoritelerin etkisi altında kalmasının önüne geçilmektedir. Liberal demokrasi modelinde ise kamusal alan üstün bir öneme sahip değildir. Bireyci anlayışın hâkim olması sebebiyle bu modelde, bireylerin çıkarlarının gerçekleştirilebileceği bir sosyo-politik alan ön plana çıkmaktadır ve kamusal alana katılım yalnızca araçsal bir işleve sahiptir (Sunay, 2002: 56). Bu anlamda manipüle edici, aldatici ve bireysel çıkarları temel alan araçsal ve stratejik eylemin aksine, demokratik diyaloga temel olan şeyin iletişimsel eylemle gerçekleşen “müzakere etme” olduğu ifade edilmektedir (Smith ve Wales, 2000: 53).

Arendt’e göre kamusal alanlar; toplumdaki bireylerin tümünü etkileyen kararların ortaya çıkarıldığı, yorumlandığı ve tartışıldığı kamusal iletişim mekanları olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan kamusal alanlar genellikle özel alanla karşılaştırılarak tanımlanmaktadır. Özel alan, daha gizli olan ve genellikle mülkiyeti kapsayan bir alanken; kamusal alan ise herkesi kapsayan, zorunlu paylaşımı, zorunlu çatışmayı ve zorunlu uzlaşmayı gerektiren, farklılıkların ortaya çıktığı ve bireylerin etkileşime geçerek eylemde bulunabildikleri ve kamuoyu oluşturabildikleri mekanlar olarak tanımlanmaktadır (1998: 50-

57). Bu mekanlar aynı zamanda ideal müzakere ortamları olarak da ifade edilmektedir. İdeal müzakere ortamları olarak kamusal alanların bazı temel niteliklere sahip olması gerekmektedir. Öncelikle bu ortamların, olabildiğince çok sayıda bireyin erişimine ve katılımına açık olması gerekmektedir. Ayrıca bu ortamlar; toplumsal deneyimlerin ve pratiklerin paylaşılabildiği, farklı görüşlerin ve düşüncelerin rasyonel bir temelde karşı karşıya gelebildiği, yönetim politikalarının ve hükümet kararlarının eleştirilebildiği ve denetlenebildiği mekanlar olmalıdırlar (Kaya Erdem, 2011: 13; Zabunoğlu, 2017: 808).

Müzakereci demokrasi kuramcıları, temsili demokrasinin çıkar temelli siyaset anlayışı yerine ahlak ve adalet konularının hâkim olduğu bir siyaset anlayışını savunmaktadırlar. Bu anlamda demokrasinin merkezine de kamusal alanı yerleştirerek, bu alanı iletişim ve müzakere temellerinde yeniden biçimlendirmektedirler. Bu kuramcılar, çıkar temelli siyaset anlayışının merkezine, kamusal alanda gerçekleştirilen rasyonel tartışmaların getirilmesini önererek ekonomik siyaset modelinden ahlaki siyasete doğru geçişi hedeflemekte ve bu anlamda kamusal alanların da ekonomik görünümünden ahlaki ve rasyonel bir görünüme kavuşmasını amaçlamaktadırlar (Mouffe, 1999: 745-746).

Bu bakımdan müzakereci demokrasi; iletişimsel eylemin yönetim süreci içinde kurumsallaştığı ve farklı fikirlerin bir araya gelerek ortak iyiye eşit ve özgür müzakere yoluyla ulaşmaya çalıştıkları bir katılımcı demokrasi modeli olarak ifade edilmektedir (Benhabib, 1999a: 102-103). Demokratik bir yönetimde gerçek anlamda meşruiyete, demokrasiye ve rasyonelliğe ulaşmanın, ancak ortak çıkarları kapsayan karar alma süreçlerine bireylerin bizzat dahil olup adil ve rasyonel bir şekilde müzakere etmeleriyle mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte müzakereci karar alma süreçlerinin, temsili demokrasinin yaşadığı krizin ve bireylerin siyaset alanına karşı duydukları güvensizliğin önüne geçebileceği ve katılım krizinin de aşılabileceği ifade edilmektedir (Benhabib, 1999a: 105). Bu sayede bireyler, müzakere süreçlerine dahil olarak pasif yurttaştan aktif yurttaş dönüşebilecek ve demokrasi, elit yöneticilerin egemenliği altında bilimselleşmekten ve içi boş bir uğraş olmaktan kurtulabilecektir (Habermas'tan Akt. Candan, 2015: 106).

Öte yandan müzakereci demokrasi tüm bunları, liberalizmin sahip olduğu değerlerden vazgeçmeden, demokrasi ve liberal değerler arasında etkili bir bağ kurarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan temsili demokrasinin krizine yönelik müzakereci demokrasi; toplumu ve bireyleri ilgilendiren her türlü sorunun çözülme sürecinde katılımı, karşılıklı etkileşimi, müzakereyi ve iletişimin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bireylerin kendi yaşamlarını ilgilendiren kararlar üzerinde söz sahibi olmaları, etkili bir demokratik meşruiyet zemininin de oluşmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda Habermas, müzakereci demokrasi kuramını

oluştururken, Atina demokrasisinin kamusal alanlarında gerçekleşen müzakere ortamından yola çıkmıştır. Bu açıdan müzakereci demokrasi, doğrudan demokrasi modelini çağrıştırmaktadır (Candan, 2015: 96; Yükselbaba, 2012: 53-54).

Dryzek'e göre müzakereci demokrasi; doğrudan demokrasi ile temsili demokrasinin belli başlı ilkelerini alan, meşruiyeti sadece oy verme eylemiyle değil, rasyonel müzakerelerle temellendiren; hukuki ve siyasi kararların merkezine kamusal müzakere kavramını yerleştiren ve temsili demokrasinin katılımcı anlayışla tekrar kurgulanması gerektiğini ifade eden bir katılımcı demokrasi kuramıdır (Dryzek'ten Akt. Zabunoğlu, 2017: 805; Erdoğan, 2012: 27). Bu anlamda temsili demokrasinin yapısal eksikliklerini ve temsili değer ve kurumları dışlamadan katılımcı bir yolla kapatmaya veya azaltmaya çalışan tamamlayıcı bir modeldir. Müzakereci demokrasi, meşruiyetin, tüm bireylerin eşit ve özgür bir şekilde müzakere süreçlerine katılarak gerçekleştirdikleri kamusal tartışmalardan doğan kararlarla sağlanabileceğini savunmaktadır (Cohen, 1999: 140; Benhabib, 1999a: 102). Bu açıdan oy verme merkezli demokratik yöntemin yerini iletişim merkezli demokratik yöntem almaktadır. Bu sayede karar alma süreçleri de seçimlerden ziyade kamusal alanlara kaydırılmaktadır. Bu anlamda kanaatler ve kararlar, oy verme merkezli bireysel çıkarla değil, iletişim merkezli ortak yarar ve ortak kararlarla oluşturulmaktadır (Chambers, 2003: 311).

Müzakereci demokrasi beraberinde çeşitli avantajları da getirmektedir. Bu avantajlar, katılımcı demokrasilerin genel olarak sunduğu avantajlarla benzerdir. Bireylerin karar alma sürecine aktif bir şekilde katılımları, bireyleri pasif vatandaştan aktif vatandaşa dönüştürmekte ve bireylerin politik yetenek kazanmalarına katkı sağlamaktadır. Müzakereci demokrasinin kapsamlılık, eşitlik ve simetri ilkeleri sayesinde bireyler; karar alma süreçlerine aktif olarak dahil olabilmeye, iddia ortaya koyabilmeye, iddiaları sorgulayabilmeye, çıkarları ifade edebilmeye, karşı çıkabilmeye ve seslerini duyurabilmeye imkanlarına sahip olmaktadır. Bunun yanı sıra müzakereci süreçlerle paylaşılan yönetim mekanizmaları, siyasal otoritenin ve süreçlerin daha meşru, daha demokratik, daha hesap verilebilir ve daha şeffaf olmasına imkân tanımakta ve yönetim otoriteleri ve halk arasındaki mesafenin ve güvensizliğin kapatılmasına katkı sağlamaktadır (Sitembölükbaşı, 2005: 150).

Öte yandan müzakereci demokrasi, öğrenmeyi ve bilgilenmeyi teşvik eden bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan müzakere süreçleri, bireylerin karşılıklı bilgi edinmesini ve keşfetmesini sağlamaktadır. Müzakereci modelin bu yönü, onu pazarlıkçı müzakerelerden ayırmaktadır (Gutmann ve Thompson'dan Akt. Erdoğan, 2012: 28-29). Bununla birlikte bireylerin başlangıçtaki fikirleri müzakere süreçlerinde diğer bireylerin rasyonel argümanlarıyla karşılaştığında değişebilmekte ve tamamen farklılaşabilmektedir. Bu açıdan müzakereci

demokraside meşruluğun kaynağı, bireylerin sürece dahil olmadan önce sahip olduğu fikir ve iradeden ziyade müzakere sürecindeki karşılaştırmalar sonucu ortaya çıkardıkları yani o an ürettikleri fikir ve karar olarak ifade edilmektedir. Herkesin iradesi, önceden belirlenen iradelerin toplamından değil, müzakere sonucu oluşan kararlarla oluşturulmaktadır (Erdoğan, 2012: 30).

2.4.1. Müzakere Süreci ve Gereklilikleri

Müzakereci demokrasi, usulcü yani prosedürel bir demokrasi anlayışıdır. Bir başka ifadeyle, herkesi ilgilendiren kararların etkili bir şekilde alınabilmesi için bazı kurumsal uygulamaların ve usullerin varlığını gerektirmektedir (Benhabib, 1999b: 110). Müzakereci demokrasinin temel gerekliliklerinden biri müzakeredir. Müzakere, ussal ve meşru karar almanın zorunlu bir koşulu olarak görülmektedir. Bu bakımdan eşit ve özgür bireyler arasında gerçekleşen kamusal müzakereyle oluşturulmuş kararların, gerçek anlamda bir demokratik tecrübe sunacağı ifade edilmektedir (Bayram, 2011: 113).

Müzakere; çatışmaların üstesinden gelmenin, anlaşmazlıkları çözmenin ve kaygılara hitap etmenin, destekli argümanlarla bir yolunu bulma pratiği olarak tanımlanmaktadır (Sanders, 1997: 347). Bu bakımdan, müzakereye katılan bireylerin, yeni bilgiler ve iddialar doğrultusunda fikirlerini ve tercihlerini değiştirmeye hazır oldukları, rasyonel kanaatler üretmeyi amaçladıkları bir tartışma sürecini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle müzakere, bireylerin, bir durumla ilgili herhangi bir karara varmadan önce rasyonel argümanlar temelinde birbirlerini ikna ederek istişare ettikleri ve bu istişare sonucunda ortak bir karara ulaştıkları süreçtir. Müzakereci demokrasi ise toplumsal kararların böyle bir süreçle alındığı katılımcı bir demokrasi modeli olarak ifade edilmektedir (Chambers, 2003: 308-309).

Müzakereci demokrasi kuramcıları, temsili demokrasiden farklı olarak kuramın merkezine müzakereyi, katılımı ve tartışmayı yerleştirerek, meşruiyeti ve karar alma süreçlerini kamusal müzakere zeminine oturtmaktadırlar. Bu süreçte amaç, doğruyu veya hakikati ortaya çıkarmak değil, diğer katılımcıları ikna etmektir. Bu sebeple önemli olan, iddiaların rasyonel temelde daha güçlü veya daha zayıf olmasıdır (Erdoğan, 2012: 28-29). Habermas’a göre müzakere süreçleri üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, ortak kültürel eğilimlerin belirlenme aşaması; ikincisi, bireyleri karşı karşıya getiren iddia ve çatışma aşaması; üçüncüsü ise çatışmanın uzlaşmaya ve anlaşmaya dönüştüğü hukuki aşamadır. Bu bakımdan müzakere sonunda ortaya çıkacak olan karar, rasyonel iddialarla desteklenmiş ve pek çok iddia arasından “en iyi olan” niteliğine sahip bir karardır (Habermas’tan Akt. Zabunoğlu, 2017: 807). Bu doğrultuda müzakere, siyasetin ve demokrasinin özü olarak tanımlanmakta ve tüm siyasal ve

demokratik süreçlerle özdeşleştirilmektedir. Yasalar, ancak tüm bireylerin karar alma süreçlerine rasyonel bir şekilde katılıp kabul edilmesiyle meşru kabul edilmektedir. İdeal müzakere ortamlarının ise yönetim otoriteleri tarafından tesis edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Bayram, 2011: 113-114).

Müzakereci demokrasi; karar alma ve yönetim süreçlerine toplu eylem yoluyla katılımı değil, müzakere ve iletişim yoluyla katılımı savunmaktadır. Bu anlamda bireylerin, kendi hayatlarını etkileyen kararlar üzerinde özgürce sorgulama ve tartışma imkânı bulabildikleri bir kamusal iktidar pratiği şeklinde tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda müzakereci demokrasi, eşitlik ve simetri ilkelerine sahiptir. Bu ilkeler; tüm bireylerin müzakere süreçlerine katılma hakkına, müzakere etme ve konuşma hakkına, belirlenen konuları sorgulama ve tartışma hakkına, tartışma başlatma ve tartışılan konuyla ilgili iddiaları sorgulayabilme hakkına eşit bir şekilde sahip olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde bireyler, müzakere konusuyla ilgili rasyonel ve kanıtlanabilir olmak şartıyla iddialar ve argümanlar sunma hakkına da sahiptirler (Benhabib, 1999a: 104-105).

Müzakereci demokrasi usulcü bir model olduğu için müzakere süreçlerinin ve katılımcılarının da usule uygun ve ideal nitelikte olması gerekmektedir. Bu bakımdan ideal müzakere ve ideal katılımcılar, bu modelin önemli unsurlarıdır. Müzakereci modelde katılımcı bireyler; rasyonel iddialar çerçevesinde kurumları, kararları ve uygulamaları savunmayı veya eleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu açıdan katılımcıların, müzakere sürecine dahil olmadan önce önyargılarının bulunmaması gerektiği ve müzakere sürecinde de tüm değer yargılarını dışarıda bırakarak tamamen objektif ve tarafsız olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra ideal katılımcıların, ilgili müzakere konusu hakkında tam bilgiye sahip oldukları ve tüm iddiaları rasyonel bir şekilde kavrayıp kıyaslayarak en iyi sonuca ulaşabilecekleri kabul edilmektedir. Müzakere sürecinin başlangıcı, tartışma konusuyla ilgili argümanların ortaya atılmasıyla sağlanmaktadır. Bu süreç, katılımcılara tanınan eşit konuşma ve sorgulama hakkıyla en iyi rasyonel iddia kabul görene kadar devam etmektedir. Bu süreçte katılımcıların baskı altında olmaması, fikirlerinin usul dışı yollarla etkilenmemesi ve ortaya iddia atma haklarının kısıtlanmaması oldukça önemlidir. Müzakere süreci ise tartışmalar neticesinde kolektif bir uzlaşmaya varılmasıyla sonlanmaktadır. Müzakere süreci sonunda herhangi bir uzlaşmaya varılamaması durumunda ise bireyler, farklılıkların bilincinde olarak ve farklılıklara saygı göstererek bir arada yaşamaya devam etmelidirler (Young, 1999: 176).

Benzer şekilde De Greiff de müzakereci bir sürecin temel ilkelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Öncelikle müzakere süreçleri tartışma biçiminde, rasyonel fikir alışverişlerine dayalı ve fikirleri eleştirel biçimde değerlendirecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Bunun yanı sıra müzakereler, kural olarak kimseyi dışlamamalı, kapsayıcı ve halka açık olmalıdır. Alınan kararlardan etkilenecek olan tüm bireyler, müzakerelere eşit olarak katılma imkanına sahip olmalıdır. Öte yandan müzakereler, baskı ve tehdit olmaksızın eşit koşullarda serbestçe gerçekleştirilmelidir. Her birey; ortaya düşünce koymak, eleştirmek, katkıda bulunmak, dinlemek ve dinlenmek konusunda eşit fırsatlara sahip olmalıdır. Müzakereler, rasyonel ve ussal bir kararı hedeflediği için bu karara ulaşana kadar tartışma süreci devam ettirilebilmeli ya da askıya alınabilmelidir. Son olarak müzakere sonuçları adalet, eşitlik, rasyonellik ve özgürlük ilkelerine aykırı olmamalıdır (2000: 402).

Müzakereci demokrasi tartışmalarını herhangi bir demokrasi kuramı tartışmasından ayıran temel bir “gerekçelendirme ilkesi” bulunmaktadır. Gerekçelendirme ilkesi, tartışma sürecinde ortaya atılan iddiaların rasyonel bir temele ve nedene dayandırılmasını ifade etmektedir. Katılımcı bireyler, ancak rasyonel dayanağı olan iddiaları kabul ederek iş birliği yapmaya ve uzlaşmaya rıza göstermektedirler. Bu açıdan iddiaların gerekçelendirilmesi, müzakere sürecinin temel gerekliliklerindendir ve katılımcılar, “en iyi savın gücü” anlayışıyla çıkan sonuca rıza göstermektedirler. Müzakereci tartışmayı, normal bir tartışmadan ayıran nitelik de budur (Cohen, 1999: 147; Young, 1999: 177). Öte yandan müzakere süreçlerinde bir kararın geçerliliği, o kararın rasyonel argümanlarla aksi gösterilmesine kadardır. Rasyonel iddia ve argümanların müzakere sürecinde ortaya atılması aynı zamanda bilgi devriminin gerçekleşmesine, bilgilerin aktarılmasına ve böylece bireylerin gelişmesine de katkı sağlamaktadır (Benhabib, 1999a: 105-107).

Bununla birlikte, müzakere sürecindeki tartışmalar, yarışmacı ve pazarlıkçı tartışma tarzlarından farklılık göstermekte ve bireylerin tercihlerinin değiştirilmesini amaçlamamaktadır. Bu açıdan her birey, kendi çıkarlarını yarışmacı bir biçimde savunmak yerine ortak iyiye ulaşma bilinciyle müzakere süreçlerine dahil olmaktadır. Bu sayede müzakere süreci, demokratik bir kamu yaratma süreci olarak da ifade edilmektedir. Bireylerden, kendilerini başkalarının yerine koymaları ve kendi bireysel çıkarlarını daha az göz önünde bulundurmaları beklenmektedir. Ancak bu sayede tarafsız ve yalnızca ortak iyiye ulaşmanın amaçlandığı bir müzakere sürecinin gerçekleşebileceği ifade edilmektedir. Bu açıdan bireyler, hemfikir olmasalar da birbirlerini anlayabildikleri ve rasyonel bir şekilde tartışabildikleri bir siyasi etkileşimde bulunmaktadır. Ayrıca süreç sonunda bireylerden, kabul görmeyen fikirlerinden tamamen vazgeçmeleri de beklenmemektedir. Bireyler bir konu hakkında hala farklı düşünmeye devam edebilirler fakat kabul gören karara uymak ve saygı göstermekle de yükümlüdürler (Cohen, 1999: 147; Young, 1999: 175).

Benhabib’e göre müzakere süreçleri; tüm bireylerin ortak çıkarları olarak görülen konuları kapsamalı ve bu süreçler, eşit, adil, özgür ve rasyonel niteliklere sahip olmalıdır

(1999b: 104-105). Burada amaç; belirli bir ortak yararı değil, herhangi bir ortak yararı bulmaya yönelik olmalıdır. Buradaki ortak yarar, müzakere sürecinde üretilen ve şekillenen bir ortak yarardır. Bununla birlikte ortak karara ulaşılamaması durumunda, müzakere sürecinin yerini seçimlere bırakabileceği de belirtilmektedir. Bu bakımdan çoğunluğun aldığı kararın geçerli olacağı belirtilmektedir (Sitembölükbaşı, 2005: 148; Zabunoğlu, 2017: 806).

Müzakere süreçleri, bireylerin bakış açılarını geliştirmelerine ve karşıdaki bireylerin ortaya koydukları iddialarının rasyonelliğini ve ahlaki boyutlarını tanımalarına ve kıyaslamalarına da imkân tanımaktadır. Bunun yanı sıra sınırlı rasyonelliği azaltma niteliğine de sahiptir. Buna göre bireylerin sınırlı rasyonellikleri, müzakere süreçlerinde iddiaların yetersiz veya eksik kalmasına sebep olabilmektedir. Bu bakımdan müzakere süreçleri, farklı bireylerin bakış açılarını ve rasyonel iddialarını bir araya getirdiği için bireylerin sınırlı rasyonelliklerini de genişletme fırsatı sunmakta ve daha isabetli ve güçlü kararların alınmasına imkân tanımaktadır (Smith ve Wales, 2000: 53-54). Öte yandan karşı rasyonel iddiaların dinlenmesi, bireylerin farklı bakış açısı kazanmalarına ve tarafsız hareket etmelerine katkı sağlamaktadır. Arendt bu durumu “genişlemiş zihniyet” olarak tanımlamaktadır. Bu sayede bireyler, kendilerini başkalarının yerine koyarak düşünme ve karşılaştırma imkanına sahip olmaktadır (Arendt’ten Akt. Sitembölükbaşı, 2012: 152).

Müzakereci demokrasi, ideal demokrasiye yaklaşması bakımından desteklense de fazla idealist, usulcü ve ütöpik olması bakımından da çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Öncelikle müzakere katılımcılarının gönüllü ideal katılımcılar olarak tanımlanmaları sorunlu bulunmaktadır. Nitekim gönüllü sayısının az olması, müzakere süreçlerinin kapsamlılık ilkelerine zarar verebilecektir. Aynı şekilde kararların az bir katılımcı tarafından alınması da kararların meşruiyetini zedeleme riski taşımaktadır. Öte yandan katılımcıların “ideal katılımcılar” sıfatıyla; donanımlı, bilgili ve rasyonel oldukları, duygularından ve benimsedikleri değerlerden bağımsız oldukları ön kabulü de fazla iyimser ve idealist bulunmaktadır. Nitekim bireylerin bu ön kabullerle sürece dahil olacaklarının garantisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte müzakere süreci sonunda ortak bir karara ulaşılamaması durumu ve ayrıca ideal sıfatının dışında kalan bireylerin müzakere süreçleri dışında kalarak radikalleşme ihtimalleri de çatışmaların daha da şiddetlenmesine ve toplumsal krizlerin daha da artmasına sebebiyet verme riski taşımaktadır. Son olarak müzakere konularının sadece ortak toplumsal meseleleri kapsamaması ve kimlik ve farklılık konularının müzakere konularına dahil edilmemesi de farklılıkların ve çeşitli kimlikliklerin karar alma süreçlerinde yer alamamalarına sebep olmaktadır. Müzakereci demokrasi bu açılardan yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır (Erdoğan,

2012:35-36; Sitembölükbaşı, 2005: 157; Sunay, 2002: 60; Tunç, 2008: 1129-1130; Young, 1999: 178).

Öte yandan müzakereci demokrasinin kurumsallaşmasına ve uygulanabilir olmasına yönelik bazı fikirler de mevcuttur. Bunlar; Smith ve Wales tarafından geliştirilen “Vatandaş Jürileri”, Boyte ve Evans tarafından geliştirilen “Serbest Alanlar” ve “Vatandaş Birlikleri” uygulamalarıdır. Vatandaş Jürileri, rastgele seçilmiş vatandaşların belirli bir konuyla ilgili müzakere etmek amacıyla bir araya getirilmesini ifade etmektedir. Serbest Alanlar uygulaması ise kurumlara eklemlenen herkese açık müzakere ortamlarını ifade etmektedir. Bu uygulamadaki serbest alanlar; okul, işyeri, ibadet alanları ve diğer alanlar gibi kurumlar bünyesinde oluşturulmaktadır. Vatandaş Birlikleri uygulaması ise tüm vatandaşlara açık olan ve kâr amacı gütmeyen vatandaşlar tarafından oluşturularak vatandaşların öncelikli problemlerinin tespit edildiği müzakere ortamları olarak ifade edilmektedir. Bu uygulamaların ortak noktaları; bireylerin karar alma süreçlerine aktif bir şekilde dahil edilmelerine olanak tanıyarak kararların ortak müzakereyle alınmasını sağlamaktır. Bu uygulamalar aynı zamanda bireylerin aktif yurttaş dönüşmelerine ve yönetimin şeffaf ve hesap verebilir olmasına da katkıda bulunmaktadır (Lewis, 1994: 471; Smith ve Wales, 2000: 55; Sitembölükbaşı, 2005: 154-155; Zabunoğlu, 2017: 811).

2.4.2. Örtüşen Konsensüs Teorisi

Müzakereci demokrasi yaklaşımları arasında öne çıkan bir başka isim de John Rawls’tur. Rawls, müzakere ve kamusal akıl yaratma fikirlerini, “Siyasal Liberalizm” teorisinde detaylıca ele almaktadır. Rawls’un teorisinde müzakereci demokrasi, “Örtüşen Konsensüs (overlapping consensus)” ismini almaktadır ve müzakere süreciyle kamusal aklın ortaya çıkarılabilmesi için bazı kavramsallaştırmalara ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan ilki “muhakeme zorlukları” olarak ifade edilmektedir. Rawls’a göre bireyler rasyonel niteliklere sahiptir. Bu sayede bireyler; çıkarım yapabilmekte ve ortaya atılan iddiaları ayırt ederek değerlendirebilmekte ve karşılaştırabilmektedir. Rasyonel iddiaların değerlendirilme süreçleri, her bireyi farklı bir sonuca ulaştırmaktadır. Bireylerin farklı sonuçlara ulaşmalarının temel sebebi ise iddialarla birlikte sunulan gerekçelerin ve kanıtların, karmaşık ve yetersiz olmasıyla ilgilidir. Bu sebeple bireyler, tam anlamıyla değerlendirme yapamadıkları için farklı sonuçlara ve farklı iyi hayat anlayışlarına dolayısıyla çoğulculuğa ve çeşitliliğe ulaşmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, bireylerin farklı iyi hayat anlayışlarına sahip olmalarına ve toplumda çoğulculuğa sebep olan şeyin, muhakeme zorlukları olduğu ifade edilmektedir. İnsan aklı, bireyleri zorunlu

olarak farklılıklara, çoğulculuğa ve dolayısıyla anlaşmazlıklara götürmektedir (Rawls, 2019: 98-101).

“Makul çoğulculuk”, Rawls’un bir diğer kavramsallaştırmasıdır. Rawls’a göre toplum; basit çoğulculuk ve makul çoğulculuk olmak üzere ikiye yapıya sahiptir. Basit çoğulcu bir toplum; muhakeme zorluklarından kaynaklanan farklılıklara, çeşitliliklere ve çoğulcu değerlere sahiptir. Fakat bu toplumda bireyler, başkalarının farklılıklarına ve iyi hayat anlayışlarına saygı duymama, hoşgörü göstermeme ve iyi hayat anlayışlarını birbirlerinden üstün görme eğilimindedirler. Bu anlamda basit bireylerden oluşan, bir basit çoğulcu toplumun varlığı söz konusu olmaktadır. Makul çoğulcu toplum ise makul bireylerden oluşmaktadır.²⁵ Makul bireyler; muhakeme zorluklarından ortaya çıkan farklılıklara ve çoğulcu değerlere karşı hoşgörülü ve saygılı davranırken her bir iyi hayat anlayışını da birbirleriyle eşit ve kıyaslanamaz kabul etmektedirler (Candan, 2015: 165; Rawls, 2019: 92-97).

Rawls, bu temel kavramsallaştırmalarla makul çoğulcu bir toplumda adil ve demokratik bir düzene nasıl sahip olunabileceği fikri üzerine “örtüşen konsensüs” kavramını geliştirmiştir. Rawls, adaletli ve demokratik bir toplumun inşası için, makul bireylerin adalet prensipleri üzerine bir anlaşmaya varmış olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre adil ve demokratik bir toplum için, adalet prensipleri üzerinde yine anayasal yollarla bir konsensüse ulaşılmalıdır. Fakat bu konsensüs, hiçbir kapsamlı doktrin, yani hiçbir iyi hayat anlayışı üzerinde şekillenmemelidir. Konsensüs, sadece siyasal alan üzerinde anayasal temellerle sağlanmalıdır. Rawls, sadece siyaset alanıyla sınırlı olan bu uzlaşma anlayışını “örtüşen konsensüs” olarak kavramsallaştırmaktadır (Çelik, 2016: 93-94; Rawls, 2019: 171-177).

Örtüşen konsensüs, en temel anlamda anayasal bir anlaşma olarak da ifade edilebilmektedir. Fakat bu anayasal anlaşma, farklı iyi hayat anlayışlarına sahip makul bireylerin, üzerinde hemfikir oldukları bir anlaşmadır. Makul bireyler, konsensüse ulaşmak amacıyla müzakere etmek için bir araya gelmektedirler. Makul bireyler, farklı iyi hayat anlayışlarına sahip olmalarına karşın müzakere sürecine, yine Rawls tarafından kavramsallaştırılan “bilgisizlik peçesi” olarak ifade edilen bir “başlangıç durumu” pozisyonuyla dahil olmaktadır.²⁶ Bu başlangıç durumunda bireyler, kendileriyle ilgili hiçbir bilgiye sahip değildirler. Bir başka ifadeyle makul bireyler; başlangıç durumundayken toplum içindeki tüm rollerinden, iyi hayat anlayışlarından, etnik kökenlerinden, kültürel değerlerinden ve ekonomik durumlarından tamamen soyutlanmış kabul edilirler ve müzakere sürecine bu

²⁵ Makul bireyler, müzakereci demokraside ideal müzakere ortamına katılan ideal katılımcılar olarak da ifade edilebilmektedir.

²⁶ Rawls’un “başlangıç durumu” kavramsallaştırması, Habermas’ın “ideal konuşma durumuyla” benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2019: 55).

şekilde dahil olurlar. Müzakere sürecinde ise sadece temel adalet sorunları ve anayasal esaslar tartışılmaktadır. Bu sayede kamusal akıl da ortaya çıkmakta ve konsensüs sonucunda alınan kararlar, bireylerin günlük hayatlarını etkileyen kamusal ve demokratik alanlara uygulanmaktadır. Rawls'un örtüşen konsensüs teorisi; kamusal kararların müzakere edilmesi ve ortak kararlar neticesinde alınması bakımından müzakereci demokrasi modeli altında ele alınmaktadır (Coşkun, 2019: 54-55; Rawls, 2019: 67-69; 201-204).

2.5. Agonistik Demokrasi

Agonistik demokrasi modeli, katılımcı demokrasi kuramları içinde çatışmacı ya da radikal demokrasi modeli olarak da tanımlanmaktadır. Chantal Mouffe, agonistik demokrasi modelinin önde gelen temsilcisi olarak bilinmektedir. Bu model, Habermas ve Rawls'un müzakereci demokrasi modellerinin eleştirisi üzerinden şekillendirilen ve daha radikal niteliklere sahip olan bir katılımcı demokrasi modeli olarak ifade edilmektedir (Kanatlı, 2014: 116-117).

Mouffe, küreselleşen ve karmaşıkleşan modern toplumların çoğulcu yapısını ve farklılıkların tanınması anlayışını agonistik demokrasi kuramının merkezine yerleştirmektedir. Ona göre herhangi bir demokratik yönetim biçiminin, çoğulcu anlayışla uyum içinde olması oldukça önemlidir (Candan, 2015: 150; Mouffe, 2000: 19). Bunun yanı sıra Mouffe, temsili liberal demokrasinin bir kriz içinde olduğunu kabul etmekte, fakat çözüm olarak sunulan müzakereci demokrasi yaklaşımlarını yetersiz ve eksik bularak eleştirmektedir. Ona göre temsili liberal demokrasiler ve müzakereci demokrasi modelleri, siyasetin asıl doğasını kavramak konusunda yetersizdirler. Çünkü, bireylerin özne olarak sahip oldukları farklılıkları yok saymaktadırlar ve siyaset alanına sadece siyasi konuları dahil ederek toplumdaki asıl çatışmaları görmezden gelmektedirler. Bu açıdan Mouffe, post-yapısalcı bir söylemle, farklılıkları merkeze koyan bir demokrasi modeli oluşturmaktadır. Ona göre farklılıklar, demokrasiyi mümkün kılan temel unsurlardır ve yok sayılmaları değil, olabildiğince mümkün kılınmaları gerekmektedir (Candan, 2015: 149; Kanatlı, 2014: 117; Mouffe, 2000: 20-21).

Mouffe'a göre temsili liberal demokrasilerin her bireye eşit ve tarafsız yaklaşım ilkesi, liberal demokrasilerin yaşadığı krizin temel sebebidir. Nitekim her bireye eşit uzaklıkta olabilmek için liberal demokrasiler, bireylerin sahip oldukları farklılıklara, değerlere ve iyi hayat anlayışlarına karşı eşit mesafede yaklaşmaktadırlar. Bu yaklaşımın temelinde, farklılıkların çatışma içinde olarak toplumu da çatışmaya sürükleyebileceği düşüncesi yatmaktadır. Bu açıdan liberal demokrasiler, bireylerin farklılıklarını ve toplumun çoğulcu yapısını, kamusal alandan soyutlamakta ve yok saymaktadırlar. Mouffe, bu türden bir yok

saymanın, siyasetin içini boşalttığını ve “siyasetlessiz siyaset” durumunun ortaya çıktığını ifade etmektedir (Mouffe, 2005: 138-140).

Benzer şekilde Mouffe, müzakereci demokrasi modellerinin de müzakere süreçlerinde sadece siyasi alanla sınırlı kalması, bireylerin farklılıklarını ve toplumun çoğulcu değerlerini maskeleymesi, görmezden gelmesi ve rasyonelliğe yüklediği aşırı anlam sebebiyle temsili liberal demokrasinin yaşadığı krize alternatif bir çözüm üretmeyeceğini ifade ederek eleştirmektedir (Kanatlı, 2014: 120-121). Nitekim müzakereci demokrasi, bireylerin farklılıklarına ve çeşitliliklerine ayrı ayrı değer vermekten ziyade tüm bu farklılıkları uzlaştırmayı ve bütünleştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece farklılıklar ve çoğulcu yapı ortadan kaldırılmaktadır. Müzakereci demokraside önemli olan, bireylerin, karar alma süreçlerine seçim günü oy verme eylemi dışında da sürekli olarak katılım göstermesini sağlamaktır (Coşkun, 2019: 81).

Bununla birlikte Mouffe, Rawls’un örtüşen konsensüs teorisinde bulunan “başlangıç durumu” ve “bilgisizlik peçesi” kavramsallaştırmasını da bireyi birey yapan tüm farklılıkları ve değerleri yok saydığı için ve kamusal müzakere sürecinde bireylerin tartışmalara tüm farklılıklarını dışarıda bırakarak dahil olmasını şart koştuğu için eleştirmektedir (Kanatlı, 2014: 122; Mouffe, 2000: 26-27). Ayrıca Rawls’un “makul çoğunluk” ve Habermas’ın “ideal katılımcılar” anlayışı da “makul” ve “ideal” olmayan bireyleri karar alma süreçleri dışında bıraktığı için Mouffe tarafından sorunlu ve tehlikeli bulunmaktadır. Nitekim süreçlerden dışlanan bireyler, radikalleşerek demokratik kurumlar ve süreçler için tehdit oluşturabilmektedir (Mouffe, 2000: 28; Mouffe, 2005: 139). Bu açıdan Mouffe, kamusal rasyonel müzakerelerin ve konsensüs pratiklerinin dışlayıcılık ve zorlama içerdiğini iddia etmektedir. Ona göre demokratik bir siyaset, dışlayıcılıktan ve zorlamadan uzak olmalı ve tüm özneleri farklılıklarıyla birlikte görünür kılmalıdır. Ayrıca demokratik bir toplumda farklılıklar, kabul edilmeleri ya da varlıklarını sürdürmelerine izin verilmeleri biçiminde değil, her öznenin eşit ölçüde değere sahip olması anlayışıyla var olmalıdırlar (Candan, 2015: 166, 170).

Mouffe, agonistik demokrasi modelini oluştururken pek çok kavramsallaştırmaya da başvurmuştur. Bunlar arasında; antagonizma, agonizma, agonistik çoğulculuk, intersubjektiflik, söylem, çok-parçalı özne, eşdeğerlik zinciri, radikal demokratik vatandaşlık, siyasal ile siyaset ayrımı ve siyasetlessiz siyaset, temel kavramlar olarak ifade edilmektedir. Mouffe, demokratik bir toplumun ancak, toplumdaki tüm farklılıklardan doğan çatışmaları benimsemesi ve onları yok saymamasıyla mümkün olacağından bahsetmektedir. Ona göre toplum içindeki çatışmaların kaynağı, bireylerin sahip olduğu değerler ve farklılıklardır (din, etnik köken, dil, eğitim, kültür, aile, felsefi görüş, iyi hayat anlayışı, ideolojiler vs.). Mouffe, bu çatışmaları/farklılıkları “antagonizmalar” olarak kavramsallaştırmaktadır. Ona göre

demokratik bir toplumda bulunan antagonizmaların uzlaştırılarak aynılaştırılmaması, aksine her birinin ayrıca tanınması gerekmektedir (Mouffe, 1999: 756).

Öte yandan agonistik demokraside siyaset ve siyasal kavramları mevcuttur. Siyasal, agonistik demokrasinin ontolojik yönünü oluşturmaktadır ve tüm siyasi ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Buna göre siyasal; bireyler arasında gerçekleşen tüm ilişkilerin temelinde var olan antagonizmaların bulunduğu alandır. Bir başka ifadeyle; antagonizmaların kaynağı olan dini, ekonomik, etnik, kültürel, felsefi vs. tüm ilişkilerin gerçekleştiği ve var olduğu alan siyasal olarak ifade edilmektedir. Siyaset ise toplumdaki düzeni sağlamak için gerçekleştirilen ve var olan tüm kurumlar, siyasi söylemler ve pratikler olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda siyasal; ontolojik bir olguyken, siyaset ise pratik bir olgudur. Siyasal alan, siyasetin doğasını oluşturmaktadır. Siyaset ise siyasal alanda var olan antagonizmaların çeşitli pratiklerle siyasi sahneye yansması olarak ifade edilmektedir (Mouffe, 2005: 78). Mouffe, agonistik demokrasi modelinde, siyasal alanda var olan antagonizmaların nasıl siyaset alanına yansıtılabileceğini tartışmaktadır. Agonistik demokraside farklılıklar ve çatışmalar yani antagonizmalar, müzakereci veya temsili liberal demokrasilerdeki gibi uzlaştırılarak veya aynılaştırılarak ortadan kaldırılmak yerine bizzat siyaset alanının merkezine taşınmaktadır. Bu anlamda Mouffe, toplumdaki antagonizmaların rasyonel müzakerelerden ziyade, birbirleriyle yüzleştirilerek ve karşı karşıya getirilerek çatışmalı bir konsensüsün yaratılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu çatışmalı konsensüs ise “agonistik/çatışmacı çoğulculuk” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Candan, 2015: 152; Kanatlı, 2014: 124).

Antagonizma ve agonizma ilişkisi Mouffe tarafından dost ve düşman ilişkisi şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. Ona göre siyasetin temelinde dost ve düşman ilişkisi bulunmaktadır. Bu bakımdan antagonizmalar düşman, agonizmalar ise dost ilişkileridir. Siyasetin amacı ise siyasal alanda var olan düşman ilişkilerini yani antagonizmaları, etik-politik değerler bağlamında dost ilişkilerine yani agonizmalara, bir başka ifadeyle agonistik çoğulculuğa dönüştürmektir. Etik-politik değerler ise Mouffe tarafından özgürlük ve eşitlik olarak ifade edilmektedir. Fakat bu değerlerin Mouffe tarafından detaylıca tanımlanmaması, agonistik demokrasinin yetersizliği olarak görülmekte ve eleştirilmektedir (Mouffe, 1995: 99; Mouffe, 1999: 755; Mouffe, 2000: 108-111).

Mouffe’un bir diğer kavramsallaştırması da “çok parçalı özne”dir. Mouffe, bireyleri farklı özneler olarak görmekte ve her özneyi, bir diğer öznenin karşısına koyarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan biz/onlar ayırımına başvuran Mouffe, ötekinin var olabilmesi için benim var olmam gerektiğini; benim var olabilmem içinse ötekinin var olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıdan her özne, var olabilmek için bir başka özneye

ihtiyaç duymaktadır ve bu ihtiyaç sonsuza kadar devam etmektedir. Bir başka ifadeyle “A”yı var eden “B”dir, “B”yi var eden ise “C”nin varlığıdır, “C”nin varlığı ise bir başka özne sayesinde. Bu şekilde her özne sonsuz kere parçalanarak “çok parçalı özne”ye dönüşerek varlığını sürdürmektedir. Bu sayede Mouffe’un agonistik demokrasi modeli; temsili liberal ile müzakereci demokrasiden farklı olarak, bireylerin farklılıklarını ve çoğulcu yapısını muhafaza ettiğini ve yok saymadığını ileri sürmektedir (Kanatlı, 2014: 125-126; Mouffe, 2005: 180-183). Nitekim demokrasinin doğasında çatışma bulunmaktadır ve agonistik demokrasi bu çatışmaları uzlaştırmaktan veya görmezden gelmekten ziyade farklılıkları ayrıca bir fark ilkesi olarak kabul etmektedir.

Agonistik demokrasi modelinin bir başka unsuru da “radikal demokratik vatandaşlık” kavramıdır. Bu kavram, Mouffe’un vatandaşlık anlayışını formüle etmesi ve agonistik demokrasinin pratikte gerçekleşmesi bakımından önemlidir. Fakat bu kavram da Mouffe tarafından detaylı bir şekilde formüle edilmemiştir. İfade edildiği kadarıyla Mouffe’un vatandaşlık kavramı hem liberal hem de cumhuriyetçi görüşlerin vatandaşlık anlayışlarının birleştirilmesiyle formüle edilmektedir. Nitekim liberal görüş, bireye aşırı değer vermesi ve bireyin toplumdaki anlamını göz ardı etmesi sebebiyle, bireylerin farklılıklarını toplum içinde göz ardı etmektedir. Cumhuriyetçi görüş ise topluma verdiği aşırı değer ve bireyi ve yine bireyin farklılıklarını toplum yararı adı altında göz ardı etmesi sebebiyle Mouffe tarafından eleştirilmektedir. Mouffe, vatandaşlık anlayışının, bu iki görüş arasında dengeli bir şekilde formüle edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Candan, 2015: 159-160; Kanatlı, 2014: 129; Mouffe, 2000: 3-4).

Mouffe’un agonistik demokrasi modeli, hem temsili liberal demokrasilerin yaşadığı krize hem de bu krize alternatif olarak sunulan müzakereci demokrasi modellerine karşı eleştiri niteliğinde oluşturulmuş radikal bir demokrasi kuramıdır. Çoğulculuğu ve farklılıkları merkeze alan ve her bir özneyi ayrıca değerli gören agonistik demokrasi modeli, bazı temel kavramsallaştırmalarının yetersiz ve net bir şekilde açıklanamamış olması sebebiyle çeşitli eleştirilere maruz kalsa da bu model, katılımcı demokrasi kuramlarının da eksik yönlerini ortaya koyması bakımından oldukça önem taşımaktadır.

2.6. E-Demokrasi

Doğrudan demokrasi; ulus-devletlerin, uluslararası ve uluslararası oluşumların sahip olduğu yoğun nüfus ve kapsadıkları geniş coğrafi sınırlar sebebiyle uygulanma imkânı bulamamış ve bu sebeple demokrasi, temsili formuyla yeniden biçimlendirilmiştir. Fakat günümüzde meydana gelen ileri teknolojik gelişmeler sayesinde zaman ve mekân sınırları

ortadan kaldırılarak doğrudan demokrasinin yeniden mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte hem toplumsal hem siyasal hem idari hem de sosyal yapılarda ciddi dönüşümler gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle yönetimlerde ve kurumsal yapılarda, teknoloji çağına ayak uyduracak değişiklikler ve dönüşümler gerçekleştirilmektedir. Bu dönüşümün temelinde, çağın gerekliliklerine zorunlu ayak uydurmanın yanı sıra bireylerin post-materyalist değerlerle yeni sosyal, politik ve bilişsel yetenekler kazanmış olmaları ve bürokratik yapılara karşı duydukları isteksizlik sonucu bireylerin her alanda kendi işlerini en kısa ve kolay şekilde halletme ihtiyacı ve talebi de etkili olmuştur (Bağçeci, 2020: 95-96; Demirhan, 2019: 60-61; Maraş, 2011: 132; Özdeşim Subay, 2019: 229-230).

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda bireyler ve kurumlar, bireyler ve kamu görevlileri, bireyler ve diğer bireyler arası iletişim ve etkileşim imkânı da artmış ve normal şartlarda bir araya gelmesi mümkün olamayacak kadar çok bireyin çevrimiçi ortamda bir araya gelip etkileşime geçmeleri olanaklı hale gelmiştir. Teknolojinin bu denli gelişim göstermesi ve zaman-mekândan bağımsız etkileşim ortamı yaratması, demokrasiye yönelik uygulamaların ve söylemlerin de teknolojiye uyarlanması gerektiği fikrini beraberinde getirmiştir (Çağ, 2013: 79; Milakovich, 2010: 2).

Bu doğrultuda E-Demokrasi yani “elektronik demokrasi”; devlet ile vatandaşlar arasındaki etkileşimi sağlayan, kamu hizmetlerini bir bütün olarak bireylerin ihtiyaçlarına göre elektronik ortamda yeniden biçimlendiren, bireylerin kendilerini ilgilendiren her türlü konuda bizzat söz sahibi olmasını sağlayan ve siyasal katılımın doğrudan aracısız bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanıyan bir devlet ve vatandaş iş birliği olarak tanımlanmaktadır (Afşar, 2019: 1106; Maraş, 2011: 131; Özdeşim Subay, 2019: 230). Bir başka tanıma göre ise e-demokrasi; demokrasinin uygulanmasını geliştirmek, kolaylaştırmak ve genişletmek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bilgi ve iletişim teknolojilerinin; demokratik süreçleri daha etkili, kapsayıcı, katılımcı, müzakereci ve şeffaf hale getirebileceği ifade edilmektedir. Bu anlamda e-demokrasi açısından bilgi ve iletişim teknolojileri; bireyler ve kurumlar, medya, sosyal gruplar, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve yöneticiler arasındaki etkileşimi sağlama hizmeti görmektedir. Bu anlamda bilginin oluşturulması, kullanılması, yayılması ve paylaşılması da bu sayede daha da kolaylaşmaktadır. Bu durum, demokratik bir yönetimin daha şeffaf ve hesap verebilir olmasına katkı sağlarken aynı zamanda demokratik ilerleme ve iyi yönetim açısından da oldukça büyük yarar sağlamaktadır (Afşar, 2019: 1106; Demirhan, 2019: 60-62; Özdeşim Subay, 2019: 231).

Bu anlamda e-demokrasi; karar alma ve yönetim süreçlerinin şeffaf bir şekilde yürütülmesini, vatandaşlarda demokratik ve aktif vatandaşlık bilincinin geliştirilmesini ve vatandaşların demokratik süreçlere doğrudan ve bizzat katılımlarının sağlanmasını amaçlamaktadır (Maraş, 2011: 131; Moreira vd., 2019: 25-26). Bu doğrultuda e-demokrasinin olmazsa olmaz şartları arasında; yaygın bir biçimde bilgi ve iletişim araçları ile internete erişim, yöneticiler ve vatandaşlar arasında demokratik katılım kültürünün varlığı, e-demokrasi araçlarının ve imkanlarının tüm vatandaşlara eşit bir şekilde sağlanması ve bilginin eşit, doğru ve eksiksiz bir şekilde tüm vatandaşlara ulaştırılması yer almaktadır (Maraş, 2011: 132).

E-demokrasi; topluma, vatandaşlara, devlete ve demokratik yönetime karşı pek çok avantaj sağlayan bir katılımcı demokrasi modeli olarak ifade edilmektedir. E-demokrasinin vatandaşlara yönelik faydaları arasında; bilgiye pek çok kaynaktan ulaşılabilmesi, yerel politikalara daha çok odaklanılabilmesi, gündem belirleme süreçlerine katılımın olanağının artması, politik olaylar üzerinde müzakere olanağının artması, katılımcı demokrasinin etkinleşmesi, bireyler arası etkileşimin artması, demokratik katılımın artması, bireylerin daha fazla sorumluluk alma olanağının artması ve bireylerin seslerini daha kolay ve etkili şekilde duyurma imkanının artması yer almaktadır. E-demokrasinin demokratik kurumlara yönelik faydaları arasında; yeni kurumsal iletişim ve etkileşim kanallarına ulaşılabilmesi, yeni sorumluluk alanlarının oluşturulması, kurumlarının ağır bürokratik yapılarının çözülmesi, kamu hizmetlerinin daha kolay ve etkili bir şekilde sunulması, faaliyet ve hizmetlerin daha şeffaf bir şekilde halka sunulması ve vatandaşların kurumlarla daha kolay etkileşime geçebilmesi yer almaktadır. E-demokrasinin devlete yönelik sağladığı faydalar arasında ise daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim imkânı, politikaların daha etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi, vatandaşların yönetim sürecine daha sık ve daha fazla dahil edilmesi, vatandaş taleplerinin daha kolay iletilmesi ve vatandaş taleplerinin ve geri dönütlerinin daha kolay ve sık yanıtlandırılması yer almaktadır (Pena-Lopez'den Akt. Maraş, 2011: 135; Özdeşim Subay, 2019: 231).

E-demokrasi; katılımcı demokrasi ve doğrudan demokrasi anlayışını tamamlayan ve mümkün kılan, demokratik karar alma süreçlerine bireylerin daha etkin bir şekilde katılmasına imkân tanıyan elektronik bağlantılı bir demokrasi modelidir. Bu sayede bireyler, arada herhangi bir aracı olmadan karar alma süreçlerine bizzat dahil olarak demokrasiyi ideal boyuta ulaştırma olanağına ve demokrasiyi daha fazla içselleştirme fırsatına sahip olmaktadırlar (Afşar, 2019: 1107). Günümüzde e-demokrasiyi mümkün kılacak gelişmeler ve uygulamalar, çeşitli ülkeler tarafından hayata geçirilmeye başlamıştır. İzlanda ve Estonya, öne çıkan örnek ülkeler arasında

yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Avrupa Konseyi de üye ülkelere, e-demokrasi ile ilgili tavsiye niteliğinde kararlar sunmuştur. Buna göre ilgili kararda şu maddeler yer almaktadır:

(i) Demokratik kurumlar ve süreçler, teknolojik bilgi ve iletişim araçlarıyla desteklenmeli ve güçlendirilmelidir. (ii) e-demokrasi; demokrasinin ideal formuna ulaşması, demokratikleşmesi ve yaygınlaşması amacıyla planlanan bir yöntemdir. (iv) E-demokrasi, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir demokratik yönetim anlayışıyla yakından ilgilidir; (v) E-demokrasi, bilginin paylaşılarak müzakere edilmesini kolaylaştıran bir niteliğe sahiptir. Ayrıca daha iyi ve etkili kararların alınabilmesini de teşvik etmektedir. (vi) E-demokrasi sayesinde genç bireylerin ve siyasete ilgisi olmayan bireylerin de karar alma süreçlerine katılımı sağlanabilmektedir. (vii) E-demokrasi, azınlıkların fikirlerini ve taleplerini karar alma süreçlerine iletebilmeleri ve birbirleriyle etkileşime geçebilmeleri açısından önemli faydalar sunmaktadır (Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı, 2009: 11-15).²⁷

Bu tavsiye kararlar aynı zamanda e-demokrasinin ne olduğu ve ne gibi faydalar sağlayacağını da yine açıklar niteliktedir. Bunun yanı sıra Nair, “dijital demokrasi” modelinde e-demokrasinin dört farklı aşamadan oluştuğunu ifade etmektedir. Birinci aşama, internet aracılığıyla, ilgili bilgilerin kamuoyuyla paylaşılması aşamasıdır. Bu aşamada bireyler, konuyla ilgili gerekli bilgileri edinmektedirler. İkinci aşama ise danışma aşamasıdır. Bu aşamada bireyler ve ilgili kurumlar arasında karşılıklı bir etkileşim doğrultusunda daha fazla bilgi edinilmesi ve bireylerin aklında kalan soruları kurumlara danışarak çözmesi beklenmektedir. Üçüncü aşama müzakere sürecini kapsamaktadır. Bu aşamada ilgili konuya yönelik çevrimiçi müzakere platformları oluşturularak konuyla ilgili tartışmalar gerçekleştirilmektedir. Son aşama ise karar ve asıl siyasal katılımın gerçekleştiği aşamadır. Bireyler, üç aşama neticesinde konuya yönelik kararlarını bu aşamada vererek, karar alma süreçlerine bizzat dahil olmaktadır (Afşar, 2019: 1108; Nair, 2007: 150-152).

E-demokrasinin aktarılan bu dört aşamasının sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için bireylerin bu süreçlere katılım göstermeleri bir ön koşul olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda katılım; dijital katılım ya da e-katılım olarak kavramsallaştırılmaktadır. E-demokrasi süreçlerindeki e-katılımın düzeyi ve katılım araçları, e-demokrasinin de zayıf ya da güçlü olmasını belirlemektedir. Nitekim Nair’in dijital demokrasi aşamalarına göre ilk iki aşamada kalan e-katılım düzeyleri, e-demokrasinin zayıf olduğunu ifade etmektedir (Maraş, 2011: 133). Öte yandan e-demokrasi aşamalarına yönelik gerçekleştirilen e-katılım; aşağıdan yukarıya olabileceği gibi yukarıdan aşağıya doğru farklı biçimlerde mümkün olabilmektedir. Bir başka

²⁷ Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı / Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to Member States on Electronic Democracy (e-democracy), 18 February 2009, 1049th Meeting of the Ministers’ Deputies: 11-15.

https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf (erişim tarihi: 10. 04. 2021).

ifadeyle bireylerden yöneticilere veya yöneticilerden bireylere doğru gerçekleştirilebilmektedir. Aşağıdaki tabloda e-demokrasi aşamalarında; e-katılımın boyutu, yönü ve çeşitleri arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Tablo 2. 4 E-Demokrasi Aşamaları ve E-Katılım Düzeyleri İlişkisi

Yukarıdan Aşağıya E-Katılım	E-Katılım Aşamaları	Aşağıdan Yukarıya E-Katılım
1. Web siteleri 2. Arşivlenmiş bilgiler	E-Bilgi Aşaması Etkileşim şekli: Tek Yönlü Vatandaşın rolü: Pasif	1. Vatandaş Blogları 2. Vatandaşların Sosyal Medya Hesapları/Sayfaları 3. Etiketler (Hashtag)
1. Çevrimiçi danışma 2. Sohbet odaları 3. Çevrimiçi vatandaş jürileri	E-Danışma Aşaması Etkileşim Şekli: Diyalog içiminde iki yönlü Vatandaşın Rolü: Daha aktif	1. Sıkça sorulan sorular (kurumların web sitelerinde yer alır) 2. Hükümet üyelerinin, yöneticilerin ve ilgili kişilerin web sayfalarında yer alan e-postalar 3. Hükümet üyelerini, yöneticileri, milletvekillerini ve ilgili kişileri sosyal medya hesaplarından takip
1. Çevrimiçi anketler 2. Ortak yönetim 3. Katılımcı bütçeler 4. E-referandum 5. Çevrimiçi oylama araçları	E- Karar Verme Aşaması Etkileşim Şekli: Aktif katılım biçiminde, iki yönlü Vatandaşın Rolü: Aktif	1. Çevrimiçi Parlamento izleme 2. E-Dilekçe 3. E-Referandum girişimi 4. Çevrimiçi kampanyalara katılma

Kaynak: Kneuer'un çalışmasından Akt. Afşar, 2019: 1111.

Bunun yanı sıra e-demokrasinin çeşitli modellerinin olduğu ifade edilmektedir. Bu modeller; bireylerin katılım düzeyine, bireylerin bu süreçlere hangi seviyede dahil olmasına, nelerin tartışılacağına, gündemi kimin belirleyeceğini ve katılım yönüne göre değişiklik göstermektedir. E-demokrasi modellerinin temelinde, demokrasi teorilerinde var olan demokrasi kuramları yer almaktadır. Bu anlamda e-demokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin demokrasi teorilerine uygulanış biçimine göre kendine has modellere sahiptir. Bu açıdan dört farklı e-demokrasi modelinin olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; Partizan E-demokrasi, Liberal E-demokrasi, Müzakereci E-demokrasi ve Doğrudan E-demokrasi şeklindedir (Afşar, 2019: 1113).

Tablo 2. 5 E-Demokrasinin Dört Modeli

	Vatandaşlar Karar Alma Süreçlerinde Dolaylı Olarak Yer Alır	Vatandaşlar Karar Alma Süreçlerinde Doğrudan Yer Alır
Gündem Vatandaşlar Tarafından Belirlenir	Partizan E-Demokrasi	Doğrudan E-Demokrasi
Gündem Hükümet Tarafından Belirlenir	Liberal E-Demokrasi	Müzakereci E-Demokrasi

Kaynak: Päivärinta ve Sæbø, 2006: 823.

Liberal e-demokrasi, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilen e-demokrasi ve e-katılım uygulamalarını ifade etmektedir. Bu model, temsili demokrasinin geleneksel tüm yönlerine sahiptir fakat karar verme süreçlerinde vatandaşlar ve yöneticiler arasındaki geleneksel ilişkinin aksine bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı etkileşim ve iletişim daha fazladır. Vatandaşlar, yöneticilerle elektronik ortamda daha fazla iletişim kurma imkanına sahiptirler fakat nihai kararlar yine yönetim otoriteleri tarafından verilmektedir. Müzakereci e-demokraside ise karar alma süreçleri, liberal e-demokrasi gibi yukarıdan aşağı yönlüdür. Bu modelde vatandaşlara resmi olarak müzakere hakkı verilerek yöneticiler ve vatandaşlar arasında iki yönlü bir etkileşimin ve iletişimin gerçekleşmesi sağlanır. Soruna yönelik en iyi çözüm, vatandaşlar ve yöneticiler arasındaki müzakere süreçlerinde aranır. Gündem, hükümet tarafından belirlense de vatandaşlar sürece doğrudan dahil olma imkânı bulur ve karara ortaklaşa ulaşılır (Päivärinta ve Sæbø, 2006: 824-825).

Partizan e-demokrasi ise Päivärinta ve Sæbø tarafından geliştirilen bir e-demokrasi modelidir. Bu modelde gündem, vatandaşlar tarafından belirlenir. Elektronik ortamda katılım ve tartışma süreçleri ise yine vatandaşların girişimiyle başlatılır. Bu modelde alınacak kararlar üzerinde vatandaşların resmi bir yetkisi yoktur fakat aşağıdan yukarıya doğru çeşitli girişimlerle vatandaşlar, karar alma süreçlerine dahil olmaya ve kararları etkilemeye çalışırlar. Burada amaç, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla görünürlük kazanmak ve seslerini duyurmaktır. Bu modele örnek uygulamalar arasında; bloglar, çevrimiçi forumlar, sohbet odaları ve sosyal medya uygulamaları yer almaktadır. Doğrudan e-demokrasi ise doğrudan demokrasi modelinin zaman ve mekândan bağımsız olarak elektronik ortamda uygulanan şekli olarak ifade edilmektedir. Bu modelde bilgi ve iletişim teknolojileri, sadece demokratik tartışmaların ve iletişimlerin gerçekleşmesi için değil, bizzat doğrudan demokrasiyi tam anlamıyla mümkün kılacak altyapıyı sağlaması amacıyla kullanılmaktadır. Bu anlamda internet, dijital ortamlar ve e-demokrasi, demokrasiyi tamamlayan araçlar olarak değil, demokrasinin doğrudan formuyla gerçekleşebilmesi için bir ön koşul ve temel zemin haline gelmektedir (Päivärinta ve Sæbø, 2006: 824-827).

E-demokrasi, siyasal katılımı dijital katılıma dönüştüren bir yapıya sahiptir. Bu açıdan e-demokrasi, karar alma süreçlerini ve katılım araçlarını sadece elektronik oylamaya veya seçime indirgememektedir. E-demokrasi, bünyesinde pek çok elektronik uygulamayı barındırmaktadır. Bunlar; e-devlet, e-yönetim, e-imza, e-oylama, e-dilekçe, e-danışma, e-katılım, e-girişim, e-kampanya, e-forum, e-müzakere, e-seçim, e-referandum, e-yönetişim şeklindeki uygulamalardır. Tüm bu uygulamalar, katılımcı ve doğrudan demokrasinin gelişmesine ve içselleştirilmesine ve ideal demokrasinin yaratılmasına imkân tanıyan

uygulamalar olarak ifade edilmektedir. Öte yandan e-demokrasi, birkaç açıdan eleştirilere de maruz kalmaktadır. Bunlardan en önemlisi; teknolojik araçlara ve internete ihtiyaç duyan bu yöntemin, teknolojik imkanlara ve internete erişemeyen bireyleri süreç dışında bırakacak olmasıyla ilgilidir. Bu sebeple eşit katılım imkanlarının olmadığı bir yönetimde katılımcı bir demokrasiden de söz etmek mümkün olmayacaktır. Bir diğer eleştiri ise güvenlik ve manipölasyon konularıyla ilgilidir. Nitekim bireylerin kişisel bilgilerinin, seçimlerinin ve verilerinin güvenliği ve gizliliğiyle ilgili önemli ölçüde endişeler bulunmaktadır. Ayrıca elektronik seçim ve oylama sonucunda yapılan tercihlerin siber saldırılara maruz kalarak değiştirilme tehlikesi de eleştiriler arasındayken bireylerin devlet tarafından sürekli gözetim altında olmaları tartışmaları da bir diğer eleştiri konusunu oluşturmaktadır (Afşar, 2019: 1111; Maraş, 2011: 135-136; Özdeşim Subay, 2019: 236-238).

2.7. Sonuç

Katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin yaşadığı krizin önüne geçebilme ve krize çözüm sunabilme noktasında en önemli alternatiflerden biri olarak görülen ve kökleri antik ve modern pek çok siyaset düşünürüne dayanan bir demokrasi kuramıdır. Temsili demokrasi krizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, katılımcı demokrasi kuramları özellikle temsili demokrasilerde vatandaşların karar alma ve yönetim süreçlerine sadece seçim dönemlerinde dahil olmalarına tepki olarak, seçim dönemleri dışında da vatandaşların bu süreçlere aktif bir şekilde katılımlarını savunma noktasında ön plana çıkmaktadır.

Öte yandan katılımcı demokrasi kuramı, doğrudan demokrasi anlayışına yakınlığı sebebiyle temsili demokrasiden daha ideal bir demokrasi formu olarak görülmektedir. Burada önemli olan; katılımcı demokrasinin başlı başına bağımsız bir demokrasi modeli olarak düşünülmemesi gerektiğidir. Aksine katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin elitist ve kitlesel siyaset anlayışını bir bakımdan tamamlayıcı yönü bulunan bir anlayışa sahiptir. Bu bakımdan temsili demokrasinin kurumlarının ve değerlerinin tamamen yok sayılması veya ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Burada vurgulanmak istenen, demokratik karar alma süreçlerine sadece seçim yoluyla dahil olmaktan ziyade katılım kanallarının ve imkanlarının geliştirilmesi, kolaylaştırılması ve arttırılması gerektiğidir. Bu açıdan katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin tamamlayıcısı olarak ifade edilmektedir. Bu noktada katılımcı demokrasinin teorik ve kurumsal eksikliklerini temsili demokrasi kapatırken, temsili demokrasinin varoluşsal problemleri de katılımcı demokrasiyle birlikte azaltılmaktadır.

Öte yandan katılımcı demokrasi kuramı kendi içinde de çeşitli ve farklı formlara sahiptir. Bunlardan en bilinenleri; doğrudan demokrasi, müzakereci demokrasi, agonistik

demokrasi ve e-demokrasidir. Özellikle müzakereci ve agonistik demokrasi söz konusu olduğunda, bu modellerin hem liberal teori hem liberal demokrasi hem de onun yaygın karar alma formu olan temsili demokrasiye yönelik birbirlerinden farklı teorik ve normatif eleştiri ve alternatifler sunduğu açıktır. Bazılarınca bu modellere yönelik olarak özellikle liberal demokrasiyi aşamadıkları, ona içeriden bir eleştiri getirerek onun sınırları içerisinde kaldıkları eleştirileri yapılsa da (bkz. Alkan, 2015; Benhabib, 1996; Macedo, 1999; Weale, 2007) bilhassa bu iki modelin, yukarıda bahsedilen diğer katılımcı demokrasi modelleri gibi temsili demokrasiyi tamamlayıcı bir model sunduklarını söylemek temelsiz olabilir. Aksine, geç modern zamanlarda genellikle müzakereci ve e-demokrasi modelleri, temsili demokrasiye alternatif olarak daha fazla uygulanma imkânı bulmaktadır.

Ayrıca katılımcı demokrasi ve onun diğer formları da temsili demokrasi gibi sadece ulus-devlet düzeyinde uygulanabilen bir demokrasi modeli değildir. Bu anlamda uluslararası ve uluslararası oluşumlarda da uygulanma imkanına sahiptir. Sıradaki bölümde, kendisi de çağdaş dönemde uluslararası siyasi ve ekonomik iş birliği modellerinin en tipik ve başarılı örneklerinden biri olan Avrupa Birliği (AB)'ndeki demokratik karar alma sürecine ilişkin; temsili demokrasi ve krizine referansla bir inceleme sunulacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARÜSTÜ BİR ÖRGÜT OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ VE DEMOKRASİ

3.1. Giriş

Temsili demokrasi, modern ulus-devletlerin ortak niteliği ve standart/varsayılan/verili (default) demokrasi yöntemi olarak görülmektedir. Fakat temsili demokrasi, sadece ulus-devlet biçiminin yönetim şekli olmak zorunda değildir. Bu anlamda devlet, uluslararası/uluslarüstü örgüt veya birlik düzeyindeki tüm oluşumlara uygulanabilen bir pratiktir. Nitekim katılımcı demokrasi modeli de benzer şekilde ulus-devlet yapılanması dışındaki çeşitli oluşumlarda uygulanma imkanına sahiptir.

Bu anlamda Avrupa Birliği (AB), bu pratik ve kurumsal durumun en iyi örneklerinden biridir. Nitekim AB, uluslarüstü ve uluslararası niteliğiyle, demokrasinin hem temsili hem de katılımcı formunun uygulanabildiği ve ulus-devlet yapılanmasından farklı olarak ulus aşırı düzeyde *sui generis* niteliğine sahip bir oluşumdur. Öte yandan temsili demokrasinin ulus-devlet düzeyinde yaşadığı temsil krizinin, aynı şekilde ulus-devlet yapılanması dışında da var olduğu ifade edilmektedir. Nitekim AB ve demokrasi söz konusu olduğunda böylesi bir krizden hem akademik literatürde hem de pratik düzeyde sıkça bahsedilmekte, krize odaklanılmakta ve bu kriz “demokrasi açığı” olarak ifade edilmektedir.

Bu çerçevede bu bölümde ilk olarak AB’nin tarihsel süreç içindeki gelişimi ve AB’nin temel kurumları incelenecektir. Daha sonra ise AB düzeyinde temsil ve demokrasi konusu ele alınarak AB’de yaşanan demokrasi açığı tartışmaları hem kurumsal hem de toplumsal boyutta incelenecektir.

3.2. Avrupa Birliği’nin Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi

Avrupa Birliği (AB); ekonomik, sosyal ve siyasi entegrasyonu sağlamayı hedefleyen uluslarüstü bir örgüt olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte AB, Avrupa kıtası üzerinde; barışın, istikrarın, özgürlüğün ve adaletin hüküm sürmesini ve bunun yanı sıra kişilerin, hizmetlerin, sermayenin ve malların serbestçe dolaşabilmesini de amaçlayan bir oluşumdur (Dedeoğlu, 2003: 17-18; Keskin, 2019: 1-2). Nitekim öncelikli olarak ekonomik entegrasyonu hedefleyen AB’de demokrasi ve meşruiyet tartışmaları, oldukça yakın bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Karmaşık bir yapıya ve yoğun bir geçmişe sahip olan AB’yi daha iyi anlayabilmek, AB’nin demokratik çözümlemesini kavrayabilmek ve tartışabilmek için

öncelikli olarak AB'nin tarihsel süreç içindeki gelişiminin ve temel kurumlarının incelenmesinde yarar vardır.

Avrupa kıtası, tarihsel süreç içinde pek çok dağınık ve bağımsız ülkeye ev sahipliği yapmıştır. Bu süreç içinde kıta üzerindeki devletler, çeşitli sebeplerle birbirleriyle sürekli savaş ve mücadele halinde olmuşlardır. Buna karşın savaşların ve mücadelelerin sonlandırılması ve Avrupa ülkelerinin birleştirilerek birlik içinde olması ve Avrupa kimliğinin yaratılması fikri de pek çok kez ortaya atılmıştır. Öte yandan Avrupa ülkelerinin birleştirilmesi düşüncesinin oluşmaya başladığı dönemin Orta Çağ olduğu ifade edilmektedir. Özellikle Aydınlanma ve Rönesans dönemleri, günümüz Avrupa'sının düşünsel yapısını oluşturan oldukça önemli dönemler olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte; birleşik bir Avrupa talebinin, 19. yüzyıla kadar daha çok savaşların önlenmesi ve kıta üzerinde istikrarın sağlanması amacına yönelik olduğu ifade edilmektedir (Akdemir, 2016: 45-47).

19. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle birlikte gelişen ulus-devlet olgusu; Orta Çağ'dan beri süre gelen din etrafında birleşme anlayışının yerine ulus kimliği altında birleşme anlayışını getirmiştir. Bu durum, birleşik/bütünleşmiş Avrupa fikrinin benimsenmesini başlarda olumsuz etkilerken; Avrupalı kimliği fikrini ise olumlu yönde etkilemiştir. Sanayileşmeyle birlikte daha fazla üretim yapma imkanına sahip olan ulus-devletler, yurt içi pazarlarının yeterince büyük olmaması sebebiyle, serbest ticarete dayanan ve ticari engellerin kaldırıldığı bir pazar yaratma fikrini ortaya atmışlardır. Bu anlamda 1834 yılında Alman devletleri arasında ilk defa uluslarüstü bir otorite olarak "Alman Gümrük Birliği" kurulmuştur. Bu sayede birleşik/bütünleşmiş Avrupa fikri ilk defa savaşların önlenmesi amacıyla, ekonomik gelişmelerin gerçekleştirilmesi amacıyla da talep edilmeye başlamıştır (Akdemir, 2016: 48-49).

Bütünleşmiş Avrupa fikri 20. yüzyılda da tartışılmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda "Milletler Cemiyeti (League of Nations)" ve 1924 tarihli "Pan-Avrupa Hareketi (Pan-European Movement)"; barış, huzur ve istikrar için birleşme çabalarının başında gelmektedir. Fakat bu dönemlerde yükselmeye başlayan faşizm ve yayılcılık hareketleri, Avrupa bütünleşmesi çabalarını gölgeleyerek ikinci bir dünya savaşının başlamasına sebep olmuştur. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Avrupa bütünleşmesi açısından oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. Nitekim savaş sebebiyle büyük tahribata uğrayan Avrupa devletleri; savaş sonrasında siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilgili politikalara ve çözümlere yönelmişlerdir. Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı, Avrupa ülkelerinin bütünleşmesi ve Avrupa kimliği yaratma fikrinin gerçekleşmesinde dönüm noktası olmuştur (Akdemir, 2016: 49-5; Blair, 2005: 11; Dedman, 2010: 15-17).

Savaş tahribatından sonra bu doğrultuda; Avrupa devletlerinin ekonomik anlamda güçlendirilmesi, şiddet ve güç yoluyla devletlere yönelik yapılan tehditlerin ve politikaların engellenmesi ve ABD ve SSCB'ye karşı Avrupa'da üçüncü güç olabilecek bir siyasi birliğin oluşturulması konuları, bazı Avrupa devletleri tarafından tartışılmaya başlamıştır. Kurulması tartışılan bu yeni birliğin amaçları ise; barış, istikrar ve huzurun sürekli kılınması, milliyetçiliğin ve ulus-devletlerin tehlikeli rekabetinin aşılmasının sağlanması, Avrupa'da serbest ticaretin oluşturulması ve böylece Avrupa'da özgürlük, barış ve güvenlik alanının yaratılması olarak hedeflenmiştir (Akdemir, 2016: 50-51).

Nitekim bu amaçların gerçekleştirilebilmesi ve Avrupa ülkelerinin savaş tahribatlarını hafifletebilmesi amacıyla “Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECC)” kurulmuş ve ABD tarafından Batı Avrupa ülkelerine “Marshall Planı” adı altında ciddi miktarda ekonomik yardımlar yapılmıştır. Gerçekleştirilen ekonomik iş birliği; Avrupa bütünleşmesi açısından önemli ve birleştirici bir rol oynarken, siyasi bütünleşme için gereken altyapının oluşmasına da katkı sağlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte toparlanmaya başlayan Avrupa ekonomisi için daha resmi, daha güçlü ve uluslararası bir ekonomik bütünleşmeye doğru adım atılmıştır (Akdemir, 2016: 52-53; Ayhan Türkbay, 2019: 21; Blair, 2005: 13-14; Dedman, 2010: 40; McCormick, 2002: 61; Warleigh-Lack, 2009: 18).

Bu adımlardan en önemlisi ve ilk olanı; 1950 yılında Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından, “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT)” kurulmasına yönelik yayımladığı “Schuman Deklarasyonu”dur. Deklarasyonun yayımlanmasının ardından yaklaşık bir sene sonra; Fransa, Hollanda, İtalya, Almanya, Belçika ve Lüksemburg arasında Paris'te imzalanan antlaşmayla birlikte Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve bu topluluğa ait organlar resmi olarak kurulmuştur (Akdemir, 2016: 53-54; Warleigh-Lack, 2009: 21).

Avrupa bütünleşmesi resmi bir şekilde ilk olarak AKÇT ile başlamıştır. AKÇT, Avrupa bütünleşmesinde öncelikle ekonomik düzeyde bir bütünleşme ortamını yaratmaya katkı sağlamıştır. Bu uluslararası oluşumda; ekonomik bütünleşmenin yanı sıra siyasi ve savunma alanında da bütünleşmeyi sağlama girişimlerinde bulunulmuştur. Fakat her iki boyuttaki bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimleri takiben 1957 ve 1958 yıllarında Roma Antlaşması'yla birlikte AKÇT'ye paralel olarak yine sektörel ve ekonomik amaçla “Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)” ile “Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)” kurulmuştur (Arat vd., 2016: 61; Blair, 2005: 17-23; Kaiser, 2009: 12).

AAET'nin kuruluş amacı, “nükleer enerjinin hızlı bir biçimde kurularak ve yaygınlaştırılarak üye ülkeler arasında yaşam standartlarının ve ticari değişim faaliyetlerinin

arttırılması” olarak ifade edilmiştir (AAETA md. 1.).²⁸ AET’nin amacı ise kuruluş antlaşmasında şu şekilde ifade edilmiştir:

Avrupa Ekonomik Topluluğunun amacı; üye ülkeler arasında ortak pazar kurarak, ülkelerin ekonomi politikalarını birbirine yakınlaştırmak, üye ülkelerin yaşam standartlarını yükseltmek ve üye ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesini ve iyileşmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda; gümrük birliğinin kurulması, ortak tarım politikalarının oluşturulması, ortak pazarın kurulması, ortak ulaşım politikalarının oluşturulması ve ortak pazar rekabetinin sağlanması gibi politikalar benimsenmiştir (AETA md. 2. ve md. 3.).²⁹

Uluslarüstü nitelikteki bu üç Topluluğun (AKÇT, AET ve AAET) varlığı, Avrupa’nın bütünleşme sürecini ifade etmektedir. Öte yandan her bir Topluluk, tüzel bir kişiliğe sahip olmuş ve Topluluk hedeflerinin gerçekleştirilmesi amacıyla her biri kendi bünyesinde bazı kurumlar tesis etmiştir. Bu kurumlar; Parlamento, Adalet Divanı, Konsey ve Komisyon’dur. Fakat 1958 yılında Adalet Divanı ve Parlamento, 1965 yılında ise Komisyon ve Konsey; bu üç Topluluğun ortak kurumları haline getirilmiştir. Bir başka ifadeyle, üç Topluluk da ayrı ve farklı oluşumlar olarak işlemeyi sürdürmüş fakat bunu ortak kurumlarla gerçekleştirmişlerdir (Arat vd., 2016: 64-65; Blair, 2005: 25; Rasmussen, 2009: 44-47).

Bütünleşme sürecinden sonra ise genişleme ve derinleşme süreci gerçekleşmiştir. 1973 ve 1986 yılları arasında Topluluğa; İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, İspanya ve Portekiz’in katılmasıyla birlikte genişleme süreci başlamış; ortak iç pazarı sağlayabilmek amacıyla imzalanan Avrupa Tek Senedi (ATS) ile birlikte de ilk ciddi derinleşme sürecine geçiş yapılmıştır. ATS’nin ardından 1992 ve 1993 yıllarında imzalanan Maastricht Antlaşması’yla birlikte Topluluklar; Avrupa Birliği çatısı altında üç sütunlu bir yapının içinde yer almaya başlamışlardır. Böylece AB; ekonomik boyutun ve amaçların yanı sıra sosyal ve siyasal boyutlara da sahip bir örgüte dönüşmüştür (Arat vd., 2016: 61; Blair, 2005: 59, 68; McCormick, 2002: 75-78; Warleigh-Lack, 2009: 39).

Maastricht antlaşmasından sonraki dönemde AB, derinleşme ve genişleme sürecine ivme kazandırmıştır. Bu doğrultuda süreci takiben; Amsterdam Antlaşması (1997-1999), Nice Antlaşması (2000-2003) ve Lizbon Antlaşması (2007-2009) imzalanmıştır.³⁰ Bu antlaşmalarla birlikte AB, yeni tartışma ve yetkilendirme alanlarına sahip olmuştur. Ayrıca Amsterdam Antlaşması ile birlikte AB’nin temel ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler; demokrasi, insan hakları

²⁸AAET Kurucu Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957A/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 11.02.2021).

²⁹AET Kurucu Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 11.02.2021).

³⁰ AB antlaşmalarının kronolojisi için bkz. <https://www.ab.gov.tr/105.html> (erişim tarihi: 11.02.2021).

ve temel hak ve özgürlüklere saygı, özgürlük ve hukukun üstünlüğüdür. Bu ilkelerin ihlali, çeşitli yaptırımlara bağlanmıştır. Bununla birlikte derinleşme sürecinde, ekonomik boyutlu tartışma alanlarından ziyade siyasi ve sosyal boyutlu tartışma alanları, özellikle demokrasi ve meşruiyet tartışmaları önem kazanmıştır (Baykal ve Göçmen, 2016: 86-87; Blair, 2005: 75-77).

Öte yandan Maastricht Antlaşması döneminde Birliğin 12 olan üye devlet sayısı, günümüze kadar artarak 28'e ulaşmıştır. Fakat 2017 tarihinde üye ülkeler arasından İngiltere, Birlik'ten ayrılmak için AB Konseyi'ne resmi başvuruda bulunmuştur. 31 Ocak 2020 tarihinde İngiltere, AB'den ayrılan ilk ülke olmuştur. Böylece genişleme sürecinden sonra ilk küçülüş girişimi gerçekleşmiştir. Güncel olarak (2021 yılında) AB'nin 27 üyesi mevcuttur. Üye ülkeler arasında; Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan bulunmaktadır. Ayrıca Birliğe dahil olmak isteyen ve müzakere süreçleri başlayan aday ve potansiyel aday ülkeler de mevcuttur. Aday ülkeler; Türkiye, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya iken, potansiyel aday ülkeler arasında ise Bosna Hersek ve Kosova bulunmaktadır.³¹

Lizbon Antlaşması³² ile birlikte son şeklini alan AB'de, yönetim şekli ve demokratik ilkelere ilişkin hükümlere ilk defa yine Lizbon Antlaşması'nda yer verilmiştir. Bu hükümler daha sonra Avrupa Birliği Antlaşması (ABA)³³ adı altında toplanmıştır. İlgili bazı hükümler şu şekildedir:

Birliğin işleyişi temsili demokrasiye dayanır ve vatandaşlar, Birlik düzeyinde, Avrupa Parlamentosu'nda doğrudan temsil edilirler. Üye devletler ise gerek ulusal parlamentolarına gerek vatandaşlarına karşı demokratik olarak sorumlu olan devlet veya hükümet başkanları tarafından Avrupa Birliği Zirvesi'nde ve hükümetleri tarafından AB Konseyi'nde temsil edilirler. Her vatandaş, Birliğin demokratik yaşamına katılma hakkına sahiptir. Kararlar, mümkün olduğu kadar açık ve vatandaşa en yakın şekilde alınır (LA md. 8a(1. 2. ve 3.) ile değişik ABA md. 10(1. 2. ve 3.)).

Bunun yanı sıra Lizbon Antlaşması ile birlikte AB'nin üç sütunlu çatı yapısına son verilmiştir. Böylece her biri farklı tüzel kişiliğe sahip olan Avrupa Topluluğu (AT) ve AB, tek bir tüzel kişilik altında Avrupa Birliği adıyla birleştirilmiştir. Bunun yanı sıra AB'nin temel

³¹Avrupa Birliği genişleme kronolojisi için bkz. <https://www.ab.gov.tr/109.html> (erişim tarihi: 11.02.2021).

³² Lizbon Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN#d1e585-1-1> (erişim tarihi: 13.02.2021).

³³ Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:C2010/083/01&from=EN> (erişim tarihi: 13.02.2021).

ilkelerine; çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliği gibi yeni ilke ve değerler de eklenmiştir (Baykal ve Göçmen, 2016: 98).

3.3. Avrupa Birliği'nin Temel Kurumları

AB, sahip olduğu temel fonksiyonları ve amaçları yerine getirebilmek için çeşitli kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Kurumlar ve kurumlara ilişkin hükümler, ABA'nın üçüncü başlığının 13. maddesinde yer almaktadır. Buna göre:

Avrupa Birliği; kendisinin, üye ülkelerin ve vatandaşlarının değerlerini desteklemeyi, çıkarlarına yönelik hizmet etmeyi, hedeflerini izlemeyi ve eylemlerinin ve politikalarının etkililiğini, sürekliliğini ve tutarlılığını temin etmeyi amaçlayan bir kurumsal çerçeveye sahiptir. Bu doğrultuda Birliğin kurumları; Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Birliği Komisyonu, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Merkez Bankası ve Sayıştay'dır. Her kurum, antlaşmalar doğrultusunda kendisine tanınan yetkiler dahilinde ve antlaşmalarda belirlenen şart, hedef ve usullere uygun olarak hareket eder ve tüm kurumlar, dürüst iş birliği içinde faaliyetlerini yerini getirirler (ABA, md. 13.(1. ve 2.)).

3.3.1. Avrupa Parlamentosu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 6 kurucu ülkenin AKÇT'yi kurması ile başlayan bütünleşme sürecinde, Topluluğun işleyişini sağlayacak çeşitli kurumlara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu kurumlardan ilki, halkların temsil edilmesini sağlayacak olan Avrupa Parlamentosu (AP)'dur. AP, AB'nin başlangıcından itibaren kurucu antlaşmalarında yer alan bir organdır. Buna karşılık Parlamento'nun ismi, seçim sistemi, temsilci sayısı ve temsilcilerin hukuki statüleri, zaman içinde çeşitli değişiklikler yaşamıştır. Parlamento'nun ismi, kurucu antlaşmalarda ilk olarak "Asamble (Assembly/Assemblée)" olarak geçmiştir. Daha sonra "Avrupa Parlamentar Asamblesi" ve nihayetinde ATS ile birlikte "Avrupa Parlamentosu (European Parliament/ Parlement Européen)" ismini almıştır (Keskin, 2019: 36; Tezcan, 2016a: 165, 171).

AP, ilk kurulduğu dönemde 78 temsilciye sahip olmuştur. Daha sonra bu sayı 142'ye yükselmiş ve 1973 sonrası ilk genişlemeyle birlikte bu sayı 198'e çıkmıştır. 1979 yılında AP'nin doğrudan seçim usulüne geçmesiyle birlikte bu sayı 410'a yükselmiştir. Tarihsel süreç içerisinde en yüksek olarak 785 temsilci sayısını gören AP, 2019 Parlamento seçimlerinden sonra İngiltere'nin de Birlik'ten ayrılmasıyla birlikte güncel olarak 705 temsilci sayısına

sahiptir (Tezcan, 2016a: 166). Bunun yanı sıra AP'de; 27 Komite, 7 siyasi grup ve 44 delegasyon bulunmaktadır.³⁴

3.3.1.1. Parlamento'nun İşleyişi ve Organizasyonu

AP'nin merkezi Strazburg'da bulunmaktadır. Parlamento'nun çalışma dönemi her yıl mart ayının ikinci salı gününde başlamaktadır. Çalışma dönemi boyunca AP, dört gün süren 12 toplantı ve 7 tane de kısa toplantı gerçekleştirmektedir. AP, işleyişi bakımından üç tip hükümlere bağlıdır. Bunlar; kurucu antlaşma hükümleri, iç tüzük hükümleri ve Parlamento'nun kendi aldığı karar hükümleridir. Parlamento'nun oylama, toplantı ve yasama kuralları, Parlamento İçtüzüğünde yer almaktadır. Bunun yanı sıra AP, kendi içinde çeşitli kurumlara sahiptir. Bunlar; Başkanlık, Büro, Parlamento Genel Sekreterliği, 5 İdari Amir, Başkanlar Konferansı, Komisyon Başkanları Konferansı ve Delegasyon Başkanları Konferansıdır. Başkan, iki buçuk yıllığına seçilir ve 14 Başkan Yardımcısına sahiptir. Başkanın görevleri; Parlamento'yu dışarıda temsil etmek ve Parlamento çalışmalarını yürütmektir. Büro; Parlamento bütçesi ve temsilcilerin idari işleriyle ilgilenmektedir. Parlamento Genel Sekreterliği; Parlamento organlarına, Büro'ya ve Başkanlar Konferansına yardımcı olur, ayrıca sekreterlik bütçesini yönetir. Başkanlar Konferansı ise siyasi grup başkanları ve Parlamento Başkanı'ndan oluşur. Bu kurum, Parlamento gündemini belirler ve Parlamento'nun iç ve dış ilişkilerini yürütür. Komisyon Başkanları Konferansı ise Başkanlar Konferansı'na, Komisyonların çalışmalarıyla ve gündemle ilgili tavsiyelerde bulunur. Delegasyon Başkanları Konferansı ise Karma Parlamento Komisyonları'nın ve delegasyonların faaliyetleriyle ilgili oluşan sıkıntılarla ilgilenmekle görevlidir (Keskin, 2019: 37-38; Tezcan, 2016a: 179-183).

Bunun yanı sıra AP, diğer parlamenter kuruluşlarla da çeşitli ilişkiler sürdürmektedir. Bunlardan önde gelenleri Ulusal Parlamentolardır. Ulusal Parlamentolar ile ilişkiler, Avrupa Birliği Parlamentoları Topluluk ve Avrupa İşleri Konferansı (COSAC) bünyesinde yürütülmektedir. Öte yandan AP, üçüncü ülke parlamentolarıyla da çeşitli ilişkiler yürütmektedir. Bu ilişkiler; Karma Parlamento Komisyonları, Parlamento Delegasyonları ve Parlamento İşbirliği Komisyonları nezdinde yürütülür. Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu da bunlardan biridir (Tezcan, 2016a: 184).

³⁴ 2019 Parlamento Seçimleri sonrası güncel temsilci listesi, komiteler, delegasyon ve siyasi gruplar hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/portal/en> (erişim tarihi: 14.02.2021).

3.3.1.1.1. Komisyonlar ve Siyasi Gruplar

Siyasi gruplar ve Komisyonlar, Parlamento'nun çalışma faaliyetlerinin gerçekleştiği yerlerdir. Bu sebeple Parlamento'nun işleyişi açısından büyük öneme sahiptirler. Bu kurumlar, kurucu antlaşmada öngörülmeleyen fakat Parlamento'nun kendi organizasyon yetkisiyle oluşturulan kurumlardır. 2019 Parlamento seçimleri itibariyle AP, 27 Komisyon'a sahiptir.³⁵ Komisyonların üye sayıları 25 ile 71 arasında değişiklik göstermektedir. Komisyon üyeleri, Parlamento tarafından Başkanlık Konferansı önerisi üzerine iki buçuk yıllığına göreve getirilmektedir. Komisyonlar; daimî, geçici ve araştırma/inceleme şeklinde sınıflandırılmaktadırlar. Komisyonların görevi ise kendi konu alanlarıyla ilgili yasama çalışmalarını yürütmek ve faaliyetlerle ilgili raporlar hazırlamaktır (Tezcan, 2016a: 181; Keskin, 2019: 38).

Parlamento'nun ana unsurlarından birisi de siyasi gruplardır. Siyasi grup oluşturabilmek için üye devletlerin en az 4'te 1'inden (7 üye devletten) gelen en az 25 temsilcinin bir araya gelmesi gereklidir. Ayrıca grup oluşturabilmek için temsilcilerin siyasi görüşlerinin birbirine yakın olması beklenmektedir. Öte yandan her temsilcinin bir siyasi gruba mensup olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Parlamento'nun oturuş düzeni de temsilcilerin ait oldukları ülkelere göre değil, mensup oldukları siyasi gruba göre düzenlenmektedir. 2019 Parlamento seçimleri itibariyle AP, 7 siyasi gruba sahiptir.³⁶

3.3.1.2. Parlamento'nun Temsil ve Seçim Sistemi

AP'de temsilci sayısının ve üye ülkelerin temsilci dağılımlarının belirlenme yöntemi, Lizbon Antlaşması ile birlikte kurucu antlaşmaya kodifiye edilmiştir. Buna göre Parlamento'daki maksimum temsilci sayısı 750 temsilci ile sınırlandırılmıştır. Böylece 750 temsilci + Başkan, AP'nin maksimum temsilci kapasitesi olarak kabul edilmektedir. Bu kısıtlı temsilci sayısı kuralına göre bir üye devlet en az 6, en fazla ise 96 temsilciye sahip olabilmektedir. Öte yandan üye ülkelerin temsilci sayılarının belirlenme yöntemi "azalan/eksilen nispi temsil (degressive proportionality)" yöntemiyle belirlenmektedir. Bu yönteme göre nüfusu fazla olan ülkeler, tatmin edici bir temsil sistemi yaratmak adına, almaları gereken temsilci sayısından daha azına sahip olmayı kabul etmektedirler. Bununla birlikte bu yöntemde, gelecekte gerçekleşebilecek genişleme durumlarında, yeni ülkeye/ülkelere temsilci

³⁵2019 Parlamento seçimleri sonrası mevcut Parlamento Komisyonlarının listesi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/about/list-of-committees> (erişim tarihi: 15.02.2021).

³⁶2019 Parlamento seçimleri sonrası mevcut Parlamento siyasi gruplarının listesi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20190612STO54311/parliament-s-seven-political-groups> (erişim tarihi: 15.02.2021).

tesis edebilmek için mevcut üye ülkelerin sandalye sayısının düşürülmesi gerekmektedir. 2011 tarihinden itibaren Parlamento'daki temsilci dağılımının daha adaletli bir şekilde gerçekleşmesi için Cambridge matematikçileri tarafından oluşturulan "Cambridge Uzlaşısı Formülü" kullanılmaktadır.³⁷ Bu formül, azalan nispi temsil yöntemine riayet etmektedir (Tezcan, 2016a: 166-167).

Parlamento'nun seçim sistemi ve işleyiş biçimi, ilk olarak AKÇT antlaşmasının 21. maddesinde yer almıştır. Buna göre; Asamble'nin ilerleyen dönemlerde tüm üye ülkeleri kapsayacak doğrultuda; tek biçim, doğrudan ve tek dereceli olacak şekilde; AB Konseyi'nin oybirliğiyle onaylayacağı ve üye devletlerin kendi anayasal kurallarına göre kabul etmelerinin tavsiye edileceği bir seçim modeli belirleyeceği maddesi yer almıştır (AKÇT md. 21.).³⁸ Bu sistem hayata geçirilene kadar Parlamento temsilcileri, ulusal parlamentoların temsilcileri arasından seçilmiştir (Keskin, 2019: 36). Bu gelişmeyi takiben 1979 yılına kadar AKÇT'de belirtilen şekilde bir seçim sistemine geçilememiştir. 1979 yılında ise doğrudan, tek dereceli ve genel seçim modeli kabul edilmiş fakat tekbiçim bir seçim modeli oluşturulamamıştır. 2002 yılında yapılan son düzenlemelerle birlikte AP seçim kriterleri ve işleyiş biçimi şu şekilde belirlenmiştir:

Avrupa Parlamentosu, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Parlamento Başkanı ve Başkanlık Divanı yine Parlamento temsilcileri arasından ve temsilciler tarafından seçilir. Parlamento; AB Konseyi ile beraber yasama ve bütçe görevlerini yerini getirir. Bununla birlikte Parlamento, danışma ve denetim görevlerini yerine getirir. Avrupa Parlamentosu seçimleri; 5 senede bir, özgür tercih, doğrudan, genel ve gizli oy ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilir. Üye ülkeler, nispi temsil sistemine zarar vermeden kendi ulusal tercihleri doğrultusunda temsilcilerini belirleyebilmektedirler. Buna göre üye ülkeler; kendi tercihleri doğrultusunda seçim bölgesi/bölgeleri ve %5'i aşmayacak şekilde seçim barajı oluşturabileceklerdir. Ayrıca üye devletler yine kendi tercihleri doğrultusunda; tercihli oy sistemi, blok liste sistemi, transfer edilebilir oy sistemi, karma tercih sistemi gibi farklı yöntemleri uygulama serbestliğine sahiptirler. Bununla birlikte zorunlu oy sistemi uygulaması da yine üye devletlerin tercihinin bırakılmaktadır. Bu kriterler doğrultusunda nispi temsil sistemine zarar verilmeksizin temsilcilerin belirlenmesinde her üye devletin kendi seçim mevzuatı uygulanabilecektir. Öte yandan temsilci seçme ve seçilme yaşı, seçme ve seçilme hakkı ve ikamet ile ilgili konular da yine üye ülkelerin ulusal hukuk kurallarına göre belirlenmektedir (ABA md. 14(1. 2. 3. ve 4.); Can, 2009: 27; Keskin, 2019: 36-37; Tezcan, 2016a: 171-178).

³⁷ Cambridge Uzlaşısı Formülü detaylı bilgi için bkz.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/432760/IPOL-AFCO_NT\(2011\)432760_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/432760/IPOL-AFCO_NT(2011)432760_EN.pdf) (erişim tarihi: 14.02.2021).

³⁸ AKÇT Antlaşması için bkz.

<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:11951K:EN:PDF> (erişim tarihi: 14.02.2021).

Bununla birlikte Parlamento temsilcileri, evrensel hukuka bağılı olarak dokunulmazlık hakkına sahiptirler. Ayrıca her temsilcinin, Parlamento'ya teklif sunma hakkı bulunmaktadır. Parlamento temsilcileri üye devletler içinde tam bir dolaşım serbestliğine sahiptirler. Bunun yanı sıra temsilcilere, kendi ülkeleri tarafından üst düzey yöneticilere ve bürokratlara tanınan gümrük muafiyetleri ve benzeri ayrıcalıklar da tanınmaktadır. Ayrıca temsilciler, görev süreleri içinde kendi ülkelerinin parlamento temsilcilerine tanınan dokunulmazlık hakkından da faydalanmaktadırlar. Parlamento temsilcileri; kişisel hesap ve bilgiler dışında Parlamento'ya ve Parlamento Komisyonları'na ait tüm bilgilere ve dosyalara serbestçe erişebilmektedirler. Bu doğrultuda tüm belge ve dosyalar, AB'nin tüm resmi dillerine çevrilmektedir. Ayrıca temsilcilerin Parlamento konuşmaları da eşzamanlı olarak tüm resmi dillere çevrilmektedir. Bunlar dışında Parlamento temsilcilerinin, herhangi bir siyasi partiden talimat alması veya talimat vermesi yasaktır. Parlamento temsilcileri, bağımsız ve tarafsız bir şekilde görevini yerine getirmekle yükümlüdür. Öte yandan tüm üye devlet temsilcileri; ücret, emeklilik, ödenek ve sosyal güvenlik bakımından tek ve eşit bir statüye tabidir (Keskin, 2019: 37; Tezcan, 2016a: 168-171).

3.3.1.3. Parlamento'nun Tasarrufları ve Yetkileri

AP, ilk kurulduğu dönemlerde basit bir danışma organı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür ve yetki bakımından oldukça sınırlı ve önemsiz yetkilere sahip olmuştur. Fakat zamanla Parlamento'nun işlevleri ve sahip olduğu yetkiler de oldukça artmıştır. Günümüzde Parlamento'nun yetkileri arasında yasama yetkileri, mali yetkiler, denetim yetkileri, inisiyatif yetkileri ve atama yetkileri bulunmaktadır. Bu yetkilerden en önemlisi yasama yetkisidir. Parlamento, yasama yetkisini Avrupa Birliği Konseyi/Bakanlar Konseyi ile beraber paylaşmaktadır. Yasama yetkisini paylaşma noktasında ilk başlarda AB Konseyi güçlü konumda iken zamanla Parlamento ile şartlar eşitlenmiş ve hatta günümüzde, Parlamento daha güçlü duruma gelmiştir (Keskin, 2019: 38; Tezcan, 2016a: 184).

Nitekim Parlamento ilk zamanlarında sadece istişari yetki usulüne sahip olmuştur. Bu usule göre yasama süreci AB Komisyon'u tarafından başlatılır. Daha sonra AB Konseyi, kararla ilgili Parlamento'ya danışır fakat Parlamento'nun görüşünden bağımsız olarak norm koyabilirdi (AETA md. 189.). ATS (1986) ile birlikte Parlamento, istişari yetki usulünün yanı sıra iş birliği yetki usulüne de sahip olmuştur. Buna göre yasama süreci AB Komisyon'u tarafından başlatılır. AB Konseyi, kararla ilgili Parlamento'ya danıştıktan Parlamento'nun görüşü olumlu ise AB Konseyi tarafından direkt olarak norm koyulabilirdi. Parlamento'nun görüşü olumsuz ise AB Konseyi, Parlamento'ya bir kez daha danışır fakat nihayetinde AB Konseyi, oybirliği ile hareket

ederek norm koyabilirdi (ATS md. 7.). Maastricht Antlaşması ile birlikte Parlamento'ya, sahip olduğu yetki usullerinin yanı sıra uygunluk yetki usulü ve ortak karar yetki usulü getirilmiştir. Uygunluk usulüne göre AB Komisyon'u süreci başlatır. Parlamento'nun olumlu görüşü üzerine AB Konseyi direkt olarak norm koyabilir. Ortak karar usulüne göre ise AB Komisyon'u süreci başlatır. Hem Parlamento hem de AB Konseyi, norm koyma sürecine ortak ve eşit yetkilerle katılım sağlar ve sürece dahil olur. Böylece AP ve Konsey'in, eşit söz hakkına sahip olması söz konusudur. Bu usulle birlikte norm koyulabilmesi için hem AB Konseyi'nin hem de AP'nin mutabık olması gereklidir. Lizbon Antlaşması ile birlikte ortak karar usulü, norm koyma sürecinin ana/olağan yasama usulü olarak kabul edilmiştir. Uygunluk ve istişari yetki usulleri ise özel yasama usulleri olarak güncellenmiş ve iş birliği yetki usulü tamamen kaldırılmıştır (ABİHA md. 294.).³⁹

Bu gelişmelerin yanı sıra AP, Lizbon Antlaşması ile birlikte ortak yasama organı (co-legislator) statüsünü elde etmiştir. Böylece AP, AB Konseyi'nin yanında bir diğer yasama organı olarak kabul edilmiştir (LA ile değişik ABA md. 14/1.). Bu ilgili antlaşmayla birlikte AB Komisyon'u, Parlamento'yu haberdar eder. Müzakereler tamamlandıktan sonra bir AB Konseyi yetkilisi, Parlamento'yu bilgilendirir ve anlaşma metnini Parlamento'ya sunar. Parlamento, kendisine sunulan anlaşma metnini onaylar veya reddeder. Fakat Parlamento, anlaşma metni üzerinde değişiklik yapamaz (Tezcan, 2016a: 188). Öte yandan Parlamento, mali yetkilerini de AB Konseyi ile paylaşmaktadır. Mali yetkiler genellikle AB bütçesinin kabul edilme sürecinde kullanılmaktadır. Lizbon Antlaşması ile birlikte Parlamento, AB bütçesi ile ilgili olarak AB Konseyi ile eşit tasarruflara sahip olmuştur (Tezcan, 2016a: 186).

Öte yandan Parlamento, pek çok konuda denetim yetkisine sahiptir. Bunlardan en önemlileri; AB bütçesinin uygulanmasının ve yıllık bütçe raporlarının denetlenmesi ile AB'nin yıllık faaliyet raporlarının denetlenmesidir. Parlamento'nun AB Konseyi ve AB Komisyonu'na karşı oluşturduğu yazılı ve sözlü soru, gensoru önergesi ve dilekçe hakkı da denetim yetkisi kapsamındadır. Öte yandan Parlamento, birtakım inisiyatif yetkilerine de sahiptir. Bu doğrultuda AP, AB Komisyonu'ndan yasama önerisi hazırlamasını talep edebilmekte veya yeni politika alanları doğrultusunda Komisyon'u yasama oluşturmaya davet edebilmektedir (ABİHA md. 225.). Son olarak AP, çeşitli atamaları onaylama veya reddetme yetkisine de sahiptir. Bu atamaların başında AB Komisyonu Başkanı, AB Komisyonu Başkan Yardımcısı, AB Komisyonu'nun kendisi ve AB Ombudsmanı gelmektedir. AP, bu makamların atamalarını onaylama ve reddetme yetkisine sahiptir (Tezcan, 2016a: 188).

³⁹Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 16.02.2021).

3.3.2. Avrupa Birliği Zirvesi

Avrupa Birliği Zirvesi, AB'nin en üst siyasi kurumlarından biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁰ Fakat bu kurum, kuruluş döneminde AB'nin kurucu metinlerinde yer almamıştır ve daha sonradan ortaya çıkmıştır. AB Zirvesi'nin ortaya çıkışında iki temel amacın olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan ilki; Birliğin siyasi iş birliğine olan ihtiyacıken diğeri ise Avrupa Birliği Konseyi/Bakanlar Konseyi'ndeki⁴¹ karar alma mekanizmasının daha etkin hale getirilmesi ihtiyacıdır. Bir başka ifadeyle, AB Zirvesi'ne, özellikle AB Konseyi'nde yaşanan sıkıntıları ve tikanlıkları gidermek ve Birliğe yön vermek amacıyla ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda AB Zirvesi ilk olarak ATS ile birlikte hukuki statü elde etmiş ve Lizbon Antlaşması ile birlikte AB'nin temel kurumu olarak kabul edilmiştir (Aydın, 2009: 223; Keskin, 2019: 39; Tezcan, 2016b: 195-196).

AB Zirvesi⁴² hem Birliğin bir kurumu hem de siyasi iş birliği organı olarak melez bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra bu kurum hem uluslarüstü hem de uluslararası bir niteliğe sahiptir. Nitekim AB Zirvesi, bir Başkan'dan ve üye ülkelerin Devlet Başkanları'ndan oluşan bir Zirve'dir. Bu durum AB Zirvesi'ne uluslararası bir nitelik kazandırmaktadır. Fakat Zirve'ye AB Komisyon Başkanı ve bir Komisyon üyesinin de katılması sebebiyle Zirve, uluslarüstü bir niteliğe de ulaşmaktadır (Tezcan, 2016b: 199).

AB Zirvesi Başkanı; üye ülkelerin devlet başkanları arasından iki buçuk seneliğine ve başkanlık süresi bir kereliğine uzatılabilecek şekilde Zirve üyeleri tarafından nitelikli çoğunlukla seçilmektedir. Seçilen Zirve Başkanı; AB Zirvesi'ne başkanlık eder, ilgili çalışmaları yürütür, Zirve'nin hazırlığını ve sürekliliğini sağlar, AB Komisyon Başkanı ile iş birliği içinde olur, her toplantıdan sonra AP'ye rapor sunar ve ODGP Yüksek Temsilcisi'nin yetkilerini ihlal etmeden Birliğin dış temsilini sağlar. Öte yandan Başkan'ın ulusal düzeyde görev alması yasaktır. Bunun yanı sıra AB Zirvesi; ikisi olağan, diğer ikisi olağanüstü olacak şekilde yılda dört kez Brüksel'de toplanmaktadır. Zirveler genellikle iki gün sürmektedir. Zirve

⁴⁰ Avrupa Birliği Zirvesi (European Council) ile Avrupa Konseyi Örgütü (Council of Europe) birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Avrupa Konseyi Örgütü, 1949 yılında; demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin korunması konusunda iş birliği yapmak amacıyla kurulmuş, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 47 üye ülkeye sahip, AB'nin bir organı olmayan ayrı bir örgüttür (Akdoğan, 2013: 160; Tezcan, 2016b: 197).

⁴¹ Avrupa Birliği Zirvesi (European Council) ile Avrupa Birliği Konseyi/Bakanlar Konseyi (Council of the European Union) birbirleriyle karıştırılmamalıdır. AB Konseyi, Birliğin kuruluşundan bu yana kurucu antlaşmalarda yer alan ve üye ülkelerin ilgili Bakanları'nın katılımıyla oluşan bir organdır. AB Zirvesi ise daha sonradan AB kurumu olarak kabul edilen ve Üye Devlet Bakanları yerine Üye Devlet Başkanları'nın katılımıyla oluşan, daha üst düzeyde bulunan bir kurumdur. İki organı da birbirine karıştırmamak için Bakanlar ve Devlet Başkanları ayırımına dikkat edilmelidir (Akdoğan, 2013: 160; Tezcan, 2016b: 197). Bu tezde, Üye Devlet Bakanları'nın katılımıyla oluşan Avrupa Birliği Konseyi/Bakanlar Konseyi için Avrupa Birliği Konseyi ismi tercih edilmiştir.

⁴² Avrupa Birliği Zirvesi resmî web sitesi için bkz. <https://www.consilium.europa.eu/en/> (erişim tarihi: 17.02.2021).

gündemi ve karar taslakları ise AB Zirvesi Başkanı, AB Konseyi ve AB Komisyonu iş birliğiyle belirlenmekte ve hazırlanmaktadır (Keskin, 2019: 39; Tezcan, 2016b: 201-207).

AB Zirvesi'nin yasama yetkisi bulunmamaktadır. Bu sebeple Zirve, AB Konseyi ve AB Komisyonu'nun yerine hukuki bağlayıcılığı olan kararlar alamamaktadır. Öte yandan AB Zirvesi, Birliğin daha iyiye ve ileriye gitmesi ve Birlik içinde yaşanan tikanıklıkları gidermesi yönünden genel ilkeleri ve yaklaşımları belirleme yetkisine sahiptir. Örnek olarak; genişleme, parasal birlik, ortak politikalar gibi pek çok atılımlar AB Zirvesi'nin ürünüdür (Akdoğan, 2013: 181-182; Keskin, 2019: 39; Tezcan, 2016b: 213-215).

3.3.3. Avrupa Birliği Konseyi / Bakanlar Konseyi

Avrupa Birliği Konseyi, en başından beri AB'nin kurucu antlaşmalarında yer alan bir kurumdur. Bu kurum, her üye ülkenin Bakan düzeyindeki temsilcilerinden oluşmaktadır. Bakan düzeyindeki bu temsilciler, temsil ettikleri hükümetleri taahhüt altına sokabilme ve ülkeleri adına oy kullanabilme yetkisine sahiptirler. AB Konseyi, üye devletlerin çıkarları ile Birlik arasındaki ilişkiyi sağlayan bir kurumdur. İngiltere'nin AB'den ayrılmasıyla birlikte AB Konseyi'nde 27 üye bulunmaktadır. Bu 27 üye, aynı kişilerden oluşmamaktadır. AB Konseyi'nin toplantı gündemine göre toplantılara her seferinde üye ülkelerin ilgili Bakanları katılmaktadır. Örnek olarak; çevreyle ilgili toplantılara üye ülkelerin Çevre Bakanları, tarımla ilgili toplantılara ise Tarım Bakanları katılmaktadır (Candan, 2016: 223-224; Sherrington, 2002: 26; Warleigh-Lack, 2009: 41).

AB Konsey Başkanlığı, eşit rotasyon sistemine göre belirlenmektedir. Buna göre, önceden belirlenmek koşuluyla her üye ülke, 6 aylığına Başkanlık görevini üstlenmektedir. Öte yandan AB Konseyi, kendi içinde konu alanlarına göre farklı alt konseylere sahiptir. Bunun yanı sıra AB Konseyi'nin toplanması; AB Konseyi Başkanı'nın, herhangi bir üye ülke temsilcisinin ya da AB Komisyonu'nun talebi üzerine gerçekleşmektedir. AB Konseyi'nin düzenli çalışmasını sağlamak ve ilgili çalışmaları hazırlamak amacıyla Brüksel'de "AB Konseyi Genel Sekreterliği" bulunmaktadır. Bunun yanı sıra AB Konseyi'nin devamlılık gerektiren çalışmalarının yürütülebilmesi açısından Brüksel'de "Daimî Temsilciler Komitesi (COPERER/COREPER)"⁴³ bulunmaktadır. Bu Komite, üye ülke bakanlarının AB'deki temsilcilerinden oluşmaktadır. Ayrıca Komite; AB ve ulusal idareler arasındaki ilişkileri düzenlemek, bilgi akışını sağlamak ve sorunlara yönelik ulusal eylemlere katkı sağlamakla

⁴³ İngilizce resmi isim: The Committee of Permanent Representatives (COPERER).
Fransızca resmi isim: Le Comité des Représentants Permanents (COREPER).

görevlidir (Candan, 2016: 225-227; Güler, 2020: 212-214; Sherrington, 2002: 28; Warleigh-Lack, 2009: 42).

AB Konseyi, AP ile birlikte AB'nin temel karar alma ve yasama organıdır. AB Konseyi'nin yasama yetkisini kullanabilmesi için Birliğin diğer kurumlarıyla iş birliği içinde olması gereklidir. Bu doğrultuda AB Konseyi'nin tek başına harekete geçmesi ve karar alması mümkün değildir. Yasama ve karar alma sürecinin başlayabilmesi için AB Komisyonu'nun öneri sunması gerekmektedir ve bu süreç ABİHA'nın 294. maddesinde yer alan ortak karar usulüne ve gerektiğinde özel yasama usulüne göre işlemektedir. Ayrıca AB Konseyi'nin karar alma yöntemleri de ilgili konu alanına göre; basit çoğunluk, nitelikli çoğunluk ve oybirliği şeklinde değişiklik göstermektedir (Bataklar; 2013: 294; Candan, 2016: 228, 232; Sherrington, 2002: 27). Buna göre yasama ve karar alma süreci şu şekilde işlemektedir:

AB Komisyonu, yasama önerisini AP'ye ve AB Konseyi'ne sunar. AP, ilk okuma sürecini başlatır ve öneriyle ilgili tutumunu AB Konseyi'ne iletir. AB Konseyi ve AP'nin tutumu olumlu olursa, yasama önerisi kabul edilerek yasallaşır. Fakat ilk okuma sonrasında AB Konseyi, AP'nin tutumunu uygun bulmazsa, uygun bulmama sebeplerini ve yeni önerilerini AP'ye iletir. Böylece ikinci okuma süreci başlamış olur. Bu süreçte AP, üç ay içinde AB Konseyi'nin yeni önerisini uygun bulursa, yasa önerisi kabul edilerek yasallaşır. Fakat AP, yeni öneriyi uygun bulmazsa ve bu öneri Parlamento üye tam sayısının çoğunluğu ile reddedilirse, yasama önerisi direkt olarak kabul edilmemiş sayılır. İkinci okuma sürecinde AP, AB Konseyi'ne uygun bulmadığı noktalarla ilgili değişiklik önerisinde bulunabilir. AB Konseyi, AP'nin yeni önerilerini uygun bulursa yasama önerisi kabul edilerek yasallaşır. Fakat AB Konseyi yeni önerileri de uygun bulmazsa bu sefer devreye Uzlaştırma Komitesi girer. Ortak bir metin üzerinde uzlaşa sağlanması durumunda üçüncü okuma süreci başlar ve altı ay içinde süreç olumlu ya da olumsuz olarak sonlandırılır (ABİHA md. 294.; Can, 2009: 220; Candan, 2016: 228; Sherrington, 2002: 29; Warleigh-Lack, 2009: 41).

Öte yandan yasama ve karar alma yetkilerinin yanı sıra AB Konseyi'nin; uluslararası antlaşmaları imzalama ve onaylama, Birliğe yeni üyelerin katılımlarını onaylama, Birliğin bazı kurumlarına görevlendirme ve atama yapma ve diğer AB kurumlarının kendi aldıkları kararları AB Hukukuna aykırı olması durumunda ABAD'a bildirme ve iptal davası açma gibi önemli yetkileri de bulunmaktadır (Candan, 2016: 230-231; Güler, 2020: 218).

3.3.4. Avrupa Birliği Komisyonu

Avrupa Birliği Komisyonu,⁴⁴ 1951 tarihli AKÇT antlaşmasında “Yüksek Otorite” ismiyle yer almıştır. 1957 tarihli Roma Antlaşması ile birlikte ise kurum, Komisyon adını alarak çalışmalarını devam ettirmiştir. Komisyon, AB'nin yürütme organı olarak ifade edilmektedir.

⁴⁴ Buradan itibaren Komisyon kavramı kullanılacaktır.

Bunun yanı sıra bir takım yasama yetkilerine de sahiptir. Ulusal hükümetlerde bu şekilde yetkilere sahip bir kurumun olmaması, Komisyon'un da AB gibi uluslararası ve *sui generis*⁴⁵ bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 233-234; Bilgin, 2016: 241; Cini, 2002: 42).

Komisyon'un işleyişinde tamamen kurulluk ilkesi hakimdir ve sahip olduğu "Komiserler Heyeti" ile birlikte yaklaşık 25.000 kişinin görev aldığı bir teşkilat yapısına sahiptir. Öte yandan Komisyon'un görev süresi 5 yıldır ve Komisyon, kendi içinde siyasi ve idari olmak üzere iki temel yapılanmaya sahiptir. Komisyon Başkanı, Başkan Yardımcıları, Birlik Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, Komiserler Heyeti ve Kabineler, Komisyon'un siyasi ayağını oluştururken; Servis Bölümleri ile Genel Müdürlükler ise idari ayağı oluşturmaktadır (Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 239-240; Bilgin, 2016: 242).

Komisyon başkanı; AB Konseyi'nin AP'ye önerdiği kişinin, AP tarafından onaylanmasıyla 5 yıllığına göreve gelmektedir (ABA md. 17/7.). Komiserler ise her üye ülkeden bir kişi olacak şekilde 5 yıllığına seçilerek göreve getirilirler (Bilgin, 2016: 244-245). İngiltere'nin AB'den ayrılmasıyla birlikte Komisyon'da 27 Komiser bulunmaktadır.⁴⁶ Genel Müdürlükler ise ulusal devletlerdeki Bakanlıklara denk gelmektedir. Her Genel Müdürlük, bir Komisere bağlıdır. Komisyon; 33 Genel Müdürlüğe, 27 Kabineye, 11 Servise ve 6 Yürütme Ajansı'na sahiptir.⁴⁷ Komisyon'un başlıca görevleri ve yetkileri AB Antlaşması'nda şu şekilde belirtilmiştir:

Komisyon; Birliğin genel çıkarlarını temsil eder, Birliğin kurum ve organlarının AB Hukukuna uygun faaliyetlerde bulunup bulunmadığını ABAD denetiminde gözetler, yasama teklifi oluşturur, bütçeyi ve bütçe programını uygular; yürütme, yönetim ve koordinasyon işlevlerini yerine getirir, Birliğin dış temsilini sağlar, Birliğin çok yıllık ve yıllık programlarıyla ilgili çalışmaların başlatılmasını ve yürütülmesini sağlar ve yıllık genel raporu yayımlar (ABA md. 17(1. ve 2.); Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 241; Cini, 2002: 52-53).

Bunun yanı sıra Komisyon'un dört farklı karar alma usulü bulunmaktadır. Bunlar; toplantı kararları, delegasyon kararları, yetkilendirmeye alınan kararlar ve yazılı usul kararlarıdır. Komisyon'un karar yeter sayısı ise üye tam sayısının çoğunluğu olarak belirlenmiştir (Aras, 2013: 352-353; Bilgin, 2016: 248).

⁴⁵ Kendine özgü / Nev-i şahsına münhasır.

Kaynak: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sui-generis> (erişim tarihi: 21.02.2021).

⁴⁶ Avrupa Birliği Komisyonu'nun 2019-2024 yılları arası Komiser listesi için bkz. https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024_en#bootstrap-fieldgroup-nav-item--role--2 (erişim tarihi: 21.02.2021).

⁴⁷ Avrupa Birliği Komisyonu'nun güncel Genel Müdürlükleri, Servisleri ve Yürütme Ajansları'nın listesi için bkz. <https://ec.europa.eu/info/departments> (erişim tarihi: 21.02.2021).

3.3.5. Avrupa Birliği Adalet Divanı

Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD), AB'nin kurucu antlaşmalarında yer alan temel kurumlardan biridir ve AKÇT'den bu yana faaliyetlerini sürdürmektedir.⁴⁸ ABAD, üç temel işleve sahiptir. Bunlardan ilki, Birlik kurumlarının ihlallerini tespit etmek ve faaliyetlerinin AB hukukuna uygunluğunu kontrol etmek; ikincisi, Birliğin kurumları ve üyeleri arasındaki ihtilafları çözmek; üçüncüsü ise üye ülkelerin sahip oldukları ulusal hukukların, Birlik hukukuna uyumunu kontrol etmektir. Bu doğrultuda ABAD, çalışmalarını sürdürmeye devam etmektedir. 1988 yılında ABAD'ın iş yükünü azaltmak amacıyla ATS ile birlikte bir İlk Derece Mahkemesi kurulmuş ve 2005 yılında İlk Derece Mahkemesi de Personel Mahkemesi ile desteklenmiştir. Lizbon Antlaşması ile birlikte ise ABAD çatısı altında; Adalet Divanı, Genel Mahkeme (eski adıyla İlk Derece Mahkemesi) ve İhtisas Mahkemeleri yer almıştır. 2016 yılından itibaren İhtisas Mahkemeleri kaldırılmıştır. Günümüzde ise ABAD çatısı altında Adalet Divanı ve Genel Mahkeme görevini sürdürmeye devam etmektedir (Göçmen, 2016a: 263-264, Hunt, 2002: 105; Saygın, 2020: 267; Ultan, 2013: 387).

Adalet Divanı, her üye ülkeden gelen bir hâkimden oluşmaktadır (LA ile değişik ABA md. 19/2.). Ayrıca Divan'a yardımcı olmak amacıyla 11 Hukuk Sözcüsü ile bir Başkatip bulunmaktadır. Hâkim ve Hukuk Sözcüleri, göreve atama yoluyla getirilirler. Genel Mahkeme hakimlerinin sayısı ise 2019'dan itibaren her üye ülkeden iki hâkim olacak şekilde düzenlenmiştir (Göçmen, 2016a: 265-266; Keskin, 2019: 53). Adalet Divanı ve Genel Mahkeme'nin atama işlemi süreci benzer hükümlere tabidir. Bu doğrultuda atama işlemi süreci şu şekildedir:

İlgili Komite'ye danışıldıktan sonra belirlenen hakimler, üye ülkelerin mutabakatıyla altı senelik bir süre için atanmaktadırlar. Atanacak kişilerin; kendi ülkelerinde bulunan en yüksek yargı makamlarına atanmak için gerekli niteliklere sahip olması, alanında yetkin ve bağımsızlıklarından şüphe duyulmayan hukukçular arasından seçilmesi gerekmektedir. Ayrıca görevi sona eren kişiler yeniden atanabilme hakkına sahiptir (ABİHA md. 253.).

Adalet Divanı kendi içinde farklı yargılama birimlerine sahiptir. Bunlar; Genel Kurul, Büyük Daire (on beş hakimli) ve Beş ya da Üç Hakimli Dairelerdir. Yargı davasına göre hangi birimin toplanacağı farklılık göstermektedir. Birliği etkileyen kritik davalar Genel Kurul'da görülmektedir. Fakat pek çok dava Beş veya Üç Hakimli Dairelerde görülmektedir. Bunun yanı sıra Adalet Divanı Başkanlığı için Divan Hakimleri, kendi aralarından bir hâkimi üç seneliğine başkan seçmektedir ve seçilen kişi hem Adalet Divanı'nın hem Genel Kurul'un hem de Büyük

⁴⁸ ABAD resmî web sitesi için bkz. https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo1_6308/fr/ (erişim tarihi: 22.02.2021).

Daire'nin başkanlığını yapmaktadır. Genel Mahkeme de kendi içinde farklı yargılama birimlerine sahiptir. Bunlar; Büyük Daire (on beş hakimli), Beş, Üç veya Bir Hakimli Dairelerdir (Göçmen, 2016a: 267-269; Saygın, 2020: 267; Ultan, 2013: 426-428).

Bunun yanı sıra ABAD; sınırlı, zorunlu ve münhasır yetkilere sahip bir kurumdur. Bu açıdan yargı yetkisini sadece kurucu antlaşmada yer alan yargı yetkisi başlıkları doğrultusunda kullanabilmektedir. Bu yargı yetkileri, Birliğin kurumlarına ve üye ülkelere karşı olmak üzere iki alanda kullanılmaktadır. Üye ülkelere karşı sadece ihlal davaları görülmekteyken, kurumlara karşı; ihmal, iptal, tazminat, personel ve para cezalarına itiraz davaları görülmektedir. Bunların yanı sıra ABAD, ODGP alanında oldukça kısıtlı yargı yetkisine sahiptir (Göçmen, 2016a: 270-276; Ultan, 2013: 437-440).

3.3.6. Avrupa Merkez Bankası

Avrupa Merkez Bankası (AMB)⁴⁹, AB'nin kurucu antlaşmalarına ve temel kurumları arasına 1998 yılında Amsterdam Antlaşması ile eklenen, AB'nin Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) alanında tüzel kişiliğe sahip olan ortak bir merkez bankası olarak ifade edilmektedir. AMB'nin sermayesi, EPB alanına dahil olan üye ülkelerin merkez bankalarının ödenen sermaye paylarıyla oluşmaktadır. AMB'nin temel görevi ve amaçları arasında; AB'nin ortak para birimi olarak kabul edilen avroyu kullanan ülkelerde bulunan finans kurumlarının ve finans piyasalarının denetimini yapmak, fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmek, finansal ve ekonomik sistemin etkin ve sıkıntısız bir şekilde işleyişini sağlamak gibi amaçlar ve görevler yer almaktadır. Bununla birlikte AMB, üye ülke olan fakat kendi ulusal para birimini kullanan ülkelerin merkez bankalarıyla da çalışmalar yürütmektedir. Bu açıdan AMB, siyasi bir kurum değil, teknik bir kurumdur (Akçay, 2016: 292-293; Howarth, 2002: 81-83; Keskin, 2019: 45-46).

AMB, EPB'ye katılan 19 ülkenin merkez bankası ve AMB'nin kendi organlarından oluşmaktadır. AMB'nin dört temel organı bulunmaktadır. Bunlardan; Yönetim Kurulu, Guvernörler Kurulu (Yönetim Konseyi) ve Genel Konsey karar alma organı iken, Denetleme Kurulu ise denetleme organıdır. AMB, çok sayıda ve farklı ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin para arzını gerçekleştirmektedir. Bu sebeple AMB; şeffaflık, bağımsızlık ve hesap verebilirlik özelliklerine sahiptir. Bu açıdan AMB, ulusal merkez bankaların siyasi etkilerinden bağımsız olarak hareket etmekle, AP'ye ve AB Zirvesi'ne ve AB Komisyonu'na

⁴⁹Avrupa Merkez Bankası resmî web sitesi için bkz. <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> (erişim tarihi: 23.02.2021).

faaliyetleri, durumları ve işlemleriyle ilgili rapor vermekle yükümlüdür (Akçay, 2016: 310-311; Bardakçı, 2013: 554-555).

3.3.7. Sayıştay

Sayıştay⁵⁰, 1975 yılında bağımsız olarak kurulan ve 1977 yılında işlerlik kazanan bir AB temel kurumudur. Sayıştay; Maastricht Antlaşması ile birlikte AB'nin temel kurumu olarak kabul edilmiş, Amsterdam Antlaşması'yla birlikte hileyi önleme, hileyle ve usulsüzlükle mücadele gibi yeni görev alanları edinmiş ve Nice Antlaşması'yla birlikte daire kurabilme gibi kurumsal niteliklere sahip olmuştur (Aras ve Pallı, 2013: 462-463; Göçmen, 2016b: 321-322; Laffan, 2002: 104). Sayıştay üyeleri, atama yoluyla göreve gelmektedir. Buna göre:

Her üye ülkeden; dış denetim kurumlarında çalışan ya da çalışmış veya bu görev niteliklerine uygun olan, bağımsızlığından şüphe duyulmayan bir vatandaş, AB Konseyi tarafından AP'ye danışıldıktan sonra nitelikli çoğunlukla altı seneliğine Sayıştay üyesi olarak seçilir (ABİHA md. 285. ve 286.).

Sayıştay, kendine özgü hiyerarşik bir iç yapılanmaya sahiptir. Bu yapılanma, en üstten aşağıya sırasıyla; Genel Kurul, Daireler, Müdürlükler ve Birimler şeklindedir. Sayıştay'ın yargısal bir yetkisi bulunmamaktadır. AB'nin hesapları doğrultusunda dış denetçi olarak görev yapma yetkisine sahiptir. Bu doğrultuda Sayıştay; gelir ve giderlerin hukuka uygunluğu ve düzgünlüğünün denetimini, hesapların güvenilirliğinin denetimini ve mali yönetimin sağlamlığının denetimini gerçekleştirir ve tespit ettiği usulsüzlükleri bildirir. Bununla birlikte Sayıştay, gerektiği zaman gelir ve gider yönetimini gerçekleştiren Birlik kurumlarında, ofislerinde, ajanslarında ve üye ülke binalarında ve kurumlarında denetim yapma ve ilgili bilgilere erişme hakkına da sahiptir. Denetim sonucunda Sayıştay, yıllık rapor ve özel raporlar sunmakla görevlidir. Fakat bu raporların hukuki bağlayıcılığı yoktur ve sadece danışma usulünde değerlendirilmektedir (Aras ve Pallı, 2013: 493-503; Göçmen, 2016b: 324-339; Laffan, 2002: 135-136).

3.4. Avrupa Birliği'nde Temsil

AB hem uluslararası hem de uluslararası niteliklere sahip çok partili bir parlamenter demokrasi olarak ifade edilmektedir. AB'nin bu çoğulcu ve çok aktörlü yapısı, Birlik bünyesindeki temsil düzeyinin de çok boyutlu ve farklı düzeylerde gerçekleşmesini

⁵⁰ Sayıştay resmî web sitesi için bkz. <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/ecadefault.aspx> (erişim tarihi: 23.02.2021).

sağlamaktadır. Bu açıdan AB düzeyinde temsil hem uluslarüstü hem de uluslararası düzeyde görülmektedir (Tezcan, 2016c: 345).

AB, farklı boyutlarda temsil şekillerinin incelenebileceği ideal bir çalışma alanı olarak düşünülebilir. Nitekim AB, farklı boyutlarda ve düzeylerde temsil kanallarına sahip bir oluşum olarak ifade edilmektedir. Bu temsil kanalları ise üç farklı boyutta görülmektedir. İlk temsil kanalı, AB Konseyi ile ortak yasa koyucu olarak hareket eden ve belirli bir düzeye kadar AB Komisyonu'nu kontrol eden Avrupa Parlamentosu (AP)'dur. Nitekim AP üyeleri, üye ülke vatandaşlarının doğrudan oy kullanmalarıyla seçilmekte ve göreve gelmektedir. AB halkları, temsilcilerini doğrudan seçerek, seçtikleri temsilciler tarafından temsil edilmektedirler. İkinci temsil kanalını ise ulusal parlamentolar oluşturmaktadır. Nitekim ulusal parlamentolar, her üye ülkenin kendi vatandaşları tarafından seçimlerle belirlenmekte ve göreve getirilmektedirler. AB Zirvesi'nin ve AB Konseyi'nin, üye ülkelerin seçilmiş devlet başkanları ve hükümet bakanları tarafından oluşması, üye ülke vatandaşlarının ve üye ülke çıkarlarının AB düzeyinde dolaylı olarak temsil edilmesini sağlamaktadır. Üçüncü kanalda ise üye ülke vatandaşları; sosyal hareketler, çıkar grupları ve AB'nin karar alma sürecini gayri resmi olarak etkileyen ve şekillendiren STK'lar tarafından temsil edilmektedirler (De Wilde, 2012: 121; Norris, 1997: 273).

Tüm bu temsil kanalları; AB'nin kamusal alanlarını yapılandırmaya, temsilde çoğulculuğu sağlayan dinamikleri oluşturmaya ve demokratik meşruiyeti sağlamaya yönelik önemli mekanizmalar ve kanallar olarak ifade edilmektedir (De Wilde, 2012: 133). Bununla birlikte AB demokrasisinin, temsil unsuru olmadan işleyemeyeceği de ifade edilmektedir. Günümüzde sadece AB değil, hiçbir sistem, ilgili tüm bireylerin ve grupların katılımını temsil kurumu olmadan karşılayamamaktadır. Parlamenter sistem ise kapsamlı temsilin gerçekleşebileceği en temel yönetim sistemi olarak ifade edilmektedir (Pollak ve Sigalas, 2012: 23).

Temsili demokrasilerde siyasi partiler, olmazsa olmaz öneme sahip demokrasi araçlarıdır. AB de temsili demokrasiye dayalı ilkelere sahip olması sebebiyle, ulus-devlet düzeyindeki siyasi partilere benzer nitelikte oluşumlara ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple, temel temsil ve yasama kurumu olan ve doğrudan temsilin gerçekleştiği AP'de siyasi partiler bulunmaktadır. Birlik düzeyindeki siyasi partiler, Birlik içindeki entegrasyon faktörü olarak oldukça önemlidirler. Bunun yanı sıra partiler, Birlik vatandaşlarında Avrupa bilincinin oluşmasına ve yine Birlik vatandaşlarının siyasi iradelerinin Birlik düzeyinde ifade edilmesine katkıda bulunurlar. Fakat Birlik düzeyindeki siyasi partilerin, ulus-devletlerdeki siyasi partilerle benzer karakterlere sahip olup olmadıkları tartışma konusudur. AB, Birlik düzeyindeki siyasi

partileri “Avrupa Parti Federasyonları (APF)” altında tanımakta ve Birlik bütçesinden kaynak sağlamaktadır. Siyasi partiler, Birlik vatandaşlarını AP’de temsil etmektedirler fakat vatandaşlar ile siyasi partiler arasındaki ilişki dolaylı nitelikte ve oldukça zayıf bir karaktere sahiptir. Bu durum AB’deki demokrasi açığı tartışmalarının temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir (Pollak ve Sigalas: 2012: 24). Bu konu AB’de Demokrasi Açığı başlığı altında ayrıca incelenecektir.

AB, demokratik meşruiyetini sağlamlaştırmak ve son zamanlarda Birliğe yönelik yapılan elitist eleştirileri yıkmak amacıyla, temsil ve karar alma sürecinde sivil toplum kuruluşlarına ve çıkar gruplarına da daha fazla rol vermeye başlamıştır. Önemli temsil kanalı olarak ifade edilen STK’lar, vatandaşların seslerinin duyurulması, farklı grupların temsil edilmelerinin ve görünürlüklerinin sağlanması açısından gayr-i resmi olarak faaliyet gösteren önemli demokrasi araçlarıdır. Fakat genel olarak temsil kurumuna yönelik ulus-devlet düzeyinde var olan memnuniyetsizliğin uluslarüstü düzeyde de kendini göstermesi sebebiyle; STK’ların, Birlik düzeyinde vatandaşların çıkarlarını temsil etmesinden ziyade vatandaşların sürece daha fazla katılım sağlaması tartışmaları gündeme getirilmiştir. Bu sebeple çıkarların STK’lar tarafından temsil edilmesinden ziyade, daha fazla katılım tartışmaları ve katılımın doğrudan vatandaşlar tarafından gerçekleştirilmesi gündemdeki konular arasındadır. Öte yandan AB Komisyonu, vatandaşların daha iyi temsil edilmesi amacıyla STK’ları da politika oluşturma sürecine dahil etmektedir. Fakat bu durum iş birliğinden ziyade sadece danışma düzeyiyle sınırlıdır (Smismans, 2012: 211, 223-224).

Bir diğer önemli temsil kanalı ise Ulusal Parlamentolardır. AB’de karar alma süreci; AP, AB Konseyi ve AB Komisyonu arasında bir üçgen biçimindeki süreçten oluşmaktadır. Her bir kurum, karar alma sürecinde birbiriyle ilişkilidir ve iletişim halindedir. Bu süreçte, vatandaşların ve üye ülkelerin temsili de doğrudan veya dolaylı yollarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylece hem karar alma süreçlerine hem de Birlik demokrasisine meşruiyet kazandırılmaktadır.

Bu doğrultuda, bu üçlü karar alma ve temsil kurumlarına Lizbon Antlaşması’nda ekli olan “Katmanlı Yetki ve Orantılılık İlkelerinin Uygulanması Hakkında Protokol” ile birlikte Ulusal Parlamentolar da dahil edilmiştir. Buna göre Komisyon’dan gelen yasal düzenleme teklifleri, AP’ye ve AB Konseyi’ne iletilmesiyle eş zamanlı olarak Ulusal Parlamentolara da iletilmektedir. Ulusal Parlamentolar ise sekiz hafta içinde teklifin, kendi ülkeleri doğrultusunda katmanlı yetki (subsidiarity/yetki ikamesi) ilkesine uygun olup olmadığıyla ilgili kararlarını bu üç temel kuruma bildirmektedirler. Olağan yasama usulü uyarınca, Ulusal Parlamentoların sahip olduğu oy katsayısı toplamının basit çoğunluğundan gelen yanıt olumsuz ise teklif AB

Komisyonu tarafından tekrar gözden geçirilmek zorundadır. Böylece temsil ve karar alma sürecine Ulusal Parlamentolar da dahil edilerek, vatandaşların temsili güçlendirilmeye çalışılmıştır. Fakat bu yeni karar şimdilik sadece katmanlı yetki ilkesiyle ilgili konularda uygulanmaktadır. Ayrıca bu uygulama “Erken Uyarı Mekanizması” olarak da ifade edilmektedir (Lizbon Antlaşması’na Ekli KYOIÜHP md. 4., 6. ve 7/1.; Tezcan, 2016c: 372-373).

3.5. Avrupa Birliği’nde Demokrasi

AB’de demokrasi ve demokratikleşme konusu, Soğuk Savaş dönemi sonrasında post-komünist dönüşüm sürecinde olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (MDAÜ) Birliğe dahil olma girişimlerinin başlamasıyla birlikte gündeme gelmiş ve demokrasi adına pek çok uygulama ve düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemden önce Birlik düzeyinde demokrasi konusu gündeme alınan bir konu olmamıştır. Demokrasiden ziyade ekonomik bütünleşme konuları ön planda olmuştur. Bunun yanı sıra 1990’lardan sonra entegrasyon sürecinde önem kazanan demokrasi konusu, ortak bir Birlik politikası olarak ortaya çıkmamıştır. Demokrasi konusu ve uygulamaları, bir politikadan ziyade Birliğin benimsemiş olduğu temel ilkelerden biri olarak gündemde yer almaktadır. Nitekim AB’nin temel ilke ve değerleri, kurucu antlaşmalarda da belirtildiği üzere; demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına ve özgürlüklerine saygı olarak ifade edilmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 24; Hurmi, 2008: 49-51; Saatçioğlu, 2016: 769).

AB’de demokrasi ve demokratikleşme konusu, iki farklı boyutta incelenmektedir. Bunlardan ilki; AB’nin kendi kurumlarında, uygulamalarında ve politikalarında demokrasiyi benimsemesi ve tesis etmesiyle ilgilidir. AB her ne kadar demokratik rejime sahip ülkelerden oluşsa da Birliğin ortak politikalarını oluşturan ve uygulayan kurumların daha geniş ve daha etkili demokratik niteliklere sahip olması ve üye ülke vatandaşları ve AB arasında etkili bir demokratik sürecin olması gerektiği ifade edilmektedir. Bir diğer boyut ise AB’nin üçüncü ülkeler üzerinde oluşturduğu demokratik etkiyle ilgilidir. AB, demokrasi konusunda birçok üçüncü ülke için dönüştürücü güç görevi üstlenmektedir. Bu açıdan AB, özellikle MDAÜ açısından ve diğer üçüncü ülkeler için ekonomik refahın ve demokrasinin garantörü olarak görülmektedir. Bu doğrultuda AB, aday ülkelere üyelik koşulu olarak Kopenhag Kriterleri’ni sunmaktadır. Bu kriterlere göre aday ülkelere; hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları ilkelerini yasama yoluyla benimsemiş olmaları beklenmektedir. Tüm bu ilkelerin; formel, prosedürel ve niteliksel açıdan tesis edilmiş ve konsolidasyonu sağlanmış olmalıdır. Bu anlamda AB için demokrasi ve demokratikleşme konusu hem iç hem de dış

politika unsurudur ve iki önemli boyutta incelenmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 23-24; Martens, 2008: 3-4; Saatçioğlu, 2016: 770-771).

AB, iç ve dış politikada kesin ve net bir demokrasi tanımına sahip değildir. Bu doğrultuda AB, demokrasinin sahip olduğu ilkelerden yararlanarak demokratiklik ölçütünü oluşturmaktadır. Bu ölçütler; AB'nin sahip olduğu temel değerlerin yanı sıra ifade özgürlüğünü, halkın karar alma sürecine aktif katılımını, azınlık haklarını, din ve vicdan özgürlüğünü, kadın ve çocuk hakları ve temel hakların varlığı gibi unsurları kapsamaktadır (Ülger, 2020: 317). AB'nin üçüncü ülkelere ve aday ülkelere yönelik uyguladığı demokratikleştirme politikaları, bu unsurlar doğrultusunda yumuşak güç ilkesine ve pozitif şartlılık anlayışına dayanmaktadır. Birlik, demokrasiye yönelik politikalarını uygularken askeri güç yerine sivil gücünü kullanmaktadır. Bu durum yumuşak güç olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra üçüncü ülkelere yönelik uygulanan demokratikleştirme politikalarında araç olarak pozitif şartlılığa başvurulmaktadır. Pozitif şartlılık, AB'ye üyelik sürecinde gerekli koşulların aşamalı olarak yerine getirilmesi ve bunun karşılığında da aday ülkenin tam üyelik hakkını kazanana kadar kademe kademe AB'ye entegre edilmesini ifade etmektedir. Bu şekilde AB, şartlı ödül yoluyla demokrasiyi üçüncü ülkelerde teşvik etmektedir (Saatçioğlu, 2016: 771-772; Uygun, 2020: 356-358).

21. Yüzyılda AB tarafından demokrasi ve bunun yanı sıra insan haklarının üçüncü ülkelere teşvikine yönelik ciddi anlamda düzenlemelerde ve girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim AB'nin kendi içinde demokrasiyi sağlaması, sınırları etrafında ve yakınlarında bulunan üçüncü ülkelerin istikrarına ve sahip oldukları demokratik barış ortamına da bağlıdır. Bu doğrultuda demokrasiyi ve demokratik istikrarı sağlamak amacıyla dışa yönelik gerçekleştirilen adımlardan biri “Avrupa Komşuluk Politikası” olmuştur. Komşuluk Politikası; AB sınırları içinde güvenliğin, barışın ve refahın istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesinin yolu olarak AB'ye komşu ülkelerde⁵¹ de barış, refah ve güvenliğin sağlanması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Bu da komşu ülkelere demokrasi ve insan haklarının teşvik edilmesiyle mümkün olmaktadır (Uygun, 2020: 360).

Daha sonra 2009 yılında “AB Dış İlişkilerinde Demokrasinin Desteklenmesi Zirvesi” ile birlikte demokrasinin üçüncü ülkelere empoze edilmesinden ziyade ülkelerin ulusal parlamentolarıyla yakınlık kurularak ve mali yardımlarla demokrasinin teşvik edilmesi sağlanarak, üçüncü ülkelerde zamanla demokratik altyapının oluşturulması kararı

⁵¹ Komşuluk Politikası kapsamında belirlenen ülkeler: Moldova, Ukrayna, Beyaz Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Cezayir, Fas, İsrail, Filistin, Suriye, Mısır, Tunus, Libya, Ürdün ve Lübnan'dır. Aday ve potansiyel aday ülkeler, komşuluk politikasının dışında yer almaktadır.

benimsenmiştir. 2011 yılından itibaren ise “İnsan Hakları ve Demokrasi Stratejik Eylem Planı”⁵² kabul edilerek, üçüncü ülkelerde insan haklarının, demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, gelişmiş siyasi diyalogların, adaletli seçim gözlemlerinin ve medya özgürlüğünün sağlanmasına ve teşvik edilmesine yönelik planlar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda üçüncü ülkelere yönelik; Kalkınma İş birliği Aracı, İstikrar ve Barış Mali Aracı, Avrupa Kalkınma Fonu ve Avrupa Demokrasi Ağı gibi çeşitli sivil toplum fonları oluşturulmuştur (Ülger, 2020: 314-316).

Bununla birlikte son yıllarda görülen; hukukun üstünlüğünün zayıflaması, seçimlerin bütünlüğüne, demokratik süreçlere, bağımsız medyaya, gazetecilere ve insan hakları savunucularına yönelik tehditlerin artması, uluslararası silahlı çatışmalarda insancıl hukuk kurallarının ihlal edilmesi; kadınlara, kadın haklarına, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik muhalefetin ve tehditlerin artması, çocuk istismarı ve işçiliğinin artması, dijital yaşamın günlük hayatta yer edinmesine bağlı olarak dijital şiddetin giderek artması ve pandemi şartlarında insanların eşitsizliğe uğrayarak temel yaşam ve sağlık haklarından mahrum kalması gibi çeşitli sebeplerden dolayı AB Komisyonu, “2020-2024 İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planını” kabul etmiş ve yayımlamıştır.⁵³ Bu doğrultuda yeni eylem planında; bireylerin korunması ve güçlendirilmesi, güçlü ve kapsayıcı demokratik toplumların inşa edilmesi, küresel düzeyde insan hakları ve demokrasinin teşvik edilmesi, iş birliğinin artırılması ve yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması ve dezavantajlarının ele alınması gibi temel hedefler belirlenmiştir.⁵⁴

Bu uygulamalarla birlikte AB hem kendi içinde hem de dış ilişkilerde demokrasiyi teşvik etmeye, uygulamaya ve benimsemeye çalışmaktadır. Bu bakımdan AB, başka örneği olmayan bir demokrasiye sahiptir. AB nezdinde demokrasi, ilke ve değerler üzerine kurulu bir yapıdadır. Bu ilke ve değerler; iktidar dengesi, hukukun üstünlüğü, hoşgörü, bireysel haklara ve özgürlüklere saygı unsurlarına dayanmaktadır (Martens, 2008: 1-2). AB Antlaşmasının 2. ve 10. maddesinde de belirtildiği gibi AB, temsili demokrasiye ve demokratik ilkelere dayanan bir sistemdir. Bu sebeple Birlik; işleyişinde ve politikalarında, belirtilen demokratik hükümlere uygun hareket etmekle yükümlüdür (ABA, md. 2. ve md. 10.; Özekmekçi, 2020: 171).

AB, *sui generis* bir yapıya sahiptir. Bu yüzden sahip olduğu kurumlar, benimsediği kurallar ve politikalar da örneği olmayan bir yapıya sahiptir. Nitekim aynı şekilde AB

⁵²2012 İnsan Hakları ve Demokrasi Stratejik Eylem Planı için bkz. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf (erişim tarihi: 03.03.2021).

⁵³<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/19/council-approves-conclusions-on-the-eu-action-plan-on-human-rights-and-democracy-2020-2024/> (erişim tarihi 03.03.2021).

⁵⁴2020-2024 İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020JC0005&from=EN> (erişim tarihi: 05.03.2021).

demokrasisi de ulus-devlet düzeyinde alışlagelmiş olan demokratik sistemlerden çeşitli düzeylerde farklılıklar taşımaktadır. Bu doğrultuda 1993 yılında Alman Anayasa Mahkemesi tarafından da AB'nin bir devlet yapısına ve devlet niteliğine sahip olmadığı açıkça belirtilmiştir. Bu sebeple AB'de, ulus-devlet niteliğinde bir demokratik yapı aramak doğru bir yaklaşım değildir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 25).

Bununla birlikte AB, ekonomik bütünleşme amacıyla doğan fakat sonradan siyasal bütünleşmeyi de kapsayan bir sistemdir. Bu sebeple AB'nin temel kuruluş motivasyonunun siyasal birlik ve demokrasi olmadığı açıktır. Siyasal bütünleşmeye doğru evrilen AB'nin, zaman içinde Birlik vatandaşlarını etkileyen siyasal kararlar almaya başlaması, kararların demokratikliğinin ve meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Nitekim AB'nin ulus-devlet gibi bir hükümet yapısına sahip olmaması, demokrasi ve meşruiyet eleştirilerinin bir kurum veya organdan ziyade direkt olarak AB'ye yönelik yapılmasına sebebiyet vermiştir (Hix, 2008: 68-69).

3.6. Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı

Avrupa Birliği, demokratik açıdan çeşitli siyasi pratiklere ve kurumsal düzenlemelere sahiptir. Fakat son yıllarda AB hem Birlik içinde hem de Birlik dışında gerçekleştirdiği demokrasi pratiklerinin yanı sıra ciddi anlamda da demokratik eksiklik tartışmalarının hedefi haline gelmiştir. Yoğun demokratikleşme pratiklerine rağmen Birlik içinde yeterli derecede demokratikleşmenin sağlanamaması, demokrasi açığı olarak ifade edilen demokrasi krizi tartışmalarının artmasına sebep olmuştur. Demokrasi açığı geniş anlamda; AB'nin yeterli düzeyde demokratik niteliklere, kurumlara ve politikalara sahip olmadığını, demokrasinin pratik ve teorik boyutta yetersiz kaldığını ve oluşan demokratik boşluğu ifade etmektedir (Cıngı, 2007: 38; Hurmi, 2008: 50; Sanlı, 2005: 42; Ülger, 2020: 297).

Demokrasi açığı tartışmalarını ön plana çıkaran unsurlar ise Maastricht sonrası dönemde oldukça hız kazanan AB bütünleşme süreci ve Birliğin gittikçe genişlemesi durumudur. Bu süreçte siyasi bütünleşme niteliğini de kazanan AB'nin, sahip olduğu yasama ve yürütme gücünün meşruiyeti sorgulanmaya ve irdelenmeye başlamıştır (Cıngı, 2007: 39; Saygın, 2020: 262). AB'nin artan yetkileri ve genişleyen sorumluluk alanlarıyla birlikte biriken ve çeşitlenen problemleri, AB'yi varoluşsal bir krize doğru sürükleyerek kurumsal boyut başta olmak üzere çeşitli sorun ve demokratik açık alanlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir (Menendez, 2013: 453).

Bunun yanı sıra demokrasi açığı tartışmalarının kurumsal boyutu olduğu kadar sosyo-politik ve sosyo-psikolojik yani toplumsal boyutu da bulunmaktadır (Akgül Açıkmeşe, 2003:

26). Demokrasi açığı farklı boyutlara sahip olsa da kurumsal boyut daha fazla ağır basmaktadır. AB'nin işleyişinin karmaşıklığı, yasaların anlaşılır düzeyde ve basit olmaması, kurumların birbiri içine geçmiş görev ve yetkileri demokrasi açığının en temel eleştirileri arasında yer almaktadır. Özellikle temsili demokrasinin bir kurumu olan AP'nin Birlik içindeki yetersiz, bağımlı ve sınırlı rolü ile AB Komisyonu'nun şeffaf olmayışı, demokrasi açığının kurumsal boyuttaki en temel sebepleri olarak ifade edilmektedir (Wessels ve Diedrichs, 1997: 3).

Öte yandan siyasal sistemlerin demokratik meşruiyetlerinin belirlenmesi, girdi ve çıktı meşruiyeti kavramsallaştırması adı altında gerçekleştirilmektedir. Buna göre girdi meşruiyeti; seçimler, siyasal katılım, hesap verebilirlik, şeffaflık ve denetim gibi unsurlarla yani yönetilenlerin karar alma süreçlerine dahil edilmesiyle belirlenirken; çıktı meşruiyetinde ise karar alma sürecinde kararların kim/kimler tarafından, nasıl alındığı unsurları herhangi bir önem arz etmemektedir. Burada önemli olan, alınan kararların ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığı ve etkililiğidir. Burada, yönetilenlerin karar alma sürecine dahil edilmesi birincil önceliğe sahip değildir. Öte yandan siyasal sistemlerin demokratik meşruiyetleri, girdi meşruiyeti doğrultusunda belirlenmektedir. Buna göre AB'nin ekonomik bütünleşme sürecinde çıktı meşruiyetine sahip olduğu fakat siyasal bütünleşmeyle birlikte girdi meşruiyetine doğru geçiş yaşadığı ifade edilmektedir (Meyer, 1999: 619-621). Girdi meşruiyetine geçişte ise siyasal bütünleşme sürecinde, AB'nin vatandaşların yaşamları üzerinde doğrudan karar vermeye başlaması etkili olmuştur. Gündelik hayatlarına müdahale edilen vatandaşlar, alınan kararların demokratik niteliğini ve meşruiyetini sorgulamaya başlamışlardır (Hix, 2008: 68-69).

Bu doğrultuda AB'nin, kurumsal boyutta doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikili girdi meşruiyetinin olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan AP, doğrudan girdi meşruiyeti kanalıken; AB Zirvesi ve AB Konseyi ise toprağa dayalı temsil doğrultusunda dolaylı olarak girdi meşruiyeti kanalını oluşturmaktadır (Özekmekçi, 2020: 178). Nitekim AB'nin bu çok aktörlü ve çok katmanlı işleyiş yapısı, demokrasi açığı tartışmalarını da çok kapsamlı bir mesele haline dönüştürmüştür. Bu açıdan demokrasi açığı meselesi, demokrasi ve meşruiyet tanımlamalarının farklılığına ve hatta tartışan kişilerin; hangi siyasi görüşe sahip olduğuna ve hangi ülkenin siyasi sistemine ait olduklarına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu doğrultuda AB'nin demokratik meşruiyete sahip olmadığını iddia eden ve buna karşılık AB'nin yeteri kadar demokratik meşruiyete sahip olduğunu iddia eden iki farklı görüş bulunmaktadır (Hix, 2008: 68).

Andrew Moravcsik, AB'de yeteri kadar demokratik meşruiyetin bulunduğunu iddia eden isimler arasında ön plana çıkmaktadır. Ona göre AB, demokrasiyi benimsemiş üye ülkelerden oluşan bir oluşumdur. Bu doğrultuda üye ülkelerin demokratik sisteme sahip olmaları, Birliğin de bir bütün olarak demokratik olduğunu göstermektedir. Öte yandan

Moravcsik, demokrasi açığı konusunun AB demosu eksikliği ile AB vatandaşları ve AB kurumları arasındaki uzaklık tartışmalarıyla temellendirilmesini eleştirmektedir. Ona göre AB; şeffaflık, demokratiklik ve sivil toplum ile ilişkiler konusunda pek çok ileri demokrasi olarak nitelendirilen ulus-devletten daha iyi bir konumdadır (Moravcsik, 2002: 604-605; Moravcsik, 2004: 338-339).

Bu tezin temel tartışma konusun olan temsili demokrasi krizi doğrultusunda bu konu başlığında, AB'nin demokratik meşruiyet yönünden eksik olduğunu ve demokrasi açığının bulunduğunu savunan görüşler incelenecektir. Bu açıdan AB bünyesinde var olan demokrasi açığı, önce kurumsal boyutta daha sonra toplumsal boyutta ele alınacaktır. Fakat demokrasi açığı tartışmalarına geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki; AB üzerinden demokratik meşruiyet tartışmaları gerçekleştirilirken, AB gibi uluslararası ve uluslararası bir oluşumun *sui generis* niteliğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Nitekim AB gibi çok aktörlü bir yapılanmanın ulus-devlet yapılanmalarıyla karşılaştırılması; hakkaniyetli, sağlıklı ve doğru olmayan bir kıyaslama olarak ifade edilmektedir. Nitekim ulus-devlete ait kavram ve kurumların niteliği ve yapısı, uluslararası bir oluşum açısından etkili ve yeterli olmayabilir. Zira ulus-devlet düzeyinde demokrasilerin mükemmel işlediği de tartışmalıdır. Bu tür varsayımdan yola çıkılarak uluslararası bir oluşum olan AB'nin ulus-devletlerin demokrasileriyle kıyaslanması doğru değildir. Bu sebeple ulus-devletlerin özgün demokratik yapıları, AB demokrasisi için model olarak alınmamalıdır. Ulus-devletlerin yönetim ve demokrasi standartlarının AB ile kıyaslanması bu açıdan eleştirilmektedir (Ward, 2010: 125-126). Demokrasi açığının varlığına yönelik eleştirilerin ulus-devletlerden ziyade AB kurumlarının birbirleriyle olan iktidar ve denetim ilişkileri nezdinde gerçekleştirilmesi daha doğrudur (Özekmekçi, 2020: 175).

3.6.1. Kurumsal Boyut

AB'de demokrasi açığı tartışmaları kurumsal boyut ve toplumsal boyut başlıkları altında incelenmektedir. Bu açıdan kurumsal boyut incelenirken AB'nin temel kurumları arasında demokrasi açığı tartışmalarının odak noktası olan Avrupa Parlamentosu (AP), AB Komisyonu ve AB Konseyi ele alınacaktır. Bunun yanı sıra kurumlar ve demokrasi ilişkisi, Lizbon Antlaşması ile birlikte getirilen yenilikler ve Antlaşma sonrasında yürürlüğe koyulan düzenlemeler nezdinde incelenecektir. Ayrıca her ne kadar demokrasi açığı kurumsal ve toplumsal boyutlar olarak iki farklı düzeyde incelenecekse de kurumsal ve toplumsal boyut arasında keskin ve net sınırların olmadığı, sebep ve sonuç yönünden birbirleriyle ilişkili oldukları unutulmamalıdır.

3.6.1.1. Avrupa Parlamentosu ve Demokrasi Açığı

AP, AB vatandaşlarının siyasal iradelerini doğrudan yansıtabildikleri ilk ve tek uluslar ötesi parlamento olarak ifade edilmektedir (Hix ve Hoyland, 2013: 171). AP, AB Antlaşması'nın 10. maddesinde yer alan temsili demokrasi hükmü doğrultusunda uluslar ötesi bir kurum olarak, tüm AB vatandaşlarının çıkarlarını temsil etmekle yükümlüdür (Habermas, 2015: 547). AP'nin kuruluşundan bu yana bir takım demokratik meşruiyet eksikliği yaşadığı eleştirileri, AP'nin AB vatandaşlarını temsil edip etmediği ve ediyorsa da ne ölçüde ve ne şekilde temsil ettiği, süregelen demokrasi açığı konuları arasındadır (Özekmekçi, 2020: 170).

Avrupa entegrasyonu sürecinde meşruiyetin kaynağının Avrupa halkı, sembolünün ise AP olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen en büyük adım ise 1979 yılından itibaren AP'nin, doğrudan AB halkları tarafından seçilerek göreve getirilmesi olmuştur. Fakat federalist anlayışa göre AP iki açıdan demokratik meşruiyet sorunu yaşamaktadır. Bunlardan ilki AP'nin, ulusal parlamentoların sahip olduğu yetkilerle donatılmamasından kaynaklanırken, diğeri ise AP'nin zaman içinde yetkilerinin güçlendirilmesine karşın AB'nin yürütme organı karşısında hala sınırlı denetim yetkisine sahip olması ve bağımsız hareket edememesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre AP'nin; politika oluşturma, vatandaşlarla etkileşim içinde olma ve mevcut sistemi geliştirme gibi niteliklere ve yetkilere sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 27; Wessels ve Diedrichs, 1997: 3).

AP, üye ülke halklarının doğrudan temsilcilerini seçerek temsil edildikleri tek AB kurumudur. AP, 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile birlikte demokrasi açığına yönelik ciddi ve önemli olumlu gelişmeler yaşamıştır. Özellikle girdi meşruiyetine yönelik gerçekleştirilen düzenlemeler ve AP'nin kurumsal gücünün önemli ölçüde arttırılması, demokrasi açığı tartışmalarının hafiflemesini sağlamışsa da tartışmaları tam olarak kapatamamıştır. AP ile ilgili bölümde AP'nin süreç içinde görev ve yetkilerinin gitgide arttığı ve Lizbon Antlaşması ile birlikte AB Konseyi ile ortak karar prosedürü doğrultusunda eş değer yasama yetkisine sahip olduğu belirtilmiştir. Fakat AP'nin kendi başına yasama yetkisini kullanamaması ve yasama sürecini başlatamayarak atanmış üyelerden oluşan AB Komisyonu'na bağımlı olması, demokrasi açığı sorunu olarak ifade edilmektedir. Gerçekleştirilen kurumsal demokratik güçlendirme düzenlemelerine rağmen AP'nin bağımsız bir şekilde kendi başına hareket edememesi, hala kurumsal düzeyde demokratik meşruiyet eksikliğinin varlığını ifade etmektedir (Cıngı, 2007: 87; Özekmekçi, 2020: 201).

Demokrasi açığı ve AP ile ilgili olan bir başka tartışma konusu da AP seçimleri ve siyasi partilerin rolü ve etkililiğiyle ilgilidir. AP'de bulunan siyasi partilerin seçimlerde etkin bir rol üstlenmemeleri, rekabet ortamının olmaması, Avrupa düzeyinde seçim kampanyalarının

olmayışı ve partilerin Avrupalı bir parti anlayışından oldukça uzak olmaları, demokrasi açığının temel tartışmaları arasındadır (Özekmekçi, 2020: 187). Nitekim AB Antlaşması'nın 10. maddesinde siyasi partilerin; Avrupa düzeyinde bir siyasi bilincin oluşmasına ve üye ülke vatandaşlarının Birlik düzeyinde temsil edilmelerine ve siyasi iradelerinin ifade edilmesine katkı sağlayacakları açıkça belirtilmektedir (ABA md. 10/4.). Bu anlamda AB düzeyindeki siyasi partilerden, AB'ye girdi meşruiyeti için gerekli olan girdileri sağlama amacı yüklenmiştir. Fakat durum bu şekilde işlememektedir. AB siyasi partileri, temsili demokrasilerde var olan siyasi parti oluşumlarından farklı olarak federasyon şeklinde bir çatı altında faaliyet göstermektedirler (Friedrich-Ebert-Stiftung, 2018: 33).

Bu partiler her ne kadar seçim kampanyaları yürütme hakkına sahip olsalar da bu kampanyalar, AB düzeyinde olmaktan çok ulusal düzeyde ve ulusal propagandalarla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bu partiler, her ne kadar kendi seçim propagandalarına ve bildirgelerine sahip olsalar da ulusal partiler bu bildirgeler yerine kendi oluşturdukları bildirgeleri ve propagandaları kullanmaktadırlar. Bu sebeple seçim kampanyaları da Avrupa siyasetinden ziyade ulusal siyaset etrafından gerçekleştirilmektedir. Ulusal partilerin bu yaklaşımının, kendi seçmen tabanlarının hoşnutluğunu kazanmak ve kendi oylarını maksimize etmek amacına yönelik olduğu ifade edilmektedir (Hobolt, 2014: 1531; Russack, 2019: 8). Bu doğrultuda AP seçimlerinde herhangi bir parti rekabetinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Seçimlerin rekabeti ve etkililiği, ulusal partilerin rekabet düzeyiyle sınırlı kalmaktadır. Bu sebeple vatandaşlar ve temsilciler arasındaki bağ ve iletişim de zayıf kalmakta ve gelişmemektedir. Ayrıca üye ülkelerin temsilci adaylarının parti merkezli olup olmamaları da seçmen ve temsilci adayları arasındaki bağ ve iletişimi etkilemektedir. Nitekim parti merkezli adayların, seçim bölgesine/bölgelerine yeteri kadar vakit ayıramadıkları, yasama süreçleriyle daha fazla ilgilendikleri ve böylece seçmenlerle bağ kuramadıkları ifade edilmektedir (Hobolt vd., 2019: 2; Russack, 2019: 7-8).

Bunun yanı sıra AP temsilci adaylarının da AP siyasi partileri tarafından değil de ulusal parlamentolar tarafından belirlendiği ifade edilmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında AB siyasi partilerinin, Avrupa düzeyinde bağımsız ve etkin bir niteliğe sahip olması ve AB partilerinin, ulusal partilerin gölgesinde kaldığını göstermektedir. Bu doğrultuda AB siyasi partilerinin; AB Antlaşması'nda ifade edilen, Avrupa düzeyinde bir siyasi bilincin oluşmasına ve AB vatandaşlarının siyasi iradelerinin temsil edilmesine katkı sağlamadıkları ifade edilmektedir. Bu durumun sonucu olarak AB'de; ulus ötesi bir siyasi parti sisteminden, Avrupa demosu'nun ve kamuoyunun oluşmasından söz edilememektedir. Dolayısıyla AB vatandaşlarının karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılabileceği, Avrupa düzeyinde

etkileşim ve tartışma ortamının oluşabileceği bir parti sistemin mevcudiyetinden de bahsedilememektedir. Bu durum sonucunda; AP seçimlerine olan katılım oranları oldukça etkilenmekte ve katılım oranı düşük seyretmektedir. Ayrıca son yıllarda AP seçimlerinde, Avrupa karşıtı ve Avrupa kuşkucusu partilerin yükselişe geçtiği gözlemlenmektedir. Böylece vatandaşlarda, Birlik destekçisi olmaktan çok Birlik karşıtı eğilimlerinin arttığı ve toplumsal boyutta demokrasi açığının da ilerlediği ifade edilmektedir (Alemanno, 2018: 3; Hobolt, 2014: 1530). AP seçimlerine katılım oranlarının düşüklüğü tartışması, toplumsal boyut konu başlığında detaylı şekilde ele alınacaktır.

3.6.1.2. AB Komisyonu ve Demokrasi Açığı

AB Komisyonu'nun demokrasi açığı konusuyla ilgili çeşitli eleştiri alanları bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Komisyon'un üye sayısı ile ilgili gerçekleştirilen tartışmalardır. Kuruluşunda 14 üyeye sahip olan Komisyon'un üye sayısı, genişleme dönemiyle birlikte gittikçe artmıştır. Demokratik bütünlüğü ve üye ülkeler arasında eşitliği sağlamak amacıyla Amsterdam ve Nice Antlaşmaları ile birlikte her üye ülkeye bir komiserlik anlayışı benimsenmiştir. Fakat bu düzenlemeye yönelik olarak, Komisyon üye sayısının artmasıyla birlikte Komisyon'un karar oluşturma sürecinin etkinliğini ve verimliliğini kaybedeceğine yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir (Böttner, 2018: 17). Bu eleştiriler dikkate alınarak Komisyon üye sayılarının azaltılmasına yönelik çalışmalar başlatılsa da AB Antlaşması'nın 4. maddesinde yer alan, üye ülkelerin eşitliği kapsamında bu düzenlemeden vazgeçilmiş ve her üye ülkeye bir Komiser prensibi, dokunulmaz maddeler arasına alınmıştır (Böttner, 2018: 38-39).

Bunun yanı sıra AB Komisyonu'nun Komitoloji Prosedürü de demokratik açıklık eleştirileri arasında yer almaktadır. Komitoloji, AB Komisyonu'nda bulunan çeşitli Komitelerin, alanlarına göre teknik düzeyde yasama kararlarının uygulamaya geçirilme ve benimsenme sürecini ifade etmektedir. Bu açıdan Komiteler, üye ülkelerden gelen yüzlerce teknik uzman tarafından desteklenmektedir. Komitoloji sürecinde yer alan kişilerin sayısı, çalışma sisteminin sınırları ve gücü, şeffaf olmamakla birlikte demokratik denetimden de uzaktır. Komitoloji prosedürünün teknikliği ve şeffaf olmayan niteliği, teknokratik yapıyı oluşturmaya ve demokratik yapıyı zedelemesi bakımından oldukça eleştirilmektedir (Cıngı, 2007: 101-102).

AB Komisyonu'nun son zamanlarda eleştirildiği bir diğer nokta da Komisyon Başkanlığı ve Komisyon üyelerinin seçim süreciyle ilgilidir. Nitekim AB'nin yürütme organı olarak görülen ve demokrasi açığı eleştirilerinin hedefinde olan AB Komisyonu, özellikle

Komisyon Başkanlığı seçiminin ve Komisyon'un oluşturulma sürecinin demokratik meşruiyetten uzak olması noktasında eleştirilmekteydi. Bu doğrultuda Lizbon Antlaşması ile beraber 17. madde doğrultusunda Komisyon Başkanı adayının, AP üye tam sayısının çoğunluğuyla seçilmesi ve göreve getirilmesi hükmü yer almıştır. Bu sayede, doğrudan AB halkları tarafından seçilen AP'nin, yürütme organının başını belirliyor olması, oldukça önemli bir demokratik adım olarak ifade edilmektedir (Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 236-237).

Bunun yanı sıra süreci daha da demokratikleştirmek adına “Önde Gelen Aday (Leadcandidate / Spitzenkandidaten)” uygulaması ilk defa 2014 yılında hayata geçirilmiştir. Bu uygulamayla birlikte AB Konseyi'nin, AP seçimlerini kazanan siyasi grubun belirleyeceği kişiyi Komisyon Başkanı adayı olarak AP'ye sunması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ilk uygulama, 2014 AP seçimlerini kazanan siyasi grubun Jean-Claude Juncker'ı aday göstermesi ve AB Konseyi'nin Juncker'ı, AP'ye Komisyon Başkanı adayı olarak sunmasıyla hayata geçirilmiştir (Dinan, 2014: 115-116). Böylece Komisyon oluşturma ve Komisyon Başkanı belirleme sürecinin, AB Konseyi ve AB Komisyonu arasından çıkıp, AP'nin de hem onay hem de danışma yetkisiyle sürece dahil olduğu ve böylece demokratik bir adımın gerçekleştiği belirtilmektedir (Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 238). Bu girişimin aynı zamanda AB vatandaşlarını, AP seçimlerine katılmaya teşvik edeceği de ifade edilmektedir. Nitekim AB vatandaşlarının, yasamanın yanı sıra artık yürütme organı üzerinde de bir etkileri olacağını düşünerek AP seçimlerine daha fazla katılım gösterebilecekleri belirtilmektedir. Fakat 2014 AP seçimleri, AB tarihinin en düşük katılımı seçimi olarak tarihe geçmiştir. Bu sebeple “Önde Gelen Aday” uygulamasının beklenen etkiyi yaratmadığı ifade edilebilir (Fotopoulos, 2019: 196-197).

Bunun yanı sıra 2019 AP seçimlerinde ise katılım oranlarında gerçekleşen artışa rağmen “Önde Gelen Aday” uygulaması, beklendiği gibi etkili bir şekilde uygulanamamıştır. Nitekim AP seçimleri sonrasında siyasi grupların aday çıkarma konusunda uzlaşamamalarını fırsat bilen AB Konseyi, daha erken davranarak AP adayının belirlenmesini beklemeden Komisyon Başkanı adayını belirlemiş ve belirlediği kişiyi AP'ye sunmuştur. Bu doğrultuda Eski Alman savunma Bakanı Leyen, çok az orandaki çoğunluk oyu farkıyla Komisyon Başkanı seçilmiştir. Bu durum, demokratik meşruiyeti güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen uygulamaların etkili bir şekilde işleyememesinin tek sebebinin vatandaşların sürece katılım ilgisiyle alakalı olmadığını, bunun yanı sıra Birlik kurumları arasındaki siyasi rekabetin ve güç dengelerinin de demokratik meşruiyeti sağlama sürecini etkilediğini açıkça göstermektedir (Özekmekçi, 2020: 198).

Bunun yanı sıra Juncker döneminde, AB Komisyonu'nun iç yapısında gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle birlikte başkanın liderlik rolü ön plana çıkarılmaya çalışılırken, etkili ve verimli çalışmak amacıyla Komiserlikler, proje alanlarına göre Başkan Yardımcıları altında toplanmıştır. Bu yeni yapılanma ise hiyerarşiyi ve merkezileşmeyi arttırdığı, yönetim ve karar alma süreçlerini tek elde topladığı, şeffaflığı azalttığı ve yönetişimi zedelediği yönünde çeşitli şekillerde eleştirilmektedir (Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 240).

Öte yandan Lizbon Antlaşması ile beraber AB Komisyonu'nun yükseltilmeye çalışılan demokratik meşruiyetinin yanı sıra Komisyon'un, AP ve AB Konseyi karşısında güç dengesi bakımından bir düşüş yaşadığı ifade edilmektedir. Özellikle yıllardan beri süregelen AP'nin Komisyon üzerindeki sınırlı ve yetersiz denetim yetkisinin arttırılması, Komisyon'un iç yapılanmasının değiştirilmesi ve Komisyon Başkanının seçim süreci ile ilgili yeni düzenlemeler, kurumsal güç dengesi bakımından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Buna göre Komisyon'un, yapılan düzenlemeler sonrasında hükümetlerarası yapısının güçlendiği fakat uluslararası niteliğinin zayıfladığı ve karar alma sürecinin gitgide karmaşıklaşarak yönetim yöntemlerinin etkisizleştiği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda karmaşıklaşan karar alma sürecinin vatandaşlar ve AB arasındaki mesafeyi daha da arttırabileceği de eleştiriler arasında yer almaktadır (Ateşok ve Özer Yürür, 2020: 247-249).

Bir başka değerlendirmeye göre ise AB Komisyonu'nun, Lizbon sonrasında güç kaybetmekten ziyade demokratik ve kurumsal kazanımlar elde ettiği, özellikle Komisyon Başkanlığı statüsünün ön plana çıkarak öneminin anlaşıldığı, rekabet ortamının oluşmasına katkı sağladığı ve hem uluslararası hem de hükümetlerarası melez bir yönetim anlayışının ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Rhinard ve Nugent, 2019: 207-210; Saygın ve Ultan, 2016: 40). Ayrıca güç dengesi ve etki derecesi bakımından AB Komisyonu'nun AP ile kıyaslandığında, gündem belirleme ve karar süreci başlatma açısından hala daha etkili olduğu, AP'nin sahip olduğu heterojen yapısı ve sayıca büyüklüğü sebebiyle karar önerisi sunarak gündem belirleme noktasında oldukça geri planda kaldığı belirtilmektedir (Rhinard ve Nugent, 2019: 212-213).

Kısacası, AB'nin yürütme organı olarak kabul edilen AB Komisyonu'nun Lizbon Antlaşması ile birlikte iyileştirilen demokratik yapısına rağmen atama usulüyle üyelerini belirlemesi, teknokratik bir yapıya sahip olması ve yasama önerisi başlatma sürecini tekelinde bulundurması gibi uygulamaların varlığı sebebiyle, demokrasi açığının devam ettiği ifade edilmektedir. Özellikle yürütme ve yasamanın birlikteliği, önemli bir demokrasi ihlali olarak değerlendirilmektedir (Alujevic ve Nacarino, 2012: 67; Majone, 2014: 179).

3.6.1.3. AB Konseyi ve Demokrasi Açığı

Kurumsal boyutta yaşanan demokrasi açığının görüldüğü bir diğer kurum ise AB Konseyi'dir ve özellikle şeffaflık açısından oldukça eleştirilmektedir. Konsey'in yasama tekliflerini tartışma ve oylama toplantıları, halka açık bir şekilde gerçekleştirilmektedir (ABIHA md. 15/2.). Şeffaflık ve demokrasi adına bu uygulama oldukça önemlidir. Fakat Konsey'in tam şeffaflık ve hesap verebilirlik noktasında yeterince demokratik olmadığı tartışmaları da hala devam etmektedir (Cıngı, 2007: 104; Héritier, 2003: 830). AB Konseyi başlığı altında da bahsedildiği gibi Konsey; COREPER ve çeşitli çalışma grupları gibi iç oluşumlara ve yardımcı organlara sahiptir. Toplantı ve oyların halka açık olması, sadece Konsey düzeyindeki toplantılarda gerçekleştirilen bir uygulamadır. Tartışılan pek çok karar ise aslında Konsey düzeyindeki toplantılardan ziyade COREPER ve çalışma grupları toplantılarında gerçekleştirilmektedir. Bu yardımcı organlarda gerçekleştirilen toplantılar ise halka açık değildir. Bu açıdan Konsey'de tartışılan pek çok kararın aslında kamuoyu önünde tartışılmadığı, sadece az sayıda Konsey düzeyindeki karar tartışmalarının kamuya açık gerçekleştirildiği ifade edilmektedir (Güler, 2020: 216-217). Bu durumun, kararların hızlı bir şekilde alınmasını kolaylaştırmak ve bazı kararların siyasi menfaatler doğrultusunda kullanılmasının önüne geçmek amaçlı olduğunu ifade eden görüşler bulunmaktadır (Cıngı, 2007: 107; Meyer, 1999: 630). Ancak alınan çoğu kararın öncelikle COREPER'de tartışılıp daha sonra Bakanların onayına sunulması, demokratik ve şeffaf olmayan bir sürecin varlığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan COREPER, Birliğin "kara kutusu" olarak da ifade edilmektedir (Cıngı, 2007: 109).

Bunun yanı sıra AB Konseyi Başkanlığının sahip olduğu gündem belirleme yetkisine yönelik demokrasi açığı eleştirileri de mevcuttur. Bu doğrultuda, gündemin, başkanlık dönemini gerçekleştiren ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda kullanılabileceği ve o ülkenin menfaatleri doğrultusunda istenilen politika alanının gündemde öne çıkarılabileceği ifade edilmektedir. Bu durum, Konsey Başkanlığının 6 ayda bir el değiştirmesi ve Lizbon Antlaşmasıyla getirilen trio/troya⁵⁵ sistemiyle birlikte telafi edilmeye çalışılmaktadır (Güler, 2020: 213; Vangerven vd., 2017: 4).

3.6.1.4. Yetersiz Yönetişim, Şeffaflık ve Açıklık Sorunu

Bir sistemin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için parlamenter sistemin yanı sıra çeşitli ilke ve değerleri de içinde barındırması gerekmektedir. Bu ilke ve değerler, birinci

⁵⁵ Ülkelerin başkanlık yapma sıralaması üçlü gruplar şeklinde önceden belirlenmektedir. Trio/Troya isimli bu sistemde; mevcut başkan ülke, bir önceki başkan ülke ve bir sonraki başkan olacak ülke 18 aylık gündem maddelerini iş birliğiyle belirlemektedir (Vangerven vd., 2017: 4-5; Güler, 2020: 212).

bölümde tartışılan temsili demokrasinin sahip olduğu ilke ve değerlerin yanı sıra yönetim ilkelerini de kapsayabilmektedir. Açıklık, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım, etkinlik ve uyum bu ilkeler arasındadır. Fakat AB'nin, kurumsal boyutta yönetim ilkelerinden uzak olduğu ifade edilmektedir. Nitekim AB; şeffaf olmayan, etkin olmayan, katılım için kamusal alanın ve iletişim kanallarının yetersiz olduğu, merkeziyetçi bir yönetim ve işleyiş yapısına sahip bir örgüt olarak ifade edilmektedir (Shackleton, 1998: 133).

AB hem uluslararası hem de uluslarüstü nitelikte, çok katmanlı bir oluşumdur. Bu durumun, AB işleyişini ve karar alma süreçlerini oldukça karmaşık hale getirdiği ve vatandaşlarda kafa karışıklığına sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Sistemin karmaşıklığı sebebiyle vatandaşlar; kararların hangi kurum tarafından nasıl ve niçin alındığını takip edememekte, alınan kararları etkileyememekte, entegrasyon sürecini destekleyememekte ve karar alıcıları denetleyememektedir (Decker, 2002: 260; Shackleton, 1998: 133; Ülger, 2020: 298). Öte yandan, demokratik olarak nitelendirilen siyasal bir sistemde karar alma mekanizmaları ve halk arasındaki katmanların minimum düzeyde olması gerektiği ifade edilmektedir. Fakat üye ülke parlamentolarının, ortak politika alanındaki pek çok yetkilerini AB'ye aktarmış olmaları, halk ve karar alma mekanizmaları arasındaki katmana bir yenisini daha eklemektedir. Bu durumun da mevcut demokrasi açığını ilerlettiği ifade edilmektedir. Bu sorunun çözümü için halk tarafından kararların en yakın şekilde alınabilmesini sağlamak amacıyla katmanlı yetki (subsidiarity) ilkesi hayata geçirilmiştir (Weiler vd., 1995: 6-7).

AB'de demokrasi açığı ve yetersiz yönetim sebepleri arasında görülen bir diğer konu da kurumsal boyutta var olan şeffaflık ve açıklık sorunudur. Birlik bürokrasisinin karmaşıklığı, vatandaşların idari yapıyı anlayamaması, vatandaşların Birliğin işleyişi hakkında güncel olarak bilgilendirilmemesi, Birlik antlaşmalarının ve belgelerinin anlaşılır olmaması, bazı kurum kararlarının kapalı kapılar ardında alınıyor olması ve bilgilere, dosyalara ulaşımın zorluğu, şeffaflık ve açıklık yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan demokrasi açıklığı sorunu olarak ifade edilmektedir. Özellikle AB karar alma sürecinin çok aktörlü olması ve her kurumun kendine özgü karar alma usulünün ve oylama usulünün bulunması; karar alma mekanizmalarının karmaşık bir hal almasına ve bu mekanizmaların vatandaşlar tarafından anlaşılamamasına ve denetlenememesine sebep olmaktadır. Birlik vatandaşları; hangi kararın hangi süreçte, nasıl ve kimler tarafından uygulandığını anlayamamakta ve bu sebeple sisteme yabancılaşmakta ve gitgide sistemden uzaklaşmaktadır. Bu da demokrasi açığını arttırmaktadır (Akgül Açıkmeşe, 2003: 35; Baykal, 2004: 132; Demir, 2007: 96; Hurmi, 2008: 64).

AB'nin şeffaf, açık ve hesap verebilir bir yapıya sahip olması oldukça önem taşımaktadır. Bu ilkeler, aynı zamanda iyi yönetişimin de temel unsurları arasında yer

almaktadır. Artan yetki ve politika alanlarıyla beraber AB mevzuatının oldukça karmaşıktığı ve anlaşılmaktan uzak, ağır bir dile sahip olduğu, bu yüzden vatandaşların şeffaflık ve hesap verebilirlik denetimini gerçekleştiremediği ifade edilmektedir (Alujevic ve Nacarino, 2012: 65). Nitekim bu ilkeler, vatandaşların kendileri için ne yapıldığını görme ve bilme hakkı olarak demokrasinin temel ilkeleri arasında yer almaktadır (Cıngı, 2007: 112).

Özellikle şeffaflık sorununun çözülmesiyle birlikte demokratik meşruiyetin artacağı ve vatandaşların kendilerini AB'ye daha yakın hissedecekleri ifade edilmektedir (Utan, 2018: 13; Saygın, 2020: 262). Bu doğrultuda Maastricht Antlaşması ile birlikte şeffaflığın sağlanabilmesi amacıyla AP, AB Konseyi ve AB Komisyonu faaliyetlerinin şeffaflık içerisinde gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve daha sonra yönetişimi güçlendirmek ve hesap verebilir, açık, şeffaf bir AB yaratma adına 2001 yılında "Avrupa Yönetişimi Hakkında Beyaz Kitap ve Yeşil Kitap" hazırlanmış ve çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Fakat ilgili düzenlemelere rağmen şeffaflık, açıklık ve karmaşıklık sorununun devam ettiği ifade edilmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 33; Saygın, 2020: 263; Yiğit, 2009: 121).

3.6.1.5. Dış Politika ve Demokrasi Açığı

AB'nin üçüncü ülkelere yönelik demokrasiyi teşvik edici imajı da demokrasi açığı başlığı altında eleştirilen konulardan biridir. Nitekim üçüncü dünya ülkelerine yönelik gerçekleştirdiği sosyal ve mali yardımlarla ön plana çıkan AB, Ukrayna'da gerçekleşen "Turuncu Devrim" in ardından yükselen otoriter rejime karşı pek fazla müdahalede ve tepkide bulunmamıştır. Bu dönemde Rusya'nın Ukrayna'ya olan müdahalesi, Kırım'ın yasa dışı bir referandumla ilhak edilmesi ve AB'nin bu duruma sessiz kalıp demokrasi yanlılarına pek destek vermemesi, AB'nin demokrasi teşvikçisi imajını zedelemiş ve çıkarlarına ve statükonun korunmasına yönelik hareket ettiğini göstermiştir. Bu tepkisizliğin altında yatan sebebin ise AB ve Rusya arasında var olan enerji ilişkilerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Aynı şekilde Arap Baharının ardından Mısır'da seçimle göreve gelen Mursi'nin, ordu tarafından darbeyle görevden alınması ve darbe sonrasında AB ODGP Yüksek Temsilcisi'nin darbe yönetimini ziyaret etmesi ve rejimin resmen tanınması, Birliğin demokratik itibarını uluslararası arenada oldukça zedelemiştir (Chivvis ve Fishman, 2017: 10-12; Ülger, 2020: 319). Bununla birlikte Arap Baharı sonrasında AB ülkelerine doğru yaşanan göç dalgasıyla beraber AB'nin içine düştüğü mülteci krizinin çeşitli antidemokratik yöntemlerle çözülmeye çalışıldığı da ifade edilmektedir. Nitekim çeşitli Ortadoğu ülkelerinin mülteciler konusunda AB ile iş birliği

yapmaları karşılığında, demokrasi ve insan haklarına yönelik yaptıkları ihlallerin görmezden gelinmesi, AB'nin demokratik imajına oldukça zarar vermiştir (Uygun, 2020: 366-367).

3.6.2. Toplumsal Boyut

Toplumsal boyutta görülen demokrasi açığı eleştirileri, kurumsal boyutta görülen demokrasi açığı eleştirileriyle dolaylı yoldan ilişkilidir. Özellikle Avrupa demosu eksikliği tartışmaları ile AB ve üye ülke vatandaşları arasında olan uzaklık tartışmaları, AP seçimleri ve kurumların şeffaflık düzeyleriyle yakından ilgilidir.

3.6.2.1. Avrupa Demosu ve Kamusal Alan Eksikliği

Demokrasinin en temel özelliği, meşruiyetini ve gücünü demos'tan almasıdır. Bu sebeple demokratik bir sistemde demos'un, sisteme destek olması ve demokratik süreçlere katılım göstermesi gerekmektedir. Fakat demokratik bir sistem olarak ifade edilen AB'de, egemenliği yine kendi adına kullanacak bir Avrupa demosu'nun yani Avrupa halkının mevcut olmadığı ifade edilmektedir (Baykal, 2004: 134). Avrupa demosu'nun olmaması, 1993 yılında Alman Anayasa Mahkemesi tarafından açıkça ifade edilmiştir. Demos'un oluşabilmesi için bazı nesnel ve öznel unsurların varlığının gerekli olduğu ifade edilmektedir. Buna göre ortak dil, kültür, tarih, duyarlılık, köken ve din, demos'un nesnel unsurlarıyken; ortak kader, kolektif kimlik, toplumsal uyum ve sadakat ise öznel unsurlar olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple üye devletlerin kendi demos'ları dışında AB düzeyinde hem nesnel hem de öznel unsurlara sahip bir demos'un mevcut olmadığı ifade edilmektedir. Bu yüzden bazı demokrasi teorisyenlerine göre demos'a sahip olmayan bir parlamento pratik olarak da mümkün değildir (Weiler, 1995: 225-231).

Öte yandan zaten temsili demokrasiler için homojen bir toplum yapısı, istenilen bir durum değildir. Nitekim çoğulculuk ve çokkültürlülük, farklı görüşlerin ve fikirlerin ifade edilmesi ve temsil edilmesi, temsili demokrasinin temel değerleri arasındadır. Bu yüzden ulus-devlet düzeyinde de heterojen toplum yapılarına rağmen demokrasi, uygulanma imkânı bulmaktadır. İdeal biçimde olmasa da AB düzeyinde de demokrasinin heterojen bir toplumsal yapıyla uygulanabileceği ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle “demos” yerine “çoğulcu demos” anlayışının mümkünatından bahsedilmektedir (Cıngı, 2007: 62,74; İnaç ve Güner, 2006a: 317-318). Bunun yanı sıra AB'nin bir ulus-devlet niteliği taşımadığını belirten düşüncelere göre bir Avrupa demosu'nun gerekliliğinden bahsetmenin anlamsız olduğunu ifade eden görüşler de mevcuttur (Akgül Açıkmeşe, 2003: 37). Fakat AB'de demokrasi açığının önde gelen toplumsal nedeni olarak ortak kimlik yokluğu yani Avrupa demosu'nun olmayışı

gösterilmektedir. Avrupa demosu'nun olmayışı ise ortak birlik anlayışının olmamasına, vatandaşların politik süreçlerle ilgi duymayarak bu süreçlerden uzak kalmasına, kamusal alanın oluşamamasına, Birlik ve vatandaşlar arasındaki mesafenin artmasına, Birliğin bütünleşme sürecinde vatandaşların yeterli düzeyde katılım oluşturamamasına ve politik ve sosyal konularda ortak bir söylemin oluşamamasına, kısaca çeşitli açılardan demokrasi açığına sebep olmaktadır (Baykal, 2004: 132-133; Cıngı, 2007: 49).

Öte yandan kamusal alan; toplumsal bir iletişim ve müzakere alanını ifade etmektedir. Vatandaşların bilgilerinin, düşüncelerinin dolaşım ve iletişim halinde olduğu bu toplumsal alan, demokratik kültürün önemli bir kaynağıdır. Kamusal alanlar; sözlü, yazılı, görsel, dijital, elektronik, çevrimiçi, festival, miting, panel, açık oturum şeklinde çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bu tür kamusal alanlarda vatandaşlar; özgür bir şekilde konuşarak, bilgi edinerek, bilgi paylaşarak ve müzakere ederek kamuoyunu ve kamu iradesini oluşturmaktadırlar (Çelebi, 2002: 82-83; İnaç ve Güner, 2006b: 365-366). Bunun yanı sıra kamusal alanlar; sivil toplumun, siyasi otoritelerin ve vatandaşların, genel çıkarlar doğrultusunda serbestçe tartışarak siyasi alana dahil olabildikleri ve etken bir rol üstlenebildikleri iletişim alanları olarak da ifade edilmektedir (Cıngı, 2007: 73-74; Meyer, 2011: 171-172).

AB düzeyinde ise bu tarz kamusal alanlar yakın zamana kadar mevcut olmamıştır. Bu durumun temel sebepleri arasında; Avrupa düzeyinde örgütlenen siyasi partilerin olmaması, her üye ülkenin farklı kamuoyu ve kamusal alan sistemine sahip olması, bunun yanı sıra üye ülkelerin farklı siyasi kültüre ve farklı dillere sahip olması, seçim kampanyalarının ulusal sorunlarla sınırlı kalması ve Avrupa düzeyinde yayın yapan basın ve yayın organlarının az olması bulunmaktadır (Baykal, 2004: 133). Son yıllarda özellikle çevrimiçi ve dijital platformlar üzerinde çeşitli girişimler gerçekleştirilmişse de bu sayı hala oldukça az ve yetersizdir.

3.6.2.2. AB Vatandaşlığının Benimsenememesi

Demokratik meşruiyeti sağlamak ve ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi güçlendirmek amacıyla AB; çeşitli politikalar, girişimler ve düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu girişimlerden biri de AB vatandaşlığı politikasıdır (Demirtepe ve Samur, 2020: 21-23). ATS'den sonra Avrupalılık bilincinin gelişmesi amacıyla ortak bayrak, ortak marş, ortak slogan ve Avrupa günü gibi çeşitli düzenlemeler ve yenilikler gerçekleştirilmiştir. Maastricht Antlaşması ile birlikte ilk defa Avrupa Birliği vatandaşı kavramı kurucu bir antlaşmada yer almıştır. Ortak kimliğin, Avrupalılık bilincinin ve Avrupa demosu'nun oluşturulması ve geliştirilmesi

amacıyla getirilen AB vatandaşlığı, aynı zamanda siyasi ve ekonomik bütünleşmenin güçlendirilmesi ve demokratik meşruiyetin iyileştirilmesi amacını da taşımaktadır. Öte yandan AB vatandaşlığı, ulus-devlet vatandaşlığının sahip olduğu kültür, dil, etnik köken gibi temellerden ziyade AB'nin temel değerleri olan demokrasi, insan hakları, özgürlük ve hukukun üstünlüğü temelinde şekillenen bir vatandaşlık anlayışıdır (Demirtepe ve Samur, 2020: 24-26). Bu açıdan AB vatandaşlığı, ulusal kimliklerin yerini almaktan ziyade onlara eklenerek yeni kazanımlar getiren pozitif ve tamamlayıcı bir vatandaşlık anlayışıdır (Cıngı, 2007: 66).

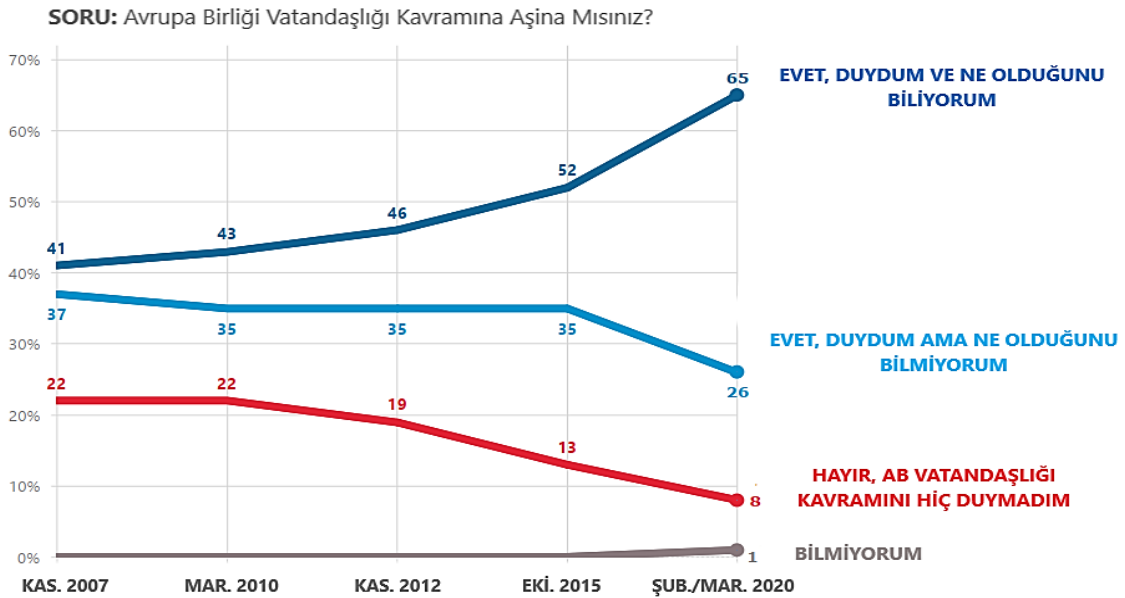
AB vatandaşlığı, AB üye ülkesi vatandaşlarının tümüne tanınmaktadır. AB vatandaşlığına sahip bireyler ayrıca Birlik düzeyinde çeşitli haklara ve imkanlara sahiptir. Bu haklar üye ülke topraklarında yerleşim ve serbest dolaşım hakkını; kendi ülkesi dışında başka bir AB üyesi ülkede ikamet eden Birlik vatandaşlarının, ikamet ettiği ülkenin vatandaşlarıyla eşit düzeyde yerel seçimlerde ve AP seçimlerinde aday olma ve oy kullanma hakkını; kendi ülkesinin diplomatik yollarla temsil edilmediği üçüncü bir ülkede olan Birlik vatandaşlarının, herhangi bir üye ülkenin diplomatik korunmasından ve güvencesinden yararlanma hakkını ve Birlik vatandaşlarının AP'ye, Birliğin tüm resmi dillerinde dilekçe verebilme ve Ombudsman'a başvurabilme hakkını kapsamaktadır (ABİHA md. 18. ve md. 25. arası).

Bu tür siyasi hakların Birlik düzeyinde sağlanmış olması, serbest dolaşım anlayışı doğrultusunda üye ülke vatandaşlarını ekonomik vatandaşlık görünümünden kurtarmış ve vatandaşlara; siyasi, demokratik ve anayasal vatandaşlık görünümü kazandırmıştır (Demirtepe ve Samur, 2020: 35). Bu açıdan Chryssochoou, AB vatandaşlığının, AB demokrasisini güçlendirici bir niteliğin bulunduğunu ve demokratik kazanımlara sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu kazanımlar; ulus ötesi bir demokratik politik haklar sisteminin oluşmasına katkı sağlaması, vatandaşları motive ve teşvik ederek daha büyük katılımı sağlaması ve vatandaşları harekete geçirmesi ve Birlik düzeyinde bir aidiyet duygusunun oluşmasına katkı sağlaması şeklinde ifade edilmektedir (Chryssochoou'dan akt. Cıngı, 2007: 69).

AB vatandaşlığı, ortak Avrupalı bilincinin ve kimliğinin oluşturulması yolunda gerçekleştirilen önemli bir uygulamadır. Bunun yanı sıra Avrupalı kimliği ve AB vatandaşlığı, AB'nin demokratik süreçlerinin özellikle AP seçimlerinin demokratik yapısının meşruiyetiyle de doğrudan alakalıdır. Bu sebeple AB vatandaşlığının etkililiği ve işlevselliği ile AB'nin demokratik süreçleri arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Fakat AB Komisyonu tarafından yayımlanan AB vatandaşlık raporları, üye ülke vatandaşlarında, AB vatandaşlığı bilincinin düşük olduğunu ve hatta yüksek bir oranının ise AB vatandaşlığının ne anlama geldiğini ve ne tür haklar sunduğuyla ilgili fikir sahibi olmadığını istatistiksel olarak sunmaktadır. Bu verilere göre 2010 yılı raporlarında AB vatandaşlarının %43'ünün, 2015 yılı raporlarında %46'sının,

2020 yılında ise %65'inin AB vatandaşlığı hakkında bilgi sahibi olduğu, geriye kalanların ise AB vatandaşlığı kavramını duyduğu fakat bilgi sahibi olmadığı ya da hiç duymadığı ifade edilmektedir. Yılda yıla AB vatandaşlığıyla ilgili bilgi oranı artmışsa da 1993 yılından bu yana hala bilgi sahibi olmayanların bulunması, tartışmalara sebep olmaktadır.⁵⁶

Tablo 3. 1 AB Vatandaşlığı Kavramı Bilinirlik İstatistiği (2007-2020)

Kaynak: Avrupa Birliği Komisyonu İletişim Genel Müdürlüğü, Eurobarometre 485 AB Vatandaşlığı ve Demokrasi 2020 Raporu

Öte yandan AB vatandaşlığı hakları kapsamında yer alan başka üye ülkede oy kullanabilme ve aday olabilme hakkıyla ilgili “Global Citizenship Observatory”nin 2018 yılında yaptığı “Political Participation of Mobile EU Citizens” araştırmalarında bu hakkın kullanım oranının çok düşük olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷ Ayrıca bu haktan faydalanarak başka ülkede aday olup, o ülkede belediye başkanı olarak seçilen vatandaşların, yerleştikleri ülke vatandaşlarının gözünde pek sıcak karşılanmadıkları ve yine yerleşilen ülke vatandaşları tarafından, seçilen kişilerin sınırlı haklara sahip olmaları gerektiği ve politik meşruiyetlerinin sorgulandığı, Eurobarometre araştırmasında açıkça ortaya koyulmuştur.⁵⁸

⁵⁶ Avrupa Birliği Komisyonu İletişim Genel Müdürlüğü, Eurobarometre 485 AB Vatandaşlığı ve Demokrasi 2020 Raporu için bkz.

<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/surveyky/2260> (erişim tarihi: 14.03.2021).

⁵⁷ Global Citizenship Observatory Araştırmaları için bkz. <https://globalcit.eu/country-profiles/> (erişim tarihi: 15.03.2021).

⁵⁸ 2018 tarihli, 477 Referans Kodlu Eurobarometre Demokrasi ve Seçimler Araştırması için bkz. <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2198> (erişim tarihi: 15.03.2021).

3.6.2.3. Demokratik Süreçlere İlgisizlik ve Katılım Düşüklüğü

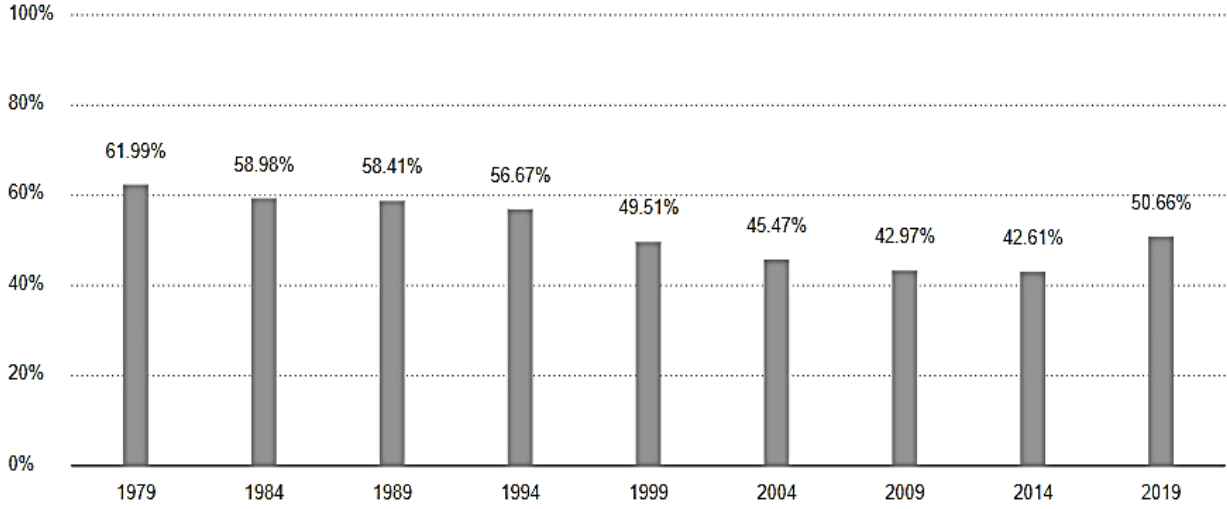
Bir sistemin demokratikliği, halkın desteğini ve katılımını gerektirmektedir. AB'nin halkın desteğini alıp almadığıyla ilgili tartışmalar hala güncelliğini korumaktadır. Bu doğrultuda AP seçimlerine katılım oranlarına ve bazı üye ülkelerin gerçekleştirdiği referandum sonuçlarına bakılarak, üye ülke halklarının AB'ye ve entegrasyon sürecine destek vermedikleri ifade edilmektedir. Bu durum ise AB vatandaşlarının, AB'nin işleyiş sisteminin karmaşıklığını anlayamamasına ve doğal olarak sistemden uzaklaşmalarına bağlanmaktadır. Çıkarlarının temsil edilmeyeceğini düşünen vatandaşlar, sistemden uzaklaşmaktadırlar. Ayrıca vatandaşların, AB'nin sağlayabileceği faydalardan yeteri kadar haberdar olmadıkları ve daha doğrusu AB tarafından bu faydaların vatandaşlara doğru ve etkili bir biçimde aktarılamadığı ifade edilmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2003: 37-38). Bu durum demokratik meşruiyet sorunu olarak ele alındığı gibi güven sorunu olarak da ifade edilmektedir. Nitekim bir sistemin demokratik olduğuna inanmayan ve o sisteme güvenmeyen halkın/halkların o sisteme destek vermesi pek olası değildir. Bu açıdan AB demokrasisi içinde halkların; kendilerini sisteme dahil edilmiş hissetmeleri, sisteme güvenmeleri ve politika ve karar alma sürecine yakınlaştırılmaları gerekmektedir (Yiğit, 2009: 111).

Bu sebeple üye ülke vatandaşlarının, AB'ye ve özellikle doğrudan temsil edildikleri AP'ye karşı uzak olmalarının ve AP seçimlerine karşı ilgisiz olmalarının temel sebebi, vatandaşların AB'ye karşı aidiyet duygusu hissetmemeleri, demokratik süreçlere güvenmemeleri ve AB düzeyinde bir kamusal alanın olmamasına dayandırılmaktadır (Akgül Açıkmeşe, 2003: 27). Sosyal, yani toplumsal bir meşruiyet sorunu olarak ifade edilen bu durum en fazla, AB'nin bütünleşme ve derinleşme sürecine eş zamanlı olarak Avrupa kimliğinin ve Avrupalılık düşüncesinin yeteri kadar başarılı bir şekilde uygulanamamış olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Avrupalılık düşüncesiyle yaratılmaya çalışılan Avrupa demosu eksikliği ise vatandaşların, kendilerini Birlik ile özdeşleştirememelerine ve Birliğin karar alma süreçlerine karşı uzak hissetmelerine dolayısıyla AP seçimlerine de katılım göstermemelerine sebep olmaktadır (Özekmekçi, 2020: 185). Bunların yanı sıra AP seçim uygulamalarının ülkeden ülkeye göre farklılık göstermesi ve tüm üye ülkelerde aynı olacak şekilde standart bir uygulamanın olmaması da bu sebepler arasında gösterilmektedir. Tek bir seçim standardının olmayışının özellikle Avrupalılık fikrine zarar verdiği ileri sürülmektedir (Özekmekçi, 2020: 186).

Öte yandan AP seçimlerine katılım oranları, AB vatandaşlarının ve Birlik arasındaki ilişkinin uzaklığını gösteren ampirik veriler olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda AP seçimlerine olan katılım düşüklüğü, Birliğin demokratik meşruiyetinin sıkıntı içinde olduğunu

ifade etmektedir. Demokrasi açığına yönelik yapılan eleştiriler de bu ampirik veriler doğrultusunda haklılaştırılmaktadır.

Tablo 3. 2 Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları (1979-2019)

Kaynak: Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sayfası⁵⁹

1979 yılında ilk doğrudan seçimlerin gerçekleştirildiği AP’de katılım oranı %61,99 olmuştur. Bu oran 2014 yılına kadar giderek azalarak %42 düzeyine kadar gerilemiştir. 2019 yılı seçimlerinde ise %8’e yakın bir artışla katılım oranı %50,66’ya ulaşmıştır. Bu artış demokrasi adına olumlu bir gelişme olarak görülse de güçlü bir demokratik meşruiyet için hala yeterli düzeyde değildir. Hix ve Tapio’ya göre zaman içinde katılım oranlarının düşmesi, sadece AB nezdinde değerlendirilen bir durum olmamalıdır. 21. yüzyılda ulus-devletlerde yaşanan temsili demokrasi krizi ve temsili demokrasiye karşı oluşan güvensizlik ve hoşnutsuzluğun da bu oranların azalmasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Nitekim ulus-devletlerin ulusal seçimlerinde de eskiye oranla seçimlere katılım oranlarının düştüğü belirtilmektedir (2000: 144). Bu açıdan AB üye ülkelerinin, AP seçimlerine katılım oranları ile ulusal seçimlere katılım oranlarının karşılaştırılmasında yarar vardır.

Tablo 3. 3 AB Üye Ülkelerinin Son İki AP Seçimlerine Katılım Oranları İle Üye Ülkelerin Son İki Ulusal Seçimlerine Katılım Oranlarının Karşılaştırılması (%)

	2014 AP %	2019 AP %	ÜYE ÜLKELERİN İKİ GENEL	SON SEÇİMİ
Belçika	89.64	88.47	89.68	88.38
Bulgaristan	35.84	32.64	51.15	54.07
Çek Cumhuriyeti	18.20	28.72	59.48	60.84
Danimarka	56.32	66.08	85.89	84.60
Almanya	48.10	61.40	71.50	76.20
Estonya	36.52	37.60	64.20	63.70
İrlanda	52.44	49.70	69.19	65.10
Yunanistan	59.97	58.69	56.16	57.91

⁵⁹ <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/previous-elections> (erişim tarihi: 16.03.2021).

İspanya	43.81	60.73	66.48	75.75
Fransa	42.43	50.12	57.22	48.70
Hırvatistan	25.24	29.85	60.82	54.35
İtalya	57.22	54.50	75.19	72.94
GKRY	43.97	44.99	78.70	66.74
Letonya	30.24	33.53	58.85	54.58
Litvanya	47.35	53.48	52.92	50.64
Lüksemburg	85.55	84.24	91.40	89.66
Macaristan	28.97	43.36	66.42	70.22
Malta	74.80	72.70	92.90	92.10
Hollanda	37.32	41.93	74.57	81.90
Avusturya	45.39	59.80	74.90	80.00
Polonya	23.83	45.68	48.92	50.92
Portekiz	33.67	30.75	58.03	55.84
Romanya	32.44	51.20	41.76	39.78
Slovenya	24.55	28.89	51.73	52.64
Slovakya	13.05	22.74	59.11	59.82
Finlandiya	39.10	40.80	70.10	72.00
İsveç	51.07	55.27	85.81	87.18

Kaynak: Özekmekçi, 2020: 192

Tabloda da görüldüğü üzere üye ülkelerin AP seçimlerine katılım oranları ile ulusal seçimlere katılım oranları arasında önemli bir farklılaşma gözlemlenmektedir. AP seçimlerine katılım oranı hemen hemen tüm üye ülkelerde ulusal seçimlere katılım oranından düşük seyretmektedir. Habermas, bu katılım oranı düşüklüğünün, ulus-devletlerde yaşanan temsili demokrasi kriziyle ilişkilendirmeden direkt olarak AB nezdinde değerlendirmekte ve AB vatandaşları için AP'nin hiçbir öneme sahip olmadığını ve AP'nin, vatandaşların iradesini temsil etme noktasından oldukça uzak olduğunu ifade etmektedir (2015: 547-548). Ayrıca AB'de yürütmenin yasama içinden çıkmaması ve vatandaşların, yürütme gücünü cezalandırma ya da ödüllendirme imkanına sahip olmaması da vatandaşların oy verme davranışını etkileyen faktörler arasında gösterilmektedir (Özekmekçi, 2020: 193). Fakat üye ülkeler arasında da hem AP hem de ulusal seçimlere katılım açısından da ciddi ölçüde farklı oranların varlığı söz konusudur. Bu sebeple ulus-devletlerde yaşanan temsili demokrasi krizinin AP seçimlerine katılım oranları üzerinde tamamen etkisinin olmadığını söylemek pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Sonuç olarak AB, her ne kadar kurumsal boyutta demokratik meşruiyet gelişmeleri yaşasa da toplumsal boyutta sahip olduğu meşruiyet sorunlarına çözüm üretmediği sürece, demokrasi açığı tartışmaları da gündemde yer almaya devam edecektir. Bu açıdan AB'nin, toplumsal meşruiyet boyutuna daha fazla önem vermesi gerektiği ve var olan boşluğu kapatmaya yönelik düzenlemeler yapması gerektiği ifade edilmektedir (Özekmekçi, 2020: 202).

3.6.2.4. Sivil Toplum Kuruluşları ve Azınlık Hakları

AB’de yaşanan demokrasi açığı eleştirilerinin bir ayağı da Sivil Toplum Kuruluşları (STK) düzeyinde gerçekleşmektedir. Demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi kapsamında her ne kadar zaman içinde STK’ların rolü, işleyişi ve karar alma sürecine katılımları ilerleme göstermiş olsa da bazı noktalarda demokratik meşruiyet eksikliklerinin yaşandığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda AB ve STK’lar arasındaki ilişkinin en çok eleştirildiği nokta mali destek, fon sağlama ve şeffaflık alanına yöneliktir. Nitekim AB üye ülkelerinde bulunan pek çok STK’nın fonları, AB bütçesinden karşılanmaktadır. Bu açıdan çoğu STK’nın, bağımsız hareket etmediği, fon karşılığında AB kurumlarının çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri iddia edilmektedir. Özellikle Sovyet rejimi sonrası Birliğe dahil olan ülkelerde; etik dışı faaliyetlerin, yolsuzlukların ve çıkar çatışmalarının yaşanma riskinin yüksek olduğu belirtilmektedir (Cicioğlu, 2020: 291).

Bu açıdan 2000 yılından itibaren, STK’ların, fon ve bütçe kullanımında şeffaf olmalarına yönelik kontrol ve denetim düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle “Avrupa Dolandırıcılıkla Mücadele Ofisi (OLAF)”, potansiyel yolsuzluk ve fonların kullanımının denetlenmesi konusunda ciddi çalışmalar ve denetimler gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen 3000’e yakın STK’nın denetiminde 10 STK’nın şüpheli faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiştir (Baydar Akgün ve Baydar Bilgihan, 2011: 19-20; Cicioğlu, 2020: 292).

Bunun yanı sıra bazı STK’lar, çıkarları temsil etme konusunda yetersiz oldukları veya elitist yapıyla hareket ettikleri noktasında da eleştirilmektedirler. Buna göre AB düzeyindeki bazı STK’ların, daha genel ve kapsayıcı olmaktan çok, ulusal düzeyde kaldıkları ve ancak küresel çaptaki STK’larla (Greenpeace, Uluslararası Af Örgütü gibi) iş birliği yaptıklarında kapsayıcı hareket ettikleri ifade edilmektedir. Ayrıca bazı STK’ların, üye olmayan kişilere imtiyaz tanımadıkları ve faaliyetlerinin dışında tuttukları, bu sebeple elitist karaktere sahip oldukları ifade edilmektedir. Öte yandan, fon sağlanan pek çok STK’nın, işçi örgütlerinden ziyade işverenlere yönelik olması da bölgesel ve yerel sendikaların güçsüzleşmesine ve temsil edilme düzeylerinin oldukça zayıflamasına sebep olması bakımından oldukça eleştirilmektedir. Temsil konusunda eleştirilen bir diğer konu da Birliğin genişleyerek daha çeşitli ve farklı kültürleri de barındırmaya başlamasıyla ilgilidir. Nitekim artan farklılık ve çeşitliliğe bağlı olarak çoğulcu temsil ilkesi doğrultusunda STK’lar da çeşitli çıkarları temsil etmektedir. Bu durumun Avrupalılaşma düşüncesine ve bütünleşme sürecine zarar verebileceği ifade edilmektedir (Baydar Akgün ve Baydar Bilgihan, 2011: 19-20; Cicioğlu, 2020: 291-292; Ünalp Çepel, 2007: 53).

STK'larla ilgili yaşanan bir diğer demokratik sorun da Birliğe sonradan dahil olan Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinin, karar alma sürecine STK düzeyinde yeterince dahil olamalarıyla ve aday ülkelerin ise AB'ye katılım sürecini ve halkla uyumlaşma sürecini STK'larla yeterince iş birliği içinde yürütmemeleriyle ilgilidir. Bu durum MDAÜ ve aday ülke vatandaşlarının AB ile ilgili yeteri kadar bilgi sahibi olamamasına ve AB ile ilişkilerden uzak kalmalarına sebep olmaktadır (Cicioğlu, 2020: 293; Zihnioğlu, 2015: 16-17).

Bir diğer tartışma konusu da azınlık ve azınlık haklarıyla ilgilidir. AB'nin temel değerleri arasında olan insan hakları, bünyesinde azınlık haklarını da barındırmaktadır. AB düzeyinde azınlıklarla ilgili tek tanım AP'nin "Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Sözleşmesi Ulusal Azınlıklara Mensup Kişilere İlişkin Ek Protokol Teklifinde" yer almaktadır. Bunun dışında AB kurucu antlaşmalarında azınlık kavramının net bir tanımı ve hukuki statüleriyle ilgili bir tanım bulunmamakta fakat ilgili düzenlemelerde ve temel metinlerde dolaylı olarak bahsi geçmektedir. Bu doğrultuda azınlık kavramının tanımlanması, üye ülkelere bırakılmıştır. Bu açıdan her üye ülkenin azınlık tanımı kendi çıkarlarına göre farklılık göstermektedir. AB'nin azınlıkların korunması ve hukuki statüleriyle ilgili net bir tanımının ve politikasının olmaması; insan hakları, demokrasi, eşitlik ve özgürlük değerleri doğrultusunda eleştirilen bir konu olmuştur. Özellikle AB vatandaşlığı politikasının; üye ülkelerdeki çoğunluk ve azınlık ayrımını ortadan kaldırdığı ve bireyler arasında eşitliği yarattığı savunulsa da azınlıkların etnik, kültürel ve dini değerlerini ortadan kaldırması bakımından eleştirilmektedir (Eminoğlu, 2020: 113-116).

Bu eleştirilere yönelik olarak AB'nin azınlıklarla ilgili net bir tanım ortaya koymaması, Spinoza'nın "her tanım aslında bir dışlamadır" ifadesiyle açıklanmaktadır.

Azınlıklarla ilgili yapılacak bir tanım, aynı zamanda azınlıkların ne ve kim olduklarına dair bir sınırlama getirmek demektir. Tanım dışında kalanların ise azınlık haklarından faydalanamamaları ve azınlık korumasından yararlanamamaları olasılığını taşımaktadır. Bu bakımdan asıl belirleyici olan net bir azınlık tanımından ziyade ülkelerin, azınlıkları koruma niyetinde olma isteğinde olma durumlarıdır (Eminoğlu, 2020: 115).

Bu açıdan AB'de azınlık kavramı, sınırları çizilmeyen esnek bırakılan bir kavramdır ve vatandaşlar azınlık niteliğinde değil, birey olarak; bir başka ifadeyle grup temelli yaklaşımdan ziyade bireysel temel haklar çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,⁶⁰ AB Temel Haklar Bildirgesi⁶¹ ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi referans alınarak korunmakta ve

⁶⁰Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi için bkz. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (erişim tarihi: 12.03.2021).

⁶¹AB Temel Haklar Bildirgesi için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 12.03.2021).

güvence altına alınmaktadır. Lizbon Antlaşması ile birlikte de insan haklarının yanı sıra “azınlığa mensup bireylerin hakları” ifadesi önemli bir demokratik gelişme olarak değerlendirilmektedir (Eminoğlu, 2020: 115, 122-123; Yıldız, 2012: 123).

Bunun yanı sıra aday ülkelerin Birliğe dahil olması yolunda getirilen Kopenhag Kriterleri’nde, siyasi kriterler başlığı altında azınlıkların korunması hükmü açıkça yer almaktadır ve ön koşul niteliği taşımaktadır.⁶² Fakat bu koşulun sadece azınlıkların korunmasını içermesi ve azınlık haklarına ilişkin bir içeriğe sahip olmaması, demokrasi açığı açısından eleştirilmekte ve içi boş bir koşul olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Birliğin kuruluşundan yaklaşık 40 sene sonra getirilen Kopenhag Kriterleri’nin önceden üye olan ülkeleri ve kurucu ülkeleri kapsamamış olması, bu ülkelerde istenilen kriterlerin sağlanıp sağlanmamasıyla ilgili detaylı çalışmaların yapılmamış olması ve aynı şekilde Kopenhag Kriterleri’nin uygulamaya girmesinden sonra Birliğe üye olan ülkelerde bu kriterlerin sağlanmaya devam edilip edilmediğiyle de ilgili bir denetim mekanizmasının olmaması da demokrasi açığı tartışmalarına sebep olmaktadır (Guild vd., 2017: 58).

3.7. Sonuç

AB hem uluslararası hem de uluslararası niteliklere sahip çok partili bir parlamenter demokrasi olarak ifade edilmektedir. AB’nin bu çoğulcu ve çok aktörlü yapısı, Birlik bünyesindeki temsil düzeyinin de çok boyutlu ve farklı düzeylerde gerçekleşmesini sağlamaktadır. AB için demokrasi ve demokratikleşme konusu, iç ve dış olmak üzere iki boyutta incelenmektedir. Öte yandan temsili demokrasinin ulus-devlet düzeyinde yaşadığı temsili demokrasi krizinin bir benzeri de uluslararası niteliğe sahip olan AB’de görülmektedir. Bu kriz AB düzeyinde demokrasi açığı olarak ifade edilmektedir. Demokrasi açığı geniş anlamda; AB’nin yeterli düzeyde demokratik niteliklere, kurumlara ve politikalara sahip olmadığını, demokrasinin pratik ve teorik boyutta yetersiz kaldığını ve oluşan demokratik boşluğu ifade etmektedir. Bu anlamda AB düzeyinde demokrasi açığı hem kurumsal hem de toplumsal boyutta görülmektedir. Bu açığa çözüm olarak ise AB tarafından yönetim temelli çeşitli katılımcı demokrasi uygulamaları hayata geçirilmektedir. Sıradaki bölümde demokrasi açığı sorununa yönelik olarak Lizbon Antlaşması sonrasında AB’nin Birlik düzeyinde hayata geçirdiği bazı katılımcı demokrasi uygulamaları incelenecektir.

⁶²Kopenhag Kriterleri için bkz.

https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html (erişim tarihi: 12.03.2021).

(erişim tarihi:

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KATILIMCI DEMOKRASİ UYGULAMALARI

4.1. Giriş

Temsili demokrasinin uygulandığı uluslararası nitelikte bir oluşum olan AB, mevcut olan demokrasi açığını gidermeye yönelik olarak Lizbon Antlaşması'ndan itibaren katılımcı demokrasi uygulamalarına ve katılımcı pratiklere daha fazla önem vermektedir. Bu anlamda AB hem vatandaşların karar alma süreçlerine yönelik olan katılımlarını arttırmaya hem de AB ve üye ülke vatandaşları arasındaki mesafenin kapatılmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır. AB'ye göre katılım veya katılımcılık ilkesi; gerçekleştirilecek olan uzun vadeli politikaların veya uygulamaların, gerçekleştirilmeden önce vatandaşlara sunulmasını, vatandaşların bilgilendirilmesini ve vatandaşların da ilgili karar alma sürecine katılmasını ifade etmektedir.

Bu bölümde ilk olarak, AB'nin kurucu antlaşmalarında ve AB Hukuku'nda yer alan temel katılım hükümleri ve temel siyasal katılım hakları incelenecektir. Daha sonra AB'nin Lizbon Antlaşması'ndan itibaren uygulamaya koyduğu çeşitli katılımcı demokrasi uygulamaları ayrı ayrı ele alınacaktır.

4.2. Katılıma İlişkin AB Hükümleri

Avrupa Birliği (AB), karar alma süreçlerinde demokratik katılıma oldukça önem veren ve bu doğrultuda çeşitli düzenlemeleri, pratikleri ve uygulamaları hayata geçiren bir oluşumdur. Özellikle Lizbon Antlaşması ile birlikte “Demokratik İlkelerle İlişkin Hükümler” başlığı altında, demokratik yönetim ilkelerine ve üye ülke vatandaşlarının Birlik düzeyinde karar alma süreçlerine dahil olabilmelerine yönelik önemli hükümler yer almaktadır. Bu doğrultuda AB Antlaşmasının 10. maddesinde “Tüm AB vatandaşları, Birliğin demokratik yaşamına katılma hakkına sahiptir ve kararlar, mümkün olduğunca açık ve vatandaşa yakın olacak şekilde alınır” hükmü yer almaktadır (ABA, md. 10/3.).

Bununla birlikte AB temel kurum ve organlarının daha demokratik, şeffaf, açık ve vatandaşlarla etkileşim ve iş birliği içinde olmasına yönelik kararlar da yine bu başlık altında yer alan hükümlerle düzenlenmektedir. Buna göre 11. maddede şu hükümler yer almaktadır:

AB kurumları ve organları; vatandaşlara ve temsilci kuruluşlara, Birliğin tüm işlem ve eylem alanlarında görüşlerini paylaşma ve açıklama imkânı tanır (ABA, md. 11/1.). Tüm AB kurumları ve organları; vatandaşlar, temsilci kuruluşlar ve sivil toplum ile şeffaf, açık ve düzenli bir diyalog kurarlar (11/2.) AB Komisyonu, Birliğin işlem ve eylemlerinin şeffaflığını ve tutarlılığını sağlamak amacıyla

ilgililerle kapsamlı danışmalar ve istişareler gerçekleştirir (11/3.). Kayda değer sayıdaki üye ülkelerden, sayıları en az bir milyon olan vatandaşlar; AB Komisyonu'nun yetkileri ve kurucu antlaşmaların çerçevesinde Birliğin ihtiyaç duyduğu konu alanlarıyla ilgili olarak inisiyatif olarak öneri hazırlanmasını talep edebilirler (11/4.).

Bu hükümler, özellikle büyük genişlemeden ve Maastricht Antlaşmasından sonra ortaya çıkan demokratik meşruiyet ve demokrasi açığı tartışmalarını hafifletmek amacıyla Lizbon Antlaşmasında yer almıştır. Bunun yanı sıra başta AP seçimlerine yönelik olan katılım düşüklüğü ve diğer demokrasi açığı sebepleri de temsili demokrasinin işlevini yerine getirememesine ve sorunlara çözüm noktasında yetersiz kalınmasına sebebiyet vererek yeni katılımcı düzenlemelerin ve pratiklerin hayata geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu açıdan özellikle Lizbon Antlaşması'ndan itibaren AB, katılımcı demokrasi uygulamalarına ve katılımcı pratiklere daha fazla önem vererek, vatandaşların hem karar alma süreçlerine yönelik katılımlarını arttırmaya hem de AB ve üye ülke vatandaşları arasındaki mesafenin kapatılmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır.

Lizbon Antlaşmasından önce ise Birlik, AB düzeyinde diyalog, müzakere ve danışma kültürünü geliştirmeyi, demokratikleşmeyi ve yönetimde şeffaflığı sağlamak amacıyla yönetim anlayışını ve yönetim ilkelerini benimsemiş ve “Yönetişim Üzerine Beyaz Kitap ve Yeşil Kitap” uygulamasını hayata geçirmiştir. Nitekim katılım ve katılımcılık anlayışı da yönetim anlayışıyla gündeme gelen ve yönetişimin temel ilkeleri arasında yer alan bir ilkedir. AB'ye göre katılım veya katılımcılık ilkesi; gerçekleştirilecek olan uzun vadeli politikaların veya uygulamaların, gerçekleştirilmeden önce vatandaşlara sunulmasını, vatandaşların bilgilendirilmesini ve vatandaşların da ilgili karar alma sürecine katılmasını ifade etmektedir. Bu anlamda katılım, karar alma süreçlerinde ve mekanizmalarında vatandaşların yer alıp almamasıyla ilgilidir. Öte yandan vatandaşların karar alma süreçlerine dahil olabilmeleri için gerekli olan bilgiye ulaşabilmeleri amacıyla AB düzeyinde yine yönetim anlayışı kapsamında şeffaflık ve açıklık ilkeleriyle ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tüm bu düzenlemelerin ve gelişmelerin tamamlayıcısı olarak da katılımcı pratikler ve uygulamalar hayata geçirilmektedir (Akdemir, 2019: 51, 58).

Bu anlamda AB, yönetim ilkeleri ve katılımcı demokrasi doğrultusunda; daha demokratik, daha katılımcı, daha etkili ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda AB hem Birlik düzeyinde hem üye ülkeler yani ulusal düzeyde hem de bölgesel ve yerel düzeyde çeşitli katılım platformları, uygulamaları ve araçları geliştirmektedir. Bu anlamda AB; tüm düzeydeki siyasal aktörlerin, kurumların ve sivil toplumun, iletişim ve iş birliği içinde olmasını sağlayan, kapasitelerini geliştiren, teşvik edici

mekanizmalara ve uygulamalara oldukça önem vermektedir. Bu doğrultuda Birlik; ulusal, uluslararası, bölgesel ve yerel düzeyde sivil toplum ve iş birliği ağlarının kurulmasını, güçlendirilmesini, kapasitelerinin geliştirilmesini ve katılımcı uygulamaların hayata geçirilmesini amaçlamaktadır (Akdemir, 2019: 66-70). Bu bölümde AB'nin, demokrasi açığı ve demokratik meşruiyet eksikliği tartışmalarına yönelik Birlik vatandaşlarına sunduğu haklar ve bazı katılımcı demokrasi uygulamaları ayrı ayrı incelenecektir.

4.3. Temel Siyasal Katılım Hakları

AB Temel Haklar Bildirgesi, AB vatandaşlarının sahip olduğu temel hakları açıkça belirtmektedir. Bu haklar arasında siyasal katılımı kapsayan haklar da mevcuttur. Buna göre:

Her vatandaş, AP seçimlerinde ve belediye seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkına sahiptir (ABTHB, md.39. ve 40.). Her vatandaş ve tüzel kişiler; AP, AB Komisyonu ve AB Konseyi belgelerine erişim hakkına sahiptir (md. 42.). Her vatandaş ve tüzel kişiler, Birliğin kurum ve kuruluşlarındaki idari aksaklıkları Birlik Ombudsmanına bildirme hakkına sahiptir (md. 43.). Her vatandaş ve tüzel kişiler, AP'ye dilekçe verme hakkına sahiptir (md. 44.). İşverenler, işçiler, işçi örgütleri; toplu sözleşme akdetme hakkına ve grev dahil toplu eylem yapma hakkına sahiptir (md. 28.). Yaşlı vatandaşlar, engelli ve özel gereksinimli bireyler, eşit bir şekilde tüm toplumsal ve siyasal hayata katılma hakkına sahiptirler (md. 25. ve 26.). Cinsiyet, renk, ırk, etnik köken, genetik özellikler, din, dil, inanç, siyasi düşünce, servet, doğum, sakatlık, yaş, cinsel yönelim ve ulusal azınlığa mensubiyete dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır ve her türlü temel ve siyasal haklardan herkes eşit şekilde faydalanma hakkına sahiptir (md. 20., 21., 22. ve 23.). Tüm vatandaşlar ifade özgürlüğüne, bilgiye erişime ve bilgiyi yayma hakkına sahiptir (md. 11.). Tüm vatandaşlar; barışçıl toplantı yapma, dernek kurma ve derneğe üye olma özgürlüğüne sahiptir (md. 12.).

4.4. Avrupa Vatandaş Girişimi

Avrupa Vatandaş Girişimi (AVG), AB'ye üye ülke vatandaşlarının, Birliğin politika oluşturma ve karar alma süreçlerine dahil olmalarına ve kendileri için en önemli konuları Birlik gündemine koymalarına olanak tanıyan bir katılımcı demokrasi uygulamasıdır. Bu uygulama, 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'nın "Demokratik İlkelere İlişkin Hükümler" başlığının 11. maddesinin 4. fıkrasında ve ABİHA'nın 24. maddesinde yer almaktadır. Kurucu antlaşmada yer alan bu katılımcı demokrasi uygulaması, aynı zamanda vatandaşlara sağlanan bir hak olarak da ifade edilmektedir (AVG Rehberi, 2019: 4; Göçmen, 2011: 479).

AVG öte yandan, temsili demokrasinin yaşadığı krizi ve Birlik düzeyinde mevcut olan demokrasi açığı eleştirilerini hafifletmek ve iyileştirmek amacıyla oluşturulan bir katılımcı demokrasi aracı olarak da ifade edilmektedir. AVG bu anlamda, katılımcı demokrasinin uluslararası ve uluslararası düzeydeki ilk uygulanma aracı niteliğini de taşımaktadır. AVG, AB vatandaşlarının karar alma süreçlerinde daha etkin rol almalarına imkân tanıyan, karar alma

sürecini aşağıdan yukarıya doğru değiştiren, ulus aşırı bir sistemde politika oluşturma fırsatını vatandaşların önüne getiren bir uygulama olarak ifade edilmektedir (AVG Rehberi, 2019: 4).

AVG, Birlik tarihinde vatandaşların gündem belirlemesine ilk defa imkân tanıyan bir uygulamadır. Bu uygulamayla birlikte Birlik düzeyinde doğrudan demokrasinin teşvik edilmesi, vatandaşların karar alma süreçlerine AP seçimleri dışında da katılabilmesi, Birlik ve vatandaşlar arasındaki mesafenin azaltılması ve AB kurumlarının, vatandaşların taleplerinden daha kolay haberdar olabilmesi hedeflenmektedir (Yiğit, 2011: 43).

Bunun yanı sıra AVG'nin çeşitli işlevleri ve amaçları da bulunmaktadır. Bunlar; AB vatandaşlarının siyasete ve Birliğin karar alma süreçlerine karşı ilgisinin arttırılması, Birlik düzeyinde ulus ötesi bir AB vatandaşlığı kimliğinin ve bilincinin oluşturulması, Birlik düzeyinde bir kamusal alan yaratılarak ulus aşırı düzeyde söylem, gündem, etkileşim ve iletişimin yaratılması, Birlik ile üye ülke vatandaşları arasındaki mesafenin azaltılması ve vatandaşların Birlik düzeyindeki hakları konusunda bilinçlendirilmesi, Birlik düzeyindeki elit siyaset anlayışının yıkılması ve demokratik meşruiyetin vatandaşların yönetime dahil olarak sağlanması şeklindedir.

4.4.1. İşleyiş ve Gereklilikler

AVG'nin işleyiş süreci ve gereklilikleri, 2011 tarihinde yürürlüğe giren ve son revizyonu 2019 yılında gerçekleştirilen Avrupa Vatandaş Girişimi Tüzüğü'nde⁶³ yer almaktadır. AVG Tüzüğü; uygulamanın kapsamını, işleyişini, amacını ve koşullarını detaylıca ortaya koymaktadır. Buna göre:

Avrupa Birliği Antlaşması (ABA), Birlik vatandaşlığını güçlendirir ve diğer hususların yanı sıra tüm vatandaşların Avrupa Vatandaş Girişimi vasıtasıyla Birlik içindeki demokratik hayata katılma hakkına sahip olmalarını sağlayarak Birliğin demokratik işlevini geliştirir. Bu usul, vatandaşlara, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) 225. maddesi ile Avrupa Parlamentosu'na; 241. maddesi ile AB Konseyi'ne verilen haklara benzer şekilde, Antlaşmaların uygulanması amacıyla Birliğin hukuki tasarruflarına ilişkin bir öneri sunmasını talep etmek için AB Komisyonu'na doğrudan başvurma imkânı sağlar (AVG Tüzüğü 2019, md. 1.).

Avrupa Parlamentosu seçimleri doğrultusunda oy kullanma hakkına sahip olan her Birlik vatandaşı, iş bu tüzük uyarınca destek beyanı imzalayarak herhangi bir girişimi destekleme hakkına sahiptir. Bu kişiler, "imzacılar" olarak tanımlanmaktadır. Üye Devletler, kendi ulusal yasalarına uygun olarak bir girişimi desteklemek için asgari yaşı 16 olarak belirleyebilirler. Bu durumda AB Komisyonu'nu

⁶³Avrupa Vatandaş Girişimi Hakkında 17 Nisan 2019 tarihli ve 2019/788 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü için bkz.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R0788&from=EN#d1e465-55-1> (erişim tarihi: 12.04.2021).

bilgilendirmekle yükümlüdürler (AVG Tüzüğü 2019, md. 2/1.). Yürürlükteki yasaya uygun olarak, üye devletler ve AB Komisyonu, engelli ve özel gereksinimli bireylerin, girişimleri destekleme haklarını kullanabilmelerini ve diğer vatandaşlarla eşit bir şekilde girişimlerle ilgili tüm bilgi kaynaklarına erişebilmelerini sağlamakla yükümlüdürler (AVG Tüzüğü 2019, md. 2/2.).

Bir girişimin başlatılabilmesi için tüm üye ülkelerin en az dörtte birinden gelen en az bir milyon Birlik vatandaşının imzasına ihtiyaç duyulmaktadır. Her bir üye ülke için gerekli asgari imzacı sayısı, üye ülkelerin AP'deki temsilci sayıları oranına göre EK 1'de⁶⁴ belirlenmiştir. Buna göre vatandaşlar, Birliğin hukuki bir tasarrufuyla ilgili gerekli gördükleri bir konuda, AB Komisyonu'nun yetkileri çerçevesinde, iş bu AVG Tüzüğüne uygun olarak girişim başlatabilmekte ve AB Komisyonu'nu yasa önerisi sunmaya davet edebilmektedirler (AVG Tüzüğü 2019, md. 3.).

Bir vatandaş girişiminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için azami düzeyde organize bir yapı gereklidir. Bu yapı, Birlik düzeyindeki konuların ortaya çıkmasına katkıda bulunmak ve bu konular üzerinde düşünmeyi desteklemek için, en az yedi farklı üye ülkeden gelen gerçek kişilerden oluşan organizatörler grubu şeklinde olmalıdır. Bu grup; girişimin hazırlanmasından, başlatılmasından ve sunulmasından yani tüm süreçlerden sorumlu gruptur. Şeffaflığın, düzgün ve etkili iletişimin sağlanması amacıyla organizatörler grubu, prosedür boyunca organizatörler ile Birlik kurumları arasındaki ilişkiyi kuracak irtibat kişilerini de belirlemelidir (AVG Tüzüğü 2019, md.5.).

Yukarıda belirtilen maddeler doğrultusunda AVG uygulaması, sadece Birlik vatandaşları tarafından kullanılabilir. Bir girişimin başarılı olabilmesi için en az bir milyon Birlik vatandaşının katılımı ve desteği gerekmektedir. Ayrıca bu kişiler, üye ülkelerin en az dörtte birinden gelmelidirler. Hangi üye ülkeden minimum kaç vatandaşın girişime katılması gerektiği ise Tüzükte bulunan EK 1'de net bir şekilde belirtilmektedir. Öte yandan vatandaş girişimlerinin asıl muhatabı AB Komisyonu'dur. Bu sebeple girişim konuları; AB Komisyonu'nun yetkileri çerçevesindeki ve Birliğin hukuki tasarrufları doğrultusundaki yani Birliğin yetki sınırları içerisindeki konularla sınırlıdır. Bu anlamda girişimler, kurucu antlaşmalar üzerinde değişiklik yapılmasını kapsamamaktadır (Göçmen, 2011: 481-482).⁶⁵

4.4.2. Girişim Aşamaları

AVG süreci, aşamalı ilerleyen bir yapıya sahiptir.⁶⁶ AVG'nin ilk aşaması girişim başlatma aşamasıdır. Girişim başlatmak için AVG Tüzüğü'nde belirtildiği üzere organizatör

⁶⁴ Avrupa Vatandaş Girişimi Hakkında 17 Nisan 2019 tarihli ve 2019/788 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü'nde yer alan EK 1 (ANNEX I) için bkz.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R0788&from=EN#d1e32-72-1> (erişim tarihi: 12.04.2021).

⁶⁵ Bu anlamda Birliğin yetki sınırlarını aşan ve temel hakları kapsayan; ötenazi, kürtaj, uyuşturucu kullanımı vs. gibi konularda ve Birliğin kurumlarıyla ilgili kurucu antlaşmada değişiklikleri gerektiren konularda girişimler başlatılamamaktadır.

⁶⁶ Adım adım AVG süreci için bkz. https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works_en (erişim tarihi: 12.04.2021).

grubu olarak tanımlanacak olan 7 farklı üye ülkeden en az 7 kişinin girişimi başlatması gerekmektedir. Organizatör grubuna ise destek olmak, gerekli iletişimleri kurmak ve yardım etmek amaçlı irtibat kişilerinin (temsilcilerin) alınması gerekmektedir. Organizatörler grubu ve irtibat kişileri; girişim önerisi hazırlamak, öneriyi AB Komisyonu'na sunmak, yönetmek, takip etmek, gerekli işlemleri ve bilgileri sağlamakla yükümlüdürler. Bu kişiler aynı zamanda grup adına hareket etmek, grup adına konuşmak gibi işlerden de sorumludurlar. Girişim talebi gönderildikten ve girişim başlatıldıktan sonra AVG resmî web sayfasında girişimin, organizatörler grubunun ve temsilcilerin detaylı bilgileri AB vatandaşlarıyla paylaşılmaktadır (AVG Rehberi, 2019: 10).

İkinci adım, girişimin kaydının yapılması aşamasıdır. Girişim hazır olduğunda, AB Komisyonu'na girişimin kaydı ve AVG web sitesinde yayımlanması için başvuru yapılması gerekmektedir. Bu başvuru, çevrimiçi ortamda oluşturulacak organizatör hesabı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Başvuruda; girişim önerisinin başlığı, konusu, hedefleri, organizatörler grubunun ve temsilcilerin kişisel ve iletişim bilgileri ile girişimin tüm finansman ve destek kaynakları eksiksiz bir şekilde belirtilmektedir. Bu bilgiler belirtildikten sonra başvuru talebi gönderilmelidir. Fakat başvuru talebi sonrasında girişim otomatik olarak başlatılmamaktadır. Öncelikle AB Komisyonu'nun girişim önerisini ve başvuru talebini değerlendirmesi ve eksiksiz olduğundan emin olması gerekmektedir (AVG Rehberi, 2019: 10-11; Göçmen, 2011: 489).

Başvuru talebi AB Komisyonu tarafından iki ay içinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, girişimin, Birliğin hukuki tasarrufları kapsamında ve AB Komisyonu'nun yetki ve konu sınırları kapsamında olup olmadığına ve AVG Tüzüğü'ne uygunluğuna yönelik bir değerlendirmedir. İki ay sonunda başvurunun kabul edilip edilmediğiyle ilgili kesin yanıt AB Komisyonu tarafından organizatörler grubuna bildirilmektedir. Başvurunun kabul edilmemesi durumunda girişim önerisine gerekli düzenlemelerin ve değişikliklerin yapılması koşuluyla iki ay süreliğine ekstra bir hak daha tanınmaktadır. Başvurunun kabul edilmesi durumunda ise ilgili girişim, AB'nin tüm resmi dillerine çevrilerek AVG web sitesinde resmi olarak yayımlanmakta ve girişim kampanyası başlatılmaktadır (AVG Rehberi, 2019: 11-12).

Üçüncü aşama, girişime destek ve imza toplama aşamasıdır. Girişimin başarılı olabilmesi için AVG Tüzüğü'nde belirtildiği üzere en az bir milyon AB vatandaşının imzası gerekmektedir. Ayrıca bu imzalar, AVG Tüzüğü EK 1'de belirtildiği üzere üye ülkelerin minimum imza sayısını da sağlamak zorundadır. Vatandaşlar⁶⁷, girişime destek olmak için “destek beyanını” doldurmak zorundadırlar. Destek beyanları, AB Komisyonu tarafından tüm

⁶⁷ İmza verebilme hakkı olan AB vatandaşları ile ilgili ayrıntılı bilgi AVG Tüzüğü, 2019: md. 2/1.'de yer almaktadır.

AB resmi dillerine çevrilmektedir. Bunun yanı sıra destek beyanları, kâğıt üzerinde ve çevrimiçi olmak üzere iki şekilde doldurulup imzalanabilmektedir. İmzaların toplanma süreci, girişim başvuru talebinin kabul edilmesinden sonra en geç 6 ay içinde başlatılmalıdır. İmza toplama süreci başlatılan bir girişimin bir milyon imzayı toplayabilmesi için 12 ay süre tanınmaktadır (AVG Rehberi, 2019: 12-13).⁶⁸

Dördüncü aşama destek beyanlarının doğrulanma aşamasıdır ve bu aşamaya ancak bir milyon imzanın toplanmasından sonra geçilebilmektedir. 12 ay içinde toplanan bir milyon destek beyanı, imzacıların uyruğuna göre listelendikten sonra doğrulama yapılması için 3 ay içinde, her üye ülkenin yetkili otoritelerine gönderilmektedir. Yetkili otoriteler de 3 ay içinde destek beyanlarını doğrulamak ve kontrol etmekle yükümlüdürler (AVG Rehberi, 2019: 13).

Beşinci aşamada ulusal otoriteler, destek beyanlarını kontrol edip doğruladıktan sonra organizatörler grubuna doğruluk beyanını içeren bir sertifika vermektedirler. Organizatörler grubunun, bu sertifikalar ve AVG Tüzüğü'nde yer alan tüm gerekliliklerle birlikte 3 ay içinde girişimlerini, AB Komisyonu'na sunmaları gerekmektedir. Girişimin AB Komisyonu'na sunulmasıyla birlikte altıncı ve son aşama olan inceleme ve değerlendirme aşaması başlamaktadır. İnceleme aşaması 6 ay sürmektedir. İlk bir ay içinde girişimle ilgili bilgileri ve tartışma konularını açıklamak üzere organizatörler grubu, AB Komisyonu temsilcileri tarafından davet edilerek görüşme gerçekleştirmektedirler. Üç ay içinde ise girişim, AP'de halka açık bir oturumda organizatörler grubu tarafından sunulmakta ve AP temsilcileri ile paylaşılmaktadır. Altı ay içinde ise AB Komisyonu, girişimle ilgili harekete geçme ya da geçmemeye ilgili kararını nedenleri ve önerileriyle birlikte açıklamaktadır. Bu açıklama, resmi çerçevede tüm AB resmi dillerini kapsayacak şekildedir. AB Komisyonu, girişime yanıt olarak bir yasa teklif etmeyi düşünürse, teklifini hazırlamak için halkla istişare ve etki değerlendirmeleri gibi adımlar atacaktır. Komisyon tarafından kabul edildikten sonra, teklif Avrupa Parlamentosu'na ve AB Konseyi'ne sunulur ve kanun haline gelmesi için olağan yasama usulü başlatılır (AVG Rehberi, 2019: 13-14).

4.4.3. Örnek Girişimler

AVG uygulaması, vatandaşlar tarafından birçok girişimin başlatılmasını sağlamıştır. 2012 yılından bu yana (Nisan 2021), dokuz senelik bir zaman dilimi içinde toplamda 76 girişim başlatılmıştır. Bunlardan 6 tanesi başarıya ulaşırken, güncel olarak 14 tanesi imza toplama aşamasındadır. Geriye kalanlar ise ya geri çekilmiş ya da yeterli desteği toplayamayarak

⁶⁸ Covid-19 pandemisi sebebiyle 11 Mart 2020 tarihinde imza toplama aşamasında olan ve bu tarihten sonra başlatılan girişimlerin imza toplama süreleri uzatılmıştır. İlgili karar için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020R1042&from=EN> (erişim tarihi: 13.04.2021).

sonlandırılmış girişimlerdir. Girişim önerisi sunma aşamasında ise güncel olarak 101 girişim önerisi bulunmaktadır.⁶⁹ Bu başlık altında bazı başarılı ve başarısız girişimlere, örnek olması açısından yer verilecektir.

4.4.3.1. One of Us/Bizden Biri

One of Us⁷⁰ girişimi, 2012 yılında başvurusu yapılan ve 2014 yılında başarılı bir girişim olarak AB Komisyonu tarafından yanıtlanan bir vatandaş girişimidir. İtalya menşeli olan girişimde, bir sene süren destek toplama süreci boyunca toplamda 1,721,626 imza toplanmıştır. Girişim sonucunda AB Komisyonu tarafından sunulan yasa önerisi, AP ve AB Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Girişim; insan bütünlüğünün, onurunun ve yaşam hakkının, yasal olarak güvence altına alınması ve bu amaçla insan embriyosunun tahribe uğramasına sebep olan faaliyetlerin, finansmanlarının ve ticaretinin yasaklanmasını amaçlamaktadır. Girişimin hukuki dayanağı ise AB Antlaşmasının 2. maddesidir. Girişim sonucunda; insan klonlanmasına yönelik uygulamaların, nükleer transfer ve kök hücre satın alınarak gerçekleştirilen embriyo oluşturma uygulamalarının, kürtaj yapılmasının ve genetik mirası değiştirici uygulamaların finanse edilmesinin önlenmesine yönelik düzenlemelerin yapılacağı taahhüt edilmiştir (Kayacan, 2020: 74; Ultan, 2017: 44-45).⁷¹

4.4.3.2. Right2Water/Su Hakkı

Tam adıyla “Water and sanitation are an human right! Water is a public good, not a commodity!” girişimi, AB Komisyonu’nun yanıtlaştığı başarılı girişimlerden biridir.⁷² Girişimin başvurusu 2012 yılında yapılmış ve 2014 yılında sonuçlanmıştır. 5 aylık ek imza toplama süresiyle birlikte girişim için toplamda 1.659.543 imza toplanmıştır. Girişim; temiz içme suyunun bir insanlık hakkı olduğunu ve suların kamu malı olması gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan bu girişimle; temiz su, altyapı ve kanalizasyonlara sahip olmanın da yasal güvence altına alınması, temiz su hakkıyla ilgili yerel yerine Birlik düzeyinde ve hatta küresel düzeyde uygulamalar gerçekleştirilmesi ve suyun bir kamusal hak olduğu ve bu yüzden ticaretinin de kamu kuruluşları ve belediyeler tarafından gerçekleştirilmesi talep edilmektedir.⁷³

2014 yılında AB Komisyonu, girişime olumlu yanıt vermiş ve Birlik düzeyinde bu konuyla ilgili daha önceden gerçekleştirilen düzenlemeleri kamuoyuyla paylaşmıştır. Bunun

⁶⁹ Devam eden, sonlanan, başarılı olan, geri çekilen ve başarısız olan girişimlerin güncel listesi için bkz. https://europa.eu/citizens-initiative/home_en (erişim tarihi: 13.04.2021).

⁷⁰ One of Us girişimi resmî web sitesi için bkz. <https://oneofus.eu/> (erişim tarihi: 14.04.2021).

⁷¹ https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000005_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

⁷² Right2Water girişimi resmî web sitesi için bkz. <https://www.right2water.eu/> (erişim tarihi: 14.04.2021).

⁷³ https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000003_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

yanı sıra AB Komisyonu, 2014-2020 yılları arasında temiz su ve sağlık hizmetleri için 3 trilyon avroluk bir bütçe ayrılacağını, içme suyu kalitesinin artırılması için çalışmalarda bulunulacağını, düzenlemelerin ve yönetmeliklerin şeffaf şekilde vatandaşlarla paylaşılacağını, konuyla ilgili müzakereler yürütüleceğini ve uygulamaların sürdürülebilirliğinin sağlanacağını belirtmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen AB Komisyonu, ilgili girişimi yasa teklifine dönüştürmemiş ve AP ve AB Konseyi'ne herhangi bir yasa önerisinde bulunmamıştır. Öte yandan yapılan tüm olumlu açıklamalara rağmen su ticaretinde özelleştirmelere gidilmesi de büyük tepki yaratmıştır. Nitekim AB Komisyonu'nun girişim başarılı olsa bile yasa teklifi sunmama hakkının bulunması ve ilk girişim olan Right2Water'ın yasa teklifine dönüşmemesi, ciddi eleştirilere maruz kalmıştır (Ultan, 2017: 41-43).

4.4.3.3. Stop Vivisection!/ Hayvan Deneylerini Durdur!

Stop Vivisection⁷⁴ girişimi, 2012 yılında başlatılan ve 2015 yılında AB Komisyonu tarafından olumlu yanıtlanan girişimlerden biridir. Girişimin imza toplama süresi, çeşitli aksaklıklardan dolayı uzatılmıştır. Toplamda 1.173.130 imzanın toplandığı girişim; hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen tüm deneylerin durdurulmasını ve bilimsel deneylerde hayvanların kullanılmamasını amaçlamaktadır. Girişim başarılı olmasına rağmen Birlik, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin çeşitli sınırlamalara tabi tutulduğunu ve deneylerin tamamen durdurulmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda AB Komisyonu, gerekçeli açıklamalarla birlikte girişime yönelik yasa teklifinde bulunmayacağını ifade etmiştir.⁷⁵ Bu karar, girişim imzacıları ve çeşitli STK'lar tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir.

4.4.3.4. Ban Glyphosate!/Glifosati Yasakla!

Tam adıyla “Ban Glyphosate and Protect People and The Environment From Toxic Pesticides / Glifosatın Yasaklanarak Çevrenin ve İnsanların Zehirli Pestisitlerden Korunması” girişimi, AVG'nin dördüncü başarılı girişimidir. Toplamda 1,070,865 imzanın toplandığı girişim; ekolojik sistemin bozulmasına ve insan sağlığının etkilenmesine sebep olan glifosat adlı maddenin kullanımının yasaklanmasını, pestisit kullanımıyla ilgili bilimsel çalışmalar yapılmasını ve pestisit kullanımlarının kamu kurumları kontrolüne alınarak kullanımlarının kontrollü ve azaltılmış şekilde gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda AB Komisyonu, gerekli önlemlerin alınmasına yönelik düzenlemeler yapmaya davet edilmiştir.⁷⁶

⁷⁴ Stop Vivisection girişimi resmî web sitesi için bkz. <http://www.stopvivisection.eu/> (14.04.2021).

⁷⁵ https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000007_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

⁷⁶ Ban Glyphosate! Girişimi resmî web sitesi ve kapsamı için bkz. <https://stopglyphosate.org/> (erişim tarihi: 15.04.2021).

AB Komisyonu, insanların sağığını önemseyen bu girişimi memnuniyetle karşılamıştır. Fakat 2017 yılında girişime verilen yanıtta; bilimsel çalışmalar doğrultusunda glifosatın insan sağığını ciddi ölçülerde etkilemediğı ve kansere sebebiyet vermediğı belirtilerek glifosat kullanımının tamamen yasaklanmasına yönelik AP'ye ve AB Konseyi'ne yasa teklifinde bulunulmayacağı ifade edilmiştir. Öte yandan pestisit kullanımının Birlik düzeyinde kontrollü bir şekilde sağlanacağı, kullanım oranının azaltılacağı ve tüm sürecin vatandaşlarla şeffaf bir şekilde paylaşılacağı taahhüt edilmiştir.⁷⁷

4.4.3.5. Minority SafePack/Azınlık Güvenlik Paketi

Tam adıyla “Minority SafePack-One Million Signatures for Diversity in Europe/Azınlık Güvenlik Paketi-Avrupa’da Çeşitlilik İçin Bir Milyon İmza” girişimi, 2017 yılında başlatılan ve 2021 yılı ocak ayında AB Komisyonu tarafından olumlu yanıtlanan son girişimdir.⁷⁸ Toplamda 1,123,422 imzanın toplandığı girişim; Birliği, ulusal ve dilsel azınlıklara mensup bireylerin korunmasına ve Birlik düzeyinde yaşam şartlarının iyileştirilmesine ve güçlendirilmesine davet etmektedir. Bu doğrultuda Birlik düzeyinde; kültürel ve dilsel çeşitliliğinin güçlendirilmesi, teşvik edilmesi ve korunması amaçlanmakta ve bu çeşitliliğin; eğitim, politika, medya, yerel ve bölgesel yönetimler, görsel ve işitsel araçlar gibi her alanda sağlanmasını hedeflemektedir.⁷⁹

Girişim, 2021 ocak ayında AB Komisyonu tarafından olumlu olarak yanıtlanmıştır. Fakat AB Komisyonu tarafından, Birlik düzeyinde var olan uygulamaların ve stratejilerin, her türlü ayrımcılığa ve ırkçılığa karşı etkili ve yeterli düzeyde işlediğı ve kültürel çeşitliliğin sürdürülebilmesi için de geçmişten bu yana önemli adımların atıldığı ifade edilerek yeni bir yasa teklifi sunulmasının gerekli görülmediğı ifade edilmiş ve 2020-2030 yılların arasındaki çeşitlilik ve ayrımcılık karşıtı planlar kamuoyuyla paylaşılmıştır.⁸⁰

4.4.3.6. Let Me Vote!/Oy Vermeme İzin Ver!

Let me vote girişimi, 2013 yılında başlatılmış fakat yeterli imza toplanamayacağı endişesiyle organizatörleri tarafından geri çekilmiştir. Girişim; başka bir üye ülkede ikamet

⁷⁷ Ban Glyphosate! Girişimi için AB Komisyonu’nun resmi yanıtı için bkz.

<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/EN/C-2017-8414-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (erişim tarihi: 15.04.2021).

⁷⁸ Minority SafePack girişimi resmî web sitesi için bkz. <http://www.minority-safe-pack.eu/> (erişim tarihi: 15.04.2021).

⁷⁹ https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2017/000004_en (erişim tarihi: 15.04.2021).

⁸⁰ Minority SafePack girişimine AB Komisyonu tarafından verilen yanıt için bkz. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2021/EN/C-2021-171-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (erişim tarihi: 15.04.2021).

eden AB vatandaşlarına, ikamet ettikleri ülkenin tüm siyasi seçimlerinde oy verme hakkının tanınmasını ve böylece siyasal katılımın güçlendirilmesini amaçlamaktaydı.⁸¹

4.4.3.7. 30 km/h-30km/s

Tam adıyla “30 km/h-Making the Streets Liveable/30 km/s-Sokakların Yaşanılır Kılınması” girişimi, yerleşim alanları içindeki araçlara 30 km/s hız sınırı getirilmesini, yol güvenliğinin sağlanmasını ve trafik kazalarının önlenmesini amaçlamıştır. Girişim, 2012 yılında başlatılmış faka yeterli imzayı toplayamadığı için başarısız sayılmıştır.⁸²

4.4.3.8. Stop Brexit!/Brexit’i Durdur!

Stop Brexit girişimi, diğer girişimlerden farklı olarak kayıt talebinde yani birinci aşamadayken başvurusu reddedilen bir girişimdir. İngiltere’nin Birlik’ten ayrılmaması için AB Komisyonu’nu eylemde bulunmaya davet eden girişim, AB Komisyonu tarafından, yetki sınırları dışında kalması ve bir ülkenin Birlik’ten ayrılmaması konusunda kurucu antlaşmalarda herhangi bir yasal dayanağın bulunmaması sebebiyle başvuru aşamasındayken reddedilmiştir.⁸³

4.4.3.9. My Voice Against Nuclear Power/Nükleer Enerjiye Karşı Ses Ver

“My Voice Against Nuclear Power / Nükleer Enerjiye Karşı Ses Ver” girişimi, nükleer santrallerin kapatılmasını ve yenilenebilir enerji kaynaklarının üretilmesini, kullanılmasını ve teşvik edilmesini amaçlayan bir girişimdir. Fakat bu girişim, başvuru aşamasında AB Komisyonu’nun yetki sınırları dışında kaldığı gerekçesi ve Euratom’un yetki sınırlarına girmesi sebebiyle reddedilmiştir. Bu girişim, AB Komisyonu tarafından reddedilen ilk girişimdir.⁸⁴

4.4.4. AVG’ye Yönelik Eleştiriler

AVG, uluslarüstü düzeydeki ilk katılımcı demokrasi aracı olarak uygulamaya geçirildiği tarihten itibaren demokrasi açığının kapatılması adına çok büyük beklentiler yaratmıştır. Özellikle AP’ye doğrudan katılımdan sonra vatandaşların doğrudan gündem belirleyebilme imkânı oldukça heyecan uyandırmıştır. Fakat AVG’ye yönelik eleştiriler, çok geçmeden ortaya çıkmış ve demokrasi açığının kapatılması adına ciddi bir etki yaratamayacağı ifade edilmiştir. AVG’ye yöneltile eleştiriler, genellikle uygulama aşamalarının teknik karmaşıklığına ve AB Komisyonu’nun keyfilğine ve yetersiz gerekçelendirmelerine yönelik olmuştur. Bu doğrultuda

⁸¹ https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2013/000003_en (erişim tarihi: 15.04.2021).

⁸² https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000014_en (erişim tarihi: 15.04.2021).

⁸³ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_649 (erişim tarihi: 15.04.2021).

⁸⁴ <https://friendsoftheearth.eu/news/anti-nuclear-european-citizens-initiative-rejected/> (15.04.2021).

ilk eleştiri, AB Komisyonu’nun girişim aşamalarında sahip olduğu geniş kontrol yetkisidir. Nitekim bir girişim hem başvuru aşamasında hem de imza toplanma sürecinden sonra AB Komisyonu tarafından uygunluk kontrolüne tabi tutulmakta ve süreç oldukça uzatılmaktadır. Bunun yanı sıra girişimler, AB Komisyonu’nun yetki alanları ve Birliğin hukuki tasarrufları doğrultusundaki konu alanlarında başlatılabilmektedir. Bu durum, AB Hukuku bilgisi gerektirdiğinden, sıradan vatandaşların uzman yardımı almadan girişim başlatabilmesini oldukça zorlaştırmaktadır (Dehousse, 2013: 29; Kayacan, 2020: 66-67).

Öte yandan AB Komisyonu’nun yetki alanına girmeyen ve kurucu antlaşmalarda değişiklik öngören “Let me Vote” girişimi ile AB ve İsviçre arasındaki serbest dolaşımın iptal edilmesini öngören girişimin başvurularının kabul edilmesi, AB Komisyonu’nun tutarsızlığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte eleştirilen konulardan biri de AB Komisyonu’nun ret kararlarını yeterince detaylı şekilde gerekçelendirememesiyle ilgilidir.⁸⁵ Komisyon’un ret kararlarında sürekli aynı formatı ve dili kullandığı ifade edilmektedir. Bu sebeple girişimi reddedilen organizatörler, girişimi tekrar sunmak için gerekli düzenlemeleri yapma konusunda zorluk çekmektedirler. Bununla birlikte bir diğer sıkıntının imza toplama aşamasında olduğu ifade edilmektedir. Sürecin çoğunlukla e-katılım aracılığıyla işlemesi, teknik sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Özellikle organizatör grupları; teknik desteğin yetersizliğinden, çevrimiçi sunucu ve veri tabanı kurmanın zorluğundan, sıklıkla uzman yardımına ihtiyaç duyulmasından ve destek beyanlarının tüm dillere çevrilme aşamasında yaşanan sıkıntılardan şikâyet etmektedir. Sürecin bu tür zorlukları ve karmaşıklığı, vatandaşların girişim başlatmalarına ve devam ettirebilmelerine yönelik cesaretlerini kırmaktadır (Dehousse, 2013: 23; Kayacan, 2020: 68-71).

Eleştirilerden bir diğeri de imzacılardan istenilen bilgilerin fazlalığıyla ilgilidir. Nitekim vatandaşlar, kişisel bilgilerinin kullanımı ve korunması konusunda tereddüt ederek girişimi desteklemekten vazgeçebilmektedirler. Ayrıca girişimin tüzel kişiliğe sahip olmaması da oluşacak sıkıntılarda organizatör grubu üyelerinin gerçek kişi olarak sorumlu tutulmalarına sebebiyet vermekte ve yine vatandaşların girişim başlatma cesaretini kırmaktadır. Eleştirilerden bir diğeri de başarıya ulaşan ve AB Komisyonu tarafından olumlu yanıtlanan girişimlerin Komisyon tarafından yasa teklifi olarak AP’ye ve AB Konseyi’ne sunulmamasıyla ilgilidir. Nitekim AVG, AB Komisyonu’nu yasa teklifi sunmaya davet etme aracı olarak tanımlanmaktadır. Yoğun uğraşlara, çabalara, masrafa, zamana ve emeğe rağmen AB

---

⁸⁵ Minority SafePack girişimi, ilk başvurusunda AB Komisyonu tarafından reddedilmiştir. Komisyon’un ret gerekçelerini yeterli bulmayan organizatörler grubu, kararı ABAD’a taşıyarak itirazda bulunmuşlardır. Komisyon’un ret gerekçelerini yetersiz bulan ABAD da ret kararını iptal etmiştir. Böylece Minority SafePack girişiminin ikinci kez başvurusu yapılmıştır.

Komisyonu'nun geçiştirici, etkisiz yanıtları ve yasama organlarına teklif sunmaması, vatandaşların AVG'ye karşı olan umudunu ve inancını oldukça kırmakta ve vatandaşların ciddiye alınmadıklarını, oyalandıklarını düşünmelerine sebep olmaktadır. Nitekim başarılı 6 girişimden sadece 1 tanesi yasama teklifi olarak sunulmuştur. Tüm bu eleştirilere rağmen AVG'nin tamamen etkisiz olduğunu söylemek doğru değildir. Katılımcı demokrasi bilincinin oluşması, kamusal alan yaratması, vatandaşların kısmi de olsa politika alanlarını etkileyebilmesi ve yönetim organları üzerinde vatandaş baskısının ve kontrolünün artması açısından uygulamanın olumlu sonuçlar verdiği ifade edilmektedir (Dehousse, 2013: 29; Greenwood, 2019: 17; Kayacan, 2020: 74-75; Ultan, 2017: 51).

4.5. Demokrasi Festivalleri

Demokrasi festivalleri, AB üye ülkelerinde ulusal düzeyde gerçekleştirilen ve vatandaşların bir araya gelerek ulusal ve Avrupa düzeyindeki konularla ilgili tartışarak fikir alışverişinde bulundukları katılımcı demokrasi uygulamalarıdır. Bu anlamda demokrasi festivalleri; müzakere etme ve tartışma kültürünü güçlendirmeyi, katılımcı demokrasi kültürünü ve aktif yurttaşlık anlayışını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu başlık altında farklı üye ülkelerde düzenlenen demokrasi festivallerinden bazıları incelenecektir.

4.5.1. Almedalen Haftası (İsveç)

Almedalen Haftası, İsveç'in Gotland Adası'nda bulunan Almedalen Parkı'nda her yılın 27. Haftasında düzenlenen bir katılım, yönetim, müzakere ve demokrasi festivalidir. Festival; siyasi yöneticilerden sıradan vatandaşlara, medyadan sivil toplum kuruluşlarına, belediye çalışanlarından özel sektör çalışanlarına kadar tüm toplumsal ve siyasal grupları resmiyetten uzak bir ortamda bir araya getirmektedir. Festivalde; buluşmalar, seminerler, münazaralar, sohbetler, etkinlikler ve diyalog toplantıları düzenlenmektedir. Bu açıdan festival, çoğulcu ve katılımcı demokrasi anlayışı doğrultusunda kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal her türlü tartışmaya fırsat ve ortam yaratmaktadır. 1968 yılından beri sürekli olarak düzenlenen festival, geniş tabanlı katılımı sayesinde her türlü sorunun ve çözüm önerilerinin tartışıldığı bir iletişim, etkileşim ve yönetim ortamı sunmaktadır. Siyasi parti temsilcilerinin ve ülke bakanlarının da katıldığı festival 8 gün sürmektedir. Her gün farklı bir siyasi parti tarafından çeşitli alanlarda bilgilendirme ve tanıtım sunumları gerçekleştirilmektedir.⁸⁶

⁸⁶ Almedalen Haftası resmî web sitesi için bkz. <https://almedalsveckan.info/om-almedalsveckan>; Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://democracyfestivals.org/almedalsveckan> (erişim tarihi: 16.04.2021).

Festivale katılım ise 1968 yılından beri sürekli olarak artış göstermektedir. 2007 yılında yaklaşık 5bin, 2010'da 11bin, 2015'te 35bin, 2016'da 40bin, 2019'da 42bin kişi festivale katılmıştır. 2020 yılında Covid-19 pandemisi sebebiyle festival ilk kez düzenlenememiştir. 2021 yılı haziran ayında ise festivalin, yine pandemi şartları sebebiyle dijital ortamda düzenlenmesi planlanmaktadır.⁸⁷

4.5.2. SuomiAreena (Finlandiya)

SuomiAreena, Finlandiya'nın en büyük toplumsal katılımli tartışma festivali olarak ifade edilmektedir. Festivalin temel amacı; ifade özgürlüğünün, serbest katılımın ve demokrasinin uygulamaya geçirilmesidir. İlk defa 2006 yılında düzenlenen festivalde; siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal konular tartışılmaktadır. Festivale eşlik eden caz festivali ise ortamın resmiyetten arınmasını sağlamaktadır. Her sene temmuz ayında düzenlenen ve beş gün süren festivalde yaklaşık 200'e yakın etkinlik düzenlenmektedir. Festival süresi boyunca neredeyse tüm siyasi parti temsilcileri, meclis üyeleri ve bakanlar, festivalde yer almakta ve toplumu ilgilendiren politika ve konularla ilgili vatandaşlarla doğrudan iletişim kurarak fikir alışverişi yapmaktadırlar.⁸⁸ Her yaşa hitap eden etkinlikler ve aktiviteler sayesinde festivale katılım sayısı da oldukça yüksektir. 2017 yılında yaklaşık 67bin, 2019 yılında ise 73bin kişinin festivale katıldığı belirtilmektedir. 2020 yılında pandemi şartları sebebiyle festival düzenlenememiştir. 2021 yılında ise festivalin hem dijital ortamda hem de sosyal mesafe kurallarına uygun olarak yüz yüze gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.⁸⁹

4.5.3. Folkemødet (Danimarka)

Almedalen Haftasından esinlenerek oluşturulan folkemødet (halk buluşması) festivali, ilk kez 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. Siyasal temsilciler, yöneticiler ve vatandaşlar arasındaki uzaklığın giderilmesi ve doğrudan iletişim ve etkileşimin kurulması amacını taşıyan festival, Borninge Adası'nda haziran ayında dört günlüğüne düzenlenmektedir. Festivalde; STK'lar, meclis üyeleri, bakanlar, siyasi parti temsilcileri, bazı AP temsilcileri ve vatandaşlar yer almaktadır.⁹⁰ 3bine yakın etkinliğin düzenlendiği festivale; 2017'de yaklaşık 40bin,

⁸⁷Resmi katılım istatistik raporları için bkz. <https://almedalsveckan.info/statistik> (erişim tarihi: 16.04.2021).

⁸⁸SuomiAreena Festivali resmî web sitesi için bkz. <https://suomiareena.fi/> (erişim tarihi: 16.04.2021).

⁸⁹İstatistikler ve ayrıntılı bilgi için bkz. <https://democracyfestivals.org/suomiareena> (erişim tarihi: 16.04.2021); Akdemir, 2019: 92.

⁹⁰Folkemødet resmî web sitesi için bkz. <https://folkemoedet.dk/about-folkemoedet/> (erişim tarihi: 16.04.2021).

2019’da ise 65bin kişi katılmıştır. 2020’de pandemi şartlarıyla düzenlenememiştir.⁹¹ 2021 yılında ise pandemi önlemleri doğrultusunda festivalin sosyal mesafeli olarak düzenlenmesi planlanmaktadır.

4.5.4. Bütent! Tartışma Festivali (Litvanya)

Litvanya’da düzenlenen festival, Türkçeye, tartışma festivali olarak çevrilmektedir. İlk kez 2017 yılında düzenlenen festival, sivil toplum örgütleri ve bakanlıklar tarafından organize ve finanse edilmektedir. Festival, Litvanya’nın Birštonas kentinde, eylül ayının başında iki günlüğüne düzenlenmektedir. Festival; tartışma kültürünün gelişmesini, vatandaşlar ve siyasal aktörler arasındaki uzaklığın kapatılmasını ve doğrudan iletişimin sağlanmasını amaçlamaktadır. 2017 yılındaki festivalde iki gün içinde kültürel, sanatsal ve spor amaçlı 70 etkinlik düzenlenmiş ve 3bine yakın katılım sağlanmıştır. Festival boyunca ticari faaliyetlere yer verilmemektedir.⁹²

4.5.5. LAMPA Müzakere Festivali (Letonya)

İlk kez 2015 yılında düzenlenen LAMPA festivali; STK’lar, kamu kuruluşları ve çeşitli eğitim kurumları tarafından organize edilmektedir. Festival; farklı düşüncelerin, kimliklerin ve siyasi görüşlerin bir araya getirilerek müzakereye bulunmalarını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda; kamuoyunda farkındalık yaratılması, vatandaşlarda demokrasi ve katılım kültürünün oluşturulması ve vatandaşların tartışma ve müzakere etme yeteneklerinin artırılması hedeflenmektedir. Festival, Letonya’nın Cesis kentinde yaz aylarında iki günlüğüne gerçekleştirilmektedir.⁹³ 270’e yakın etkinliğin gerçekleştiği festivale 2017 yılında yaklaşık 10bin, 2018’de 16bin, 2019’da 20bin kişi katılmıştır. 2020 yılında festival, pandemi sebebiyle dijital ortamda gerçekleştirilmiştir. 2021 festivalinin ise sosyal mesafe kurallarına uygun olarak yüz yüze ve ayrıca dijital ortamda gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.⁹⁴

4.5.6. Arvamusfestival (Estonya)

Türkçesi “Fikir Festivali” olan festival, ilk kez 2013 yılında düzenlenmiştir. Estonya’nın Paide kentinde ağustos ayında iki günlüğüne düzenlenen festival, diğer demokrasi festivalleri

⁹¹Folkemodet katılım istatistiği için bkz. <https://democracyfestivals.org/folkemdet> (erişim tarihi: 16.04.2021).

⁹²Bütent! Diskusiju Festivalis resmî web sitesi için bkz. <https://diskusijufestivalis.lt/#page-top>; ayrıca bkz. <https://democracyfestivals.org/btent> (erişim tarihi: 17.04.2021).

⁹³LAMPA festivali resmî web sitesi için bkz. <https://festivalslampa.lv/en/festival/about-festival> (erişim tarihi: 17.04.2021).

⁹⁴LAMPA festivali katılım istatistikleri için bkz. <https://festivalslampa.lv/en/news> (erişim tarihi: 17.04.2021).

gibi aktif yurttaşlık bilincinin arttırılmasını, demokrasinin ve tartışma kültürünün geliştirilmesini amaçlamaktadır. Pek çok STK tarafından desteklenen ve finanse edilen festivalde 160'a yakın etkinlik ve açık oturum düzenlenmektedir. Festivale, 2017 yılında yaklaşık 9bin, 2018'de 10bin kişi katılmıştır. 2021 yılı festivalinin sosyal mesafe kurallarına uygun olarak düzenlenmesi ve tartışmaların dijital ortamda yayınlanması planlanmaktadır.⁹⁵

4.5.7. Jubel Avrupa Demokrasi Festivali (Belçika)

Jubel festivali, Baltık ve İskandinav ülkelerinin ulusal düzeyde düzenledikleri demokrasi festivallerinden ilham alınarak düzenlenen Avrupa düzeyindeki ilk demokrasi festivalidir. Festival ilk defa 2018 yılında prototip amaçlı bir günlüğüne düzenlenmiştir. Bir günlük deneme etkinliğine 500'e yakın kişi katılmıştır. 2019 yılında ikincisi düzenlenen festivale ise yaklaşık 5bin kişi katılmıştır. Festival; siyasetçilerden akademisyenlere, sanatçılardan STK'lara kadar hiçbir siyasi parti kimliği altında olmadan tüm toplumsal ve siyasal kesimleri bir araya getirmeyi ve tartışma kültürünün geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Diğer festivallerden farklı olarak Jubel festivalinin gündemi ve teması, genel olarak Avrupa ve AB'dir. Bu açıdan festival, AB ve vatandaşlar arasındaki mesafenin kapatılması ve vatandaşların AB ile ilgili meselelerden ve tartışmalardan haberdar olmasını hedeflemektedir. Bunun yanı sıra festival, Avrupa demokrasisi ve AB'nin işleyişi ile ilgili somut endişelere ve önerilere, diyalog kurarak aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla ve doğrudan etkileşim ve iletişim yoluyla katkıda bulunmayı da amaçlamaktadır. Festival 2020 yılında pandemi sebebiyle iptal edilmiştir. 2021 yılı organizasyonu ise henüz netlik kazanmamıştır.⁹⁶

4.6. Avrupa'nın Geleceği Konferansı

"Conference on the Future of Europe" AB Komisyonu tarafından iki yıllık bir süre için planlanan ve AB vatandaşlarının, çeşitli politika alanlarında Birliğin geleceğine yönelik tartışmalara ve oturumlara katılabilecekleri, fikirlerini paylaşılabilecekleri bir katılımcı demokrasi uygulamasıdır. Konferans, AB'nin geleceği ve kritik konularda neler yapılabileceği konusunda vatandaşların fikrini almayı amaçlamaktadır. Buna yönelik iki yıllık bir dönem içinde farklı üye ülkelerde ve ayrıca dijital ortamda, belirlenen konu alanlarında çeşitli seminerler, paneller, açık oturumlar ve müzakere forumlarının düzenlenmesi ve vatandaşların düşüncelerinin dinlenmesi planlanmaktadır. Vatandaşlara her ortamda ve her an katılım imkânı

⁹⁵Arvamusfestival resmî web sitesi için bkz. <https://arvamusfestival.ee/mis-on-arvamusfestival/> (erişim tarihi: 17.04.2021).

⁹⁶Jubel Festivali resmî web sitesi için bkz. <https://www.jubelfestival.com/>; Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://democracyfestivals.org/jubelfestival> (erişim tarihi: 17.04.2021).

sunan bu uygulamanın 2022'ye kadar devam etmesi ve bu zaman dilimi içinde vatandaşların fikirlerinin, önerilerinin, taleplerinin ve şikayetlerinin dinlenmesi ve toplanması planlanmaktadır.⁹⁷ Toplanan görüşlerin; dijital dönüşüm, terörle mücadele, göç, AB Yeşil Mutabakatı ve Avrupa seçimlerinin nasıl ve ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği gibi birçok konuda yol gösterici olması hedeflenmektedir. Konferansa; AP'nin, AB Konseyi'nin ve AB Komisyonu'nun ortak başkanlık edeceği belirtilmektedir.⁹⁸

4.7. Citizens' Dialogues / Vatandaş Diyalogları

Vatandaş Diyalogları; AB vatandaşları ile AB Komisyonu üyeleri, AP üyeleri ve ulusal, bölgesel ve yerel politikacılar gibi diğer AB karar alıcılarıyla yapılan kamuya açık tartışma uygulamasıdır. Soru-cevap şeklinde gerçekleştirilen tartışma oturumlarında vatandaşlara; AB yetkililerine doğrudan soru sorma, öneride bulunma ve şikayetlerini dile getirme imkânı tanınmaktadır. Uygulama, farklı üye ülkelerde ve şehirlerde sürekli olarak farklı AB yetkililerinin katılımıyla düzenlenmektedir. Tartışma oturumları, uygulamanın resmî web sitesinde güncel olarak paylaşılmaktadır.⁹⁹

4.8. Have Your Say! / Söz Sizde!

AB Komisyonu, 2015 yılından bu yana, yasama ve politika oluşturma sürecinin tüm aşamalarında; vatandaşlardan, işletmelerden ve paydaşlardan, AB Komisyonu'nun başlattığı tüm yasama girişimleriyle ilgili geri bildirimleri, fikirleri, önerileri ve eleştirileri dinlemekte ve dikkate almaktadır. Bu doğrultuda 2017'de tüm geri bildirimler, öneriler, talepler ve şikayetler, "Have Your Say!" portalıyla entegre edilmiştir. Bu platformda AB vatandaşları, AB Komisyonu'nun politika alanlarını kapsayan tüm yasama girişimleri hakkındaki görüşlerini, portal üzerinden oluşturdukları kişisel hesaplarıyla Birliğin 24 resmi dilinde paylaşabilmektedir. AB Komisyonu, alınan geri bildirimleri ve görüşleri analiz ederek rapora dönüştürmektedir. Raporlar, bazı girişimler kapsamında dikkate alınarak kullanılmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁷ Covid-19 pandemisi nedeniyle kesin tarihler belli değildir.

⁹⁸ Avrupa'nın Geleceği Konferansı resmî web sitesi ve ayrıntılı bilgiler için bkz. <https://futureu.europa.eu/pages/about>; https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_88 (erişim tarihi: 17.04.2021).

⁹⁹ Vatandaş Diyalogları resmî web sitesi ve güncel tartışma oturumları için bkz. https://ec.europa.eu/info/events/citizens-dialogues_en (erişim tarihi: 17.04.2021).

¹⁰⁰ Have Your Say! resmî web sitesi ve portalı için bkz. <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say> (erişim tarihi: 17.04.2021).

4.9. Your Europe! / Senin Avrupan!

Your Europe uygulaması, yönetim anlayışı doğrultusunda geliştirilen ve AB vatandaşlarının Birlik içinde AB hukuku doğrultusunda ne tür haklara ve imkanlara sahip olduğunu vatandaşlarla paylaşan şeffaf, katılımcı ve paylaşımcı bir yönetim uygulamasıdır. Uygulama, vatandaşlara; AB hukuku kapsamındaki temel haklarıyla ilgili bilgileri ve bu hakların her bir üye ülkede nasıl uygulandığını detaylıca aktarmaktadır. Ayrıca daha kişiselleştirilmiş, ayrıntılı yardım ve tavsiye almak için AB yardım hizmetleriyle ücretsiz e-posta veya telefonla iletişim imkânı da sunulmaktadır. Your Europe, İrlandaca dışında tüm AB resmi dillerinde hizmet vererek AB vatandaşlarının temel haklarıyla ilgili gerekli bilgilere ulaşmalarına ve sorunlarına çözüm bulmalarına imkân tanımaktadır.¹⁰¹ Öte yandan uygulamanın uzantısı olan “Your Europe Advice” uygulaması da AB içinde yaşam, eğitim, iş, alışveriş ve seyahat gibi konularda pratik tavsiyeler ve faydalı ipuçları sunmaktadır.¹⁰²

4.10. Civil Society Prize / Sivil Toplum Ödülü

2006 yılından beri Ekonomik ve Sosyal Komite tarafından verilen “Sivil Toplum Girişimlerinde Mükemmellik Ödülü”, AB’deki ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki sivil toplum kuruluşları ve bireyleri tarafından gerçekleştirilen ve AB kimliğinin benimsenmesine, Birlik ve vatandaşlar arasındaki mesafenin azaltılmasına ve AB bütünleşmesine büyük ölçüde katkıda bulunan somut girişimleri ve başarıları ödüllendirmeyi ve Birlik düzeyinde sivil toplum, yönetim ve katılım anlayışını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.¹⁰³

4.11. Civil Society Days / Sivil Toplum Günleri

Sivil Toplum Günleri uygulaması, Ekonomik ve Sosyal Komite (ESK) tarafından, AB Antlaşmasının 11. Maddesinde yer alan diyalog ve katılım hükmüne ithafen düzenlenen bir katılımcı demokrasi uygulamasıdır. ESK tarafından yılın belirlenen bir gününde düzenlenen tartışma etkinlikleriyle; AB kurumları, organları, STK’lar ve sivil toplum arasındaki sivil diyalogun, iletişimin ve etkileşimin güçlendirilmesi ve sivil toplum katılımının artırılması amaçlanmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰¹Your Europe resmî web sitesi için bkz. https://europa.eu/youreurope/citizens/about/index_en.htm (erişim tarihi: 17.04. 2021).

¹⁰²Your Europe Advice uygulaması ayrıntılı bilgi için bkz. https://europa.eu/youreurope/advice/index_en.htm (erişim tarihi: 17.04.2021).

¹⁰³Civil Society Prize detaylı bilgi için bkz. <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/civil-society-prize> (17.04.2021).

¹⁰⁴Sivil Toplum Günleri hakkında ayrıntılı bilgi ve düzenlenen etkinlikler için bkz. <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/civil-society-days> (17.04.2021).

4.12. Your Europe, Your Say! / Senin Avrupan, Senin Sözü!

Your Europe, Your Say uygulaması, 16-18 yaş aralığındaki genç AB vatandaşlarında katılımcı demokrasi ve aktif yurttaşlık anlayışının geliştirilmesi ve AB ile gençler arasında erken yaşta bağ kurulmasının sağlanabilmesi amacıyla 2010 yılından beri senede bir kere gerçekleştirilen bir katılımcı demokrasi uygulamasıdır. Uygulama; her yıl tüm AB üye ülkelerinden ve aday ülkelerden gelen 16-18 yaş arası öğrencileri, iki günlüğüne Brüksel’e davet etmekte ve gençleri, AB kurumlarına iletilecek olan kararları hazırlamak için birlikte çalışmalarına teşvik etmektedir. Bu kararlar; gençlerin fikirlerini, önerilerini ve AB vatandaşları olarak gelecekleri için umutlarını içermektedir. Uygulamaya, Avrupa’daki tüm ortaokullar ve liseler başvurabilmektedir.¹⁰⁵

4.13. SOLVIT

Açılımı “Solutions to Problems with Your EU Rights / AB Haklarınızla İlgili Sorunlara Çözümler” olan uygulama, yönetim ve katılımcı demokrasi anlayışı kapsamında AB vatandaşlarına yönelik bir çözüm ve destek sunma hizmetidir. SOLVIT, her üye ülkede ve ayrıca İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç’te hem çevrimiçi hem de fiziksel şekilde ücretsiz hizmet vermektedir. SOLVIT, AB vatandaşlarının sahip olduğu haklar ve hizmet imkanları doğrultusunda yaşadıkları her türlü sıkıntıyı ve sorunu bildirebilecekleri ve çözüm ve destek alabilecekleri bir platformdur. Her üye ülkede SOLVIT çözüm ve destek merkezleri bulunmaktadır. Uygulama, karşılaşılan her türlü sorunu en geç 10 hafta içinde çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır.¹⁰⁶

4.14. Fit For Future Platform/Geleceğe Uygun Platformu

Fit for Future platformu, AB Komisyonu’nun; mevcut yasaları basitleştirmesine, karmaşıklığının giderilmesine, vatandaşlar tarafından anlaşılabilir hale getirilmesine, Komisyon’un yüklerinin azaltılmasına ve AB yasalarının geleceğe uygun olmasının sağlanmasına yardımcı olmaya imkân tanıyan bir katılım platformudur. AB vatandaşları, “Have Your Say: Simplify” platformu üzerinden, yasaların daha verimli ve geleceğe uygun hale getirilmesine destek olabilmektedir. Platform, AB Komisyonu’nun her sene yayınladığı yıllık programda belirtilen konu başlıklarını kapsamaktadır. Vatandaşlar; bu konu başlıklarında yer alan raporları, prosedürleri ve düzenlemeleri basitleştirmek ve belirsizlikleri gidermek amacıyla

¹⁰⁵YEYS uygulaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/your-europe-your-say> (erişim tarihi: 17.04.2021).

¹⁰⁶ SOLVIT platformu için bkz. https://ec.europa.eu/solvit/index_en.htm (erişim tarihi: 17.04.2021).

dijital platform üzerinden fikirlerini, önerilerini ve görüşlerini paylaşabilmekte ve hatta yeni konular önerebilmektedirler.¹⁰⁷

4.15. CERV (2021-2027)

Citizens, Equality, Rights and Values Programme / Vatandaşlar, Eşitlik, Haklar ve Değerler Programı (CERV), AB Komisyonu tarafından, AB Antlaşmaları ve Temel Haklar Bildirgesi'nde yer alan Birlik haklarını ve değerlerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan; hukukun üstünlüğüne dayalı açık, hak temelli, demokratik, eşit, katılımcı ve kapsayıcı politikaların sürdürülmesine ve daha da geliştirilmesine katkıda bulunan projeleri finanse etme ve fon sağlama programıdır. Finanse edilecek program kapsamı her 6 senede bir yenilenmektedir. CERV programı, 2007-2013¹⁰⁸ ve 2014-2020¹⁰⁹ yılları arasında "Europe for Citizens (EFC)" adıyla yürütülmüştür. 2021-2027 programında EFC, bir başka program olan "Rights, Equality, Values Programme" ile birleştirilerek CERV ismini almıştır.

2014-2020 EFC programı kapsamına giren projeler için toplamda 187,718,000 avroluk bütçe sağlanmıştır. Dönemlik finanse etme programlarının temel amacı; vatandaşların AB'nin tarihi, değerleri ve çeşitliliği konusundaki anlayışına katkıda bulunmak ve AB düzeyinde sivil ve demokratik katılımın güçlendirilmesini teşvik etmek olmuştur. Bu anlamda programlar, demokratik katılım ve sivil katılım ile ilgili birçok projeye fon sağlamıştır. Bu projeler; Town Twinning (Kardeş Şehir), Civil Society (Sivil Toplum) ve Networks of Towns (Kentler arası İş Birliği) projeleri olarak hayata geçirilmiştir. Town Twinning projeleri; AB siyasi gündemindeki konuları tartışmak için kardeş şehirler projeleriyle, farklı üye ülke şehirlerindeki vatandaşları bir araya getirerek vatandaşların birbirleriyle ilişkiler kurmalarını, siyasi konuları tartışmalarını, kültürel alışveriş yapmalarını, farklı toplumsal değerleri keşfetmelerini ve AB düzeyinde gönüllü olmaları için fırsatlar sunulmasını amaçlamaktadır.

Networks of Towns projeleri; farklı üye ülke şehirlerinin, belirli konuları veya temaları keşfetmek, kaynakları ve/veya ilgi alanlarını paylaşmak, ortak ve farklı toplumsal değerleri keşfetmek, etkinliklerini artırmak ve/veya ortak zorluklarla birlikte mücadele etmek için uzun vadede birbirleriyle iş birliği yapmalarının teşvik edildiği projelerdir. Civil Society projeleri ise vatandaşlara; AB politika oluşturma sürecine somut bir şekilde katılma fırsatlarının yaratıldığı

¹⁰⁷ Fit for Future ve Have Your Say: Simplify platformu için bkz. <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say-simplify> (erişim tarihi: 17.04.2021).

¹⁰⁸EFC 2007-2013 kapsamı ve fon sağlanan projeleri için bkz. https://wayback.archive-it.org/12090/20210122032915/https://eacea.ec.europa.eu/sites/2007-2013/europe-for-citizens_en (erişim tarihi: 17.04.2021).

¹⁰⁹EFC 2014-2020 kapsamı ve fon sağlanan projeleri için bkz. https://ec.europa.eu/info/departments/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/previous-programmes-2014-2020/europe-citizens-efc_en (erişim tarihi: 17.04.2021).

ve Avrupa düzeyinde iş birliği yoluyla sorunlara pratik çözümler önermek için tartışma platformlarına dahil olmalarına imkân tanındığı projelerdir. Projeler, düşünce kuruluşları (think-tank) ve STK'lar tarafından oluşturulmaktadır. Program 2021-2027 yılları arasında CERV¹¹⁰ adı altında yürütülecektir.

4.16. AB Tarafından Finanse Edilen Katılımcı Demokrasi Projeleri

CERV'in yanı sıra AB'nin çeşitli ajansları tarafından sağlanan fonlarla yürütülen diğer bazı programlarla da katılımcı demokrasinin güçlenmesine yönelik çeşitli projeler hazırlanabilmektedir. Bu başlık altında AB tarafından finanse edilen katılımcı demokrasi projelerinden bazıları incelenecektir.

4.16.1. You Vote EU! / Oy Ver AB!

You Vote EU, AB tarafından finanse edilen bir katılımcı demokrasi projesidir. Projenin amacı, 2019 AP seçimlerine AB vatandaşlarının katılımını teşvik etmek ve mevcut ve gelecekteki AB politikalarının anlaşılmasını artırmaktır. Proje; seçmenleri, AB politikaları hakkında bilgilendirmek ve seçmenleri mevcut temsilciler ile yeni adaylar veya diğer seçmenlerle buluşturmak için yenilikçi bir web platformu oluşturmayı kapsamaktadır. Platform vatandaşlara ve kuruluşlara; AP'nin siyasi ve yasama süreciyle ilgili görüşlerini de dahil edebilecekleri bir kamu profili oluşturma imkânı sağlarken, aynı zamanda da mevcut AP temsilcilerinin ve temsilci adaylarının güncel bilgilerine ulaşılmasına da imkân tanımaktadır. Uygulama 2018 şubat ayından 2019 temmuz ayına kadar başarılı bir şekilde hizmet eden proje, European Citizen Action Service (ECAS) tarafından yürütülmüştür.¹¹¹

4.16.2. Smart eDemocracy Against Fake News/ Sahte Haberlere Karşı Akıllı E-Demokrasi

Smart eDemocracy projesi, vatandaşların sahte haberlere ve çevrimiçi bilgi kirliliğine karşı ulusal ve AB düzeyindeki girişimler konusundaki farkındalığını artırarak AB vatandaşlığını teşvik etmeyi ve AB düzeyinde sivil ve demokratik katılım koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Proje, tüm proje çıktılarını içeren bir çevrimiçi havuz oluşturarak, sahte haberlerin olumsuz etkisine karşı koymak için E-Demokrasi araçlarının akıllıca kullanımına yönelik stratejiler ve metodolojiler konusunda AB politika yapıcılarına

¹¹⁰CERV 2021-2027 kapsamı için bkz. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/cerv> (erişim tarihi: 17.04.2021).

¹¹¹ You Vote EU resmî web sitesi için bkz. <https://yourvotematters.eu/en/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

tavsiyelerde bulunmayı hedeflemektedir. Proje, ECAS tarafından 2018 Eylül-2019 Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.¹¹²

4.16.3. EUCrowd/Avrupa Vatandaşı Kitle Kaynak Kullanımı

“European Citizen Crowdsourcing” projesi, AB vatandaşları ile AB karar vericileri arasındaki ilişkiyi kademeli olarak bir ortaklığa dönüştürerek AB vatandaşlığını geliştirmeyi ve Birlik düzeyinde sivil ve demokratik katılım koşullarını iyileştirmeyi ve böylelikle bağlı bir vatandaşlığın yaratılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Proje, “Kitle Kaynak Kullanımı (crowdsourcing)” yöntemiyle, vatandaşların AB’nin politika oluşturma sürecini anlamasına katkıda bulunmayı ve “Avrupa’nın Geleceği Konferansları” için AB düzeyinde demokratik katılımı teşvik etmeyi planlamaktadır. Kitle kaynak kullanımı, insanların tartışmalara yapıcı bir şekilde katılmalarına ve müzakere süreci boyunca birbirlerinden öğrenmelerine olanak tanıyan bir yöntemdir ve “kalabalığın bilgeliği” ilkesine dayanmaktadır. Ayrıca proje; kitle kaynak kullanımı uygulamalarına yönelik genel bir bilgilendirme yapmayı ve e-katılım araçlarına yönelik farkındalığı arttırmayı da hedeflemektedir.¹¹³

4.16.4. DEEP-Linking Youth/Bağlayıcı Gençlik

“Digital Ecosystem for E-Participation Linking Youth (DEEP-Linking Youth)/ Dijital Ekosistemde E-katılım için Gençlerin Birleştirilmesi” projesi, sürdürülebilir ve etkili bir karar alma sürecine kaliteli girdi sağlamak amacıyla teknolojiyi ve genç vatandaşları ortak bir görevde birleştirerek, genç vatandaşların karar alma süreçlerine e-katılım yoluyla dahil olabilmeleri için dijital bir ekosistemin yani platformun yaratılmasını ve test edilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca proje; gençlerin hareketliliğinin ve kullandıkları iletişim kanallarının haritasını çıkarmayı, gençlere yönelik çevrimiçi içerikler geliştirmeyi ve sonuçları izlemek için farklı analitik araçlar oluşturmayı da kapsamaktadır. Bununla birlikte oluşturulacak platformda, politika yapımcıların; gençlerin endişelerini anlamak ve politika oluşturma sürecinde onların bakış açılarını hesaba katmak için kullanabilecekleri bir “Dijital Gösterge Panosu” da yer almaktadır. Proje, ECAS tarafından geliştirilmiş ve AB Erasmus+ programı tarafından finanse edilmiştir.¹¹⁴

¹¹² Smart eD projesi resmî web sitesi için bkz. <https://smartedemocracy.org/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

¹¹³ Eucrowd projesi resmî web sitesi için bkz. <http://www.inepa.si/eucrowd/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

¹¹⁴ Deep-Linking Youth projesi resmî web sitesi için bkz. <http://deeplinkingyouth.eu/> (18.04.2021).

4.16.5. U-Impact/Senin Etkin

Asıl adıyla “From Citizen Involvement to Policy Impact- (U-Impact)” projesi, politika tartışmaları için kapsayıcı, uzun süreli bir ağ oluşturmak amacıyla sekiz AB üye devletinde ve bir aday ülkede, ulusal ve AB düzeylerindeki karar vericilerle etkileşim kurmayı ve vatandaşların, oluşturulan ağa katılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Proje, farklı ülkelerden katılımı sağlayarak kültürel çeşitliliklerinin siyasal tartışmalara dahil edilmesini ve ortak bir Avrupa kamusal alanının gelişimini teşvik ederek, sınırlar ötesi boyutta vatandaşları karar alma süreçlerine dahil eden bir ağ kurmayı hedeflemektedir. Bu anlamda U-Impact, Avrupa Parlamentosu da dahil olmak üzere politika yapıcılarla anlamlı bir tartışmayı teşvik etmeyi ve etkili bir vatandaş katılımına imkân tanıyacak mekanizmaların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Proje, ECAS tarafından geliştirilmiş ve EFC tarafından finanse edilmiştir.¹¹⁵

4.16.6. EPIC/Avrupa Vatandaşları için Katılım Girişimleri

“European Participation Initiatives for Citizens (EPIC) / Avrupa Vatandaşları için Katılım Girişimleri” projesi, EFC programı tarafından finanse edilen bir projedir. Proje, AB düzeyindeki katılım araçlarından dört tanesine ilişkin (AP seçimleri, AP’ye dilekçe verme, AB Ombudsmanı’na şikâyetle bulunma ve AVG) bilgileri vatandaşlarla paylaşmayı ve vatandaşların sahip olduğu haklarla ilgili bilgilendirilmelerini ve haklarını etkili şekilde kullanabilmelerini artırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla proje, çeşitli üye ülkelerde belirli aralıklarla çalıştay, seminer, panel ve atölyeler düzenlemeyi kapsamaktadır.¹¹⁶

4.16.7. joiEU/Daha Güçlü ve Vatandaş Dostu Birlik İçin Ortak Vatandaş Eylemi

“Joint Citizen Action for a Stronger Citizen-Friendly Union” projesi, EFC tarafından finanse edilen ve ECAS tarafından hayata geçirilen bir katılımcı demokrasi projesidir. Proje, on üç sivil toplum kuruluşundan oluşan bir konsorsiyum tarafından düzenlenmiş ve uygulanmıştır. Proje, bir aday ve bir potansiyel aday ülke dahil olmak üzere on bir AB üye ülkesinde her ay uluslararası düzeyde olacak şekilde tartışmalar ve paneller düzenlenmesini hedeflemiştir. AB ile ilgili meseleleri konu alan tartışmalar ve paneller, web seminerleri aracılığıyla sivil toplum kuruluşlarına ve AB vatandaşlarına ulaştırılarak yenilikçi sosyal medya ve vatandaş iletişim araçlarının aktif kullanımına da örnek oluşturmuştur.¹¹⁷

¹¹⁵ U-Impact projesi web sitesi için bkz. <https://u-impact.net/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

¹¹⁶ EPIC projesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ecas.org/projects/epic/> (18.04.2021).

¹¹⁷ joiEU projesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ecas.org/projects/joint-citizen-action-for-a-stronger-citizen-friendly-union/> (18.04.2021).

4.16.8. ECI Forum/AVG Forum

Avrupa Vatandaş Girişimi (AVG) uygulamasına yönelik bir proje olan AVG/ECI Forum; AVG hakkında pratik bilgiler edinmek, yeni bir girişim başlatmak, var olan girişimlerle ilgili fikir alışverişinde bulunmak, bir girişime dahil olmak, girişime destekçi bulmak ve girişim süreçleriyle ilgili bilgi almak amacıyla oluşturulmuş dijital bir platformdur. Platform EFC tarafından finanse edilerek ECAS tarafından hayata geçirilmiştir.¹¹⁸

4.16.9. One-Stop-Shops for Political Participation of Mobile EU Citizens/ Mobil AB Vatandaşlarının Siyasal Katılımı için Tek Durak

AB Komisyonu'nun "Rights, Equality and Values" programı tarafından finanse edilen ve Göç Politikası Grubu (MPG) tarafından yönetilen proje; mobil AB vatandaşlarını, bulundukları AB ülkesinde de sivil ve siyasi yaşama katılabilmeleri için sahip oldukları haklar ve fırsatlarla ilgili bilgilendirmeye ve teşvik etmeye odaklanmaktadır. Ayrıca proje, yenilikçi ve topluluk temelli yöntemlerin değişimini ve yaygınlaştırılmasını geliştirmeyi ve teşvik etmeyi de amaçlamaktadır. Buna ek olarak proje; mobil AB vatandaşlarının karşılaştığı engeller, prosedürler ve nedenleri konusunda politika yapıcıların farkındalıklarının artırılmasını ve bu doğrultuda çözümler üretilmesini de hedeflemektedir.¹¹⁹

4.16.10. Civiciti

Civiciti, AB Komisyonu tarafından finanse edilen bir e-katılım, e-oy, e-anket ve e-demokrasi uygulamasıdır. Civiciti; kamu idarelerine, kuruluşlarına, işletmelerine ve vatandaşlara; ilgilendikleri konuları keşfetmelerine, tartışmalarına ve kararlar almalarına yardımcı olmak için oluşturulmuş tarafsız ve bağımsız bir katılım platformudur. Bu nedenle, ortak bir konuyla ilgilenen çeşitli aktörler arasında iki yönlü bir etkileşim kurulmasını sağlamaktadır. Projenin hedefleri ise katılımcı dijital demokrasiyi güçlendirerek vatandaşlık ve kamu yönetimi arasındaki ilişkiyi zenginleştirmek ve dijital katılımcı demokrasi için ulusal, yerel, bölgesel ve küresel standartlar yaratmaktır. 50bin avroluk destek sağlanan proje, 2019 yılından beri pek çok kamu kurumunda, yerel yönetimlerde ve çeşitli organların idari yönetimlerinde e-anket, e-oy, e-rapor, e-katılım, e-tartışma ve e-demokrasi amaçlarıyla kullanılmaktadır.¹²⁰

¹¹⁸ ECI Forum için bkz. <https://europa.eu/citizens-initiative-forum/> (18.04.2021).

¹¹⁹ Proje ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://ecas.org/projects/one-stop-shops-for-political-participation-of-mobile-eu-citizens/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

¹²⁰ Civiciti projesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://cordis.europa.eu/project/id/828439> (erişim tarihi: 19.04.2021).

4.16.11. Citizens' App/Dijital Vatandaş Uygulaması

Citizens' App uygulaması, AP tarafından oluşturulan ve finanse edilen bir e-katılım, e-yönetişim ve e-demokrasi uygulamasıdır. Uygulama, vatandaşlara; AB ve AB'nin temel kurum ve organları hakkında güncel bilgilere, güncel yasama faaliyetlerine, AB yetkilileri ve AP temsilcilerinin iletişim bilgilerine, Birlik düzeyinde ve ulusal düzeyde haberlere, etkinliklere ve gelişmelere; AB trendine, Birliğin konu başlıklarıyla ilgili güncel verilere ve istatistiki bilgilere erişme imkânı sağlamaktadır. Birliğin 24 resmi dilinde kullanım imkânı sunan uygulama, vatandaşlara; şeffaflık, katılım, bilgi, etkileşim ve haberleşme imkânı sunmakta ve AB'nin dijitalleşme ve e-katılım projelerine katkı sağlamaktadır.¹²¹

4.17. Sonuç

AB, Lizbon Antlaşması'ndan itibaren, demokrasi açığının hafifletilmesine ve ortadan kaldırılmasına yönelik pek çok yeni düzenleme gerçekleştirmiştir. Bu anlamda Lizbon Antlaşması'nda yer alan “Demokratik İlkelerle İlişkin Hükümler” bu düzenlemelerin başında yer almaktadır. Öte yandan AB, bu düzenlemelerin pratik boyutta uygulanabilmesi amacıyla da çeşitli katılımcı demokrasi uygulamalarını hayata geçirmiştir. Bu uygulamalardan en öne çıkanı AVG'dir. Bu uygulamayla birlikte; AB vatandaşlarının doğrudan yasama gündemi oluşturabilmelerine imkân tanınmaktadır. Bunun yanı sıra AB, katılımcı demokrasi uygulamalarını hem Birlik düzeyinde hem ulusal düzeyde hem de bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan hayata geçirilen katılımcı demokrasi uygulamaları; çeşitli boyutlarda ve düzeylerde, katılımcı demokrasinin diğer formları olan müzakereci demokrasi ve e-demokrasiyi de kapsayacak biçimde, yönetim ilkeleri doğrultusunda hayata geçirilmektedir.

¹²¹Citizens'App uygulamasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/stay-informed/citizens-app>; ayrıca bkz. <https://youthforeurope.eu/citizens-app-europe-in-your-hands/> (erişim tarihi: 19.04.2021).

SONUÇ

Başta Avrupa ve Kuzey Amerika’da olmak üzere Batı’da; modernleşen, sekülerleşen, liberalleşen ve sanayileşen toplumlarda bireylerin yaşam şekillerinin değişmesinin yanı sıra toplumların sosyal, kültürel ve siyasi hayatlarında da önemli ölçüde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin temelinde ölçek ve nüfus dönüşümleri büyük önem taşımaktadır. Sanayileşen ve modernleşen dünyada sosyo-ekonomik düzen, büyük bir dönüşüm yaşayarak toplumların coğrafi ve demografik yapılarında önemli bir büyümeyi tetiklemiştir. Kent-devlet anlayışından modern ulus-devlet anlayışına geçişle birlikte ülkelerin sadece nüfus ve coğrafi ölçekleri büyümemiş, yönetim biçimleri de önemli bir değişime uğramıştır. Teokratik egemenlikten, beşerî egemenliğe geçiş temelinde şekillenen demokratik bir dönüşüm yaşanmış, bilhassa birey özgürlüğü ve sınırlı devlet ilkeleri çerçevesinde şekillenen bireylerin; sivil, sosyal ve siyasal hakları, tarihsel süreçle beraber artarak evrensel nitelik kazanmaya başlamıştır. Geç modern zamanlarda ise özellikle artan göç hareketleri nedeniyle Batılı liberal demokratik toplumların temel niteliklerini çoğulculuk, çeşitlilik, farklılıklara saygı ve çokkültürlülük oluşturmaya ve bunların demokratik karar alma süreçlerine etkileri farklı ve yeni siyasal çatışmalara kaynaklık etmeye başlamıştır.

Bu kapsamda, antik dönemde doğrudan uygulanma formuna sahip olan, ancak tarih sahnesinden silinen demokrasi; modernleşmenin erken evreleri ve sonrasında Batı toplumlarında, genişleyen ülke sınırları ve artan nüfus oranları sebebiyle, bu kez temsili bir form kazanarak tarih sahnesine geri dönmüştür. Demokratik karar alma sürecinde halkın belirli aralıklarla yapılan seçimlerle belirli süreliğine seçtiği temsilcileri aracılığıyla siyasal kararları almasını ifade eden temsili demokrasi hem akademik literatürde hem de pratikte baskın ve yaygın bir konum elde etmiştir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin anayasal demokratik siyasal sisteminin “kurucularından” James Madison’a göre doğrudan demokrasi “sadece küçük bir toplumda mümkün olabilir” ve rejim büyük; ancak meclis küçük olmalıdır (Knopff, 1998: 688, 691-692). Bu ve benzeri anlayışların varsayımları, geç modern zamanlarda da demokrasinin özellikle kurumsal boyutu söz konusu olduğunda geçerliliğini korumuş, temsili demokrasi modern ulus-devletlerin standart/varsayılan/verili (default) demokrasi modeli olarak kabul edilmiştir.

Temsili demokrasi aynı zamanda liberal değerlerle de bütünleşmiş ve pek çok liberal demokratik ülkede, temel demokratik karar alma formu olarak pratikte uygulanma imkânı bulmuştur. Temsili demokrasiler; liberal dünya görüşünün temel değerleri olan birey, birey

kişiliğine saygı, özgürlük, eşitlik, adalet, rasyonellik, rıza, insan hakları ve ifade özgürlüğü, meşruiyet, anayasacılık, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı gibi değerlerin yanı sıra; seçim, genel ve eşit oy, çoğunluğun yönetimi, çoğulculuk, yarışma, rekabet, çok partililik, siyasal katılım, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi kurum ve ilkeleri de benimseyerek modern ulus-devletlerin demokrasi modeli olarak kabul edilmiştir.

Her ne kadar genellikle modern ulus-devletlerin ortak niteliği ve siyasal karar alma formu olarak ifade edilse de temsili demokrasi, sadece ulus-devlet modelinin siyasal karar alma yöntemi olmak zorunda değildir. Bu anlamda temsili demokrasi; devlet, uluslararası/uluslararası örgüt veya birlik düzeyindeki tüm oluşumlara uygulanabilen bir pratiktir. Bu anlamda Avrupa Birliği (AB), bu durumun en iyi örneklerden biridir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yeniden çıkmasını önlemek, barışın tesisi ve devamlılığını sağlamak, demokrasiyi tesis ve işlerli kılmak ve de ekonomik nedenlerle uluslararası *sui generis* bir siyasal ve ekonomik iş birliği örneği olarak ortaya çıkan ve uluslararası ilişkilerde sivil/normatif bir güç olarak tanımlanan AB, demokrasinin temsili formunun uygulanabildiği bir siyasal yapıdır. Nitekim AB Antlaşmasının 2. ve 10. maddelerinde de belirtildiği gibi AB, temsili demokrasiye ve demokratik ilkelere dayanan bir sistemdir. Bu sebeple Birlik; işleyişinde ve politikalarında, belirtilen demokratik hükümlere uygun hareket etmekle yükümlüdür. Ayrıca AB, temsili demokrasinin temel ilkelerine ve kurumlarına da sahiptir. AB; özgürlük, eşitlik, adalet, meşruiyet, hukukun üstünlüğü, insan hakları, ifade özgürlüğü, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel ilkelere sahiptir. Bu ilkeler, AB Antlaşması'nın 2. maddesinde açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca AB; seçim, genel ve eşit oy, siyasi partiler gibi temsili demokrasi kurumlarına da sahiptir. Bu sebeple temsili demokrasinin, ulus-devlet dışındaki uluslararası bir oluşumda uygulanma imkânı bulduğu açıkça ifade edilmektedir.

Öte yandan modern ulus-devletler ile uluslararası ve uluslararası örgütlerin heterojen yapıları, demokratik ilke ve kurumların da pratikte farklı şekillerde uygulanmasına sebep olmaktadır. Her devlet veya örgüt, sahip oldukları çeşitliliğin boyutuna göre kendine uygun temsili demokrasi sistemini uygulamaktadır. Bununla birlikte ulus-devlet yapılanması dışında da uygulanma imkanına sahip olan temsili demokrasi, özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra dünya genelinde büyük bir sıçrama yaşamıştır. Örneğin Francis Fukuyama'ya göre liberal demokrasinin karar alma formu olan temsili demokrasi, tıpkı onun liberalizm ve kapitalizme attığı niteliğe benzer şekilde, insanlığın en ideal ve en nihai yönetim biçimidir (Tok, 2008: 66). Fakat temsili demokrasinin modern devletlerde pratikteki baskın ve yaygın karar alma formu olmasına ve tüm bu olumlu ve ideal yönetim biçimi ifadelerine rağmen hem akademik

literatürde hem de pratikte çok yönlü ve boyutlu eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler, demokrasi literatüründe temsili demokrasi krizi olarak ele alınmaktadır.

Bu çerçevede temsili demokrasi modelinin bir kriz içerisinde olup olmadığı bu tez çalışmasının temel tartışma sorularından birisini oluşturmuştur. Tezin birinci bölümünde, bu soruya yönelik yanıtlar arayan bir incelemeye yer verilmiştir. Nitekim geç modern çağda yaşanan gelişmeler ve ilerlemelerle birlikte, yeni tartışma alanlarının ve bu doğrultuda yeni sorunların ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu tartışma alanları; kimlik siyaseti, çokkültürlülük; artan ifade, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, kitle iletişim ve medya araçlarının çoğalması, bilgi ve enformasyona kolay erişim, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve bireylerin ilgi alanlarının değişmeye ve yenilenmeye başlaması gibi oldukça yeni ve karmaşık tartışmaları ve sorunları barındırmaktadır. Bu sebeple; temsili liberal demokrasinin sahip olduğu ilke ve kurumların, bu yeni tartışmalara ve çatışmalara yanıt verememeye başladığı, temsili demokrasinin kurumlarına ve karar alma mekanizmalarına olan güvenin sarsıldığı ve temsili demokrasiye karşı yoğun bir memnuniyetsizliğin oluşmaya başladığı, bu bölümde yapılan derin literatür taramasıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu anlamda pratikteki mevcut temsili demokrasi krizi ve bu krizin kaynak ve nedenlerinin niteliğine ilişkin akademik literatürde şu genel varsayımların yer aldığına ulaşılmıştır: temsili demokrasiler aslında yeteri kadar demokratik değildir, egemenlik aslında halkta değildir, yönetme erk ve ayrıcalıkları seçilmiş temsilciler tarafından özel amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır, halkın taleplerine karşı kayıtsız ve duyarsız kalınmaktadır ve halka yönelik politikalar hayata geçirilmemektedir, temsili modelin kendi sisteminden kaynaklı paradoksları bulunmaktadır, seçilen temsilciler kontrol edilememektedir, toplumu oluşturan her grup temsil imkanı bulamamaktadır, sorunlar artarak ve birikerek toplumsal huzursuzluklara sebep olmaktadır, seçmenler karar alma sürecine sadece seçim dönemlerinde dahil olabilmektedir, bu anlamda demokrasi sadece seçim dönemine indirgenmektedir; seçmenler siyasi alana karşı ilgisizleşmekte ve temsili demokrasinin ilke ve kurumlarına karşı güven kaybı yaşamaktadırlar, bu nedenle de seçmenler siyasi alandan ve karar alma sürecinden uzaklaşıp pasifleşmeye başlamaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ele alınan konu başlıkları ve bu başlıklarda sunulan ampirik veriler doğrultusunda, temsili demokrasinin kurum ve süreçlerine karşı olan ilginin ve güvenin azalmasının sebebinin, temsili demokrasinin temsil niteliğiyle ilgili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu doğrultuda; bireylerin *demokrasinin kendisiyle* ilgili bir *sorunlarının* olmadığı, demokrasinin hala istenilen bir yönetim biçimi olduğu ve bireylerin halk olarak, egemenlik gücünü hala elinde tutmak istediği ifade edilmektedir. Bu bakımdan temsili demokrasi krizine

sebepe olan temel unsurun, temsil kurumunun kendisinin olduğu açıktır. Temsil kurumunun; demokrasinin gerçekte anlamını ve niteliğini kaybetmesine sebepe olduğu, egemenlik gücünü halkın elinden alarak siyasi elitlere verdiğı ve bireylerin siyasi alandan uzaklaşmasına sebepe olduğu birinci bölümdeki literatür taraması aracılığıyla saptanmıştır.

Bununla birlikte temsili demokrasilerin, modernleşen ve gelişen dünyanın ortaya çıkardığı yeni ve karmaşık sorunları çözmede yetersiz kalması ve bu sorunlara yanıt verememesinin, toplumlarda ve bireylerde ciddi bir memnuniyetsizliğe ve hoşnutsuzluğa yol açtığı varsayımı bu çalışmada ulaşılan başka bir sonuçtur. Temsili demokrasinin yaşadığı ve yarattığı sorunlar; bireylerin politik davranışları, ülkelerin toplumsal huzuru ve yönetim istikrarı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Bu noktada bireyler, temsili demokrasinin yaşadığı krize karşı çözüm olarak yine demokrasinin kendisini öne sürmektedirler. Bir başka ifadeyle; modernleşen ve gelişen dünyada materyalist değerlerin yerini post-materyalist değerlerin alması ve iletişim ve enformasyon teknolojilerinin önemli ölçüde gelişmesiyle birlikte bireylerin politik yetenekleri de gelişmeye başlamıştır. Politik yetenekleri gelişen bireylerin temsili kurumlara karşı olan memnuniyetsizlikleri de artmaya başlamıştır. Nitekim politik yetenekler kazanan bireyler, siyasi alana bizzat kendileri dahil olmayı ve karar alma sürecinde bir aracı olmadan bizzat kendileri yer almayı talep etmektedirler. Bu durum; temsili demokrasinin yaşadığı krizin daha az temsil fakat daha fazla vatandaş katılımıyla çözülebileceğini göstermektedir.

Bu doğrultuda birinci bölümde incelenen Russell J. Dalton ve Ronald F. Inglehart'ın “Bilişsel Hareketlilik”, “Politik Memnuniyetsizlik” ve “Yeni Siyaset” teorileri oldukça önem taşımaktadır. Nitekim ilgili teoriler, Batı demokrasileri başta olmak üzere pek çok demokratik yönetimde toplumsal değerlerin, bireylerin politik yeteneklerinin ve siyasete bakış açılarının büyük ölçüde değiştiğini, post-materyalist politik ilgilerin çoğaldığını ve vatandaşların politik rollerinin ve politik beklentilerinin de farklılaştığını ampirik çalışmalarla ortaya koymuşlardır. Burada bahsedilen post-materyalist değerler; bireylerin yeni bilişsel yetenekler kazanmasını ve hiyerarşik otorite içeren siyasi parti gibi yapılanmalara yönelik güvenlerinin azalmasını ifade etmektedir. Bireyler, artan politik ve bilişsel yetenekleri sayesinde artık siyasi elitlere veya siyasi partilere ihtiyaç duymadan kendi kararlarını kendileri alabilmektedirler. Yeni Siyaset anlayışıyla birlikte bireyler; siyasi alana olan erişimi genişletmek, temsilciler ve yöneticiler üzerindeki denetimin kontrolünü sağlamak, politika oluşturma sürecinde daha duyarlı davranılmasını sağlamak, yeni grupları karar alma sürecine dahil etmek gibi daha katılımcı ve demokratik taleplerde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bireylerin doğrudan demokrasi ve katılım taleplerini artırmaktadır. Tüm bu gelişmeler aynı zamanda “Bilişsel Hareketlilik”

olarak da ifade edilmektedir. Nitekim bilişsel hareketlilik arttıkça; demokratik değerler, kurumlar ve demokratik bilinç de giderek artmaktadır. Fakat tüm bu demokratik gelişmeler temsili yönde değil, daha çok aracısız, doğrudan katılımcı yönde gelişmektedir.

Bilişsel Hareketlilik ve Yeni Siyaset anlayışı doğrultusunda Batı demokrasilerinde materyalist değerlerin post-materyalist değerlere dönüşmeye başladığı iddiası, bu çalışmanın birinci bölümünde de incelenen ve yer verilen önemli araştırmalarla ortaya koyulmuştur. Çeşitli toplumlarda ve yeni nesillerde post-materyalist değerlerin arttığını göstermek için 1970 yılından 2009 yılına kadar İngiltere, Fransa, İtalya, Batı Almanya, Hollanda ve Belçika’da her sene yaklaşık 300.000 kişiyle gerçekleştirilen değer değişimi anketleri gerçekleştirilmiştir. Öte yandan “The American Voter, American National Election Study (ANES), World Values Survey ve European Values Study Surveys” çalışmaları da bu iddianın geçerliliğini somut olarak ortaya koymaktadır. Bu anketler aynı zamanda, “memnuniyetsiz demokratlar” olarak adlandırılan bu bireylerin demokrasiyle bir sıkıntılarının olmadığını, sadece temsili sistemden memnuniyetsiz olduklarını, karar alma süreçlerinde temsili araçlara ihtiyaç duymadan bizzat kendilerinin yer almak istediklerini de ortaya koymaktadır. Kısacası bu durum, demokrasinin ancak *daha fazla demokrasiyle* iyileştirilebileceğini ve güçlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, bu çalışmanın ikinci bölümündeki inceleme başlıklarını da oluşturan, karar alma sürecine artan doğrudan katılım talepleriyle birlikte katılımcı demokrasi anlayışının, temsili demokrasinin yaşadığı krizi çözebileceği veya en azından yaşanan sorunları hafifletebileceği ifade edilmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken husus; katılımcı demokrasinin veya en azından onun bütün formlarının, temsili demokrasiyi tüm ilke ve kurumlarıyla birlikte modern karar alma formu olarak ortadan kaldırıp yerine aracısız siyasal katılımı amaçlayan doğrudan demokrasiyi getirmeyi istemediğidir. Katılımcı demokrasi anlayışıyla birlikte post-materyalist değerlere ve politik yeteneğe sahip olan bireylerin; karar alma sürecinde temsilcilerle birlikte yer alabileceği, taleplerini daha kolay bir şekilde temsilcilere aktarabileceği; bunun yanı sıra sorunların daha etkili bir şekilde çözüme kavuşturulabileceği, temsilcilerin daha şeffaf bir şekilde ve halkın çıkarları doğrultusunda görevlerini yerine getireceği, demokratik meşruiyetin daha fazla güçleneceği ve her grubun daha iyi bir şekilde temsil edilebileceği ifade edilmektedir.

Başka bir deyişle katılımcı demokrasinin, temsili demokrasinin doğrudan katılım araçlarıyla desteklenmesini savunan bu şekli ve boyutu; temsili demokrasinin sahip olduğu tüm kurum ve değerleri dikkate alan ve bu değerleri kabul eden bir anlayış doğrultusunda doğrudan demokrasi talebini olanaklı kılmaya çalışan ve var olan demokratik pratikleri daha katılımcı ve

doğrudan bir anlayışla tamamlamaya çalışan, kökleri antik dönemdeki ve modern zamanlardaki pek çok teorisyenin yaklaşımına dayanan boyutudur. Özellikle, temsili demokrasilerde vatandaşların karar alma ve yönetim süreçlerine sadece seçim dönemlerinde dahil olmalarına bir tepki olarak, seçim dönemleri dışında da vatandaşların bu süreçlere aktif bir şekilde katılımını savunmaktadır. Katılımcı demokrasi; vatandaşların oy kullanma dışında kamusal irade oluşturmalarını, kamusal işlerde aktif olarak yer almalarını ve ifade ve müzakere yeteneklerinin gelişimini desteklemektedir. Bu açıdan, siyasal faaliyetlerin ve demokratik süreçlere katılımın sürekli bir etkinlik olması gerektiğini savunmaktadır (Pateman, 1976: 30; Schmidt, 2002: 165).

Katılımcı demokrasinin bu boyutuna göre temsili demokrasilerde sadece seçimlere katılmak, gerçek anlamda etkili bir siyasal katılım eylemi değildir ve seçimler de gerçek anlamda bir katılım olanağı sunmamaktadır. Gerçek anlamda etkili bir katılım, karar alma ve yönetim süreçlerine bireyler tarafından aktif bir şekilde bizzat gerçekleştirilen ve kararların alınmasından önce gerçekleştirilmesi gereken bir pratik olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2017: 297-298; Yayla, 2015: 168). Nitekim pratikte pek çok ulus-devlette, temsili demokrasinin krizini hafifletmek amacıyla katılımcı demokrasiye ve bu çalışmanın ikinci bölümünde de incelenen katılımcı demokrasi araçlarına başvurulmaktadır.

Ancak özellikle belirtmek gerekir ki çok boyutlu bir kuram olan katılımcı demokrasi anlayışı, bahsedilen bu, sadece temsili demokrasiyi muhafaza ederek onu destekleyici doğrudan demokrasi araçlarını kullanma şeklindeki, görece pragmatist ve kurumsalcı boyutundan ibaret değildir. Her biri birbirinden oldukça farklı teorik ve normatif varsayımlara sahip olsalar da özellikle müzakereci ve agonistik demokrasi anlayışları sadece temsili demokrasinin değil topyekûn liberalizm ve liberal demokrasinin eleştirisi üzerine inşa edilmişlerdir. Her iki model de liberal demokrasinin siyasal kararların meşruiyetinin temelleri ile kamusal politik tartışma ve seküler/kamusal neden formülasyonlarına, çatışmadan çok uzlaşya olan vurgusuna; farklılık ve çeşitlilik altında bir arada yaşamaya yönelik istikrar anlayışına yönelik eleştiriler sunmaktadır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde çok kısaca incelenen bu yaklaşımların temsili demokrasi krizinin çözümüne yönelik olarak temsili demokrasiyi doğrudan katılımcı araçlarla yeniden düzenlenmesinden/desteklenmesinden çok doğrudan katılım temelli pratik uygulamalar sunduğu açıktır. Bununla birlikte bu modellerin özellikle liberal demokrasiyi aşamadıkları, ona içeriden bir eleştiri getirerek onun sınırları içerisinde kaldıkları eleştirileri de yapılmaktadır.

Bu doğrultuda bu çalışmada, temsili demokrasi krizine yönelik bir çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi kuramı, modeli ve uygulamaları ile hem temsili demokrasinin ilke

ve kurumlarını muhafaza ederek onu doğrudan demokrasi araçlarıyla desteklemeye yönelik yaklaşım ve uygulamalar hem de müzakere ve farklılıklara saygı, çeşitlilik ve çatışmanın değerini önceleyen, salt doğrudan demokrasi temelli yaklaşım ve uygulamalar incelemeye tabi tutulmuştur. Bu noktada “katılımcı demokrasi araçları ve uygulamaları yoluyla temsili demokrasi krizi hafifletilebiliyor mu/çözülebiliyor mu?” sorusunun yanıtı aranırken, temsili demokrasi pratiğinin ve katılımcı demokrasi uygulamalarının ülkeden ülkeye veya temsili demokrasinin uygulandığı yönetimlere ve oluşumlara göre değişiklik gösterdiği kabul edilmiştir. Bazı örneklerde sadece temsili demokrasiyi tamamlayıcı doğrudan demokrasi araçları benimsenirken bazı örneklerde örneğin müzakereci demokrasi uygulamaları kullanılmakta, bazı örneklerde ise her iki araç ve uygulama da kullanılmaktadır. Bu saptama göz önünde tutularak bu tez çalışmasının odak noktasını ise; temsili demokrasinin modern zamanlarda sadece ulus-devletlerde değil, uluslarüstü yapılarda da uygulanabildiğinin bir örneğini teşkil eden ve bu noktada temsili demokrasi krizi tartışmalarından da muaf olmayan Avrupa Birliği oluşturmıştır.

AB, sahip olduğu uluslararası ve uluslarüstü özelliğiyle *sui generis* nitelikte bir oluşumdur. Bu yüzden sahip olduğu kurumlar, ulus-devletin kurumlarından nitelik ve işleyiş bakımından farklılık göstermektedir. AB’nin bu niteliği, AB düzeyinde demokratik değer ve ilkelerin de farklı şekillerde ve farklı yöntemlerle uygulanmasına ve benimsenmesine yol açmaktadır. AB ve demokrasi ilişkisi, iki boyutta ele alınması gereken bir konudur. Bunlardan ilki AB’nin kendi içinde kurumlar düzeyinde demokrasinin ve demokratik değerlerin benimsenmesiyle ilgili boyutken, ikincisi ise AB ve üçüncü ülkeler arasında ortaya çıkan demokrasi teşviki boyutudur. Nitekim AB hem iç hem de dış boyutta demokrasiyi uygulamaya ve güçlendirmeye çalışan bir oluşumdur.

Bu çalışmada, ilk boyut olan, AB’nin kendi kurumları düzeyindeki demokrasi boyutuna odaklanılmıştır. AB, liberal değerler çerçevesinde inşa edilmiş ve liberal demokrasi ve onun yaygın karar alma formu olan temsili demokrasi esasına göre işleyen demokratik karar alma mekanizmalarına sahip bir aktördür. Bu çerçevede çalışmanın üçüncü bölümünde önce AB’nin kurumsal yapısı kısaca sunulmuş, daha sonra da hem temsili demokrasi pratiği hem de temsili demokrasi krizi AB düzeyinde incelenmiştir.

Bu inceleme sonucunda şu varsayımlara ulaşılmıştır: AB düzeyindeki demokrasi ve demokratik meşruiyet tartışmalarının, AB düzeyinde demokrasinin yetersiz, eksik ve işlevsiz olduğu yönündeki eleştiriler etrafında odaklandığı söylenebilir. Nitekim AB’de demokratik meşruiyet eksikliği ve yetersizliği, “demokrasi açığı” olarak ifade edilmiştir. Demokrasi açığı tartışmaları ve analizleri, AB düzeyinde hem kurumsal hem de toplumsal boyutta

gerçekleştirilmektedir. Lizbon Antlaşması öncesinde bu tartışmalar ağırlıklı olarak kurumsal boyutta, AB'nin temel kurumlarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan AB, demokratik değerlerin kurumsal ve toplumsal düzeyde konsolidasyonunun sağlanabilmesi amacıyla sürekli olarak kendini ilerletmeye ve geliştirmeye çalışmıştır ve çalışmaya da devam etmektedir. Özellikle Lizbon Antlaşması ile birlikte “demokratik hükümlere” yer verilmesi ve bu değerlerin kurucu antlaşmaya kodifiye edilmesi, oldukça önemli bir adım olarak görülmektedir. Nitekim Lizbon Antlaşması ile beraber Birliğin temel kurumlarında ve ortak politika alanlarında önemli ölçüde demokratik düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve yenilikler yapılmıştır.

Bu sayede kurumsal boyuttaki demokrasi açığı tartışmaları bir ölçüde hafifletilmiş ve iyileştirilmiştir. Fakat toplumsal boyutta ele alınan demokrasi açığı tartışmalarının güncel olarak devam etmekte olduğu ve AB'nin demokrasi açığını kapatabilmesi için toplumsal boyuttaki sorunlara yönelik düzenlemelere ağırlık vermesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu sorunlardan en önemlileri; AB ve üye ülke vatandaşları arasındaki mesafe, uzaklık ve aidiyet sorunu ile AB'nin demokratik süreçlerine olan düşük katılım sorunudur. Bu iki sorun da birbirleriyle ilişkili sorunlar olarak görülmektedir. Bu açıdan AB ve vatandaşlar arasındaki mesafenin kapatılması ve vatandaşların aidiyet ve sorumluluk duygusuyla AB'nin demokratik süreçlerine dahil olması oldukça önemlidir. Nitekim bu sorunlar devam ettiği sürece AB düzeyinde demokrasi açığı tartışmalarının sona ermesi veya hafifletilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan, Lizbon Antlaşması ile birlikte kurumsal boyutta gerçekleştirilen düzenlemeler, demokrasi açığı tartışmalarını hafifletmişse de tam olarak ortadan kaldıramamıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde saptanan ve AB düzeyinde demokrasi açığının kurumsal boyutta da hala devam ettiğinin göstergeleri şunlardır: Avrupa Parlamentosu (AP)'nin hala kendi başına yasama yetkisini kullanamaması ve yasama sürecini başlatamayarak atanmış üyelerden oluşan AB Komisyonu'na bağımlı olması; AP'de bulunan siyasi partilerin seçimlerde etkin bir rol üstlenmemeleri, seçimlerde rekabet ortamının olmaması, seçim kampanyalarının AB düzeyinden ziyade ulusal düzeyde oluşu ve partilerin Avrupalı bir parti anlayışından oldukça uzak olmaları ve dolayısıyla AB siyasi partilerinin, Avrupa düzeyinde bir siyasi bilincin oluşmasına ve AB vatandaşlarının siyasi iradelerinin temsil edilmesine yönelik katkı sağlayamaması; AB'nin işleyişinin karmaşıklığı, yasaların anlaşılır düzeyde ve basit olmaması, kurumların görev ve yetkilerinin birbiri içine geçmiş olması; AB Konseyi'nin ve AB Komisyonu'nun şeffaflıktan ve açıklıktan hala uzak olması ve vatandaşların Birliğin işleyişi hakkında güncel olarak bilgilendirilmemesidir.

Bu durum AB'nin; şeffaf olmayan, etkin olmayan, katılım için kamusal alanın ve iletişim kanallarının yetersiz olduğu, demokratik meşruiyetin ise zayıf olduğu, merkezîyetçi bir yönetim ve işleyiş yapısının hâkim olduğu bir örgüt olarak tanımlanmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim toplumsal boyutta görülen sorunların da yine kurumsal boyutla ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan, vatandaşlarının demokratik süreçlere dahil olmalarını ve vatandaşların Birliğe karşı aidiyet hissetmelerini sağlamak amacıyla hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde daha etkili, yönetişim temelli ve katılımcı politikaların ve uygulamaların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle Birlik vatandaşlarının daha katılımcı ve müzakereci bir şekilde demokratik süreçlere dahil edilmelerinin sağlanması ve Birlik düzeyinde kamusal alanın ve rekabet ortamının yaratılması gerektiği ifade edilmektedir.

Bununla birlikte AP seçimlerine katılım oranları da AB vatandaşlarının ve Birlik arasındaki ilişkinin mesafeli olduğunu gösteren ampirik veriler olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda AP seçimlerine olan katılım düşüklüğü, Birliğin demokratik meşruiyetinin sıkıntı içinde olduğunu ifade etmektedir. Demokrasi açığına yönelik yapılan eleştiriler de bu ampirik veriler doğrultusunda haklılaştırılmaktadır. Nitekim AB vatandaşlarının AP seçimlerine katılım oranları, üçüncü bölümde yer verilen Tablo 3.2'de de gözlemlendiği gibi ilk doğrudan seçimlerin yapıldığı 1979 yılından 2014 yılına kadar sürekli olarak düşüş göstererek %42'lere kadar gerilemiştir. Nitekim yine üçüncü bölümde yer alan Tablo 3.3'te, AB üye ülkelerinde son iki ulusal seçimlerdeki katılım oranları ile son iki AP seçimlerindeki katılım oranları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda AB vatandaşlarının kendi ulusal seçimlerine katılım oranları, AP seçimlerine katılım oranlarından yüksek çıkmıştır. Bu durum, AB düzeyinde bir demokrasi, demokratik katılım ve meşruiyet krizinin varlığını da somut olarak kanıtlar niteliktedir. AB vatandaşlarının ise AB'ye ve özellikle doğrudan temsil edildikleri AP'ye karşı mesafeli olmalarının ve AP seçimlerine karşı ilgisiz olmalarının temel sebebi, vatandaşların AB'ye karşı aidiyet duygu hissetmemelerine, demokratik süreçlere güvenmemelerine ve AB düzeyinde bir kamusal alanın olmamasına dayandırılmaktadır.

Benzer şekilde üçüncü bölümde Tablo 3.1'de bahsedilen ve AB Komisyonu tarafından gerçekleştirilen 2020 yılı "AB Vatandaşlığı" araştırmalarında, AB nüfusunun sadece %65'inin AB vatandaşlığıyla ve sahip oldukları siyasal haklarla ilgili bilgi sahibi oldukları ortaya konulmuştur. Geriye kalanların ise AB vatandaşlığı kavramını duyduğu fakat bilgi sahibi olmadığı ya da hiç duymadığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra yine üçüncü bölümde bahsedilen "Global Citizenship Observatory"nin 2018 yılında yaptığı "Political Participation of Mobile EU Citizens" araştırmasında da pek çok AB vatandaşının sahip olduğu siyasal haklar hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadıkları ifade edilmiştir. Özellikle kendi ülkesi dışında

başka bir üye ülkede yaşayan AB vatandaşlarının, konakladıkları ülkede ne tür siyasal haklara sahip oldukları hakkında detaylı bilgiye sahip olmamaları da AB düzeyinde demokratik meşruiyetin eksikliğinin, demokrasi krizinin ve demokrasi açığının yaşandığını ampirik olarak ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra demokrasi açığının devam etme sebebinin sadece vatandaşların sürece katılım ilgisiyle ve vatandaşların AB vatandaşlığı bilinciyle alakalı olmadığı, bunun yanı sıra Birlik kurumları arasındaki siyasi rekabetin ve güç dengelerinin de demokratik meşruiyeti sağlama sürecini etkilediği “Önde Gelen Aday” uygulamasındaki aksaklıklar neticesinde açıkça gözlemlenmektedir.

Bu çerçevede AB, özellikle Lizbon Antlaşması’ndan itibaren, katılımcı demokrasi uygulamalarına ve katılımcı pratiklere daha fazla önem vererek, vatandaşların karar alma süreçlerine yönelik katılımlarını artırmaya, Birlik düzeyinde kamusal alanın oluşturulmasına, üye ülke vatandaşlarının AB vatandaşlığı ve sahip oldukları siyasal haklarla ilgili bilgilerinin artırılmasına ve AB ve üye ülke vatandaşları arasındaki mesafenin kapatılmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır.

Bu çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, bahsedilen bu katılımcı demokrasi uygulamaları incelenmiştir. Buna göre, AB’ye göre katılım veya katılımcılık ilkesi; gerçekleştirilecek olan uzun vadeli politikaların veya uygulamaların, gerçekleştirilmeden önce vatandaşlara sunulmasını, vatandaşların bilgilendirilmesini ve vatandaşların da ilgili karar alma sürecine katılmasını ifade etmektedir. Öte yandan vatandaşların karar alma süreçlerine dahil olabilmeleri için gerekli olan bilgiye ulaşabilmeleri amacıyla AB düzeyinde yine yönetim anlayışı kapsamında şeffaflık ve açıklık ilkeleriyle ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tüm bu düzenlemelerin ve gelişmelerin tamamlayıcısı olarak da katılımcı pratikler ve uygulamalar hayata geçirilmektedir. Bu doğrultuda AB hem Birlik düzeyinde hem üye ülkeler yani ulusal düzeyde hem de bölgesel ve yerel düzeyde çeşitli katılım platformları, uygulamaları ve araçları geliştirmektedir. Birlik; ulusal, uluslararası, bölgesel ve yerel düzeyde sivil toplum ve iş birliği ağlarının kurulmasını, güçlendirilmesini, kapasitelerinin geliştirilmesini ve katılımcı uygulamaların hayata geçirilmesini amaçlamaktadır.

İlgili katılımcı demokrasi uygulamalarından bazıları, bir yüksek lisans tezinin kapsamı ve niteliği de dikkate alınarak seçici bir yöntemle, dördüncü bölümde incelenmiştir. Bu uygulamalar arasında akademik literatürde en sık referans verilen, analizlere daha sık konu olan ve doğrudan demokrasi idealine en yakın olarak kabul edilen uygulama “Avrupa Vatandaş Girişimi” uygulamasıdır. AB vatandaşlarının gündem belirlemesine ve yasama sürecine doğrudan dahil olmalarına imkân tanıyan bu uygulama, Lizbon Antlaşması’ndan beri önemli girişimlere imkân tanımış ve aktif, katılımcı ve demokratik vatandaş gelişimine büyük katkı

sağlamıştır. Öte yandan yine bu çalışmanın dördüncü bölümünde bahsedilen demokrasi festivalleri ise katılımcı ve müzakereci demokrasinin somut örnekleri olarak oldukça önem taşımaktadır. Farklı üye ülkelerde gerçekleştirilen demokrasi festivalleri; vatandaşların birbirleriyle ve siyasi yöneticilerle etkileşime girmesine, birbirleriyle müzakere etmelerine ve birbirleriyle bilgi alışverişi yapabilmelerine olanak tanımaktadır. Bu anlamda demokrasi festivalleri hem aktif vatandaşlığın gelişimi hem de eksik olan kamusal ve iletişim alanının oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

AB’de demokrasi açığı tartışmalarının bir kısmı da AB vatandaşlarının sahip oldukları haklarla ilgili net bilgiye sahip olamamaları, Birliğin karmaşık işleyiş yapısı sebebiyle karar alma süreçlerinde AB vatandaşlarının aktif olarak yer alamamaları ve AB yasalarının sıradan vatandaşlar tarafından anlaşılır olmamasıyla ilgilidir. Bu sorunların çözülmesine yönelik olarak AB, özellikle Lizbon Antlaşması ve 2014 AP seçimlerinden sonra yönetim, şeffaflık, açıklık ve katılımcı demokrasi temelli uygulamaları hayata geçirmiştir. Nitekim dördüncü bölümde incelenen uygulamalardan SOLVIT, Your Europe, Your Say!, Have Your Say, Fit For Future Platform, Citizens’ Dialogues ve Avrupa’nın Geleceği Konferansı, bu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik geliştirilen ve hayata geçirilen katılımcı AB uygulamalarıdır.

Bununla birlikte AB tarafından fon sağlanarak çeşitli sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte iş birliği doğrultusunda gerçekleştirilen katılımcı demokrasi uygulamaları da AB vatandaşlarının karar alma süreçlerinde aktif olarak yer alabilmelerine, sahip oldukları siyasal haklarla ilgili bilgi sahibi olabilmelerine, farklı üye ülke vatandaşlarıyla etkileşim kurabilmelerine, sorunlarını ve taleplerini AB yöneticilerine kolaylıkla aktarabilmelerine imkân tanımaktadır. Bu anlamda AB, özellikle “Citizens, Equality, Rights and Values Programme (CERV)” ve “Europe For Citizens (EFC)” programlarıyla, Lizbon Antlaşması’ndan beri yüzlerce sivil toplum kuruluşuna; katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi, e-demokrasi ve yönetim temelli projeler için oldukça yüklü miktarda fon sağlamaktadır.

AB’nin demokrasi açığına yönelik olarak uygulamaya koyduğu katılımcı demokrasi uygulamalarının, demokrasi açığının azaltılmasına katkı sağladığı açıktır. Bu çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan Tablo 3.2’de de gözlemlendiği gibi 1979 yılı AP seçimlerinden 2014 yılına kadar sürekli olarak düşen katılım oranı, 2019 yılında bir ilk yaşayarak %8’lik bir artışla %42,61’den, %50,66’ya yükselmiştir. Ayrıca üye ülke vatandaşlarının, AB vatandaşlığıyla ve sahip oldukları siyasal haklarla ilgili bilgi oranlarının, üçüncü bölümde Tablo 3.1’de gözlemlendiği gibi 2012 yılından 2020 yılına kadar düzenli olarak arttığı gözlemlenmiştir. Bu durumda, 2012 yılında AB vatandaşlarının sadece %46’sı sahip oldukları siyasal haklar ve AB vatandaşlığı hakkında bilgiye sahipken, bu oran 2020 yılında %65’e

ulaşmıştır. Bu durum, Lizbon Antlaşması'ndan itibaren hayata geçirilen katılımcı demokrasi uygulamaları sayesinde, AB vatandaşlarında demokratik katılım bilincinin arttığı, vatandaşların karar alma süreçlerinde daha etkin bir şekilde rol almaya başladığı, vatandaşların siyasal haklarıyla ilgili daha fazla bilinçlendiği ve AB ile vatandaşlar arasındaki mesafenin biraz da olsa azaldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Nitekim daha kesin ve net çıkarımlar için bir sonraki AP seçimlerinde elde edilecek olan katılım oranları, bu uygulamaların demokrasi açığını hafifletip hafifletmediği konusunda daha belirleyici olacaktır.

Öte yandan, AB düzeyinde geliştirilen katılımcı demokrasi uygulamalarının, yukarıda bahsedilen tüm olumlu yönlerine rağmen, demokrasi açığı olarak ifade edilen temsili demokrasi krizine yönelik olarak kesin bir çözüm sunduğu söylenememektedir. Nitekim bu uygulamalar arasında en fazla öne çıkan ve akademik literatürde adı geçen AVG uygulamasının bile etkililik ve işleyiş noktasında çeşitli sıkıntılar yaşadığı ifade edilmektedir (Dehousse, 2013: 29; Kayacan, 2020: 66-67). AVG, uluslararası düzeydeki ilk katılımcı demokrasi aracı olarak uygulamaya geçirildiği tarihten itibaren demokrasi açığının kapatılması adına çok büyük beklentiler yaratmıştır. Fakat, vatandaşlara doğrudan katılımı yasama gündemi oluşturabilme imkânı tanıyan bu uygulama, demokrasi açığının giderilmesi konusunda beklenen etkiyi yaratamamıştır. AVG'ye yöneltilen eleştiriler, genellikle uygulama aşamalarının teknik karmaşıklığına ve AB Komisyonu'nun keyfiliğine ve yetersiz gerekçelendirmelerine yönelik olmuştur. Uygulama özellikle; AB Komisyonu'nun girişim aşamalarında sahip olduğu geniş kontrol yetkisi, süreçlerin uzaması ve aşırı teknikleşmesi bakımından eleştirilmektedir. Bununla birlikte eleştirilen konulardan biri de AB Komisyonu'nun ret kararlarını yeterince detaylı ve çözüm odaklı biçimde sunmamasıyla ilgilidir. Nitekim Komisyon'un ret kararlarında sürekli aynı formatı ve dili kullandığı ifade edilmektedir. Bu sebeple girişim organizatörleri, reddedilen girişimleri tekrar sunmak için yeterli düzenlemeleri ve değişiklikleri gerçekleştirememekte ve eksikliklerini giderememektedir.

Eleştirilerden bir diğeri de imzacılardan istenilen bilgilerin fazlalığıyla ilgilidir. Nitekim girişime destek olmak isteyen kişiler, talep edilen bilgilerin fazlalığı sebebiyle imzacı olmaktan vazgeçebilmektedirler. AVG uygulamasına yönelik gerçekleştirilen en önemli eleştiri ise başarıya ulaşan ve AB Komisyonu tarafından olumlu yanıtlanan girişimlerin Komisyon tarafından yasa teklifi olarak AP'ye ve AB Konseyi'ne sunulmamasıyla ilgilidir. Nitekim yoğun uğraşlara, çabalara, masrafa, zamana ve emeğe rağmen AB Komisyonu'nun geçiştirici, etkisiz yanıtları ve yasama organlarına teklif sunmaması, vatandaşların AVG'ye karşı olan umudunu ve inancını oldukça kırmakta ve vatandaşların ciddiye alınmadıklarını, oyalandıklarını düşünmelerine sebep olmaktadır. Bu sebeple, aslında AB vatandaşları

tarafından etkin bir şekilde kullanılan bu uygulama, sahip olduğu aşırı kurumsal ve prosedürel boyut sebebiyle tam olarak beklenen etkiyi yaratamamaktadır. Bu anlamda uygulamanın etkililiği ve etkinliği ile ilgili asıl sorunun, AB vatandaşlarının ilgisizliğinden ziyade; kurumsal prosedürler, kurumların eylemsizliği, bürokrasi yoğunluğu, yetersiz tanıtım ve bilgilendirme ve kurumların AB vatandaşlarına yönelik olan ilgisizliğinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Dehousse, 2013: 29; Greenwood, 2019: 17; Kayacan, 2020: 74-75; Ultan, 2017: 51). Bu bakımdan, AVG uygulamasının etkililiğinin ve işlevselliğinin artırılması açısından; girişim süreçlerinin kurumsal ve prosedürel boyutlarının hafifleştirilmesi ve basitleştirilmesi, teknik gerekliliklerin azaltılması, AB Komisyonu’nun başarılı olan girişimlere yönelik daha sık yasama girişiminde bulunması ve süreci başlatan girişimlerin sadece internet ortamında değil, aynı zamanda cadde ve çeşitli kurumlar gibi kamuya açık alanlarda, radyo ve televizyon gibi kamunun daha sık takip ettiği medya ortamlarında da tanıtılması, uygulamanın etkililiği açısından yarar sağlayabilecektir.

Demokrasi festivalleriyle ilgili eleştiri ise festival tartışmalarının ve müzakerelerinin AB düzeyindeki konulardan çok ulusal düzeydeki tartışmaları kapsaması ve festivallere yönelik katılımın sadece yerel halk ve yerel siyasetçilerden oluşmasıyla ilgilidir (Akdemir, 2019: 68-70). Bu bakımdan, demokrasi festivallerinin etkililiğinin artırılması açısından festival tartışma konularının ve etkinliklerinin ulusal düzeyden çok AB düzeyindeki konulardan oluşması ve sadece ulusal düzeyde temsilcilerin ve siyasetçilerin değil, aynı zamanda AP temsilcilerinin de söz konusu festivallerde yer alması ve festivallerin sadece ulusal düzeyde değil, aynı zamanda AB düzeyinde de internet ve medya ortamında tanıtılması, demokrasi festivallerinin etkililiğinin artmasına katkı sağlayabilecektir. Bu açıdan Belçika’da düzenlenmeye başlayan ve dördüncü bölümde de bahsedilen “Jubel Avrupa Demokrasi Festivali” bu anlamda AB düzeyindeki tartışma konularını gündeme almayı amaçlaması bakımından bu eleştirilere yönelik atılmış olan yeni adımlardan biridir.

AB’nin hayata geçirdiği diğer katılımcı demokrasi uygulamalarına yönelik olarak yapılabilecek eleştiri ise dijital dönüşüm süreci kapsamında, hayata geçirilen pek çok katılımcı demokrasi uygulamalarının genellikle dijital ve internet ortamında gerçekleştirilmesiyle ilgili olabilir. Bu uygulamalar, katılımcı demokrasinin bir formu olan e-demokrasiyi geliştirmesi ve teşvik etmesi bakımından önemli olsalar da tamamen e-demokrasiye ve e-katılıma odaklanılması, henüz dijital yeterliliğe ve bilince sahip olmayan bireylerin, bu uygulamalardan faydalanamamalarına sebebiyet verebilmektedir. Bu açıdan katılımcı uygulamaların, e-demokrasi ve e-katılım düzeyinde olduğu kadar müzakereci formda ve yüz yüze olması da daha fazla bireyin katılımcı demokratik süreçlerde yer alabilmesine katkı sağlayabilecektir. Öte

yandan AB, AB vatandaşlarına sunduğu siyasal haklar ve siyasal katılım haklarının tanıtımı ve vatandaşların bilgilendirilmesi konusunda önemli uygulamalar gerçekleştirmektedir. Yine bu tanıtıcı ve yönetim temelli uygulamaların ağırlıklı olarak dijital ortamda gerçekleştirilmesi, dijital ortama ve internet ortamına erişim imkânı olmayan veya bu ortamları kullanmayı tercih etmeyen bireylerin, sahip oldukları siyasal haklar konusunda bilgi sahibi olamamalarına sebebiyet verebilmektedir. Bu bakımdan tanıtım ve bilgilendirme uygulamalarına dijital ortam dışında da ağırlık verilmesi, daha fazla AB vatandaşının sahip olduğu haklar konusunda bilgilенmesine katkı sağlayabilecektir.

Sonuç olarak özetle bu tez çalışmasında, teorik ve analitik bir yöntemle; tarihsel analizin yanı sıra birincil ve ikincil kaynakların taranması ve irdelenmesi yoluyla demokrasinin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümden ve temsili demokrasinin modern dönemde nasıl ve neredeyse rakipsiz bir demokratik karar alma formu haline geldiği incelenmiştir. Aynı yöntemle önce temsili demokrasinin bir kriz içinde olup olmadığı, teorik ve ampirik çalışmalar çerçevesinde analiz edilerek saptanmaya çalışılmıştır. Daha sonra temsili demokrasi krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi modeli; temel nitelikleri, çeşitli formları ve sağladığı çözümlerle birlikte incelenmiştir. Temsili demokrasinin yaşadığı kriz ve bu krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi uygulamaları, uluslararası bir aktör olan AB düzeyinde incelenmiştir ve tartışılmıştır. Çalışma neticesinde ulaşılan sonuç, temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunun teorik ve pratik boyutta kabul edilmesi durumunda bu krize çözüm olarak sunulan katılımcı demokrasi modelinin ve uygulamalarının, AB düzeyinde demokrasi açığını gidermeye yönelik çok önemli çözümler üretmekle birlikte halen geliştirilmeye açık yönleri bulunduğudur.

Bu bakımdan çalışma, temsili demokrasi ve katılımcı demokrasi modellerinin, ulus-devletler dışında da uygulanma imkânı bulunduğunu ve özellikle uluslararası/uluslararası oluşumlarda da uygulanabileceğini ortaya koymuştur. Çalışma aynı zamanda, ulus-devlet düzeyinde görülen temsili demokrasi krizinin bir benzerinin uluslararası bir oluşumda da görülebileceğini ve katılımcı demokrasi araçlarının ve uygulamalarının uluslararası oluşumlarda da uygulanabileceğini göstermiştir. Ancak bu uygulamalar ve araçlar, etkililik noktasında eleştiriye açıktır ve daha kapsayıcı demokrasi teorileri ve formları doğrultusunda daha farklı teorik ve pratik temellerde değerlendirilme imkanına sahiptir. Bu açıdan bu tez çalışması; sadece AB değil, farklı uluslararası/uluslararası yapılar, bu yapılardaki demokrasi ve karar alma süreçleri, temsili demokrasi krizinin bu yapılardaki süreçlere ve demokrasiye etkileri ve krizi aşmaya yönelik katılımcı demokrasi formları üzerinden geliştirilebilecek teorik ve pratik yaklaşımlar noktasında ilerleyen süreçte başka çalışmalara temel sunabilir. Bu doğrultuda,

ikinci bölümde ele alınan farklı katılımcı demokrasi formları; ulus-devlet, yerel yönetim veya uluslararası/uluslarüstü düzeyde herhangi bir yönetim/oluşum özelinde ayrıca incelenebileceği gibi üçüncü bölümde ele alınan AB’de demokrasi, demokrasi açığı ve katılımcı demokrasi uygulamaları, herhangi bir uluslarüstü/uluslararası oluşumla karşılaştırılabilmesi açısından da başka çalışmalara kaynaklık edebilir. Yine bu çalışma; liberalizm ve liberal demokrasinin kaçınılmaz olarak temsili demokrasiyi benimsemek zorunda olup olmadığı; alternatif ve doğrudan/müzakereci/agonistik formların liberal demokrasiyle eklemlenip eklemlenemeyeceği; temsili demokrasi krizini kaçınılmaz olarak liberalizm/liberal demokrasi kriziyle eşdeğer olarak sunmanın sorunlu yönlerinin bulunup bulunmayacağı; temsili demokrasi krizi söylemini liberalizmin ve liberal demokrasinin krizi olarak sunmanın, liberalizmin birey özgürlüğünü azami ölçüde gerçekleştirmek ve çoğunluğun tiranlığını önleme adına sahip olduğu mekanizmalarından olan sınırlı devlet, özel/kamusal alan ayrımı, devlet tarafsızlığı gibi ideallerinin değerini göz ardı etmeyle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı; müzakereci ve agonistik demokrasi modellerinin liberal teoriyi ne denli aşip aşamadıkları veya eleştiriye açık taraflarının bulunup bulunmadığı yönündeki, yine bu çalışmanın da içinde yer aldığı, çok daha geniş teorik ve normatif sorular ve tartışmalar içerisinde yer almaktadır ve yine bu konuda yapılacak pek çok çalışma için farklı ve yeni araştırma sorularına kaynaklık edebilir.

KAYNAKÇA

- Afşar, Ö. A. (2019). “Nitelikli Demokrasi Bağlamında Demokrasi – E-demokrasi İlişkisi”. *International Journal of Management Economics and Business*, 15(4): 1101–1118.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). “17. Yüzyıl İngiliz Devrimleri: Modern Devletin Biçimlenişi”. M.A. Ağaoğulları (Ed.). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 128-155.
- Ak, G. (2015). “John Stuart Mill ve Bireyin Özgürlüğü”. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 37–61.
- Akçay, B. (2016). “Avrupa Merkez Bankası”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 290-318.
- Akdemir, E. (2016). “Avrupa Bütünleşmesi: 1957 Öncesi”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 43–58.
- Akdemir, E. (2019). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Siyasal Katılım Platformları: Roller ve Amaçları*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Akdoğan, M. (2013). “1961’den Günümüze Avrupa Konseyi’nin Gelişimi ve İşlevi”. E. Tezcan, (Ed.). *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (1.Baskı). Hayat Yayınları, İstanbul, 159-195.
- Akgül Açıkmeşe, S. (2003). “Avrupa Birliği’nde Demokratik Meşruiyet Sorunu”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2(4): 23-45.
- Akıncı, A. (2011). “Demokrasi ve Liberalizmin Zorunlu Birlikteliği”. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(1): 7–28.
- Aktan C. C. ve Yay, S. (2019). “Tesviyeciler Hareketi (1647-1649) Anayasal Demokrasi Yolunda Bir Mücadele”. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 11(1): 96–114.
- Alemanno, A. (2018). “Towards Transnational European Democracy? The New Battle Lines of the 2019 European Parliament Election”. *Carnegie Europe, Reshaping European Democracy Series*, 1-9.
- Alkan, Y. S. (2015). *Facilitative Secularism: The Place of Religious Arguments in Public Political Debate*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Leicester Law School, Leicester.
- Alkan, Y. S. (2018). “Gizli Demokrasi: Temsili Demokrasi Krizi ve Doğrudan Demokrasi Talebi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Görüş”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2018 Özel Sayısı): 23–43.

- Alkan, Y. S. (2020). “Demokrasi ve Siyasal Katılımın Değeri: Doğrudan ve Temsili Demokrasi Üzerine Güncel Tartışmalar”. T. Şener (Ed.). *Siyaset Medya ve Seçmen*. Nobel Bilimsel Eserler, Ankara, 31-44.
- Alujevic, L. V. ve Nacarino, R. (2012). “The EU and Its Democratic Deficit Problems and Possible Solutions”. *European View*, 11(1): 63-70.
- Aras, İ. (2013). “Yüksek Otorite’den Avrupa Birliği Komisyonu’na”. E. Tezcan (Ed.). *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (1.Baskı). Hayat Yayınları, İstanbul, 319-379.
- Aras, İ. ve Pallı, Ş. (2013). “Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Denetçisinden Avrupa Sayıştayı’na: Mali Denetim Çerçevesindeki Kurumsal Yapılanma”. E. Tezcan (Ed.). *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (1.Baskı). Hayat Yayınları, İstanbul, 461-524.
- Arat, T., Baykal, S. ve Göçmen, İ. (2016). “Avrupa Bütünleşmesi:1957-1993 Arası”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 59–82.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. (Çev. N. Yılmaz). Doruk Yayınları, Ankara.
- Arendt, H. (1998). *Human Condition*. (2.Baskı). The University of Chicago Press, Chicago.
- Aristoteles. (2020). *Atinalıların Devleti*. (Çev. A. Çokona). (8.Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Aslan, M. A. (2020). “Yerel Yönetimlerde Bir Doğrudan Demokrasi ve Denetim Aracı: Geri Çağırma Mekanizması”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2): 172-188.
- Ateşok, Z. Ö. ve Özer Yürür, Y. Y. (2020). “Avrupa Birliği Komisyonu: Lizbon Antlaşması Sonrası Değişiklikler”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 231-257.
- Atılğan, G. ve Özdemir, E. (2018). “Siyasi Partiler”. G. Atılğan ve E. A. Aytekin (Eds.). *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. (7. Baskı). Yordam Kitap, İstanbul, 239-251.
- Aydın A. (2019). “Siyasal Katılım Araçları Üzerinden Merkezi ve Yerel Düzeydeki Katılımın İncelenmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2): 395-403.
- Aydın, N. (2009). *Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?* (1.Baskı). Kum Saati Yayınları, İstanbul.

- Aydın, R. (2018). “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1): 229–256.
- Aydoğan, E. (2018). “Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill”. *Kaygı-Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (30): 83–91.
- Aydoğdu, H. (2019). “Antik Yunan’da Demokrasi: Yaklaşımlar, Deneyimler ve Darbeler”. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(43): 4737-4750.
- Ayhan Türkbay, R. ve Polat, F. (2011). “Neoliberalizmde Özgürlük Paradoksu ve Sosyal Haklar”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8): 81-97.
- Ayhan Türkbay, R. (2019). “Amerikan Siyaset Biliminin İdeolojik İşlevselliği: Siyasal Gelişme Kavrayışı”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 8-30.
- Bachrach, P. ve Botwinick, A. (1992). *Power and Empowerment A Radical Theory of Participatory Democracy*. Temple University Press, Philadelphia.
- Bağçeci, H. (2020). *Siyasal Katılım Aracı Olarak Referandum: Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulamaları*. On İki Levha, İstanbul.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*. (Çev. M. Beşikçi). Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- Bardakçı, S. (2013). “Tüneldeki Yılan’dan Avroya: Ekonomik ve Parasal Birlik Çerçevesindeki Kurumsal Yapılanma”. E. Tezcan (Ed.). *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (1.Baskı). Hayat Yayınları, İstanbul, 527-583.
- Bataklar, S. (2013). “Topluluklardan Günümüze Bakanlar Konseyi”. E. Tezcan (Ed.). *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (1.Baskı). Hayat Yayınları, İstanbul, 254-318.
- Baydar Akgün, S. ve Baydar Bilgihan, T. (2011). “Avrupa Birliği’nde STK’ların Rolü”. *Türk İdare Dergisi*, (470): 9-24.
- Baykal, S. (2004). “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1): 119-153.
- Baykal, S. ve Göçmen, İ. (2016). “Avrupa Bütünleşmesi: 1993 Sonrası”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 83–110.
- Bayram, A. K. (2011). “Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi”. *Liberal Düşünce Dergisi*, 16(61-62): 111-120.
- Beetham, D. (1992). “Liberal Democracy and The Limits of Democratisation”. *Political Studies*, (40): 40-53.

- Beetham, D. ve Boyle, K. (1998). *Demokrasinin Temelleri*. (Çev. V. Bıçak). Liberte Yayınları, Ankara.
- Beetham, D. (1999). *Democracy and Human Rights*. Polity Press, Cambridge.
- Benhabib, S. (1996). *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. S. Benhabib (Ed.). Princeton University Press.
- Benhabib, S. (1999a). “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”. S. Benhabib (Ed). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. (Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 101-139.
- Benhabib, S. (1999b). “Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”. S. Benhabib (Ed). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. (Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Bentzen, J. S., Hariri, J. G. ve Robinson, J. A. (2014). “The Indigenous Roots of Representative Democracy”. *SSRN Electronic Journal*: 1-48.
- Bilgin, A. A. (2016). “Avrupa Komisyonu”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 239-260.
- Birch, A. H. (1993). *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Routledge, London.
- Birler, Ö. (2018). “Liberalizm”. G. Atılğan ve E. A. Aytekin (Eds.). *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. (7. Baskı). Yordam Kitap, İstanbul, 299-313.
- Blair, A. (2005). *The European Union since 1945*. Pearson Education Limited, Harlow.
- Böttner, R. (2018). “The Size and Structure of the European Commission: Legal Issues Surrounding Project Teams and a (Future) Reduced College”. *European Constitutional Law Review*, 14(1): 37-61.
- Brugue Q. ve Gallego R. (2003). “A Democratic Public Administration”. *Public Management Review*, 5(3): 425-447.
- Butler, E. (2018). *Klasik Liberalim Bir El Kitabı*. (Çev. A. Akçiçek). Liberte Yayınları, Ankara.
- Can, A. (1998). “Ulus Devlet Felsefesi ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”. *Öneri Dergisi*, 2(10): 115–121.
- Can. H. (2009). *Avrupa Birliği'nin Kurucu Andlaşmaları* (1.Baskı). Adalet Yayınevi, Ankara.
- Candan, R. B. (2015). *Demokrasi Yolunda Bir Adım Olarak Radikal Demokrasi Kuramları*. On İki Levha. İstanbul.
- Candan, T. (2016). “Konsey/Bakanlar Konseyi”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 221-238.
- Canfora, L. (2010). *Avrupa'da Demokrasi Bir İdeolojinin Tarihi*. Literatür Yayınevi, İstanbul.
- Castells, M. (2019). *Rupture: The Crisis of Liberal Democracy*. Polity Press, Cambridge.

- Chambers, S. (2003). "Deliberative Democratic Theory", *Annual Review of Political Science*, (6): 307-326.
- Chivvis, C ve Fishman, B. (2017). "Regional Foreign Policy Dynamics and Their Implications for the Mediterranean Region". *Rand European Report*. RAND Publications.
- Cıngı, M. C. (2007). *Sosyo-Politik Bir Analizle Avrupa Birliği'nin Demokratik Eksiklikleri*. Alfa Aktüel, İstanbul.
- Cicioğlu, F. (2020). "Sivil Toplumun Avrupa Birliği'ndeki Serüveni". D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 277-295.
- Cini, M. (2002). "The European Commission". A. Warleigh (Ed.). *Understanding European Union Institutions* (1. Baskı). Routledge, London 41-60.
- Cohen, J. (1999). "Müzakereci Demokraside Usul ve Esaslar". S. Benhabib (Ed.). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. (Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 140-173.
- Coşkun, M. K. (2019). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Crick, B. (2012). *Demokrasi*. (Çev. Ü. H. Yolsal). Dost Kitabevi, Ankara.
- Crick, B. (2002). *Democracy: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, New York.
- Croizer, M. J. (1975). "Western Europe". M. J. Croizer, S. P. Huntington ve J. Watanuki (Eds.). *The Crisis of Democracy*. New York University Press, USA, 11-57.
- Çağ, B. (2013). "Katılımcı Anayasa Yapımı Bakımından Anayasa Yapımı Sürecinde E-Demokrasinin Uygulanabilirliği-İzlanda Örneği". *Yasama Dergisi*, (25): 71-91.
- Çağla, C. (2015). *Merak Edenler İçin Demokrasi*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Çelebi, A. (2002). *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Çelik, R. (2016). "Kapsamlı Liberalizmden Siyasal Liberalizme: Adaletin Siyasal Alan İçinde Gerekçelendirilmesi". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (22): 83-98.
- Çevikbaş, R. (2008). "Yerel Yönetimlerde Siyasal Katılım". *Türk İdare Dergisi*, (461): 71-95.
- Çitçi, O. (1996). "Temsil, Katılma ve Yerel Demokrasi". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*: 5-14.
- Coşkun, A. V. (1999). "Yerel Yönetimler ve Demokrasi". *Türk İdare Dergisi*, 71(422).
- Çukurçayır, M. A. (2000). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*. Yargı Yayınevi, Ankara.
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*. (Çev. L. Köker). Yetkin Basımevi, Ankara.
- Dahl, R. A. (2000). "A Democratic Paradox?". *Political Science Quarterly*, 115(1): 35-40.

- Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi Üzerine*. (Çev. B. Kadioğlu). (5.Baskı). Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Dalton, R. J. (1984). "Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment in Advanced Industrial Democracies". *The Journal of Politics*, 46(1): 264–284.
- Dalton, R. J. (2007). "Partisan Mobilization, Cognitive Mobilization and The Changing American Electorate". *Electoral Studies*, 26(2): 274–286.
- Dalton, R. J. (2017). *The Participation Gap Social Status and Political Inequality*. Oxford University Press, New York.
- Dalton, R. J. And Welzel, C. (2014). *The Civic Culture Transformed From Allegiant to Assertive Citizens*. New York: Cambridge University Press.
- Dalton, R. J. ve Shin D. C. (2006). "Citizens, Democracy and Markets". R. J. Dalton ve C. D. Shin (Eds.). *Citizens, Democracy and Markets Around the Pacific Rim Congruence Theory and Political Culture*. Oxford University Press, New York, 1–16.
- Dalton, R. J., Burklin, W. P. ve Drummond, A. (2001). "Public Opinion and Direct Democracy". *Journal of Democracy*, 12(4): 141–153.
- Dalton, R. J., Cain, B. E., Scarrow, S. E. (2003). "New Forms of Democracy? Reform and Transformation of Democratic Institutions". Dalton, R. J., Cain, B. E. ve Scarrow, S. E. (Eds.). *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, New York, 1-22.
- Dalton, R. J., Farrell D. M. ve Mcallister I. (2011). *Political Parties and Democratic Linkage How Parties Organize Democracy*. Oxford University Press, New York.
- Dalton. R. J. ve Wattenberg M. P. (2002). *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, New York.
- De Greiff, P. (2000). "Deliberative Democracy and Group Representation". *Social Theory and Practice*, 26(3): 397-415.
- De Wilde, P. (2012). "The Plural Representative Space: How Mass Media and National Parliaments Stimulate Pluralism Through Competition". S. Kröger ve D. Friedrich (Eds.). *The Challenge Of Democratic Representation In The European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 117-134.
- Decker, F. (2002). "Governance Beyond the Nation State: Reflections on the Democratic Deficit of the EU". *Journal of European Public Policy*, 9(2): 256-272.
- Dedeoğlu, B. (2003). "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler". B. Dedeoğlu (Ed.). *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. Boyut Kitapları, İstanbul.

- Dedman, M. (2010). *The Origins and Development of the European Union 1945–2008 A History of European Integration* (2. Baskı). Routledge, Oxon.
- Dehousse, F. (2013). “The European Citizens’ Initiative: Next Big Thing or New False Food Idea?”. *Egmont Paper*, 59: 1-31.
- Demir, N. (2007). *Avrupa Birliği’nde Demokrasi*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Demirhan, H. (2019). “Yeni Nesil Doğrudan Demokrasi Araçları: e-Demokrasi, e-Katılım ve e-Katılımcı Bütçeleme”. *Vergi Dünyası Dergisi*, 1(453): 52–67.
- Demirtepe, M.T. ve Samur, H. (2020). “Avrupa Birliği Vatandaşlığı ve Birlik Demokrasisine Etkisi”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Ed.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 21-57.
- Diamond, L. (1995). “Demokrasinin Üç Paradoksu”. L. Diamond ve M. F. Plattner (Eds.). *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. (çev. M. Turhan). Yetkin Yayınevi, Ankara, 127-141.
- Diamond, L. (2015). “Facing Up to the Democratic Recession”. L. Diamond ve M. F. Plattner (Eds.). *Democracy in Decline?* Johns Hopkins University Press, Baltimore, 98-118.
- Dinan, D. (2014). “Governance and Institutions: The Unrelenting Rise of the European Parliament”. *Journal of Common Market Studies*, 52: 109–124.
- Eminoğlu, N. (2020). “Avrupa Birliği’nin Azınlık Kavramına Bakışı”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 107-127.
- Erdoğan, M. (2012). “Müzakereci Demokrasi ve Sınırları”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22): 25–43.
- Erdoğan, M. (2017). *Anayasal Demokrasi*. (13. Baskı). Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erkiş, İ. U. (2013). “Ulus-devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26): 54–76.
- Erol, G. (2019). “Avrupa Ülkelerinde Geri Çağırma Hakkı”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (141): 43–102.
- Fotopoulos, S. (2019). “What Sort of Changes Did The Spitzenkandidat Process Bring to The Quality of the EU Democracy?”. *European View*, 18(2): 194-202.
- Friedrich-Ebert-Stiftung. (2018). *The Other Democratic Deficit: A Toolbox for EU to Safeguard Democracy in Member States*. Department for Central and Eastern Europe, Berlin.

- Fukuyama, F. (2015). "Why Is Democracy Performing So Poorly?". L. Diamond ve M. F. Plattner (Eds.). *Democracy in Decline.*? Johns Hopkins University Press, Baltimore, 11-24.
- Göçmen, İ. (2011). "Avrupa Birliğinde Vatandaş Girişimi". *Prof. Dr. Ahmet Gökdere'ye Armağan: Ekonomi ve Hukuk Üzerine Yazılar*: 478-520.
- Göçmen, İ. (2016a). "Avrupa Birliği Adalet Divanı". B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 261-288.
- Göçmen, İ. (2016b). "Sayıştay". B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 319-340.
- Gören, Z. (2016). "Aktif Statü Hakları". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan*, 1(3): 3303-3323.
- Greenwood, J. (2019). "The European Citizens' Initiative: Bringing the EU Closer to Its Citizens?". *Comparative European Politics*, 17(6): 940-956.
- Guild, E., Carrera, S., Lina, V. ve Petra, B. (2017). "Towards a Comprehensive EU Protection System For Minorities". *EU Parliament Policy Department For Citizens' Rights and Constitutional Affairs*.
- Güler, K. (2020). "Avrupa Birliği Konseyi ve Demokrasi". D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 209-230.
- Habermas, J. (1984). *Theory of Communicative Action*. Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli". S. Benhabib (Ed.). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. (Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 37-50.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı I-II*. (Çev. M. Tüzel). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Habermas, J. (2015). "Democracy in Europe: Why the Development of the EU into a Transnational Democracy is Necessary and How It is Possible". *European Law Journal*, 21(4): 546-557.
- Hague, R. ve Harrop, M. (2004). *Comparative Government and Politics: An Introduction*. (6. Baskı). Palgrave Macmillan, New York.
- Hansen, M. H. (1992). *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles and Ideology* (1. Baskı). Blackwell Publishers, Oxford.
- Held, D. (2008). *Models of Democracy* (3. Baskı). Polity Press, Cambridge.

- Héritier, A. (2003). "Composite Democracy in Europe: The Role of Transparency and Access to Information". *Journal of European Public Policy*, 10(5): 814-833.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. Adres Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset*. Adres Yayınları, Ankara.
- Hill, C. (2005). *1640 İngiliz Devrimi*. (Çev: N. Kalaycıoğlu). Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Hix, S. (2008). *What's Wrong with the European Union and How to Fix It*. Polity Press, Cambridge.
- Hix, S. ve Hoyland, B. (2013). "Empowerment of the European Parliament". *Annual Review of Political Science*, 16(1): 171-189.
- Hix, S. ve Tapio, R. (2000). "Backbenchers Learn to Fight Back: European Integration and Parliamentary Government". *West European Politics*, 23(4): 142-168.
- Hobolt, S. B. (2014). "A Vote for the President? The Role of Spitzenkandidaten in the 2014 European Parliament Elections". *Journal of European Public Policy*, 21(10).
- Hobolt, S. B., Hoyland, B. ve Hix, S. (2019). "Career Ambitions and Legislative Participation: The Moderating Effect of Electoral Institutions". *British Journal of Political Science*, 49(2): 491-512.
- Holden, B. (2007). *Liberal Demokrasiyi Anlamak*. (Çev. H. Bal). Liberte Yayınları, Ankara.
- Howarth, D. (2002). "The European Central Bank". A. Warleigh (Ed.). *Understanding European Union Institutions* (1. Baskı). Routledge, London, 81-100.
- Hunt, J. (2002). "The European Court of Justice and the Court of First Instance". A. Warleigh (Ed.). *Understanding European Union Institutions* (1. Baskı). Routledge, London, 104-122.
- Hürmi, B. (2008). "Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı Sorunu". R. Ö. Dönmez, G. Telatar (Eds.). *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*. Phoenix Yayınları, Ankara, 36-80.
- Hüner, M. F. (2013). "Antik Yunan Demokrasisi ve Modern Demokrasi Karşılaştırması". *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, 5(13), 183-203.
- Inglehart R. F. (1977). *The Silent Revolution Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton.
- Inglehart, R. F. (2018). *Cultural Evolution People's Motivations Are Changing and Reshaping the World*. Cambridge University Press, New York.
- Inglehart, R. F. ve Welzel C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, New York.
- İnaç, H. ve Güner, Ü. (2006a). "AB'nin Yapısal Kısıt Problemine Eleştirel Bir Bakış", *D. E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(4): 303-340.

- İnaç, H. ve Güner, Ü. (2006b). “Demokratik Yönetim Nosyonu Bağlamında AB’nin Kurumsal Kısıtlarının Sosyo-Politik Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16): 359-382.
- İspir, N. (2011). *C. B. Macpherson’un Liberal Demokrasi Eleştirisi*. Arı Sanat Yayınları. İstanbul.
- Kaiser, W. (2009). “Transnational Networks in European Governance: The Informal Politics of Integration”. W. Kaiser, M. Rasmussen ve B. Leucht (Eds.). *The History of the European Union Origins of a Trans- and Supranational Polity 1950–72*. Routledge, Oxon, 12-33.
- Kalfa, C. ve Ataay, F. (2012). “Küreselleşme, Neoliberalizm ve Demokrasi”. *Alternatif Politika*, 4(3): 304-317.
- Kalfa, C. ve Ataay, F. (2015). “Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı”. *Alternatif Politika*, 7(3): 457-489.
- Kanatlı, M. (2014). “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2): 115-135.
- Karkın, N. ve Sezer, Y. (2002). “Kamu Hizmetlerinin Modernleşmesinde Şeffaflaşma Sorunu”. *Türk İdare Dergisi*, (436): 209-225.
- Kaya Erdem, B. (2011). “Radikal Demokrasi Kuramı Bağlamında Yeni Medyanın Geleceği: Wikileaks Örneği”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (40): 5-24.
- Kayacan, D. N. (2020). “Avrupa Birliği’nin Demokratik Meşruiyetinde Vatandaşların Rolü”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 59-86.
- Kaypak, Ş. (2012). “Yerel Yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17): 171-195.
- Keskin, A. C. (2019). *Avrupa Birliği Temel Kurum ve Değerleri* (1.Baskı). On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Keyman, E. F. ve Üstüner, Y. (1995). “Globalleşme, Katılımcı Demokrasi ve Örgüt Sorunu”. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(18-19): 33-50.
- Knopff, R. (1998). “Populism and The Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy”. *Canadian Journal of Political Science*, (31): 683-705.
- Koç, A. K. (2018). *Paradigmatik Devrim: İngiliz Şanlı Devrimi*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Köker, L. (1992). *Demokrasi Üzerine Yazılar*. İmge Kitabevi, Ankara.

- Laffan, B. (2002). "The Court of Auditors". A. Warleigh (Ed.). *Understanding European Union Institutions* (1.Baskı). Routledge, London, 123–137.
- Landemore, H. (2015). "Temsili Demokrasi Gerçekten Demokratik Mi? Bernard Manin ve Nadia Urbinati ile Söyleşi". (Çev. M. Demirtaş ve Z. Dişçi). *Ayrıntı Dergi* (9): 36-49.
- Lewis, R. S. (1994). "Citizen Leagues: Free Spaces of Deliberative Democracy". *National Civic Review*, 83(4): 469-478.
- Lipson, L. (1984). *Demokratik Uygarlık*. (Çev. H. Gülalp ve T. Alkan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Locke, J. (2019). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (Çev. F. Bakırcı). (5. Baskı). Serbest Kitaplar, Ankara.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*. (Çev. D. Hattatoğlu). Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Macedo, S. (1999). *Deliberative Politics Essays on Democracy and Disagreement*. Oxford University Press.
- Macpherson, C. B. (1984). *Demokrasinin Gerçek Dünyası*. (Çev. L. Köker). Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Majone, G. (2014). "From the Democratic Deficit to a Democratic Default? The Normative Dimension of the Euro Crisis", G. Majone (Ed.). *Rethinking The Union Of Europe Post-Crisis: Has Integration Gone Too Far?*. Cambridge University Press: 179-207.
- Manin, B. (1997). *The Principles Of Representative Government*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Maraş, G. (2011). "Kamu Yönetimlerinde E-devlet ve E-demokrasi İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37): 121-144.
- Martens, W. (2008). "European Democracy and The World". *European View*, 7: 1-6.
- McCormick, J. (2002). *Understanding the European Union A Concise Introduction* (2.Baskı). Palgrave, New York.
- McNeill, W. H. (2002). *Dünya Tarihi*. (Çev. A. Şenel). (6. Baskı). İmge Kitabevi, Ankara.
- Menendez, A.J. (2013). "The Existential Crisis of the European Union" *German Law Journal*, 14(5): 453-526.
- Meyer, C. (1999). "Political Legitimacy and the Invisibility of Politics: Exploring the European Union's Communication Deficit". *Journal of Common Market Studies*, 37(4): 617-639.

- Meyer, M. F. (2011). "Public Visibility and Citizen Participation", S. Lucarelli, F. Cerutti ve V. Schmidt (Eds.). *Debating Political Identity and Legitimacy In The European Union*. Routledge, New York: 168-192.
- Milakovich, M. E. (2010). "The Internet and Increased Citizen Participation in Government". *Journal of eDemocracy&Open Government*, 2(1): 1-9.
- Mill, J. S. (2017). *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*. (Çev. Ö. Orhan). Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Miller, D. (1992). "Deliberative Democracy and Social Choice". *Political Studies*, (40): 54-67.
- Moravcsik, A. (2002). "In Defence of the Democratic Deficit: Reassessing Legitimacy in the European Union". *JCMS*, 40(4): 603-624.
- Moravcsik, A. (2004). "Is There a Democratic Deficit in World Politics? A Framework for Analysis". *Government and Opposition*, 39(2): 336-363.
- Moreira, A. M., Möller, M., Gerhardt G. ve Ladner, A. (2019). "E-Society and E-Democracy", *E-Government Symposium*, 18–20 Kasım, Malmö: The Swedish EU Presidency, 1–50.
- Mouffe, C. (1995). "Politics, Democratic Action, and Solidarity". *Inquiry*. 38(1): 99-108.
- Mouffe, C. (1999). "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?". *Social Research*, 66(3): 745-758.
- Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. Verso, London.
- Mouffe, C. (2005). *On the Political*. London. Routledge Press, New York.
- Nacak, O. (2014). "Temsili Demokrasinin Sorun Alanları ve Çözüm Noktasında Yeni Bir Model: Katılımcı Demokrasi". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32): 194–214.
- Nair, P. (2007). "E-governance: A Step Towards Digital Democracy". *5th International Conference on E-Governance: Foundations of E-Government*, Hydebarad: ICEG, 147–154.
- Norris, P. (1997). "Representation and the Democratic Deficit". *European Journal of Political Research*, (32): 273–282.
- Ökmen, M. (2005). "Küresel Sistem, Demokratikleşme-Yerelleşme Dinamikleri ve Yerel Demokrasi". K. Görmez (Ed.). *Küreselleşme ve Yerelleşme*. Odak Yayınları, Ankara, 21-66.
- Önal, M. ve Çapkın, S. (2019). "John Locke'da Özgürlük -Doğa Durumu ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında-". *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)*, 8(1): 203–216.

- Öner, Ş. (2001). “Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları”. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 10(2): 51-67.
- Öniş, Z. (2017). “The Age of Anxiety: The Crisis of Liberal Democracy in a Post-Hegemonic Global Order”. *International Spectator*. 52(3): 18-35.
- Örs, B. (2006). “Siyasal Temsil”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (35): 1-22.
- Özbudun, E. (2016). *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*. (2. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, E. (2017). *Anayasacılık ve Demokrasi* (2.Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özdeşim Subay, Ö. (2019). “Katılımcı Demokrasinin Gelişiminde E-Demokrasi Uygulamaları”. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (34): 219-241.
- Özekmekçi, M. İ. (2020). “Bir Siyasal Sistem Olarak Avrupa Birliği’nde Demokratik Meşruiyet Sorunu ve Avrupa Parlamentosu”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 169-207.
- Özkan, M. (2020). “Temsili Demokrasiden Demokratik Temsile: Pitkin’i Yeniden Düşünmek”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(58): 55-83.
- Öztoprak Sağır, M. ve Karkın, N. (2005). “Demokrasinin Güncel Sorunları ve Demokratik Paradokslar”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (10): 1-25.
- Päivärinta T. ve Sæbø, O. (2006). “Models of E-democracy”. *Communications of The Association for Information Systems*, 17(1): 818-840.
- Pateman, C. (1976). *Participation and Democratic Theory*. (5. Baskı). Cambridge University Press. London.
- Pennington, M. (2003). “Hayekian Political Economy and the Limits of Deliberative Democracy”. *Political Studies*, 51(4): 722-739.
- Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. University of California Press, Berkeley.
- Pitkin, H. F. (2004) “Representation and Democracy: Uneasy Alliance”. *Scandinavian Political Studies*, 27(3): 335-342.
- Pitkin, H. F. (2014). *Temsil Kavramı*. (Çev. S. Erkoç). Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, İstanbul.

- Pollak, J. ve Sigalas, E. (2012). "Political Parties at the European Level: Do They Satisfy The Condition Of Programmatic Convergence?". S. Kröger ve D. Friedrich (Eds.). *The Challenge Of Democratic Representation In The European Union*. Palgrave Macmillan, New York, 23-40.
- Rasmussen, M. (2009). "Supranational Governance in the Making: Towards a European Political System". W. Kaiser, M. Rasmussen ve B. Leucht (Eds.). *The History of the European Union Origins of a Trans- and Supranational Polity 1950–72*. Routledge, Oxon, 34-55.
- Rawls, J. (2019). *Siyasal Liberalizm*. (2.Baskı). (Çev. M. F. Bilgin.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Reiter, B. (2017). *The Crisis of Liberal Democracy and the Path Ahead*. Rowman and Littlefield International, London.
- Rhinard, M. ve Nugent, N. (2019). "The Political Roles of the European Commission". *Journal of European Integration*, 41(2): 203-220.
- Rousseau, J. J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. I. Ergüden). Koridor Yayıncılık, İstanbul.
- Runciman, D. (2007). "The Paradox of Political Representation". *The Journal of Political Philosophy*, 1(15): 93–114.
- Russack, S. (2019). "EU Parliamentary Democracy: How Representative". *Policy Insights*, (7): 1-15.
- Saatçioğlu, B. (2016). "Avrupa Birliği ve Demokratikleşme". B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 769-788.
- Sabancılar Eren, S. (2019). "Demokrasinin İki Farklı Yorumu: Liberal ve Sosyal Demokrasinin Kuramsal Temelleri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1): 396–406.
- Safı, İ. (2018). "John Stuart Mill'in Siyaset Felsefesinde Demokrasi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4): 655-664.
- Sander, O. (2020). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e* (33.baskı). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sanders, L. M. (1997). "Against Deliberation". *Political Theory*, 25(3): 347-375.
- Sanlı, L. (2005). *Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı*. Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Sartori, G. (2017). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan). Sentez Yayıncılık, İstanbul.

- Saward, M. (2008). "Representation and Democracy: Revisions and Possibilities". *Sociology Compass*, (2): 1000-1013.
- Saygın, D. (2020). "Avrupa Birliği Adalet Divanı'nda İnsan Hakları ve Demokrasi". D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 259-274.
- Saygın, D. ve Ultan, M. Ö. (2016). "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Yolunda Bir Adım: Komisyon Başkanlığı Seçimi Üzerine Bir Sınav". *Journal of Awareness* 1(2): 31-44.
- Scarrow, S. E. (2003). "Making Elections More Direct? Reducing the Role of Parties in Elections". Dalton, R. J., Cain, B. E. ve Scarrow, S. E. (Eds.). *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, New York, 44-58.
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (Çev. M. E. Göktaş). Vadi Yayınları, Ankara.
- Schmitt, C. (2014). *Parlamentar Demokrasinin Krizi*. (Çev. A. E. Zeybekoğlu). (3. Baskı). Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Shackleton, M. (1998). "Democratic Deficit". D. Dinan (Ed.). *Encyclopedia of the European Union*. Macmillan, London, 130-134.
- Sherrington, P. (2002). "The Council of Ministers and the European Council". A. Warleigh (Ed.). *Understanding European Union Institutions* (1. Baskı). Routledge, London, 25–39.
- Sieyès, E. J. (2005). *Üçüncü Sınıf Nedir?*. (Çev. İ. Birkan). İmge Kitabevi, Ankara.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (10): 139–162.
- Smismans, S. (2012). "Interest Representation in the EU – Is There Any? A TopDown Perspective". S. Kröger ve D. Friedrich (Eds.). *The Challenge Of Democratic Representation In The European Union*. Palgrave Macmillan, New York, 209-225.
- Smith, G. ve Wales, C. (2000). "Citizens's Juries and Deliberative Democracy". *Political Studies*, 48(1): 51-65.
- Stokes, S. C., Przeworski, A. ve Manin, B. (1999). "Elections and Representation". A. Przeworski, S. C. Stokes ve B. Manin (Eds.). *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge University Press, Cambridge, 29-54.
- Sunay, R. (2002). "Cumhuriyetçi-Liberal-Müzakereci Kamusal Alan Modelleri ve Türkiye'de Kamusal Alanın Gelişimi". *SUHF Dergisi*, 10(3-4): 51-78.

- Şahin, B. (2008). “Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları”. B. Şahin (Ed.). *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*. Orion Yayınevi, Ankara.
- Şaylan, G. (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şenel, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (7. Baskı). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Şirin, T. (2011). “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne Göre Serbest Seçim Hakkı”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 17(1-2): 283-348.
- Tekeli, İ. (2017). *Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları*. Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, Ankara.
- Tezcan, E. (2016a). “Avrupa Parlamentosu”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 163–192.
- Tezcan, E. (2016b). “Avrupa Konseyi/Avrupa Birliği Zirvesi”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 193-219.
- Tezcan, E. (2016c). “Avrupa Birliği’nde Politika Yapımı / Karar Alma”. B. Akçay ve İ. Göçmen (Eds.). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 343-381.
- Timney, M. M. (1998). “Overcoming Administrative Barriers to Citizen Participation: Citizens As Partners Not Adversaries”. C. S. King ve C. Stivers (Eds.). *Government is Us: Public Administration in an Anti-Government Era*. Sage Publications, Thousands Oaks, 80-100.
- Tocqueville, A. (1995). *Eski Rejim ve Devrim*. (Çev. T. Ilgaz). Kesit Yayıncılık, Ankara.
- Tok, N. (2008). “Çokkültürcülüğün Meydan Okuduğu Milliyetçilik Kimlik Siyaseti: Ulus, Ulus-Devlet ve Liberal Demokrasi”. B. Şahin (Ed.). *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*. Orion Yayınevi, Ankara, 65-84.
- Tunç, H. (2008). “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1–2): 1113–1132.
- Ultan, M. Ö. (2013). “Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Divanı’ndan Avrupa Birliği Adalet Divanı’na: Yargısal Denetim Çerçevesindeki Kurumsal Yapılanma”. E. Tezcan (Ed.). *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (1.Baskı). Hayat Yayınları, İstanbul, 383-459.
- Ultan, M. Ö. (2017). “Avrupa Vatandaşları Girişiminin Demokrasi Sınavı ve Uygulama İncelemeleri”. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4): 25-54.

- Ultan, M. Ö. (2018). “Avrupa Birliği Hukuku Bağlamında Yetki Sorununa Siyasal Bir Bakış”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1): 1–17.
- Urbinati, N. (2006). *Representative Democracy Principles & Genealogy*. The University of Chicago Press, London.
- Uslu, C. (2017). *Liberalizmin El Kitabı*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Uslubaş T. ve Dağ S. (2007). *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi*. Karma Kitaplar, İstanbul.
- Uygun, A. G. (2020). “Avrupa Birliği’nin Komşularıyla İlişkilerinde Demokrasi Faktörü: Avrupa Komşuluk Politikası ve Demokrasi Teşviki”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 355-372.
- Uygun, O. (2017). *Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. (3. Baskı). On İki Levha, İstanbul.
- Ülger, İ. K. (2020). “AB Dış Politikasının Demokrasi Açısından Analizi”. D. Saygın ve S. Bardakçı Tosun (Eds.). *Güncel Gelişmeler Kapsamında Avrupa Birliği ve Demokrasi Demokratik Meşruiyet Tartışmaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 297-324.
- Ünalp Çepel, Z. (2017). “Demokrasinin Güçlenmesi – Sivil Toplum Tartışmalarında Bir Dış Aktör Olarak Avrupa Birliği”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 16(1): 33-60.
- Üskül, Z. (1993). “Yeni Bir Demokrasi Arayışı: Yerel Demokrasi”. *Anayasa Yargısı Dergisi*, (10): 333-344.
- Üstüner, F. (2007). “Radikal Demokrasi: Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, Lütfen!”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (34): 313-336.
- Vangerven, P., Crombez, C. ve Gruisen, V. (2017). “Voting Behavior in the Council of the EU: The Effect of the Trio Presidency”. *Political Science Research and Methods*, 7(3): 489-504.
- Vural Dinçkol, B. ve Işık, A. (2019). “Katılımcı Demokrasi ve Online Karar Alma Bağlamında E-Oy ve Estonya Örneği”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 716–726.
- Ward, T. (2010). “The European Union: A Crisis of Legitimacy”. *European View*, 9(1): 115-127.
- Warleigh-Lack, A. (2009). *European Union The Basics* (2. Baskı). Routledge, Oxon.
- Weale, A. (2007). *Democracy* (2. Baskı). Palgrave Macmillan.
- Weiler, J. H. H. (1995). “Does Europe Need a Constitution? Demos, Telos and the German Maastricht Decision”, *European Law Journal*, 1(3): 219-258.

- Weiler, J. H. H., Haltern, U. R. ve Mayer, F. C. (1995). "European Democracy and Its Critique". *West European Politics*, 18(3): 4-39.
- Wessels, W. ve Diedrichs, U. (1997). "A New Kind of Legitimacy for a New Kind of Parliament: The Evolution of the European Parliament". *European Integration Online Papers*, 1(6): 1-20.
- Yaldız, F. (2012). "AB'de Bireysel Haklar ve Lizbon Antlaşması". *Bilge Strateji*, 4(7): 107-129.
- Yaman, F. T. (2018). "Katılımcı Demokrasi: Kapsam ve Unsurlar". *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 134-158.
- Yayla, A. (2015). *Siyaset Bilimi*. (2. Baskı). Adres Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, A. (2000.). *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Yiğit, D. (2009). "The Democratic Deficit and the European Transparency Initiative". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(2): 109-143.
- Yiğit, D. (2011). "Avrupa Birliği'nde Karar Alma Sürecine Katılım ve Avrupa Vatandaşları Girişimi". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7: 29-53.
- Young, I. M. (1999). "İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde". S. Benhabib (Ed.). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 174-196.
- Yüksek, M. (2016). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde İfade Özgürlüğünün Sınırları". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (5): 115-163.
- Yükselbaba, Ü. (2012). *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden İletişimsel Kamusal Geçiş*. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Zabunoğlu, G. (2017). "Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(4): 795-817.
- Zavala, A. V. (2006). *Katılımcı Demokrasi: Dünyadaki Katılımcı Demokrasi Deneyimleri*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Zengin, M. A. (2019). "Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalarından Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2): 23-54.
- Zihnioğlu, Ö. (2015). "Neo-Korporatizmden Birleştirici Demokrasiye: Sivil Toplumun Avrupa Birliği'ndeki Uzun İnce Yolu". *Uluslararası İlişkiler*, 12(45): 5-21.

İNTERNET KAYNAKLARI

- 2012 İnsan Hakları ve Demokrasi Stratejik Eylem Planı için bkz. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf (erişim tarihi: 03.03.2021).
- 2018 tarihli, 477 Referans Kodlu Eurobarometre Demokrasi ve Seçimler Araştırması için bkz. <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2198> (erişim tarihi: 15.03.2021).
- 2019 Parlamento Seçimleri sonrası güncel temsilci listesi, komiteler, delegasyon ve siyasi gruplar hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/portal/en> (erişim tarihi: 14.02.2021).
- 2019 Parlamento seçimleri sonrası mevcut Parlamento Komisyonlarının listesi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/about/list-of-committees> (erişim tarihi: 15.02.2021).
- 2019 Parlamento seçimleri sonrası mevcut Parlamento siyasi gruplarının listesi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20190612STO54311/parliament-s-seven-political-groups> (erişim tarihi: 15.02.2021).
- 2020-2024 İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020JC0005&from=EN> (erişim tarihi: 05.03.2021).
- AAET Kurucu Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957A/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 11.02.2021).
- AB antlaşmalarının kronolojisi için bkz: <https://www.ab.gov.tr/105.html> (erişim tarihi: 11.02.2021).
- AB Temel Haklar Bildirgesi için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 12.03.2021).
- ABAD resmî web sitesi için bkz. https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo1_6308/fr/ (erişim tarihi: 22.02.2021).
- Adım adım AVG süreci için bkz. https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works_en (erişim tarihi: 12.04.2021).

AET Kurucu Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 11.02.2021).

AKÇT Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:11951K:EN:PDF> (erişim tarihi: 14.02.2021).

Almedalen Haftası resmi katılım istatistik raporları için bkz. <https://almedalsveckan.info/statistik> (erişim tarihi: 16.04.2021).

Almedalen Haftası resmî web sitesi için bkz. <https://almedalsveckan.info/om-almedalsveckan>; Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://democracyfestivals.org/almedalsveckan> (erişim tarihi: 16.04.2021).

Amerika Bağımsızlık Bildirgesi: <https://www.uscis.gov/sites/default/files/document/guides/M-654.pdf> (erişim tarihi: 06.11.2020).

AP Seçim Sonuçları 2007-2019: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/previous-elections> (erişim tarihi: 16.03.2021).

Arvamusfestival resmî web sitesi için bkz. <https://arvamusfestival.ee/mis-on-arvamusfestival/> (erişim tarihi: 17.04.2021).

AVG Rehberi 2019: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8abe3729-640f-11ea-b735-01aa75ed71a1> (erişim tarihi: 12.04.2021).

Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:C2010/083/01&from=EN> (erişim tarihi: 13.02.2021).

Avrupa Birliği genişleme kronolojisi için bkz. <https://www.ab.gov.tr/109.html> (erişim tarihi: 11.02.2021).

Avrupa Birliği Komisyonu İletişim Genel Müdürlüğü, Eurobarometre 485 AB Vatandaşlığı ve Demokrasi 2020 Raporu için bkz. <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/surveyky/2260> (erişim tarihi: 14.03.2021).

Avrupa Birliği Zirvesi resmî web sitesi için bkz. <https://www.consilium.europa.eu/en/> (erişim tarihi: 17.02.2021).

Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (erişim tarihi: 16.02.2021).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi için bkz. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (erişim tarihi: 12.03.2021).

Avrupa Komisyonu'nun 2019-2024 yılları arası Komiser listesi için bkz. https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024_en#bootstrap-fieldgroup-nav-item--role--2 (erişim tarihi: 21.02.2021).

Avrupa Komisyonu'nun güncel Genel Müdürlükleri, Servisleri ve Yürütme Ajansları'nın listesi için bkz. <https://ec.europa.eu/info/departments> (erişim tarihi: 21.02.2021).

Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı / Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to Member States on Electronic Democracy (e-democracy), 18 February 2009, 1049th Meeting of the Ministers' Deputies: 11-15. https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf (erişim tarihi: 10.04.2021).

Avrupa Merkez Bankası resmî web sitesi için bkz. <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> (erişim tarihi: 23.02.2021).

Avrupa Vatandaş Girişimi Hakkında 17 Nisan 2019 tarihli ve 2019/788 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R0788&from=EN#d1e465-55-1> (erişim tarihi: 12.04.2021).

Avrupa Vatandaş Girişimi Hakkında 17 Nisan 2019 tarihli ve 2019/788 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü'nde yer alan EK 1 (ANNEX I) için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R0788&from=EN#d1e32-72-1> (erişim tarihi: 12.04.2021).

Avrupa'nın Geleceği Konferansı resmî web sitesi ve ayrıntılı bilgiler için bkz.

<https://futureu.europa.eu/pages/about>; ayrıca bkz.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_88 (erişim tarihi: 17.04.2021).

Ban Glyphosate! Girişimi için AB Komisyonu'nun resmi yanıtı için bkz.

<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/EN/C-2017-8414-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (erişim tarihi: 15.04.2021).

Ban Glyphosate! Girişimi resmî web sitesi ve kapsamı için bkz. <https://stopglyphosate.org/> (erişim tarihi: 15.04.2021).

Bütent! Diskusiju Festivalis resmî web sitesi için bkz. <https://diskusijufestivalis.lt/#page-top>; ayrıca bkz. <https://democracyfestivals.org/btent> (erişim tarihi: 17.04.2021).

Cambridge Uzlaşısı Formülü detaylı bilgi için bkz. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/432760/IPOL-AFCO_NT\(2011\)432760_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/432760/IPOL-AFCO_NT(2011)432760_EN.pdf) (erişim tarihi: 14.02.2021).

CERV 2021-2027 kapsamı için bkz. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/cerv> (erişim tarihi: 17.04.2021).

Citizens' App uygulamasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/stay-informed/citizens-app>; ayrıca bkz. <https://youthforeurope.eu/citizens-app-europe-in-your-hands/> (erişim tarihi: 19.04.2021).

Civicitî projesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://cordis.europa.eu/project/id/828439> (erişim tarihi: 19.04.2021).

Civil Society Prize detaylı bilgi için bkz. <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/civil-society-prize> (17.04.2021).

Covid-19 pandemisi sebebiyle 11 Mart 2020 tarihinde imza toplama aşamasında olan ve bu tarihten sonra başlatılan girişimlerin imza toplama süreleri uzatılmıştır. İlgili karar için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020R1042&from=EN> (erişim tarihi: 13.04.2021).

Deep-Linking Youth projesi resmî web sitesi için bkz. <http://deeplinkingyouth.eu/> (18.04.2021).

Demokrasi ve İnsan Hakları Haberi <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/19/council-approves-conclusions-on-the-eu-action-plan-on-human-rights-and-democracy-2020-2024/> (erişim tarihi 03.03.2021).

Devam eden, sonlanan, başarılı olan, geri çekilen ve başarısız olan girişimlerin güncel listesi için bkz. https://europa.eu/citizens-initiative/home_en (erişim tarihi: 13.04.2021).

Dipnot 71: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000005_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

Dipnot 73: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000003_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

Dipnot 75: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000007_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

Dipnot 79: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2017/000004_en (erişim tarihi: 15.04.2021).

Dipnot 81: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2013/000003_en (erişim tarihi: 15.04.2021).

Dipnot 82: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000014_en (erişim tarihi: 15.04.2021).

Dipnot 83: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_649 (erişim tarihi: 15.04.2021).

Dipnot 84: <https://friendsoftheearth.eu/news/anti-nuclear-european-citizens-initiative-rejected/> (15.04.2021).

ECI Forum için bkz. <https://europa.eu/citizens-initiative-forum/> (18.04.2021).

EFC 2007-2013 kapsamı ve fon projeleri için bkz. https://wayback.archive-it.org/12090/20210122032915/https://eacea.ec.europa.eu/sites/2007-2013/europe-for-citizens_en (erişim tarihi: 17.04.2021).

EFC 2014-2020 kapsamı ve fon sağlanan projeleri için bkz.

https://ec.europa.eu/info/departments/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/previous-programmes-2014-2020/europe-citizens-efc_en (erişim tarihi: 17.04.2021).

EPIC projesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ecas.org/projects/epic/> (18.04.2021).

Eucrowd projesi resmî web sitesi için bkz. <http://www.inepa.si/eucrowd/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

Fit for Future ve Have Your Say: Simplify platformu için bkz.

<https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say-simplify> (erişim tarihi: 17.04.2021).

Folkemodet katılım istatistiği için bkz. <https://democracyfestivals.org/folkemdet> (erişim tarihi: 16.04.2021).

Folkemodet resmî web sitesi için bkz. <https://folkemoedet.dk/about-folkemoedet/> (erişim tarihi: 16.04.2021).

Global Citizenship Observatory Araştırmaları için bkz. <https://globalcit.eu/country-profiles/> (erişim tarihi: 15.03.2021).

Have Your Say! Resmî web sitesi ve portalı için bkz. <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say> (erişim tarihi: 17.04.2021).

joiEU projesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ecas.org/projects/joint-citizen-action-for-a-stronger-citizen-friendly-union/> (18.04.2021).

Jubel Festivali resmî web sitesi için bkz. <https://www.jubelfestival.com/>; Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://democracyfestivals.org/jubelfestival> (erişim tarihi: 17.04.2021).

Kopenhag Kriterleri için bkz. [https://eur-](https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html)

[lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html](https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html) (erişim tarihi: 12.03.2021).

LAMPA festivali katılım istatistikleri için bkz. <https://festivalslampa.lv/en/news> (erişim tarihi: 17.04.2021).

LAMPA festivali resmî web sitesi için bkz. <https://festivalslampa.lv/en/festival/about-festival> (erişim tarihi: 17.04.2021).

Leveller: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/leveler> (erişim tarihi: 12.11.2020).

Lizbon Antlaşması için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN#d1e585-1-1> (erişim tarihi: 13.02.2021).

Minority SafePack girişimi resmî web sitesi için bkz. <http://www.minority-safepack.eu/> (erişim tarihi: 15.04.2021).

Minority SafePack girişimine AB Komisyonu tarafından verilen yanıt için bkz. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2021/EN/C-2021-171-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (erişim tarihi: 15.04.2021).

One of Us girişimi resmî web sitesi için bkz. <https://oneofus.eu/> (erişim tarihi: 14.04.2021).

One-Stop-Shops for Political Participation of Mobile EU Citizens projesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://ecas.org/projects/one-stop-shops-for-political-participation-of-mobile-eu-citizens/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

Right2Water girişimi resmî web sitesi için bkz. <https://www.right2water.eu/> (erişim tarihi: 14.04.2021).

Sayıştay resmî web sitesi için bkz. <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/ecadefault.aspx> (erişim tarihi: 23.02.2021).

Sivil Toplum Günleri hakkında ayrıntılı bilgi ve düzenlenen etkinlikler için bkz. <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/civil-society-days> (17.04.2021).

Smart eD projesi resmî web sitesi için bkz. <https://smartedemocracy.org/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

SOLVIT platformu için bkz. https://ec.europa.eu/solvit/index_en.htm (erişim tarihi: 17.04.2021).

Stop Vivisection girişimi resmî web sitesi için bkz. <http://www.stopvivisection.eu/> (14.04.2021).

Sui Generis: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sui-generis> (erişme tarihi: 21.02.2021).

SuomiAreena Festivali katılım istatistikleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. <https://democracyfestivals.org/suomiareena> (erişim tarihi: 16.04.2021).

SuomiAreena Festivali resmî web sitesi için bkz. <https://suomiareena.fi/> (erişim tarihi: 16.04.2021).

Teslis: <https://www.britannica.com/topic/Trinity-Christianity> (erişim tarihi: 03.12.2020).

The Federalist Papers, No: 10: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-1-10#s-lg-box-wrapper-25493273> (erişim tarihi: 28.11.2020).

The Federalist Papers, No: 42: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-41-50#s-lg-box-wrapper-25493406> (erişim tarihi: 28.11.2020).

U-Impact projesi web sitesi için bkz. <https://u-impact.net/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

Vatandaş Diyalogları resmî web sitesi ve güncel tartışma oturumları için bkz. https://ec.europa.eu/info/events/citizens-dialogues_en (erişim tarihi: 17.04.2021).

YEYS uygulaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.eesc.europa.eu/en/initiatives/your-europe-your-say> (erişim tarihi: 17.04.2021).

You Vote EU resmî web sitesi için bkz. <https://yourvotematters.eu/en/> (erişim tarihi: 18.04.2021).

Your Europe Advice uygulaması ayrıntılı bilgi için bkz. https://europa.eu/youreurope/advice/index_en.htm (erişim tarihi: 17.04.2021).

Your Europe resmî web sitesi için bkz. https://europa.eu/youreurope/citizens/about/index_en.htm (erişim tarihi: 17.04. 2021).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Kemal Barış KILIÇ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Aziz Sancar Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Ana dal: Hacettepe Üniversitesi Fransızca Mütercim-Tercümanlık Yan dal: Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yabancı Dil / Diller	Fransızca /İngilizce/Arapça
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	TBMM- Dış İlişkiler ve Protokol Başkanlığı